

МІЙ РІДНИЙ КРАЙ -
ПРИКАРПАТТЯ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

МІЙ РІДНИЙ КРАЙ- ПРИКАРПАТТЯ

Навчальний посібник для загальноосвітніх шкіл,
гімназій, ліцеїв, колегіумів, професійно-технічних
училищ, вищих навчальних закладів I-II рівня
акредитації

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
"ПЛАЙ" 2000

НАШ РІДНИЙ КРАЙ

ББК 63.3 (4Укр.3)+65.9 (4Укр.)

УДК 908 (477)

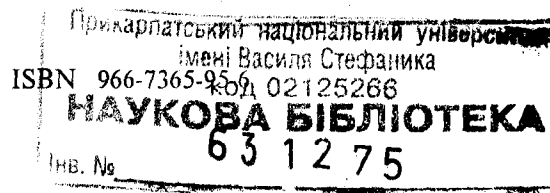
У книжці розповідається про Прикарпаття - край мальовничих Карпат, своєрідної культури, високорозвинутої економіки. Послідовно характеризуються особливості природи, історія, склад населення, адміністративний поділ, економіка, культура, розвиток освіти, медицини, науки краю. Висвітлюється роль церкви на Прикарпатті. Окремий розділ присвячений руху за утвердження незалежності України і національне відродження.

Розрахована на учнів, студентів, учителів, широкі кола читачів.

Відповідальний редактор: В.І.КОНОНЕНКО.

Рецензенти: д-р філол. наук, проф., М.І. ГОЛЯНИЧ,
д-р психол. наук, проф., З.С. КАРПЕНКО,
д-р економ. наук, проф., І.Г. ТКАЧУК,
канд. істор. наук, проф., І.Д.ІВАНЦЕВ,
канд. пед. наук, доцент, В.І. КОСТІВ.

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника.

© Видавництво "Плай"
Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника., 2000
76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
Тел.: 2-33-79, 59-60-51

Наш край входить до складу історичної території – Галичини, що одержала цю назву від давньої столиці – Галича. Галичина розмішена на перехресті доріг між Заходом і Сходом, Північчю і Півднем – у південно-західній частині України. Традиційно до неї включають Львівщину, Станіславщину (Івано-Франківщину) і Тернопільщину. А ще наш край зветься Прикарпаття, бо із заходу він прилягає до зелених Карпат.

За природними умовами Прикарпаття надзвичайно різноманітне: тут можна зустріти гірські, підгірські й рівнинні краєвиди, отож, має ліси і підлісся, степи і пасовиська. Наш край багатий унікальним рослинним світом і дикими звірями – оленями, лосями, кабанам, ведмедями й вовками, лисицями й зайцями, цінними породами риб і птахів. Його гірськими і рівнинними ріками – Прутом, Черемошем, Дністром, Бистрицею – здавна сплавляли ліс, перевозили товари. Край споконвіку мав великі поклади нафти, газу, калієвої солі, озокериту.

Вважається, що найдавніше населення прийшло в Галичину вгору по Дністру із півдня України, пізніше сюди вдерлися войовничі західні племена. Слов'яни (дуліби, тиверці, білі хорвати) жили на цих землях, за свідченням істориків, у IX-X століттях. Високого розвитку ця територія досягла за княжіння Ростиславичів і Романовичів. Про галицького князя Ярослава Осмомисла із захопленням писав автор "Слова о полку Ігоревім". Галицько-Волинське князівство, особливо за часів короля Данила, розширило свої володіння й перетворилося в одну з найпотужніших держав Європи, що зуміла зупинити експансію татар на захід.

Протягом тривалого часу Галичина, що займала середнє місце між кількома потужними державами, входила до складу Австро-Угорщини й Польщі, проте на її теренах не припинявся національно-культурний розвиток. 1918 року патріотичні сили Галичини проголосили створення Західно-Української Народної Республіки й ухвалили в Станіславі закон про злуку

з Українською Народною Республікою в одній соборній державі. Після 1939 року, а особливо після другої світової війни, місцеве населення зазнало страшних репресій з боку тоталітарного режиму. На теренах Прикарпаття розгорнулася небачена за масштабами і героїзмом національно-визвольна боротьба. Жителі краю сприйняли утворення в 1991 році незалежної України як здійснення споконвічних мрій українського народу, наших дідів і прадідів і активно включилися в процеси державотворення, національного відродження.

Галицькі землі віддавна були найбільш густонаселеною частиною України. У краї природно склалося кілька етнічних груп, що закріпилися за певними територіями, завдяки особливостям традиційного життя, місцевим говіркам. Це бойки, гуцули, покутяни, ополяни, частково лемки. Бойки заселяють узбіччя середньої частини Карпат. Раніше на Бойківщині займалися переважно скотарством і лісорозробками, пізніше поширилось землеробство, тваринництво, у містах Калуші, Долині, Болехові розвинулась хімічна, нафтова, лісотехнічна промисловість. Гуцули розміщені у південно-східній частині Карпат, у межах Галичини, Буковини, Закарпаття. Гуцулів єднає спільна матеріальна і духовна культура, побут, говірка. Розміщення Гуцульщини в мальовничій частині Українських Карпат визначило спосіб життя, заняття населення скотарством, деревообробкою, місцевими промислами. Покутяни займають територію на північний схід від гуцулів. На Покутті розвинуто хліборобство, чимало мешканців займаються ужитковим мистецтвом (килимарством, вишиванням, гончарством). Ополяни заселяють Опілля – заїдну частину Подільської височини. Це низькогір'я перетинають численні ріки. Основне заняття мешканців – землеробство, адміністративний центр на Прикарпатті – Рогатин. На пограниччі з бойками проживають лемки, основна частина яких розміщена поза Галичиною – на Закарпатті і в Польщі.

Галичина споконвіку вабила до себе людей багатими природними ресурсами – добрими ґрунтами, лісами, пасовищами та сіножатями, повноводними річками, корисними копали-

нами. Щоправда, за часів господарювання радянської влади їх беззастережна експлуатація значною мірою призвела до нищення цінних порід дерев, нафтових і газових запасів, захаращення річок. Прикарпаття є нині досить потужним промислово-аграрним регіоном. Тут розвинута хімічна, нафтопереробна, деревообробна, легка, харчова промисловість. Радіотехнічна й електронна промисловість переживає період технологічного оновлення. На теренах області діє одна з найпотужніших у Європі Бурштинська ТЕС. На місці недавніх колгоспів створено фермерські господарства, агропромислові кооперативи. Сільське господарство орієнтоване на вирощування зернових і технічних культур, картоплі; розвинуте тваринництво і птахівництво. В регіоні широко здійснюється роздержавлення й приватизація, всіляко підтримується малий і середній бізнес, утверджуються ринкові відносини.

Чимала курортна зона Прикарпаття. Великі перспективи для організації масового відпочинку й лікування мають Яремче, Ворохта, Гута, Шешори, Мізунь, Косів, Верховина, Болехів. Відкриті нещодавно мінеральні джерела привертають до себе тисячі гостей з усієї України та з-за кордону.

Прикарпаття уславлене іменами своїх знаменитих земляків, людей, що пов'язали свою долю з цим благословенним краєм. Нащадки не забувають великих князів Ярослава Осмомисла і Данила Галицького, народних ватажків Олексу Довбуша і Муху. На теренах нашого краю міцнів могутній дух великого церковного й культурного діяча Андрея Шелтицького. Тут зростав і виховувався визначний провідник Організації Українських Націоналістів Степан Бандера. Тут розквітла літературна творчість Василя Стефаника, Марка Черемшини, Леся Мартовича, Гната Хоткевича. Із цим краєм пов'язана художня діяльність Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської. Тут розвивався талант Ірини Вільде і Мирослава Ірчана, Романа Іваничука і Романа Федоріва, Дмитра Павличка і Степана Пушика. У Коломиї розпочинав створення театру нового типу Лесь Курбас.

Прикарпаття – батьківщина високого народного мистецтва. Створені тут історичні та ліричні пісні, коломийки, гаївки відомі далеко за межами краю. Своєрідні народні легенди й усні перекази, казки й міфи відтворюють давній світ народних уявлень і вірувань. Рахви й шкатулки, топірці й писанки, ліжники й вишиванки, кахлі й кептарі, череси й гердани, створені місцевими умільцями, викликають загальне захоплення. Хорові й танцювальні колективи відзначаються високим мистецьким талантом виконавців.

Нових вершин досягає національна культура, освіта й наука. В обласному центрі успішно працюють Драматичний театр імені Івана Франка, Гуцульський ансамбль пісні і танцю, філармонія. Вищу освіту здобуває молодь у Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника, в технічному університеті нафти і газу, медичній академії. На теренах області функціонують численні спеціальні навчальні заклади, училища, ліцеї, гімназії, музичні, художні школи. Значні здобутки має народна освіта, що повністю забезпечує потребу населення в навчанні дітей українською мовою. Науково-дослідну роботу ведуть десятки інституцій, численний загін вчених вищих навчальних закладів.

Місцевому населенню здавна притаманна висока духовність, релігійність. Церква, передовсім греко-католицька, завжди виступала важливим чинником національної свідомості, державницької самостійності. Сьогодні релігійні громади області успішно долають міжконфесійні протиріччя. В роки незалежності збудовано численні храми й каплички, відкриті монастирі, йде підготовка кадрів священнослужителів у духовних інститутах і семінаріях.

Широких масштабів набула політична і громадська діяльність. Створено десятки осередків партій національно-демократичного спрямування. Діють численні громадські організації – “Меморіал”, товариство української мови імені Т. Шевченка “Просвіта”. Зусилля нових партій, рухів, громадських організацій спрямовані на утвердження національної ідеї, державницьких тенденцій у розвитку

суспільства. До керівництва владними структурами Івано-Франківщини прийшли високопрофесійні працівники, глибоко віддані справі розбудови незалежної України.

Рідний краю! Твої високі гори і стрімкі річки, пшеничні лани і зелені пасовиська, красені міста і мальовничі села, твої добрі, працьовиті люди викликають у кожного із твоїх жителів почуття гордості, бажання віддати свої сили й знання в ім'я твого розквіту й процвітання.

Дорогий друже! Прочитавши цю книжку, ти більше дізнаєшся про свою рідну землю – малу батьківщину, глибше зрозумієш її велич і перспективи. Щастя тобі на цій благородній ниві!

Книжку із любов'ю та повагою до тебе підготували викладачі Прикарпатського університету імені Василя Стефаника: Іван Баланюк, Євген Баран, Галина Білавич, Василь Бурдуланюк, Богдан Василишин, Володимир Великочий, Степан Возняк, Богдан Гаврилів, Орест Голоневський, Володимир Грабовецький, Лариса Грач, Василь Грешук, Сергій Дерев'яно, Ганна Карась, Микола Климчук, Степан Кобута, Ігор Коваль, Любов Козакевич, Віталій Кононенко, Степан Копчак, Василь Корпанюк, Микола Кугутяк, Микола Лесюк, Неллі Лисенко, Олександр Марущенко, Василь Марчук, Володимир Матвіїшин, Наталія Мафтин, Богдан Мицкан, Віра Мойсєнко, Віктор Москалець, Лідія Орбан-Лембрик, Богдан Остафійчук, Михайло Паньків, Василь Парпан, Ігор Пилипів, Олег Пилип'юк, Роман Піхманець, Олексій Рега, Михайло Романюк, Борис Савчук, Степан Сворака, Михайло Сигидин, Володимир Сельський, Роман Скульський, Ольга Слоньовська, Ольга Солудчик, Богдан Ступарик, Богдан Тимків, Богдан Михайлович Томенчук, Богдан Петрович Томенчук, Петро Федорчак, Степан Хороб, Мирон Черепанин, Олександр Шийчук.

І. ПРИРОДА ПРИКАРПАТТЯ

1.1. ГЕОЛОГІЧНА БУДОВА. КОРИСНІ КОПАЛИНИ

Геологічна будова. Від найвищих вершин мальовничих українських Карпат (їх у народі ще звуть Верховиною), звідки беруть свій початок швидкоплинні ріки Білий Черемош, Чорний Черемош та Прут, і на північ до земель рівнинного Опілля розкинулась територія Івано-Франківської області. Щоб перетнути її з півдня на північ повітряним шляхом, треба подолати 206 км, а з південного сходу на північний захід – понад 162 км. Її площа 13,9 тис. кв. км, що складає 2,3% території України. На північному заході вона межує із Львівщиною, на північному сході – з Тернопільщиною, на південному сході – з Чернівецькою областю й на південному заході – із Закарпаттям та Румунією. Границя із Закарпаттям збігається з головним вододільним гребенем Українських Карпат, а державний кордон з Румунією проходить по вододільному хребту гірського масиву Чивчин.

Обласний центр – м. Івано-Франківськ – розташований у межиріччі й на протилежних берегах пригірлової частини рік Бистриці Солотвинської (колись Золотої) і Бистриці Надвірнянської (колись Чорної). Висота міста в середньому становить 250 м над рівнем моря.

Висота рельєфу по області змінюється. Якщо заплави Дністра на схід від м. Городенки лежать на висоті від 140 м до 150 м над рівнем моря, то вершина найвищої гори Українських Карпат Говерли здіймається на висоту 2061 м.

Перепад висот у рельєфі області (більше 1900 м) пов'язаний з тим, що її територія охоплює стик двох великих природно-географічних областей – Східноєвропейської рівнини, яка сформувалась на місці Руської (Східноєвропейської рівнини) платформи, і Східних Карпат, які виникли на місці Карпатської геосинклінальної області альпійської складчастості.

У морському басейні Карпатської геосинкліналі, починаючи з верхньої юри і протягом крейдяного та палеогенового періодів, накопичувались великі осадові відклади. Наприкінці палеогену й на початку неогену тут відбувались складкотворчі процеси, які дали поштовх виникненню складчастих Карпат. У наступні етапи активізації горотворчих процесів будова Карпатської гірської споруди ускладнювалась.

Найнижча, північно-східна зона в області поширюється на Придністров'я й відповідає південно-західній околиці Східноєвропейської рівнини. Тут поширені височинні форми рельєфу з горбистою місцевістю, окремі вершини яких піднімаються на висоту більше 400 м над рівнем моря.

Середня зона припадає на Передкарпаття, яке теж входить до складу Східноєвропейської рівнини і представляє пограничну височину на зіткненні зі Східними Карпатами. Рельєф зони представлений залишками високих терас, утворених давніми ріками, пізніше розчленованих сучасною річковою системою з глибоко врізаними долинами. Висота рельєфу на даній території становить від 350 до 500-550 м над рівнем моря.

Найвища південно-західна зона належить до Східних (Українських) Карпат, які з північно-східної, фронтальної сторони представлені низькими горами, а в південно-західній частині – горами середньої висоти. Карпати – молоді гори й щорічно підіймаються на 1-2 см і на таку ж відстань насуваються в північно-східному напрямку на Передкарпаття.

Корисні копалини. У межах області відомі різні мінерально-сировинні ресурси, розміщення яких пов'язане з особливостями геологічної будови.

Прикарпаття – один із найдавніших центрів нафтовидобування. У родовищі Слобода-Рунгурська, яке називали Українським Клондайком, у 1771 році вперше отримали нафту замість соляної ропи. До початку другої світової війни з нього видобули близько 1 млн. т нафти. Нині в області виділяються два основні нафтові райони – Долинський і Надвірнянський. У 1860-х роках було розпочато видобуток нафти в районі Биткова. У 1951 році тут знайдено великі поклади нафти й

газоконденсату. Відкриті були інші нафтові родовища – Пасічнянське, Пнів-Старунське, Космацьке, Росільнянське, Молодківське, Бабченське, Гвізд, Довбушанське й Микуличинське.

Основним газоносним районом в Західній Україні вважається Передкарпатський прогин, який перетинає і нашу область. Видобуток горючого газу починається з 1912 року, в м. Калущі. З 1913 року його почали використовувати для опалення. Пізніше були відкриті інші родовища газу.

Поклади кам'яного вугілля знаходяться в Більче-Волицькій зоні прогину. Тут виділяються три вугільних пласти, розділені між собою глинистими відкладами. Це Коропчівське, Миліє-Іспаське, Новоселиця-Джурівське, Тростянецьке й Ковалівське (Коломийське) родовище (активно розроблялося тільки Ковалівське). У повоєнні роки тут видобували в середньому до 200 тис. т вугілля щороку.

Запаси менілітових сланців у Скибових Карпатах практично невичерпні. Вони можуть використовуватись як складова асфальтобетонів, для виготовлення керамзиту.

Приблизно 1855 року розпочалась розробка озокериту на Дзвиняцькому та Старунському родовищах, розміщених у Бориславсько-Покутській зоні Передкарпатського прогину. Залягає озокерит у вигляді жил і пластам, його використовують у медицині. В повоєнні роки родовища були законсервовані.

Розробкою торфу в області займаються для місцевих потреб. Його переважно використовують як міндобриво і менше – як паливо. До найбільших родовищ відносяться Верхне-Струтинське, Торговиця, Долинське, Долинянське, Журівське.

Залізородні прояви відомі в районах Косова, Долини, Надвірної, Пасічної, Вигоди, Ворохти та інших місцях. Залізородний промисел на пограниччі Карпат і Передкарпаття існував ще у XVIII й на початку XIX століття. На Прикарпатті поклади марганцевих руд зосереджені в районі смт.Бурштин. Вміст металу в них складає 1-15%. Рудопрояви міді відомі в

районі сіл Червоноград і Городниця. Рудопроявлення алюмінію трапляються поблизу с. Рударня. Поліметалічні рудопроявлення також пов'язані з Мармароським покривом. У руді переважає пірит, цинк та свинець.

Рудопроявлення сірки тягнуться безперервною смугою в приконтатній частині Більче-Волицької зони Передкарпатського прогину. Значні запаси сірки зосереджені в Загайпільському родовищі Коломийського району. Запаси сірки в Прикарпатті є достатніми, щоб забезпечити потреби України в цій сировині. Калійна сіль видобувається в Калуш-Голинській групі родовищ. Калійну сіль одержують як шахтним, так і кар'єрним способом. Окрім Калуша, запаси солей зосереджені на інших площах.

Великі поклади кухонної солі відомі поблизу Коломиї. Однак найбільший видобуток повареної солі пов'язаний з відбором соляної ропи із солених джерел і колодязів. Соляні колодязі відомі в Кутах, Косові, Угоропах, Слободі-Рунгурській, Делятині, Надвірній, Солотвино, Долині, Болехові. На базі соляної ропи працює Долинський сільзавод.

У Придністров'ї поширені стяжиння фосфориту. Найбільш відоме в нашій області Незвиське родовище, яке періодично розробляється для місцевих потреб. Багата Івано-Франківщина будівельними матеріалами.

Вуглекислі води типу “Нарзан” поширені у верхів'ї Чорного Черемоша (с.Буркут), в районі Верховини. Вуглекислі води відомі в районі р.Цибени. У с.Мізунь виявлено мінеральну воду типу “Нафтусі”.

Сірководневі води видобуваються в районі курорту “Черче”. Біля с.Коршів виявлені води мацестинського типу.

1.2. ОСОБЛИВОСТІ РЕЛЬЄФУ. ГІДРОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА. КЛІМАТ. ҐРУНТИ. ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ

Особливості рельєфу. В області поширені три основні типи рельєфу: на платформі – рівнинно-пластовий, у Передкарпатському прогині – флювіально-акумулятивний, утворений діяльністю постійних тимчасових водних потоків, у сучасній геосинклінальній зоні – гірський.

Рівнинно-пластовий рельєф. У межиріччі Свіржа, Золотої Липи та Нараєвки на Рогатинщині Подільська височина набуває вигляду горбогір'я, південніше Рогатина рельєф стає акумулятивно-рівнинним. Біля Дністра, на Придністровському Поділлі, низькі тераси утворюють рівнинне пониження. Загалом ця площа віднесена до розряду височин.

Ріки Дністер та Прут із притоками порізали поверхню платформної частини області, утворену міцними породами, в результаті виникли врізані річкові долини з крутими схилами берегів. У межах Поділля, на правобережжі Дністра, нижче за течією від впадіння р.Бистриці, розвинутий скульптурно-ерозійний рівнинно-пластовий рельєф. Територія Дністровського Покуття покрита карстовими формами рельєфу – проваллями, печерами, шахтами тощо. Значна частина цих заглибин постійно або тимчасово заповнена водою й утворює невеликі озера.

Передкарпаття з характерним для нього рельєфом займає значну територію області. Його північну межу орієнтовно можна проводити по р.Дністер до місця впадіння р.Бистриці. Південно-західна границя Передкарпаття трасується населеними пунктами Болехів, Долина, Надвірна, Делятин, Косів. Загалом Передкарпаття являє собою височину, розбиту терасами східчастої будови. Поверхня найбільш високо припіднятих межиріччя виповнена галькою і суглинками.

Карпати – це складчасті гори низької та середньої висоти. Вони мають складчасто-покривну будову. Гірський масив Карпат у межах області неоднорідний. Його формує ряд

обширних смуг, які простягаються паралельно. Північно-східну смугу утворюють Бескиди на північному заході області. Від Свічі до межиріччя Прута та його правої притоки Лючки фронтальну смугу Карпат займають Горгани. Далі на південний схід Горгани змінюються Покутсько-Буковинськими Карпатами. Горганські хребти мають круті північно-східні схили й більш похилі – південно-західні. Вивітріюючись, пісковики утворюють скелясті урвища, осипи.

Покутські Карпати займають південно-східну частину гірського масиву області. Це система паралельних невисоких хребтів-антикліналей із широкими гребенями і спадистими схилами. Хребти розділені міжгірськими долинами, в яких розкинулись села. Покутські Карпати можна віднести до типових складчастих гір. На південний захід простягаються відносно невисокі Вододільно-Верховинські Карпати. Тут переважають м'які форми рельєфу з широкими й похилими вершинами. Через понижені частини цієї гірської смуги проходять Яблуницький та Торунський перевали.

На південний захід простягаються Полонинсько-Чорногірські гори. Їх північно-східні схили, порівняно з південно-західними зонами, набагато крутіші, більш скелясті. Тут над полонинами здіймаються окремі конусоподібні вершини – Говерла (2061 м), Бребенескул (2035 м), Піп Іван (Чорногора) (2026 м), Петрос (2022 м) та ін. На крайньому півдні невеличку ділянку території області охоплюють Чивчинські гори. Вся територія Карпат розчленована сіткою річкових долин різного віку й будови.

Гідрологічна характеристика. Річкова мережа області досить густа. Переважають малі ріки, довжиною до 10 км. Південно-східна частина області належить до басейну Прута, а вся інша територія – до басейну Дністра. Праві притоки Дністра – Свіча, Сивка, Лімниця, Луква, Бистриця. Ліві притоки – Свірж та Гнила Липа. У басейні Прута найбільшою водною артерією є Черемош. Крім того, у Прут впадають притоки Лючка, Пістинка, Рибниця. На лівобережжі найбільшою притокою Прута є Чорнава. Карпатські ріки живляться

головним чином дощовими та сніговими водами, мають паводковий режим. Взимку звичайно вкриваються нестійким льодовим покривом.

На території Івано-Франківщини озер небагато. Розміри їх невеликі, живляться паводковими водами річок і належать до залишків старих русел. Крім того, є чимало штучних озер і ставків. Основні водосховища – Бурштинське (площа 1260 га) в долині Гнилої Липи, Княгиницьке (площа 184 га) на р.Свірж, Чечвінське (площа 35 га) на р.Чечві. Болота поширені переважно в заплавах рік рівнинної частини території.

Клімат. Кліматичні умови області різноманітні. Це пояснюється складністю рельєфу, нерівномірним рослинним покривом, а також циркуляцією великих континентальних і арктичних повітряних мас. Річні норми опадів залежно від висоти місцевості коливаються від 600 до 1400 м і більше. Найбільш дощовими місяцями є травень, червень, липень. Вітри в нашому краї бувають різних напрямів. Однак переважають у Передкарпатті південно-східні, а в гірській частині – північно-східні.

Клімат загалом континентальний. Найтепліший місяць – липень, його середня температура становить $+19 - +19,5^{\circ}\text{C}$; найхолодніший – січень, коли температура знижується до $-4 - -5,5^{\circ}\text{C}$. Липнева температура в горах на висоті 1700-1800 м сягає $+9 - +10^{\circ}\text{C}$, а січнева – $-7,5^{\circ}\text{C}$.

Сніговий покрив в Івано-Франківському Передкарпатті через часті відлиги нестійкий. Перший сніг випадає переважно наприкінці листопада, а руйнування снігового покриву припадає на початок березня. У горах сніговий покрив з'являється в першій частині листопада, а з грудня стає стійким. Танення снігу в горах розпочинається наприкінці березня.

На території області виділяють п'ять температурних зон: холодну, помірно-холодну, прохолодну, помірну, теплу. Перша (холодна) зона охоплює схили вододільних хребтів і межиріччя на висотах 1250-1500 м. До неї також належить гориста частина Карпат. Помірно-холодна зона розташована на висотах від 950 до 1200 м. Прохолодна зона виділяється в

межах висот 750-950 м. Помірна зона проходить підніжжям гір на висоті приблизно 400 м. Тепла зона займає територію Передкарпаття та Рогатинського Опілля.

Ґрунти. У лісостеповій зоні області поширені опідзолені ґрунти й чорноземи. В передгір'ї Карпат переважають дерново-підзолисті й дернові ґрунти, на гірській території – бурі гірсько-лісові та дерново-буроземні ґрунти. Окремими ділянками або масивами, переважно в долинах рік та їх заплавах, трапляються лучні, лучно-болотні й болотні ґрунти та торфосховища.

Дерново-підзолисті ґрунти, бідні на мінеральні колоїди та гумус, зумовлюють невисоку вбирну здатність. Їх водно-повітряний режим незадовільний. Перенасичення вологою призводить до різкого зменшення ґрунтового повітря.

Світло-сірі опідзолені ґрунти розвинуті на високих і хвилястих височинах та їх схилах. Структура їх неміцна, вони бідні на гумус, поживні елементи, мають високу кислотність.

Темно-сірі опідзолені ґрунти залягають на вододілах. У їх формуванні беруть участь лісовидні суглинки, вони достатньо зволожені.

Лучні ґрунти поширені в заплавах та надзаплавних терасах всіх рік рівнинної частини. Ці території потрапляють під затоплення водами під час повеней і паводків. Їх утворенню сприяє трав'яниста рослинність лук. Ці ґрунти мають високу природну родючість.

Лучно-болотні ґрунти займають долину балок та заплав річок. Формуються в умовах надмірного зволоження. Гумусовий шар залягає і характеризується високою родючістю.

Болотні ґрунти утворились в умовах постійного надмірного зволоження. На них поширена вологолюбна рослинність. У сільському господарстві використовуються тільки після осушення. Низинні торфовища поширені в заплавах невеликими клаптиками.

Дернові ґрунти трапляються на всій рівнинній території області. Наявність гумусу, кислотність, запаси поживних елементів дуже різняться.

Чорноземні опідзолені ґрунти розповсюджені там же, де й темно-сірі. Підвищувати їх врожайність можна шляхом внесення органічних та мінеральних добрив.

Глибокі малогумусові чорноземи поширені в Галицькому, Городенківському, Тлумацькому районах. Ці ґрунти добре гумусовані, містять багато поживних речовин і мають високу родючість.

Бурі гірсько-лісові ґрунти поширені в гірській частині області, на добре дренованих материнських породах. Знаходяться на висоті 1550 м над рівнем моря. Формуються вони під буковими, ялиновими та ялицевими лісами. Вони слабо забезпечені поживними речовинами. Використовуються як природні кормові угіддя.

Буроземно-підзолисті ґрунти вкривають найвищі тераси карпатських річок. Провідну роль у їх утворенні відіграє надмірне зволоження. Характеризуються міцною горіхуватою структурою.

Гірсько-лучні буроземи поширені на полонинах (на висотах понад 1500 м над рівнем моря). Сформувались під трав'янистою рослинністю високогір'я. Вони вимагають вапнування й гіпсування. Географічні умови земель області сприятливі для поширення ерозійних процесів.

Фізико-географічне районування. У межах області виділяють три фізико-географічні райони: Лісостеповий, Передкарпатський і Карпатський.

Лісостеповий фізико-географічний район. Лісостеповий район поширюється на Придністровське Поділля (Лівобережне Придністров'я) і Придністровське Покуття (Правобережне Придністров'я).

У межах Придністровського Поділля в рельєфі виражені три окремі ландшафти. На півночі Рогатинське горбогір'я займає межиріччя Гнилої Липи та Свіржа на півночі області до Рогатина. Тут густа сітка ярів, балок, улоговин. Від Рогатина до долини Дністра розкинулось Бурштинське Опілля з типовим височинним рельєфом із більш м'якими формами. Розширену долину Дністра між селами Букачівці-Маринопіль займає Галицька улоговина.

У межах Придністровського Покуття знаходяться Тлумацький, Городенківський, Снятинський та північні

частини Коломийського й Тисменицького районів. Це крупногрядова височина в орографічному плані, яка поділяється на Бистрицько-Тлумацький, Олешівський, Чернелицький, Гостів-Обертинський, Городенківський, Припрутівський, Коломийсько-Снятинський природні райони.

Передкарпатський фізико-географічний район. Передкарпатська передгірна височина має загальний нахил у північно-східному напрямку, від Карпат до долини Дністра й Пруту. Передкарпаття поділяється на дві частини: Івано-Франківське та Покутське Передкарпаття.

Івано-Франківське Передкарпаття в свою чергу ділять на північно-східне (Придністровське Передкарпаття) й на південно-західне (Пригорганське Передкарпаття).

У межах Придністровського Передкарпаття знаходяться ландшафтні райони – Калуська, Прилуквинська височина, Войнилівська височина, Присвічська височина.

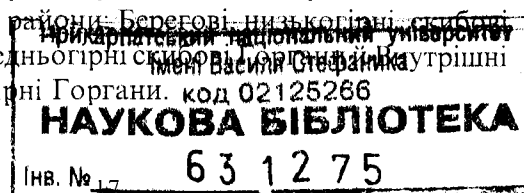
У межах Пригорганського Передкарпаття виділяють такі ландшафтні райони, як Болахівська рівнина, Рожнятівська рівнина, Долинське передгір'я, Майданське передгір'я, Надвірнянське передгір'я.

У межах Покутського Передкарпаття теж виділяють декілька ландшафтів – Запрутську височинну рівнину, Косівське передгір'я, Печенижинське горбогір'я, Низькогір'я Слободи-Рунгурської, міжгірну понижену рівнину.

Карпатський фізико-географічний район. У гірській частині Івано-Франківщини виділяють три фізико-географічні області: Покутські Карпати, Горгани й Гуцульські Карпати (Чорногоро-Гринявські гори).

Покутсько-Буковинські Карпати – південно-східне закінчення Бориславсько-Покутської зони Передкарпатського прогину. Горгани – це гірська область, найбільша за площею у Скибовій зоні Українських Карпат.

У природно-географічному відношенні Горгани ділять на три фізико-географічні райони: Берегові, низькогірні, скибові Горгани; Зовнішні, середньогірні скибові Горгани; внутрішні (вододільні) середньогірні Горгани. код 02125266

Берегові низькогірно-скибові Горгани займають смугу північно-східних хребтів між Свічкою й Прутом. Середньогірні скибові Зовнішні Горгани розташовані у трьох скибових структурах – Сколівській, Парашки і Зелем'янки. Внутрішні (вододільні) середньогірні Горгани займають вузьку смугу Вододільного хребта на границі Івано-Франківської та Закарпатської областей.

У межах області з північного заходу на південний схід виділяють три верховинні ландшафтні райони: Вишківську верховину, Яблуницьку верховину й Гуцульську верховину (Верховинське пониження).

Гуцульські Карпати представлені Гринявськими, Чивчинськими та Черногірськими горами. Чивчинські гори є північним закінченням Мармароського кристалічного масиву. Гринявські гори займають межиріччя Чорного й Білого Черемошів. Вододільний гребінь Черногірських гір простягається звивисто у південно-східному напрямку. Найвищий гірський масив Українських Карпат простягається північніше Чивчинських гір, від Чорного Черемошу на північний захід і до верхів'я Чорної Тиси.

1.3. РОСЛИННІСТЬ

Різноманітність екологічних умов, наявність вертикальної поясності, різні типи ландшафтів зумовили формування на території області досить багатой флори вищих судинних рослин, яких, за сучасними даними, налічується понад 1500 видів.

До бореального типу належать ялина (смерека) європейська, сосна звичайна, сосна кедрова європейська, брусниця, квасениця, грушанки середня та круглолиста, тирлич язичковий, блехнум колосистий, одноквітка звичайна, рідкісна ліннея північна та ін.

До європейського типу належать рослини, які характерні для широколистяних букових, дубових, грабових лісів. Це насамперед бук лісовий, граб звичайний, дуби звичайний та скельний, липи серцелиста та європейська, явір, тис ягідний. Серед трав'янистих видів виділяються передусім ті, що поширені в гірській місцевості: стрептопус листообгортний, живокіст серцевидний, первоцвіт високий, переліска багаторічна та ін.

Високогірний тип об'єднує європейські гірські (монтанні) та аркто-альпійські види. Серед них багато ендемічних. Це костриці карпатська і Порціуса, жеруха Опіца, очиток карпатський, фіалка відхилена, королиця круглолиста, гадюча цибулька покутська (відома лише в Городенківському районі) та ін. До європейського типу належать також чагарники й чагарнички, які ростуть виключно в карпатському високогір'ї: верби Китайбея, туполиста та ін. Серед аркто-альпійських видів виділяються плаун-баранець, ситник трироздільний, водянка чорна, верба трав'яниста тощо.

До представників гірсько-диз'юнктивного типу належить цибуля переможна, кортуза Маттіолі, анемона парцисоцвітна, осока вічнозелена. Степовий тип представляють типчак борознистий, осока низька, ковила волосиста та ін.

На рівнині в передгір'ї та нижньому гірському поясі переважають види неморальні, генетично пов'язані з широколистяними лісами, а у верхньому гірському поясі –

бореальні види, що поширені у зоні північних хвойних лісів, а також гірські (монтанні) види, більш характерні для субальпійського та альпійського поясів.

Переважно в альпійському поясі зустрічаються альпійські види рослин, пристосовані до найбільш суворих умов зростання. Вони часто мають подушкоподібні форми росту, скорочені періоди вегетації, здатність до підсніжного розвитку (тирличі жовті та крапчасті, щавель альпійський, очиток альпійський, костриця лижача, дзвоники альпійські, сугайник Клузія, сон білий, сольданела угорська, первоцвіт Галлера, верба альпійська тощо).

У Чивчино-Гриняві та Чорногорі на Івано-Франківщині збереглося багато видів загальнокарпатських, південно-східнокарпатських та східнокарпатських ендеміків. Це котячі лапки карпатські, королиця круглолиста, дзвоники карпатські та мінливі, астрагал Крайки, очиток карпатський. Унікальною флористичною скарбницею є так звана кальцефільна рослинність вапнякових виступів та скель.

У давні часи пануючим типом рослинності в області були ліси. І тепер за ними зберігається панівна роль. Майже не збереглася у непорушеному стані природна трав'яна рослинність, оскільки більша частина безлісних територій розорана під сільськогосподарські угіддя. Серед трав'янистих угруповань найбільш поширені луки в заплавах річок, серед лісів та на безлісних вершинах гір – полонинах. Болота на рівнині й високогір'ї нечисленні. Подекуди збереглися фрагменти степової рослинності.

На Івано-Франківщині нараховується майже 70 видів дерев і 110 видів чагарників, решта – трав'янисті рослини. Основними лісотвірними породами в області є бук лісовий, смерека (ялина) європейська, ялиця біла, дуб звичайний та дуб скельний, граб, явір, вільха сіра, кедрова сосна, сосна звичайна, тополя й осика, береза; з чагарників – верба пурпурова, верба чорніюча та верба кошикарська, сосна гірська, яловець сибірський, вільха зелена та рододендрон східнокарпатський, а також ліщина, свидина, терен, яловець звичайний.

Внаслідок інтенсивної господарської діяльності людей первинний рослинний покрив зазнав значних змін. Ліси протягом століть були джерелом високоякісної будівельної, кріпильної, опалової і резонансової деревини, важливою сировинною базою для хімічної, деревообробної і паперової промисловості, тому інтенсивно вирубувались. Сучасна лісистість області становить 46 %.

У природі рослини не ізольовані, а утворюють певні угруповання (фітоценози), які є основними компонентами складних природних енергетичних систем – біогеоценозів. Споріднені фітоценози групуються в асоціації – основні класифікаційні одиниці рослинного покриву. Асоціації розділяються на корінні і похідні й об'єднуються у вищі таксономічні ранги, такі як субформації та формації. Формаційний підхід до класифікації рослинності є найбільш природним. Він базується на еколого-фітоценотичних засадах, детально опрацьований і висвітлений у наукових працях М.А.Голубця, К.А.Малиновського, С.М.Стойка, В.І.Парпана, Ю.Р.Шеляг-Сосонка.

Основними лісовими формаціями на Івано-Франківщині є ліси з дуба черешчатого, бука лісового, ялиці білої, смереки (ялини) європейської, сосни звичайної, берези, вільхи.

Ліси з дуба черешчатого – основна лісова формація рівнинних і передгірних районів області. Але на їх природному стані відбився вплив агрокультурного періоду. Багаті ґрунти і м'який клімат позитивно впливають на ріст дуба, формування багатовидових угруповань. У букових лісах поширені граб, ясен звичайний, вільха клейка, клен гостролистий, липа серцелиста і широколиста, в'яз шореткий та листуватий і характерне дерево – ялиця біла. В дубових лісах збереглися похідні деревостани: грабняки, березняки, ліщинники, смеречники, бучняки та ін.

Ліси з бука лісового на території Івано-Франківщини ростуть на рівнині, в передгір'ї і на схилах гір.

Рівнинні букові ліси поширені на підвищених ділянках Західного Поділля. Нижче розташовані грабово-букові ліси.

У рівнинних букових лісах панує бук. Інші породи – граб, клен гостролистий, явір, липа серцелиста і широколиста, дуб черешчатий. Чагарниковий і трав'яний яруси розвинені слабо.

У сприятливих передгірних умовах бук утворює чисті або майже чисті насадження: до бука домішуються ялиця, явір, в'яз шорсткий, клен гостролистий, осика, рідше – липа серцелиста, горобина. Чагарники, зосереджені на узліссях та галявинах. Трав'яний покрив розріджений і флористично бідний. У його складі переважають карпатські види.

Гірські букові ліси утворюють нижній гірський лісовий пояс на схилах Карпат. Тут бук має сприятливі лісорослинні умови. Поодинокі ростуть в'яз шорсткий та береза. Крім чистих бучин, на межі з передгірними лісами з'являються граб, дуб, а на межі з верхнім гірським поясом – ялиця і ялина. Формуються мішані ялицево-букові й смереково-ялицеві деревостани. Чагарниковий ярус відсутній. Трав'яний покрив дуже розріджений і флористично бідний. Площа букових лісів за останні двісті років значно скоротилась.

Ліси з ялиці білої на Івано-Франківщині ростуть у передгірських і гірських умовах. Ялиця не утворює самостійного рослинного поясу на схилах Українських Карпат. Екологічно й біологічно вона близька до бука, тому основні масиви ялицевих лісів зосереджені переважно в межах нижнього лісового (букового) поясу. На відміну від дуба, бука й смереки, ялиця утворює не природні чисті деревостани, а обов'язково змішані. Виділяються три субформації ялицевих лісів: дубово-буково-ялицеві, буково-ялицеві й смереково-буково-ялицеві. Площа лісів з домінуванням ялиці зменшилась за останній період удвічі. Основні похідні деревостани в ялицевих лісах – смеречники, бучняки і яличники.

Ялинові ліси в Карпатах утворюють верхній гірський лісовий пояс. Івано-Франківщина – найбагатша на смеречники область України. Крім природних, на місці зрубаних букових і ялицевих лісів дуже поширені штучні ялинники. Верхня межа ялинового лісу в Карпатському високогір'ї проходить на висоті близько 1700 м над рівнем моря, нижня – близько 600 м над рівнем моря. Чагарниковий і трав'яний яруси в незрушених

деревостанах розвинені слабо. Площа похідних смеречників на Івано-Франківщині за двісті років зросла у межах сучасного лісового покриву втричі.

Природні соснові ліси на Івано-Франківщині збереглися на невеликій площі (близько 600 га) на холодних схилах Горган, на кам'янистих розсипах у басейні ріки Прут. Реліктові сосняки розповсюджені також на торф'яних болотах (урочище Турова Дача, Мщана, Лютошара). Формація цих лісів має велике значення для вивчення історії розвитку рослинності в Карпатах.

Чорновільхові (клейковільхові) ліси належать до найменш поширених в області. Вони ростуть на річкових терасах на рівнині, рідше – в горах.

Сіровільхові ліси на Івано-Франківщині поширені переважно на нижніх річкових терасах, заміщають клейковільхові угруповання і трапляються на землях, непридатних для сільськогосподарського використання.

Вище верхнього лісового поясу починається високогір'я. До 1700 м над рівнем моря простягається субальпійський, а вище – альпійський пояс. Між верхньою межею лісу і субальпійським поясом пролягає післялісова смуга, рослинний покрив якої складається з післялісових трав'яних і чагарничкових угруповань, що сформувались на місці зрубаного лісу.

Смугу сланкої дерев'янистої рослинності утворює криволісся з гірської сосни-жерепи і вільхи зеленої та зарослі ялівцю сибірського. Криволісся душекії (вільхи) зеленої сформоване у межах висот 1400-1700 м над рівнем моря, в холодній кліматичній зоні. Воно поширене на невеликих площах і окремими масивами, переважно на схилах північної і північно-західної експозиції.

Гірсько-соснове криволісся (сосна-жереп) тяжіє до субальпійського та верхньої частини лісового поясу, облямовуючи верхню межу лісу. З підняттям угору зарості стають чимраз рідшими і низькорослішими, розпадаючись на окремі куртини або навіть кущі.

Зарості ялівцю сибірського починаються від верхньої межі лісу. Частіше ялівець росте окремими куртинами серед чагарникових пустищ або серед луків, утворюючи відповідні рослинні комплекси. Значні простори високогір'я займають чагарничкові пустища, у складі яких є рододендрон східнокарпатський, брусниця, чорниця, лохина.

На степових ділянках Івано-Франківщини переважають угруповання ковили волосистої, осоки низької, типчака, подекуди – вівсюнця Бессера, пірчастої ковили. На волино-подільських степах найбільш поширена осока низька. Тут зростають такі специфічні для західноукраїнських степів види, як вівсюнець Шелла, сон український, цибуля гірська, козлобородник подільський. Майже на всіх степових ділянках є угруповання типчака, що сформувалися під впливом випасання.

Степи з вівсюнцем Бессера трапляються в основному на Подільському Покутті. Вони збереглися лише в урочищі Масьок біля с. Острівець Городенківського району. В цих угрупованнях зростає більша частина рідкісних, реліктових та ендемічних видів подільських степів, таких як сеслерія Хейферава, зміюголовник австрійський, шиверекія подільська, жовтець Запаловича. Зрідка в степах трапляються угруповання пірчастої ковили. Вони збереглися лише на Косовій горі біля с. Бовшів Галицького району. Подекуди на степових ділянках ростуть невеликі за площею степові чагарники.

Упродовж року стеги змінюють свій вигляд. Рано навесні з'являються золотаві квіти горицвіту весняного та жовтуватозелені – осоки низької. Наприкінці весни жовтий колір змінюється білим: зацвітають анемона лісова, деревій паннонський, пірчаста ковила. В середині літа квітують різні види дзвоників, шавлії, залізняка бульбастий, волошки. Наприкінці літа – на початку осені степ набирає буруватозеленого кольору, помітні лише окремі суцвіття пізньоквітучих рослин. Степові ділянки Івано-Франківщини взяті під охорону.

Найменше на Івано-Франківщині болотної рослинності. На рівнині болота зосереджені у заплавах Дністра, Прута, Бистриці, Лімниці. Особливо поширені низинні болота,

переважно осокові, осоково-гіпнові, злаково-осоково-гіпнові. Перехідних боліт значно менше.

У межах верхнього лісового й субальпійського поясів відомі високогірні болота – сфагнові жерепняки й рідкісні сфагнові болітця. Ці болота вважають льодовиковими реліктами. До них належить, зокрема, пухівково-сфагнове торфовище з рідкостійною ялиною і сосною-жерепом у підніжжі полонини Пожижевської на Чорногорі та пухівково-сфагнове торфовище з багном звичайним і журавлиною чотирипелюстковою у Горганах. У високогір'ї Чивчин поширені так звані висячі осокові болота з переважанням трав'яного покриву осоки волосистої і з участю костриць альпійської і Порціуса, жовтяниці альпійської, ломикаменю зірчастого, зозулинця серценосного. Болотна рослинність підлягає охороні.

1.4. ТВАРИННИЙ СВІТ

Різноманіття тваринного світу тісно пов'язане з умовами клімату й рослинним покривом, з рельєфом, наявністю води та іншими компонентами екосистем. Кожному типу місцевості – лісостеповому, до якого входить Покуття та Опілля (Придністров'я); лучно-лісному (Прикарпаття) та Українським Карпатам із вертикальними ландшафтними поясами – відповідає характерна фауна. До складу фауни хребетних Івано-Франківщини належить 328 видів, зокрема, 49 риб, 15 земноводних, 11 плазунів, 287 птахів, 66 ссавців.

Риби. У басейні Дністра й Пруту водяться різноманітні види риб: українська мінога, стерлядь, форель струмкова, форель райдужна, шука, плітка, веризуб, вівсянка, краснопірка, гловень, лин, підуст, марена, верховодка, рибець, карась, короп, голець, в'юн, сом, миньок, судак, окунь, йорж, носар, бички, триголкова колюшка та ін.

Швидка течія, кам'янисте, рідке мулисте дно, бідність планктону й слабо розвинена рослинність визначили склад іхтіофауни. Тут поширені ріофільні, всеїдні види, що відкладають ікру на кам'янистий або галечно-піщаний субстрат. На рослинність відкладають ікру близько 20 % видів риб.

Мінога українська належить до круглоротих, трапляється у Дністрі, іноді її спростерігають у верхів'ї басейну. Із осетрових у Дністрі трапляється стерлядь, рідко запливає севрюга. Оселедцеві представлені двома родинами – лососеві (форель) і харіусові. Форель струмкова – гарна риба з яскравими чорними та червоними плямами, піднімається гірськими потоками на висоту до 1000 м. Кормом служать комахи, личинки, бокоплавці, молюски, сміттева риба. Харіус поширений у верхній частині гірських річок. Двома видами представлені щукові. Шука заселяє ставки й озера, живиться дрібною рибою та іншими хребетними. Найчисельнішими є представники родин корошових та окуневих. Карась – масовий і поширений вид, живе в старицях Дністра, в заболочених водоймах Прикарпаття. Виключно рослиноїдний. Плітка найчастіше

живе в озерах та старицях, за складом поживи – рослиноїдна. Веризуб трапляється в Дністрі та його притоках, але не часто. Головень – в усіх річках, за винятком їх верхів'їв. Білизна поширена в середній течії Дністра. Підуст звичайний – у Дністрі і його правих притоках. Марена звичайна трапляється у Дністрі, Лімниці й заселяє ділянки із швидкою течією і кам'яним дном. Рибець концентрується після нересту на глибоководних ділянках із кам'янистим або глинистим дном. Карась золотистий заселяє рівнинні ділянки рік, стариці, озера, ставки. Окуневі представлені родинами окуневих (окунь, судак, йорж) і бичкових (ротан, гловач, кругляк, головень, бабка).

Земноводні. Представники батрахофауни (земноводні) належать до двох рядів: хвостаті та безхвості. Вертикальне поширення амфібій у Карпатах майже не виявляє екологічної прив'язаності до рослинної поясності. Земноводні трапляються від передгір'я до субальпійських лук – полонин, заходять на рівнину. До рівнинних видів належать тритон гребенястий, червоночерева кумка, звичайна часниця, звичайна квакша, ставкова жаба, очеретяна ропуха. Для земноводних типові палеарктичні (звичайний і гребенястий тритон, гостроморда, озерна й ставкова жаби), середземноморські (альпійський тритон, плямиста саламандра, звичайна квакша), західноєвропейські (жовточерева кумка, звичайна квасниця, звичайна і очеретяна ропухи, прудка жаба) види.

Хвостаті представлені п'ятьма видами родини саламандрових (звичайний, гребінчастий, карпатський і альпійський тритони та плямиста саламандра). Тритон звичайний зустрічається на всій території області, особливо численний навесні у стоячих водоймах. Улюблене місце перебування – канава, заводі рік, мілководдя озер і ставків, болота. Тритон карпатський – найпоширеніший представник хвостатих земноводних Українських Карпат. Живе на висоті від 300 – 400 до 160 – 1900 м над рівнем моря. Заселяє, водойми. Зберігає активність при +3 – -4°C. Пониження температури води призводить до загибелі значної частини поголів'я. Зимують на суші під гнилими стовбурами дерев, камінням, купами хмизу.

Живиться водними й наземними безхребетними. Особливістю карпатського тритона є відсутність гребеня на спині. Тритон альпійський – характерний представник гірських та передгірських районів. Вертикальне поширення – від 300 до 1900 м над рівнем моря. Порівняно з карпатським він трапляється рідше. У Чорногорі його можна побачити на заболочених ділянках полонини. До складу їжі входять різні представники безхребетних. Карпатський тритон – ендемічний вид, який зберігся на дуже обмеженій території.

Саламандра плямиста виявлена в межах Прикарпаття та Карпат, де заселяє лісові ділянки. Типове місце перебування – гірські сірі букові ліси. Безхвості представлені п'ятьма родинками: кумки (червоночерева й жовточерева), квакші (звичайна), часничниця (звичайна), ропухи (звичайна, зелена, очеретяна) й жаби (озерна, ставкова, трав'яна, гостроморда).

Плазуни. Герпетофауна характеризується значно меншою кількістю видів. Вертикальне поширення рептилій приблизно таке, як і в амфібій: 50% видів мають широкий діапазон вертикального поширення, а болотяна й грецька черепахи, зелена ящірка екологічно пов'язані з рівнинним ландшафтом.

Черепаха болотяна подекуди заселяє стоячі водойми на лівобережжі Придністров'я. Живиться тваринною їжею, зокрема дощовими черв'яками, молюсками, рачками, дрібною рибою. Черепаха грецька рідко проникає долинами рік Пруту й Дністра з Румунії та Молдавії.

Серед ящірок найпоширеніша веретінниця ламка, ящірка зелена, ящірка прудка та ящірка живородна. Веретінниця – безнога ящірка, яка трапляється від низин до полонин, але частіше – на лісових галявинах, у Карпатах – на висоті 1400-1500 м над рівнем моря, біля верхньої межі лісу. Активна у вечірній час, удень ховається в укриттях. Живиться різноманітними безхребетними. Ящірка зелена збереглася лише на Придністров'ї. Основний ареал її поширення – вздовж ріки Дністер, у найбільш сухих і добре прогрітих сонцем місцях. Популяція ящірки прудкої досягає верхньої границі субальпійського поясу і концентрується на південних схилах.

Ящірка живородна – єдиний вид плазунів, що досягає в Карпатах максимальних висот. Заселяє полонини, лісові галявини, долини рік, вологі луки, торфовища. За своєю чисельністю в сухих місцях поступається перед прудкою, однак у вологих біотопах домінує над нею. Зі змії на території області поширені вуж звичайний, лісовий полоз, мідянка, гадюка звичайна. Вуж звичайний трапляється в найрізноманітніших місцях, надає перевагу вологим біотопам. У Карпатах дістається висоти 1600 м над рівнем моря. Іноді в горах спостерігаються скупчення вужів під стовбурами гнилих дерев. Вони активні в теплу пору року. Живляться жабами, кумками, ящірками, рибою, мишовидними гризунами, комахами та іншими безхребетними. Ескулапів, або лісовий полоз, зареєстрований біля с. Маняви. Довжиною до двох метрів. Сховища влаштовує в дуплах. Живиться дрібними гризунами, землерийками, птахами, ящірками, вужами. Дуже рідкісний, занесений у Червону книгу України. Гадюка звичайна – найбільш поширена отруйна змія, трапляється скрізь – від низин до вершин. У горах є гадюки трьох забарвлень: сірі з чорним ромбічним візерунком (найбільш поширені), чорні й мідно-коричневі особини (найрідкісніші). Гадюка холодолюбна, живородна. Живиться полівками й мишами, ящірками й веретінницями. Її отруту використовують у фармакологічній промисловості.

Птахи Прикарпаття відзначаються видовим багатством та численністю. Гірські пасма Карпат служать південно-західною границею поширення багатьох видів і підвидів птахів. На поширення та розселення окремих видів птахів помітно впливає господарська діяльність. Скопа та орлан-білохвіст перестали гніздитися на території області. Скоротилась чисельність кібчика, яструба великого, шуліки рудого. Значно порідшали колонії сірих чапель, а найбільші в західному регіоні колонії квакви зникли. Чорний крячок став малочисельним. Значно скорочується популяція білого лелеки.

Зате збільшення мережі ставків спричинило зростання колоній мартина річкового, білощогого крячка, черні

морської, чорні чубатої. Введення в дію Бурштинського водосховища створило сприятливі умови для зимівлі як осідлих, так і перелітних видів. На акваторії водосховища успішно перезимовують чернь морська, чернь чубата, норєць великий, норєць малий, лиска, мартин сріблястий, мартин сивий, гоголь, великий крохаль, крижень, луток, а в окремі роки – галагаз. На подільських ріках затримуються на зимівлю лебідь-шипун, іноді чапля сіра й велика біла чапля.

Різноманітні горобині складають загальний фон пташиного населення. До видів-домінантів мішаних лісів Придністров'я літнього періоду належать зяблик, шпак, іволга, вівчарики: ковалик весняний, жовтобровий, славка чорноголова, мухоловка сіра, шеврик лісовий, сорокопуд-жулан, берестянка, дрізд чорний та дрізд співочий, зозуля звичайна та горлиця звичайна. На заплавах луках Дністра та його опільсько-покутських притоках домінують плиска біла й плиска жовта, одуд, польовий горобець, жайворонок польовий, граки; а в населених пунктах – хатній горобець, міська та сільська ластівки, стрижі.

Фауна Передкарпаття характеризується різким зменшенням водно-болотних видів пернатих. Пташине царство Карпат нараховує 180 видів. До межі 700 м над рівнем моря трапляються малий строкатий дятел, осоїд, мухоловка строката, берестянка, галка. Ще вище домінують перепел, деркач, звичайна горлиця, чорний шуліка, хатній сич, сплюшка, одуд, рибалочка, зелений дятел, сіра ворона, грак, сорока, шпак, іволга, зеленяк, щиглик, коноплянка, хатній горобець, звичайна вівсянка, польовий жайворонок, сорокопуд-жулан, сіра та білошия мухоловки, садова й сіра кропив'янки, малий зуйок. На кам'яних розсипах гніздиться тинівка альпійська, рідкісний та ендемічний вид.

У зимовий період до масових лісових пернатих належать синиця велика й синиця голуба, чорноголова гаїчка, повзик, підкоришник, сойка, великий строкатий дятел. У чагарниках, на дорогах та полях у цей час частіше трапляються звичайна вівсянка, польовий горобець, щиглик, грак, сіра

ворона; у населених пунктах сільського типу – хатній горобець, велика синиця, галка, сорока; у містах – також горлиця садова. На зимівлю залітають біла сова, в'юрок, чечітки, омелюх, жовтоголовий корольок.

Із представників орнітофауни, що занесені в Червону книгу України, в області збереглися лелека чорний, глухар, пугач, тинівка альпійська, сова довгохвоста, лунь польовий, підорлик малий, пелікан рожевий, баклан малий, скопа, шуліка рудий, лунь польовий, зміїд, орел-карлик, орел степовий, беркут, орлан-білохвіст, сапсан, журавель сірий, поручайник, кроншнеп великий, сичик-горобець, сорокопуд сірий, кам'яний дрізд.

Ссавці. Особливість місцевої теріофауни полягає в домінуванні гризунів і хижаків. Копитних мало, ще менше – зайцеподібних.

Численним поширеним видом комахоїдних є кріт. Його гірські й рівнинні популяції відрізняються розмірами й конфігурацією черепа та іншими ознаками. Кроти карпатського високогір'я значно менші від рівнинних. Їжак віддає перевагу окультуреним угіддям, чагарниковим та листяним масивам, як дуже корисний звір заслуговує постійної охорони. Бурозубка звичайна є фоновим комахоїдним видом області. Бурозубка альпійська заселяє лише лісовий і субальпійський пояси Українських Карпат. Чисельність кутори звичайної в усіх зонах, де вона збереглася, невисока.

Рукокрилі, або летючі миші, у процесі еволюції пристосувались до маневреного польоту вночі, під час якого вони полюють, добуваючи собі корм. Кожна з них має свою мисливську ділянку, яка розташована поблизу сховища. Кормом для рукокрилих служать різного роду комахи. На території області водяться підковоніс малий, нічниця велика, вухань, вечірниця руда, нетопир малий, лилик двоколірний, кажан пізній.

Зайцеподібні у фауні області представлені лише одним видом – зайцем-русаком, який водиться скрізь. Він заселяє різноманітні біотопи. В субальпійському поясі трапляється лише в теплий період року. Активний увечері. Покидає свою

денну лежанку близько 18 год., а перед світанком залягає на цілий день у схованці. Взимку часто закопується в сніг.

Гризуни, які живуть на території області, належать до таких родин: білячі, соневі, мишині, хом'якові. Білка – типовий лісовий звір. Чисельність її в рівнинних місцях відносно стабільна, а в гірських – періодично змінюється, що пов'язано з урожаєм шишок основних хвойних – смереки і ялини. В гірсько-карпатських районах трапляється білка карпатська. Кожна білка має свою кормову ділянку, яку добре охороняє. Соневі на зиму впадають у сплячку, а в період активності ведуть скритий спосіб життя. В Чорногорі лісові соні живуть у поясі криволісся, а горіхова соня – в лісовому поясі. Соня сіра водиться в Рожнятівському, Надвірнянському та Долинському районах.

Мишині на території області об'єднуються в шість видів: лісова, жовтогорла, польова й домова миші, миша-крихітка та сірий пацюк. Жовтогорла миша – типовий лісовий вид, поширений від передгір'я до субальпійських лук. Хом'як звичайний трапляється лише на рівнинних ділянках області. Ондатра заселяє водно-берегові біотопи, для неї характерна висока екологічна пластичність. На території області живуть лісова, водяна, темна, звичайна, підземна, снігова полівки, полівка-економка.

Хижі ссавці представлені як дрібними, так і великими за розмірами ссавцями. Рідкісним видом є куниця лісова, яка заселяє старі високостовбурні ліси. Вертикальний розподіл збігається з верхньою межею лісів, живиться різноманітною тваринною та рослинною їжею. Куниця кам'яна збереглася на крутих схилах Дністра. Тхір темний серед кунячих найбільш масовий вид. По річкових долинах проникає в гори до висоти 700-800 м над рівнем моря. Лісовий кіт – типовий лісовий звір, який веде присмерково-нічний спосіб життя. За зовнішнім виглядом нагадує сіру домашню кішку, але рудіший. Хвіст товстий, з чотирма темними кільцями, кінець чорний, немов обрізаний. Дуже рідкісний вид. Легко схрещується з домашніми кішками. Рись – найбільша серед котячих наших лісів. Хутро

густе, особливо взимку, забарвлене в іржаво-червоний колір із дрібними чорними штрихами та плямами. У Чорногорі й Горганах поширена до висоти 1800-1850 м над рівнем моря. Її улюблені місця – хвойні праліси.

Лисицю можна спостерігати в різноманітних біотопах. Живе в норах, тріщинах скель, у горах, під завалами дерев. Активна в усі пори року, всеїдна. Вовк – постійний житель низин та гірських територій області. Активний протягом усього року. Вдень відпочиває, полює в сутінках і вночі. Взимку, коли здобичі мало, шукає її цілодобово. Може довго голодувати, не знижуючи своєї життєдіяльності. Добова норма м'яса близько 2 кг. Бурий ведмідь – найбільший хижак. Він заздалегідь готує барліг і з випаданням першого снігу залягає в нього. Першими занурюються в сон вагітні самки, потім – ялові й молоді звірі, останніми – дорослі самці. Барліг в основному влаштовує на південних схилах гір. Бурі ведмеді здійснюють сезонні вертикальні міграції.

Парнокопитні представлені чотирма видами: дика свиня, благородний олень, європейська козуля, європейський зубр. Дика свиня заселяє всі лісові угіддя. В осінній і зимовий періоди її біотопами є букові праліси. В Карпатах влітку концентрується біля верхньої межі лісу, випасаючись уночі на полонинах. Підвищена вологість Карпат – сприятливий чинник для цих парнокопитних. Свині тримаються переважно групами. Природна популяція благородного оленя збереглася лише в Карпатах, де поширена в усьому лісовому поясі, а у весняно-літньо-осінній періоди – і в карпатській субальпіці, досягаючи висот 1800-1900 м над рівнем моря. Козуля європейська – масовий вид, але в останні роки чисельність її зменшується. Європейський зубр – реакліматизований вид у гірських районах Карпат.

1.5. ЕКОЛОГІЯ ТА ОХОРОНА ПРИРОДИ

Основним об'єктом екології є екосистеми. Усі екосистеми Івано-Франківщини зазнали антропогенного впливу, але інтенсивність його різномасштабна.

Найбільші зміни відбулися в лісових екосистемах. Унаслідок інтенсивної експлуатації за останні два століття майже вдвічі зменшилась лісистість, значно знижена верхня межа лісу, а на великих площах корінні мішані деревостани (ялинові, букові, дубові) замінені штучними, однопородними, нестійкими ценозами, тому почастишали такі явища, як вітровали, буреломи.

Антропогенного впливу зазнав ґрунтовий покрив. Щорічно площа еродованих земель збільшується і досягла нині 136 тис. га або 21%. Ерозійні процеси особливо активні в зоні лісостепу. У Рогатинському й Галицькому районах інтенсивність ерозійних процесів найбільш висока – пошкоджено відповідно від 35% до 45% орних земель. За таких умов знижується родючість ґрунтів.

Характерною ознакою опосередкованого антропогенного впливу є забруднення екосистем важкими металами. Основна їх частина припадає на сірчистий ангідрид, що викидається Бурштинською ДРЕС.

Сучасний стан природних екосистем області вимагає втілення в життя невідкладних конкретних природоохоронних заходів, які передбачають впровадження природоохоронних технологій у промислове, аграрне та лісове виробництво, збереження біологічного й ландшафтного різноманіття тощо.

Створення нових та вдосконалення існуючих заповідних територій є одним з пріоритетних напрямків розвитку заповідної справи, чинником збереження біологічного різноманіття, стабілізації довкілля. Сучасна мережа природно-заповідного фонду Івано-Франківщини займає 13,4% території області і є найбільшою в Україні. Її об'єкти охоплюють 186,6 тис. га загальних площ. Найвищий статус мають заповідники, національні парки, ботанічні сади, дендропарки.

Територія природного заповідника "Горгани" становить понад 5,3 тис. га. Він розташований у південно-західній частині Івано-Франківської області, у фізико-географічному районі Довбушанських Горган – найнедоступнішій високогірній і кам'янистій місцевості. Своєрідність і різноманіття фізико-

географічних умов сприяли формуванню багатого видового складу рослин, серед яких чимало рідкісних, реліктових та ендемічних. Панівним типом рослинності є ліси, які займають 84% площі. Вони утворюють гірський пояс буково-ялицево-смерекових, смереково-ялицево-букових та чистих смерекових лісів.

Тут росте 402 види вищих судинних рослин, які належать до 5 відділів, 75 родин, 236 родів. Тваринний світ заповідника тісно пов'язаний з висотними рослинними поясами. Тут представлено понад 1000 видів безхребетних тварин. У фауні заповідника налічується 149 видів хребетних тварин.

Загальна площа Карпатського національного природного парку становить понад 50,3 тис. га. Його територія простягається на 55 км з півночі на південь і на 20 км – із заходу на схід. Це верхня частина басейну ріки Прут і середня – ріки Чорний Черемош.

Багатий і різноманітний рослинний світ національного парку. Тут охороняються всі типи фітоценотичних комплексів лісового, субальпійського та альпійського поясів. Ценотична різноманітність національного парку утворена 14 болотними, 91 лісовою, 19 чагарниковими, 27 лучними рослинними асоціаціями. Із них до Зеленої книги України занесено 31 асоціацію. На території парку росте 1105 видів вищих спорових і судинних рослин. До Червоної книги України занесено 78 видів.

Фауністичне різноманіття парку представляють 48 видів ссавців, 110 – птахів, 11 – риб, 10 – земноводних, 6 – плазунів. До Червоної книги України вписано 32 види фауни, а до Європейського червоного списку – вовка, ведмедя бурого, видру річкову, рись звичайну та ін. Парк розташований на екологічно чистій землі. Особливий дар його природи – джерела з мінеральною водою.

У північно-західній частині м. Івано-Франківська майже тридцять років тому створений дендропарк Прикарпатського університету ім. Василя Стуса. Це потужний антропогенний фітоценотичний комплекс, якому надано статус дендропарку загального державного значення. Тут зростає 155 видів і 27 форм деревних рослин. Він служить основою для розвитку новоствореного ботанічного саду університету. Насіння й живці рідкісних деревних рослин дендропарку використовуються для розмноження й подальшого випробування, впровадження в лісові та міські екосистеми.

II. ІСТОРІЯ ПРИКАРПАТТЯ

2.1. ДАВНЯ ІСТОРІЯ НАШОГО КРАЮ

Давня історія Прикарпаття нерозривно пов'язана з історією України. Знаходячись на південно-східному краю України, в центрі Європи, автохтонне слов'янське населення Прикарпаття на кожному історичному етапі зазнавало культурного й політичного впливу інших сусідніх різноетнічних народів.

Перші архантропи прийшли на територію Східної Європи, зокрема України, близько одного мільйона років тому. Один із основних шляхів заселення проходив через Балкани, Карпати й Прикарпаття. Найдавніші сліди цих первнів епохи раннього палеоліту (300-150 тис. років тому) виявлено на території нашого краю в Подністров'ї. Близько 150 тис. років тому майже всю територію України освоюють палеонтопони-неандертальці, котрі, як і їх попередники, приходили із заходу, через Прикарпаття. Це був час різкого похолодання в Європі. В кінці тривалого льодовикового періоду з'являються неантропикроманьйонці. В часи пізнього палеоліту формується родовий лад, виникає мистецтво й релігія. 11 тис. років тому розпочинається епоха мезоліту, або середнього кам'яного віку. Найбільш відомі пам'ятки тих праісторичних часів відкриті археологами біля сіл Буківна, Маринопіль, Незвисько, Городниця, Старуна.

Доба неоліту (8-4,5 тис. років тому) була завершальною епохою кам'яного віку. Заселення доіндоевропейської Європи відбувалося знову, як і в прадавні часи, через Балкани й Наддунайщину. Звідси на територію Прикарпаття прийшли землеробсько-скотарські племена культури лійно-стрічкової кераміки, які згодом зайняли всю Центральну Європу. Це були перші племена індоевропейської мовної спільноти, які спочатку складали одне ціле й молились одним богам.

У III тисячолітті до Р.Хр. у Східній Європі з'явилися племена трипільської культури (початок культури енеоліту,

або міднокам'яного віку). Походження цього населення пов'язане з південними племенами Балкано-Карпатського регіону. Трипільці послідовно заселяють басейни Пруту, Дністра та Дніпра, зайнявши всю Правобережну Україну. По Прикарпаттю пройшла південно-західна межа між двома великими центральноєвропейськими культурами трипільської і лійчастого посуду. Найбільш відомі їх пам'ятки досліджувались археологами біля сіл Хом'яківка, Городниця, Кумисівці, Незвисько, Вікторів, Сокіл, Корнич.

У середині III тисячоліття до Р.Хр. надзвичайно яскрава і високорозвинута землеробська трипільська культура в Подніпров'ї зазнала потужного тиску скотарів ямно-катакомбної культурно-історичної спільноти. На Західній Україні, зокрема на Прикарпатті, трипільців почали успішно витіснити племена культури кулястих амфор, які залишили після себе мегалітичні поховання в кам'яних гробницях-дольменах. Представники цих нових археологічних культур скотарів фактично розділяли між собою всю територію України після загибелі трипільської культури.

У цей період відбувся перехід від енеоліту до бронзового віку (2500-900 роки до Р.Хр.) Внаслідок загального похолодання розпочалося переселення народів. У кінці III тисячоліття до Р.Хр. на території Східної і Північної Європи з'явилися нові численні скотарські племена, які залишили пам'ятки декількох культур шнурової кераміки, або культур бойових сокир. Вони були предками германців, слов'ян і балтів. На Прикарпатті це населення представлене в основному першими кургашними могильниками, які досліджувались археологами біля сіл Підгайчики, Стрільче, Хотимир, Стратин.

У середині II тисячоліття до Р.Хр. на зміну скотарським племенам культури бойових сокир приходять землеробсько-скотарські праслов'янські племена комарівсько-тишинецької культури. В часи середньої бронзи вони займали величезну територію від Дніпра до Вісли та від Дністра до Одера. Походження назви комарівської культури пов'язане зі знаменитим кургашним могильником, дослідженим на початку XX століття біля с.Комарів.

На рубежі пізнього бронзового та ранньозалізного віку на територію Прикарпаття та Верхнього Подністров'я з-за Карпат проникають племена профракійського й проіллрійського походження – провідники балкансько-дунайських впливів. Ранні племена (з XII століття до Р.Хр.) належали до культури Ноа, а пізніші (з X століття до Р.Хр.) – до голіградської культури фракійського гальштату. Останні, очевидно, згадуються Геродотом як агафірси. У селах краю часто знаходять окремі багаті скарби цих племен: бронзові мечі, бойові чекани, кельти, булави, кинджали, списи, прикраси.

У другій половині VII століття до Р.Хр. велика частина лісостепових племен України під натиском скіфів відходить на захід через Прикарпаття. Перед скіфською загрозою тут розпочинається спорудження перших укріплень. Під час воєн зі скіфами могутність фракійців була підірвана, і вони слідом за лісостеповим населенням України також визнали владу скіфських царів. Таким чином, землеробське населення між Дніпром, Дунаєм і Карпатами ввійшло до складу великого об'єднання племен, відомого під назвою Скіфія. На території Подністров'я з тих часів залишилося чимало кам'яних курганів, які належали військовим вождям.

Наприкінці III століття до Р.Хр. Велика Скіфія розпалась. На її степових просторах з'явилися сармати. Одне з їх племен – язиги – згодом пройшло через землі Прикарпаття, щоб зупинитись та осісти в кінці довгого шляху в долині р.Тиси, в Паннонії. В кінці II століття до Р.Хр. на Прикарпатті з'явилися окремі поселення кельтів-галатів, яких почали витісняти з Центральної Європи германські племена та Рим.

Клавдій Птолемей розміщував на Прикарпатті міста, назви яких мають кельтське походження: Карродунон, Маєтоніум, Клепідава, Карсідава, Патрідава. Загалом у Верхньому Подністров'ї третина всіх топонімів і гідронімів західнобалканського (кельтського й іллрійського) походження. У цей період на нижньому Дунаї і на Прикарпатті розміщується прибуле населення германського походження, яке античні автори (Птолемей, Пліній, Тацій) називали бастарнами.

У кінці I століття до Р.Хр. на Прикарпатті з'явилися окремі загони германців-лугіїв (вандалів), які почали також просуватись до границь Римської імперії. На території краю відомо кілька могильників цієї пшеворської культури, тілопальні поховання із залізними мечами (ритуально зігнутими), списами, щитами, шпорами тощо. В I столітті н.е. на Прикарпаття прийшла ще одна невелика група населення із сусідньої Дакії, яка була підкорена Римом за Траяна і стала римською провінцією. Карпати стали границею – лімесом Римської імперії (106-180 роки). Першу пам'ятку цих нових переселенців-костобоків виявлено в с.Верхня Липиця, що й дало назву всій культурі. Відомо багато знайдених на Прикарпатті скарбів римських монет, які вказують на давні торговельні шляхи.

Велике переселення народів досягло найвищого рівня в першій половині I тисячоліття н.е. У Східну та Центральну Європу вступають численні загони германських племен готів. Зокрема, вестготи (тервінги) вже в 214 році воюють з римськими легіонами в сусідній Дакії, а остготи (грейтунги) займають Волинь, витіснивши звідти слов'янське (венедське) населення до Подністров'я та до Середнього Подніпров'я.

Внаслідок цих складних процесів у III столітті на більшості території південно-східної Європи утворилась черняхівська культура – великий союз слов'ян, сарматів, гето-даків, політичним стрижнем якого були готи. Він знаходився під значним торгово-економічним впливом провінційно-римської культури. Найбільш дослідженими пам'ятками черняхівської культури на Прикарпатті є поселення біля сіл Дем'янів та Бовшів і могильник біля с.Острівець. У передгірській частині краю знаходяться численні пам'ятки невеликої культури карпатських курганів, які належали в основному гето-дакійському населенню – давнім карнам. Своїм курганним поховальним обрядом вони яскраво виділяються серед інших безкурганних центральноєвропейських культур.

Криза Римської імперії, що настала наприкінці IV століття, навала гуннів, розгром ними готів та їх відхід на захід призвели до занепаду черняхівської культури. Проте ці чинники слабо вплинули на слов'янське населення Прикарпаття. Венеди Подністров'я виступили організаторами нового політичного об'єднання

дулібського, яке в свою чергу входило до великого склавінського союзу племен празько-корчацької культури. За висновками багатьох істориків, антропологів і лінгвістів, територія Прикарпаття – гіпотетична прабатьківщина слов'ян. Сформувавшись на Прикарпатті в V-VI століттях, празько-корчацькі старожитності до кінця VII століття поширились у північному й східному напрямках на Волинь і на Подніпров'я, а в західному й південному напрямках – на територію Південної Польщі, Словаччини, Моравії, Чехії, Південної Німеччини та Румунії.

У VII столітті починається велике переселення слов'ян, як склавинів Правобережної України, так і антів Лівобережної та Південної України, за Дунай, на Балкани. Прикарпатські слов'яни пройшли через карпатські перевали вздовж Тиси на Дунай і Саву (старим міграційним коридором) й оселились поблизу природно-кліматичної зони Балкан. Тут вони зберегли свою стару племінну назву “хорвати”. Найбільш відомими пам'ятками слов'ян празької культури на Прикарпатті є поселення біля сіл Незвисько, Дем'янів і Бовшів.

У VIII-IX століттях проходить процес консолідації різних попередніх союзів східнослов'янських племен, які згадуються в “Повісті минулих літ”: на Подніпров'ї – полян, на Східній Волині – древлян, у Західній Волині – волинян (бужан), у Пруто-Дністровському межиріччі – тиверців, на Прикарпатті – хорватів. Очевидно, вони входили до напівдержавного політичного утворення Валіняна (за аль Масуді), яке археологічно представлено пам'ятками Райковецької культури. В Карпатах, на Чорногорі (г. Піп Іван), можливо, знаходився один із найвідоміших культових центрів прикарпатських слов'ян. Під ударами аварів їх об'єднання швидко розпалося.

Джерела свідчать про короткочасне входження окремих груп прикарпатських хорватів до складу таких ранньодержавницьких утворень, як Велика Моравія і Болгарське царство. Новою рушійною силою згодом стають поляни Подніпров'я, які стали ядром першої української державності. В другій половині IX століття полянський політичний центр був очолений варязькою династією Рюриковичів, які завершили його остаточне державне оформлення – створення Києво-Руської держави.

2.2. ПРИКАРПАТТЯ В IX – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIV СТОЛІТТЯ

Наприкінці IX століття утворилась Руська держава з центром у Києві. Союзниками князя Олега стали літописні хорвати та сусідні з ними племена – волиняни, уличі й тиверці. У “Повісті минулих літ” згадано зокрема, що в 907 році хорвати разом з багатьма іншими племенами брали участь у поході дружини князя Олега на Візантію.

У середині X століття, в період тимчасового послаблення впливу на хорватів Київської Русі, утворюється Велика Біла похрещена Хорватія – перше державне утворення на Прикарпатті. Костянтин Багрянородний вказує, що від неї до Чорного моря було тридцять днів дороги, а сама назва в перекладі з грецької на словенську означає “мешканці великої країни”. Столичним центром Великої Білої (у значенні “західної”) Хорватії, очевидно, був давній Галич – Крилоське городище, що розміщувалось на високому (40 м) березі річки Лукви, за 4 км від Дністра. Його укріплена чотирма оборонними дерев'яно-земляними стінами внутрішня площа становила близько 50 га. Тут, скоріш усього, розміщувався як сам князівський замок, так і вічева та торгова площі, святилище, некрополь тощо. В центральній, найвищій частині городища знаходилась літописна Галичина Могила.

У 1991-1992 роках під час археологічних розкопок тут під великим курганним насипом було виявлено символічне поховання, здійснене на честь першого великохорватського князя – засновника Галича й держави. Поховання здійснене в човні-однодеревці, який орієнтований носовою частиною на південь. Виявлено також багатий поховальний інвентар, зокрема позолочений круглий щит, три бойові сокири, три стріли і дротики та великий бойовий ніж – скрамасакс. У межі цього раннього міста входила і велика (50 кв.м) територія сільської округи. В цей час формується рання Галицька земля, яка, за археологічними даними, охоплювала майже все Українське Прикарпаття, Закарпаття та Верхнє Посяння.

Пізніше, в XII столітті, до її складу ввійшли Буковина (західні тиверці) і Поділля (західні улличі).

Невдовзі після утворення ранньої Галицької землі територія нашого краю, як і інших західноукраїнських земель, потрапила в залежність від польських князів.

Для Київської Русі західні землі мали велике значення як постачальники солі, багаті поклади якої були на Прикарпатті. Особливо зросла роль галицької солі після того, як печеніги заволоділи степами Подніпров'я і перекрили дорогу руським купцям до чорноморських соляних джерел. Крім того, через західні землі проходили торгові шляхи до Польщі, Німеччини, Угорщини та інших країн Європи.

Саме тому князь Володимир Святославович у 981 році пішов походом на захід. Він зайняв тоді Перемишль, Червен та інші прикордонні міста. Пізніше, в 993 році, Володимир здійснив похід на землі хорватів, в результаті чого територія Прикарпаття ввійшла до складу Київської Русі, а адміністративно була приєднана до Волинської волості. Хорватський Галич, як і решту князівських городищ Прикарпаття (Городницьке, Підгородівське, Хотимирське, Чернелицьке, Снятинське та ін.), було знищено. Галич надовго занепадає як політичний та економічний центр краю.

Зміцнював західний кордон Київської Русі і Ярослав Мудрий. У 1030-1031 роках він зайняв червенські міста, витіснивши звідти поляків. Пам'яткою цих вдалих західних походів київського князя залишився названий його іменем Ярослав-над-Сяном – місто, що мало захищати західний кордон Київської Русі.

У другій половині XI століття в Галицькій землі посилюється процес державотворення. У 1084 році тут з'явилися три князі – Рюрик, Володар і Василько Ростиславичі, які утвердились у головних містах краю – Перемишлі, Звенигороді та Теробовлі. Київський князь Всеволод Ярославич, як старший між князями, визнав за Ростиславичами зайняті ними землі. 1097 року з'їзд князів у Любечі підтвердив це рішення, юридично закріпивши за ними західні землі.

На початку XII століття було створено нове, четверте Галицьке князівство, де в 1124-1141 роках правив князь Іван Васильович.

Завдяки заходам князя Володимирка Володаревича процес дальшого роздроблення західних земель було припинено, і всі чотири прикарпатські князівства об'єднались в одне Галицьке князівство. У 1141 році Галич стає столицею об'єданого Галицького князівства, і Володимирко править тут до 1152 року. Йому довелося вести вперту боротьбу проти великих бояр, які не хотіли зміцнення князівської влади.

У боротьбу за галицький престол втручаються правителі Польщі та Угорщини. Та все ж князю Володимирку вдалося відстояти незалежність своєї держави.

У 1153-1187 роках на Галицькому престолі перебував князь Ярослав Осмомисл. Йому вдалося успішно відбити напади угорців та поляків. У цей час Галицьке князівство досягло найбільшого розквіту, про що сказано у "Слові о полку Ігоревім": "Галицький Ярославе Осмомисле, високо сидиш ти на своєму злотокованому престолі, підпер гори Угорської своїми залізними полками, заступивши королеві путь, зачинивши Дунаю ворота... Грози твої по землях течуть, одчиняєш ти Києву ворота... Стрільай, господарю, Кончака, раба поганого, за землю руськую, за рани Ігореві, смілого Святославича".

До складу Галицького князівства входили пониззя Дністра та Пруту, аж до Чорного моря та гирла Дунаю, на якому був один з важливих портів – Малий Галич (зараз Галац). У країні розвивались ремесла й торгівля, розростались старі та виникали нові міста, процвітала культура.

У 1199 році волинський князь Роман Мстиславович об'єднав Галицьке і Волинське князівства в одну Галицько-Волинську державу. Йому вдалося придушити опір великих галицьких бояр, успішно вести боротьбу з половцями. У 1202 році Роман Мстиславович здобув Київ і став наймогутнішим із південноруських князів. Літописець називає його "великим князем", "самодержцем усієї Русі" та "царем в Руській землі".

19 червня 1205 року Роман Мстиславович загинув під Завихостом на території Польщі.

Після його смерті в краї розпочалась кровопролитна міжусобиця, що тривала понад тридцять років. У цю боротьбу знову втруtilись польські та угорські правителі. За угодою 1214 року, Угорщина захопила Галичину, а Польща – північно-західну частину Волині. Проте населення Галича повстало проти угорських загарбників. На допомогу повсталим прийшов новгородський князь Мстислав Удатний. Війна велась із перемінним успіхом.

У 1228 році боротьбу проти іноземних поневоловачів очолив волинський князь Данило Романович, який у 1238 році звільнив Галичину від іноземних загарбників і відновив єдність Галицько-Волинського князівства. Цьому князеві належить велика роль в історії Галицько-Волинської держави. Завдяки його активній політиці й успішним війнам були відбиті всі напади Угорщини, Польщі, Литви та німецьких рицарів на землі князівства. Він активно боровся і з татара-монголами. Організуючи боротьбу проти них, Данило Романович вступив у союзи із західноєвропейськими державами, Папою Римським. У 1253 році він коронувався в Дорогичині на короля. Але невдовзі Данило переконався, що реальної допомоги від країн Заходу не буде, і розірвав зв'язки з Римом.

Галицько-Волинське князівство змушене було визнати залежність від Золотої Орди, однак воно значною мірою зберегло свою державність і до початку XIV століття відіграло роль своєрідного бар'єра на шляху просування татаро-монголів у Західну Європу.

Після смерті Данила Галицького Галицько-Волинське князівство розпалося на кілька окремих князівств: у Галичі правив його молодший син Шварно, а старший син Лев успадкував землі, до яких входили Перемишль і Львів. Після смерті Шварна в 1269 році Лев знову об'єднав всі землі Галицько-Волинського князівства. Літописці характеризують його як мудрого правителя, хороброго полководця.

З 1301 по 1308 рік правителем Галицько-Волинського князівства був Юрій Львович. Він прийняв титул короля Русі

та в 1303 році створив окрему Галицьку митрополію, яку очолив митрополит Ніфонт.

Останнім князем Галицько-Волинського князівства був Юрій-Болеслав Тройденевич, вбитий боярами в 1340 році. Після його смерті почався період довголітньої боротьби за Галичину між Угорщиною, Польщею та Литвою, що закінчився в 1387 році приєднанням нашого краю, як і всієї Галичини, до Польщі.

Одним із найбільших культурних центрів краю був стародавній Галич. Тут було побудовано близько двадцяти храмів. Зокрема, в урочищі Карпиця-Цегольня, при дворі князя Володимирка, стояла літописна церква Спаса, а в урочищі Городище, при дворі Романа Мстиславовича, – церква св. Пантелеймона, що збереглася до наших днів. Крилоське городище стало дитинцем столичного Галича. В 1157 році Ярослав Осмомисл спорудив на своєму дворі найбільший храм стародавнього Галича – Успенський собор. Долівка храму була вимощена керамічними плитами, оздобленими рельєфами, а стіни – прикрашені різнокольоровими розписами. Велична монументальна будівля Успенського собору за своїми масштабами та красою оздобилась дорівнювала найбільшим столичним храмам давньої Русі та середньовічної Європи.

У XII-XIV століттях на території Прикарпаття було переписано книги, що становлять значну культурну цінність. Серед них виділяються Галицьке Євангеліє 1144 року та Євангеліє 1226 року. Багато книг XII-XIII століть виявив у передвоєнні роки львівський учений Іларіон Свенницький в монастирях та бібліотеках Галичини. Ці книги були оздоблені золотом, перлами, коштовним камінням, емаллями, обтягнені золототканим едбабом.

Оригінальною високохудожньою писемною пам'яткою XVII століття є Галицько-Волинський літопис, перша частина якого була складена в Галичі. Автор поетично, образно розповідає про князювання Романа й Данила, звертається до сучасників із закликом до єднання руських земель. У літописі згадуються три тогочасні діячі культури – “премудрий

книжник” Тимофій, “хитрець”-скульптор Авдій та “словутний співець” Митуса.

Родом із Галича був і відомий скульптор XIII століття Бакун. Вершина його творчості – Георгіївський собор, споруджений представниками галицької архітектурної школи в 1230-1234 роках у місті Юр’єві-Польському у Володимиро-Суздальському князівстві. Стіни собору прикрашали такі ж зображення, як і в храмах стародавнього Галича. В IX-XIV століттях на Прикарпатті високого розвитку досягли також ювелірна справа, ковальство, гончарство тощо.

2.3. ПРИКАРПАТТЯ В XIV- СЕРЕДИНІ XVIII СТОЛІТТЯ

Внаслідок занепаду Галицько-Волинського князівства галицькі землі в 1387 році були загарбані Польщею. За новим адміністративним поділом територія сучасної Івано-Франківської області увійшла до Галицької і частково (нинішні Калуський і Долинський райони) до Львівської земель Руського воєводства. Галицька земля включала три повіти– Галицький, Коломийський, Терехівський. На окуповану територію із Західної Польщі прибула дрібна шляхта, яка, спираючись на місцевих бояр і користуючись королівськими привілеями, захоплювала міста й села.

Уже в XV столітті виділилася невелика купка багатих галицьких магнатів – Бучацьких, Ходецьких, Пентуковичів та ін., котрі протягом короткого часу заволоділи державними (королівськими) та приватними маєтками.

Важливі зміни сталися в XV столітті у середовищі прикарпатських селян. Колишні смерди тепер поділялися на категорії вільних (сільські ремісники, заможні селяни-кметі) і невільних (невільники, каланники, ординці, слуги). На праці невільних селян збагачувалась феодальна верхівка, сільська старшина. Ненаситна шляхта поступово зробила всіх селян залежними від панського двору та збільшила їхні феодальні повинності. Із введенням у 1435 році в Галицькій землі польського права фактично була узаконена система повної залежності селян від феодалів. Підданий міг перейти до іншого пана тільки в Різдво, сплативши встановлений викуп. Панщина, хоч ще й не була точно визначена, але вже існувала на Прикарпатті. Гонитва за прибутками штовхала феодалів на всілякі порушення давньоруських традицій на селі. І без того важке становище селян погіршували державні повинності, шляхетські міжусобиці, постої і переходи польських військ, напади татарських орд, стихійні лиха та національно-релігійний гніт.

Прояви антикріпосницького опору були різними. Поневолені селяни спочатку скаржилися, залишали рідні оселі

(масово в XVI столітті). Переконавшись у марності пасивних форм протесту, селяни переходять до відкритих збройних виступів. Вони організують невеликі загони й нападають на феодалів, захоплюють їх майно.

Наприкінці XV століття у краї спалахнуло велике антифеодальне повстання під проводом Мухи, вихідця з простої селянської сім'ї. Він організував загін із 9000 молдавських і покутських селян, вийшов із Буковини і здобув найважливіші міста на Прикарпатті – Снятин, Коломию, Галич – і дійшов до Рогатина. На своєму шляху повстанці громили шляхту, орендарів і визволили з-під польсько-шляхетського гніту майже всю Галицьку землю.

Польський король, переляканий розмахом повстання, яке переростало в селянську війну, організував коронні війська. На допомогу прибули “пси-рицарі” Тевтонського ордену хрестоносців. Влітку 1490 року шляхетські війська, очолювані Миколою Ходецьким, великим землевласником із Покуття, завдали повсталим поразки під Рогатином. Мусі вдалося відступити на Коломийщину. Його справу продовжив Андрій Борула, але його також було розбито й страчено в Хотині на Буковині. В 1492 році Муха почав підготовку нового повстання, проте його підступно схопила шляхта й ув'язнила в Кракові, де він і загинув. Незважаючи на поразку, селянське повстання 1490-1492 років було одним із найбільших не лише в Україні, але й у Європі наприкінці XV століття. Воно дало поштовх іншим збройним виступам селян.

XVI століття – це період формування панщинно-кріпосницької системи шляхетського господарства в Україні, в тому числі й на Прикарпатті. Земля зосереджувалася в руках магнатів, шляхти, держави і церкви. На Галицькій землі знаходилися землеволодіння таких магнатів, як Потоцькі, Яблонські, Чарторійські, Куропатви та ін. Магнати Чурили, наприклад, володіли трьома містами і 27 селами, Потоцькі – ключами Єзупільським, Тисменицьким, Богородчанським. Ці “малі короліки” займали основні адміністративні посади, розкошували, а їх маєтками управляла середня шляхта, яка передавала селян в оренду і отримувала казкові прибутки.

Намагаючись збільшити свої доходи, феодали організовували фільварки, які зростали в XVI – першій половині XVII століття за рахунок захопленої у селян землі. Зменшувалося селянське землеволодіння, відбувався процес зубожіння селян, з'явилися категорії малоземельного й безземельного селянства – городники, халупники, комірники, убогі люди та ін.

Остаточне закріпачення селян дало змогу феодалам нещадно експлуатувати своїх підданих, обкладаючи їх різними повинностями, серед яких найтяжчою була панщина. Якщо в кінці XV століття панщина на Прикарпатті становила чотирнадцять днів на рік, то наприкінці XVI століття – вже два дні на тиждень з півплану. Крім цього, зросли грошові й натуральні повинності, державні податки, церковні десятини. У хліборобських околицях Прикарпаття переважала панщина, в горах домінували натуральні й грошові данини, різні десятини. Прибутки приносили також солеварні, обробка дерева й інші промисли.

Внаслідок такого гніту кріпаки масово втікають від поміщиків, відмовляються працювати на фільварках, захоплюють поміщицьку землю, майно, вбивають поневоловачів, палять їх маєтки і стають на шлях відкритої збройної боротьби. Яскравим її прикладом є виступ селян Долинщини проти визиску й знущання королівського старости в кінці XVI – першій половині XVII століття.

Своєрідною формою боротьби галицьких селян стало опришківство, яке зародилося в кінці XVI століття у Карпатах. Розорені селяни озброювалися ножами, топірцями, організували загони і нападали на маєтки панів, здобували оборонні замки – опорні пункти феодальної верхівки. Особливо почастишали їх виступи на буковинсько-покутському пограбиччі. Для боротьби з опришками польський і молдавський уряди створювали загони самооборони. У 1618 р. покутські й буковинські опришки постійно діють на Снятинщині. У 1620-х роках ватажок буковинських опришків Гринь Кардаш за допомогою покутських селян здобув найбільшу фортецю на Прикарпатті – Пнів.

Протягом XIV-XVI століть на Прикарпатті виникає ряд нових міст і містечок. У 1648 році їх налічується вже 79. Широко відомими торговельними й ремісницькими центрами були Снятин, Галич, Коломия та ін., де на ярмарках торгували як виробами місцевих ремісників, так і завезеними з інших країн.

Патриціансько-католицька верхівка, узурпувавши управління міст, витісняла убогих міщан у передмістя, позбавляла їх права торгівлі, перекладала на них усі податки й шарварки. Прикарпатські міщани спільно із селянами не лише скаржилися на своїх гнобителів, а й вдавалися до більш рішучих дій – відмовлялися виконувати надмірні повинності, організовували збройні виступи. Найвідоміші виступи селян і міщан Коломій (1613), Галича (1631), Снятина (1640-і роки).

Прикарпатські міщани й селяни підтримували зв'язки з козаками Запорізької Січі, куди тікало багато знедолених. Тому не випадково під час переходу Северина Наливайка через Покуття в 1594 році до нього приєдналося чимало прикарпатців. У 1613 році, на запрошення коломийського міщанина Горбаша, на Покуття прибуло триста козаків. Вони захопили Коломию і розправилися зі шляхтою, католицьким духовенством, окремими загонами заходили в Снятинське та Тлумачьке староства, здобули замок Потоцького на Коломійщині.

Важливими осередками культурно-освітнього руху на Прикарпатті стали православні братства, які виникли в кінці XVI століття в Рогатині, Галичі, Болехові та інших містах. У XIV-XVII століттях на Прикарпатті з'явилися оригінальні архітектурні будівлі, високого рівня досягло образотворче мистецтво, ремесла, розвивався своєрідний і самобутній фольклор. У 1604-1608 роках в Стратині (біля Рогатина), а згодом і в Крилосі (біля Галича) діяли друкарні, де працював талановитий друкар Семен Будзина. У стратинському виданні вперше в практиці східнослов'янського книгодрукування з'явилися сюжетні ілюстрації, вмонтовані у текст книги.

Розорені, пригноблені селяни і міщани Прикарпаття взяли участь у народно-визвольній війні українського народу 1648-1657 років під проводом Богдана Хмельницького. Після

перших перемог над польською шляхтою селянсько-козацькі війська здійснили похід на Львів і Замость. Це стало поштовхом до селянсько-міщанських повстань на західноукраїнських землях. У вересні 1648 року поблизу Отинії, Тлумача, Обертину, Ділятина, Заболотова спалахнули збройні повстання селян і міщан. На визволеній від польської шляхти території повстанці встановлювали козацьке самоврядування, обирали свою старшину (полковників, сотників, осавулів) тощо.

Повстання на Покутті очолив Семен Височан, який за допомогою прибулих козаків здобув Отинію і зробив її своєю основною стоянкою. Він зумів об'єднати розрізнені селянські й міщанські загоны в 15-тисячне військо. Спираючись на допомогу прибулих козацьких частин, Височан оволодів фортецею Пнів, багатьма селами й містечками Галицької землі, знищивши панування шляхти на цій території, і цим надав значну допомогу армії Богдана Хмельницького під час її визвольного походу в Західну Україну. Вояки, очолювані С.Височаном, підтримували бойові зв'язки з повстанцями Калушчини й Долинщини.

Після відступу військ Б.Хмельницького з Галичини С.Височан героїчно захищав визволену територію, але під натиском польських військ відступив на Брацлавщину і до 1655 року мужньо боровся проти польської шляхти. На Прикарпатті вдерлися великі загоны карателів, які руйнували міста й села, вбивали усіх непокірних. У Галичі, Заболотові, Коломій, Рогатині, Калуші масово страчували селян і міщан.

Однак масові заворушення не припинились. Селяни, здобувши короточасну свободу, не пускали шляхту на свої обійстя, відмовлялися виконувати феодальні повинності, а в період Збаразької облоги й Зборівської битви (1649) допомагали козакам.

Друга половина XVII – середина XVIII століття – це період посилення феодально-кріпосницького гніту. Магнатсько-шляхетське землеволодіння зростало за рахунок загарбання селянських наділів. Магнати Потоцькі, наприклад, володіли майже цілим Покуттям. За масштабами землеволодіння й

прибутками їм не поступалися Яблонівські, Дідушицькі, Цетнери та ін. Збільшуючи свої фільварки, магнати, як правило, виорендовували маєтки середній шляхті й збагачувались на вирощуванні збіжжя в низовинних околицях, на розведенні худоби, солеварінні й обробці дерева. Селянство Прикарпаття становило 80% населення, із них три чверті поневірялись у маєтках шляхти й духовенства.

Збагачення магнатів і шляхти відбувалося за рахунок збільшення феодальних повинностей. Якщо в кінці XVII століття селянський двір відробляв панщину 2-6 днів на тиждень із лану, то пізніше – з чверті наділу 2-4 дні. Селяни витрачали на панщину більше половини робочого часу. Феодали змушували підданих і до “позапанщизняних” робіт: зажинків, обжинків, закосів, обкосів, заорків, оборків, толок, повозів, нічної сторожі та ін. Нарівні з панщиною й іншими відробітками селяни змушені були, згідно зі старими звичаями, платити натуральну і грошову данину: осип від збіжжя, десятини від овець, свиней, бджіл. Селян розоряли й державні податки. На Прикарпатті, де тваринництво посідало важливе місце в господарстві, запроваджувався роговий податок від худоби, стації на утримання шляхетського війська.

На гноблення, сваволі й знущання панів селяни відповідали антифеодальною боротьбою, яка набрала різноманітних форм. Селяни втікали на схід – Поділля й Наддніпрянську Україну та на південь – у Карпати. Селянські заворушення відбувались на Долинщині (1658, 1740), у Тростянці (1741) та Космачі на Гуцульщині (1749). Повстанці з холодною і вогнепальною зброєю нападали на шляхетські двори, нищили їх.

Визначальну роль у селянському русі на Прикарпатті відігравало опришківство. Великого розмаху воно набрало у 50-х роках XVII століття, коли опришки загрожували містам-фортецям Галичу, Снятину, Пнів. Помітно активізувалися їх дії на пограниччі з Молдавією. Наприкінці XVII – на початку XVIII століття вояки Бордюка (1673), Нестора (1670-1681), братів Лунгів (1698), Івана Пискливого й Степана Пинті (1702-1704), Василя Солонинки (1717), Петра Сабата й Григорія

Дранки (1734) прославили себе в боротьбі зі шляхтою, орендарями та сільськими дуками на Коломийщині.

Серед багатьох ватажків народних месників у 30-40-х роках XVII століття уславився легендарний герой Олекса Довбуш (1700-1745). Він був вихідцем із бідних селян-комірників. У 1738 році разом зі своїм братом Іваном почав боротьбу проти панів, лихварів, орендарів і багатіїв. Опришки Довбуша в 1738-1739 роках спрямували свої удари проти найбільш ненависних експлуататорів: розправилися з економом у Печеніжині, вбили лютого орендаря-лихваря Лошака в с.Текучі, спалили панський двір в с.Вербіжі, покарали за селянські кривди шляхту у с.Воскресінцях, погрожували спалити м.Кути, мстилися багатіям Ясинова, Микуличина та інших сіл.

У 1740 році Довбуш отаборився в Чорногорі, на горі Стіг, і звідси організовував походи на Прикарпаття, Закарпаття й Буковину. Проти його загону виступили численні підрозділи шляхетського війська, які очолив коронний гетьман Й.Потоцький. Кількох побратимів ватажка схопили й після нелюдських тортур у Станіславській фортеці жорстоко стратили. За страждання народу, за муки побратимів Довбуш у 1744-1745 роках помстився грізними антишляхетськими виступами. Він розправляється з гнобителем селян Золотницьким у Борщеві, здобуває Богородчанську фортецю, здійснює сміливий рейд на Солотвино, Надвірну, Дрогобич, Турку. Захоплене в орендарів, лихварів, купців, сільських багатіїв майно Довбуш роздає бідним. Рух опришків нереростає у загальне повстання селян.

Протягом семи років Довбуш здійснив тридцять походів. Караючи панів, забираючи у них майно і повертаючи його знедоленим, славетний ватажок ще за життя став улюбленим народних мас, легендарним і нескореним героєм. Про нього склали пісні, легенди, перекази. Загинув Довбуш в селі Космачі 24 серпня 1745 року. Його підступно вбив сільський глитай Степан Дзвінчук. Люті пани, порубавши мертве тіло героя на дванадцять шматків, порозвішували їх на острах населенню. Героїчний образ Олекси Довбуша осніваний у

творчості багатьох письменників, відображений в образотворчому мистецтві, музиці.

Антикріпосницьку боротьбу Довбуша продовжували його соратники й наступники. Після загибелі Олекси його бойовий побратим і заступник Василь Баюрак організував опришківський загін і десять років “стрясав” панів. Його осідком було с.Довгопілля на Гуцульщині. Спираючись на всебічну допомогу селянства, загін, очолюваний В.Баюраком, громив на Покутті й Буковині маєтки шляхтичів, орендарів, лихварів і мстився гнобителям за народні кривди. Відважного ватажка було підступно захоплено і, за вироком шляхетського суду, прилюдно четвертовано в Станіславі 25 квітня 1754 року.

Антикріпосницьку боротьбу продовжував інший соратник Довбуша Іван Бойчук. У 1755 році він сформував загін опришків, який діяв на Гуцульщині. Крім місцевих селян, у загоні Бойчука були також запорожці, вихідці з Польщі, Молдавії і Угорщини. Найбільшим успіхом загону, керованого Бойчуком, стало здобуття в липні 1759 року м.Болехова. Проти опришків, за наказом коронного гетьмана Я.Броніцького, виступив великий шляхетський загін магната Дзедушицького. Після жорстоких сутичок із карателями Бойчук із найближчими бойовими побратимами відступив із Прикарпаття на Запорізьку Січ. Восени 1759 року він спільно з гайдамаками боровся на Великій Україні з польськими панами.

2.4. ПРИКАРПАТТЯ В СКЛАДІ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ (1772-1918)

Внаслідок першого поділу Польщі в 1772 році європейськими державами Галичина опинилася у складі Австрійської імперії. Разом із частиною польських земель вона була виділена в окремий коронний край Королівство Галіції і Лодомерії, який поділявся на 18 округів. Територія Прикарпаття охоплювала чотири округи – Станіславський, Коломийський і частково Бережанський та Стрийський. Уся влада в Галичині була зосереджена в руках намісника австрійського імператора. Адміністративні функції в округах належали старостам, у містах – бургомістрам, а на місцях їх виконували дідичі – власники маєтків або їхні ставленики, що називалися мандаторами.

Українські землі залишалися економічно і культурно відсталими, тому австрійські монархи Марія Тереза та Йосиф II у 70-80-х роках XVIII століття провели низку реформ. Внаслідок перетворень у дусі “просвіченого абсолютизму” були зменшені розміри податків, обмежено панщину, заборонені тілесні покарання. Селяни отримували елементарні громадські права, зокрема, могли одружуватися без згоди пана, посылати дітей до міської школи, для них скасовувалася примусова служба на панському дворі. Було розширено функції органів місцевого самоврядування, які займалися питаннями освіти, господарства й санітарії.

Проте після смерті Йосифа II у 1792 році більшість цих нововведень були знехтувані панами й шляхтою. Протестуючи проти сваволі, селяни Прикарпаття подавали скарги до віденського уряду та цісаря, в яких відзначали, що управителі маєтків обкладають їх “нестерпними податками”, “карають невинних людей”, всупереч закону відправляють українських юнаків до війська. Нерідко селяни роками судилися з поміщиками за землі і пасовиська.

Але такі пасивні форми протесту, як правило, не допомагали, тому селяни відмовлялися від виконання повинностей та сплати податків, вдавалися до втеч і підпалів. Лише

за 1810-1840 роки у прикарпатських селах було зареєстровано близько 3,6 тис. втікачів, яких часто ловили та карали. У той же час було підпалено сотні панських дворів, гуралень, корчм. Не припинявся опришківський рух. На Косівщині та Станіславщині активно діяли загони народних месників під проводом Михайла Бойчука (Клим'юка), Дмитра Марусяка та інших ватажків. Для розправи над ними направляли каральні частини і регулярні війська, понад 70 опришків було страчено. У 1840-х роках на Прикарпатті вперше прокотилася хвиля відкритих селянських виступів.

У першій половині XIX століття українці під австрійським пануванням залишалися у важкому становищі. Намагаючись протиставити галицьких українців наддніпрянським, віденський уряд доводив, що вони є окремою “регіональною спільнотою” – “русинами” (від німецького “рутен”). Серед українського населення насаджувались ідеї австрофільства та вірнопідданості габсбурзькій короні.

За таких умов у 20-30-х роках XIX століття в краї розпочинається перший етап пробудження національного життя. На чолі цього процесу активно виступило греко-католицьке духовенство. З Прикарпаттям була тісно пов'язана діяльність славетної “Руської трійці” – Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича (народився у селі Ясень теперішнього Рожнятівського району) та Якова Головацького.

Новий період у національному русі галицьких українців відкрила “весна народів” – доба революційних рухів у Європі 1648 року під гаслами свободи й братерства. Під їх впливом австрійський цісар скликав парламент, проголосив конституцію і демократичні свободи. Скасування панщини зумовило виникнення вільних селянських господарств. 2 травня 1848 року у Львові створено першу українську політичну організацію – Головну руську (українську) раду, яка заявила про єдність усього українського народу та виступила за розбудову національного життя. У травні-червні 1848 року Руські ради виникли у Станіславі (“Станіславівський собор”), у Коломиї, Богородчанах.

1846 рік був насичений демократичними змінами. Представники Прикарпаття, відомі громадсько-політичні діячі Олекса Заклинський, Іван Борисикевич, Григорій Гинилевич та інші брали участь у Всеслов'янському соборі, який відбувся 31 травня у Празі. Українці краю вперше делегували своїх представників до віденського парламенту. Повсюдно відбувалися всенародні віча та збори. На одному з них 30 жовтня у Станіславі знаний поет Антон Могильницький виступив із вимогами запровадження демократичних свобод та української мови навчання.

Велике значення для подальшого розгортання українського визвольного руху мало відновлення національної військової традиції. Мадярські повстанці, які виступили проти Австрійської монархії, загрожували прорватися в Галичину, тому в листопаді 1848 року віденський уряд закликав до створення народного ополчення. Лише в Станіславському окрузі зібралось майже 18 тис. ополченців. Увесь край було приведено в стан бойової готовності: кожне село висилало свій загін і організувало нічні варти. Селянські підрозділи були озброєні косами та списами, а деякі – рушницями та крем'яними крісами, навіть гарматами. Існували відділи кінноти. Після капітуляції мадярів восени 1849 року селянське ополчення розформували.

У квітні 1849 року була також організована регулярна військова частина під назвою “Руський батальйон гірських стрільців” чисельністю 1,5 тис. осіб. Її окремі сотні формувалися у Станіславі, Коломиї та інших містах краю. Стрільці мали однострої з елементами гуцульського одягу, а також власний прапор із жовтим і блакитним кольорами.

Але на зміну “весні народів” уже в 1849-1859 роках прийшла реставрація монархічного абсолютизму. Український суспільно-політичний рух у краї у 1860-1890-х роках визначається розвитком трьох головних течій – москвофільства, народництва й радикалізму. Москвофіли заперечували кровну належність галицьких русинів до єдиного українського народу, самобутність його культури й мови. Важливу роль у розвитку

москвофільського руху відіграло створене в серпні 1874 року у Коломиї “Общество ім. М.Качковського”.

На противагу реакційному москвофільству під ідейним впливом Наддніпрянської України і тріумфального поширення в Галичині творчості Тараса Шевченка зародилася та швидко зміцнилася народівська течія; її представники відстоювали самостійність і соборність українського народу, прагнули служити його інтересам. Важливу роль у розвитку народівства в 1860-х роках відіграли напівтаємні учнівські громади, які також діяли у Станіславі, Коломиї, Бережанах та в інших містах краю. В них молодь вивчала національно-патріотичну літературу, вчилася розуміти народ і працювати для нього.

Представники третьої течії – радикалізму, “духовним батьком” якого був Михайло Драгоманов, намагалися “повернути” молодь до народу для формування її національної свідомості. У жовтні 1890 року вони створили Українську радикальну партію. Саме на Коломийщині, Снятинщині, а певною мірою і в Станіславі радикали мали найбільший вплив. У 1880-1890-х роках їх головні провідники Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький видавали у Коломиї журнал “Народ” і газету “Хлібороб”. При Коломийській гімназії тоді діяла учнівська громада, в якій брали участь Василь Стефаник, Лесь Мартович, Марко Черемшина. В 1893 році було створено організацію “Народна воля”, головою якої обрали І.Франка. Радикали повсюдно влаштовували масові селянські віча.

Заснована в грудні 1899 року Національно-демократична партія намагалася з’єднати всі верстви українського народу для розвитку його національного життя, вела активну боротьбу у віденському парламенті за громадські права українців. Багатолітнім послом у ньому був відомий громадський діяч Коломийщини та Городенківщини націонал-демократ Теофіл Окуневський. Авторитетний радикальний діяч Лев Бачинський, адвокат зі Станіслава, протестуючи проти відмови уряду відкрити український університет у Львові, на одному із парламентських засідань 1912 року виступав вісімнадцять годин без перерви.

У кінці XIX – на початку XX століття на Прикарпатті створено розгалужену мережу національних культурно-освітніх товариств, що сприяли формуванню національної свідомості та згуртуванню українського народу. Активно працювали філії “Просвіти” у Станіславі, Коломиї, Товмачі (Тлумачі), Калуші, Богородчанах, Надвірній, Тисмениці та в інших містах. Читальні товариства існували майже в кожному селі. Осередки Руського товариства педагогічного (1912 року змінило назву на Українське педагогічне товариство) сприяли заснуванню народних шкіл та гімназій. У багатьох містах працювали товариства “Боян”, які розвивали музично-співочу самодіяльність українства.

У багатьох українських громадах Прикарпаття існували організації “Сокола”, де тисячі юнаків і дівчат проходили ідейне загартування, а також займалися протипожежною справою і гімнастичними вправами. Перше пожежно-гімнастичне товариство “Січ”, засноване адвокатом Кирилом Трильовським 5 травня 1900 року у селі Заваллі на Снятинщині, стало зародком широкого молодіжного руху. В 1914 році в Галичині діяло 916 січових організацій, що об’єднували 30 тисяч осіб. У травні 1910 року в Станіславі відбувся ювілейний січовий з’їзд. Його головне гасло: “Добути або дома не бути!” – стало виявом готовності молоді до боротьби за волю нації. Двадцятитисячний маніфестаційний похід січовиків із усієї Галичини пройшов вулицями Станіслава в Діброву, де відбулися масові гімнастичні вправи з піснями.

1804 року Наталія Кобринська заснувала у Станіславі першу організацію українського жіноцтва під назвою “Товариство руських женщин”. Воно мало культурно-доброчинне спрямування і стало зародком національного жіночого руху.

З вибухом першої світової війни край перетворився на територію постійних бойових дій. Створена 1 серпня 1914 року у Львові нова політична репрезентація, Головна руська рада, закликала український народ виступити на боці Австрії проти Російської імперії. Внаслідок Галицької битви у серпні-вересні 1914 року московські війська вперше окупували Прикарпаття. Розпочалася сумнозвісна “галицька Голгофа”. З одного боку,

нова російська влада, намагаючись знищити “український дух”, закривала всі національні установи. Українських діячів було піддано арештам і репресіям, вивезено до Сибіру. З іншого боку, австрійське командування, шукаючи виправдання своєї поразки на фронті, безпідставно звинуватило українське населення у “москвофільстві”. Тисячі невинних людей було відправлено у концентраційні табори, скрізь лютували військово-польові суди. Лише на Станіславщині було покарано на смерть через повішення близько 100 українських селян.

У кінці серпня 1914 року Українська бойова управа з дозволу австрійського уряду розпочала створення легіону Українських січових стрільців (УСС) – першої в новітню добу національної військової організації. Тисячі патріотично налаштованих українських юнаків краю відгукнулися на заклик захистити волю свого народу, але чисельність легіону УСС обмежили до 2,5 тис. Одним із найвизначніших організаторів, ідеологів та командирів стрілецтва став вихованець станіславської гімназії Дмитро Вітовський. У травні 1915 року УСС почало свій переможний похід із Карпат до Дністра. Долаючи сильний опір ворога, 27 червня вони першими ввійшли до Галича. Ця подія сприяла новому піднесенню національно-державницьких почувань стрілецтва, яке вважало здобуття давньої княжої столиці початком нової масової боротьби за звільнення всієї України.

Взимку 1915 року на Прикарпатті відновилася австрійська влада, а з липня 1916 до літа 1917 року більша частина його території знову опинилася під російською окупацією. Внаслідок постійних бойових дій імперських армій край зазнав значної матеріальної шкоди. Від 50% до 70% житлових будинків, громадських підприємств та установ були зруйновані в Богородчанах, Рогатині, Тисмениці, Глумачі та інших містах. Мирне населення потерпало від голоду, насильної конфіскації та примусової мобілізації до війська. Скрізь лютували епідемії тифу й холери. Але, незважаючи на важке становище, галичани не втрачали віри у необхідність продовження боротьби за волю й незалежність.

1918 року прикарпатський край стояв на порозі нових історичних подій.

2.5. РОКИ ДЕРЖАВНОГО ВІДРОДЖЕННЯ І ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1918-1923)

Навесні 1918 року очевидною стала поразка Австро-Угорщини у першій світовій війні, а разом з нею – і наступний розпад “клаптикової монархії”. Прикарпаття було охоплено хвилею масового вічового руху, лунали заклики до возз'єднання краю з Наддніпрянщиною в єдиній соборній Українській державі.

18 жовтня 1918 року у м.Львові Українською парламентарною репрезентацією було організовано загальні збори за участю представників західноукраїнських політичних партій, депутатів Галицького й Буковинського крайових сеймів. Вони ухвалили рішення про створення Української національної ради (УНРади), яка мала статус Установчих зборів. В ніч на 19 жовтня нею було проголошено створення Української держави на західноукраїнських землях.

Організацію українських військових формувань, які повинні були утвердити у краї національну державність, взяв на себе створений у вересні 1918 року Центральний військовий комітет. Проведена ним попередня підготовча робота вступила у свою завершальну стадію 30 жовтня 1918 року, коли комітет очолив сотник УСС Дмитро Вітовський, уродженець села Медухи теперішнього Галицького району. Комітет організував виступ українських збройних формувань у м.Львові, розіслав накази про проведення подібних заходів і в повітових містечках краю.

У ніч на 1 листопада 1918 року українські військові підрозділи усунули австрійсько-польську адміністрацію у м.Львові й передали владу в руки УНРади. Так було здійснено “Листопадовий зрив”, яким розпочалася переможна хода Листопадової національно-демократичної революції на західноукраїнських землях. До 13 листопада майже в усіх повітах краю влада перейшла до представників УНРади.

Організовано, без кровопролиття відбувалася зміна влади на Прикарпатті. Газета “Станіславський голос” 5 листопада 1918 року повідомляла про хід цього процесу в Станіславі, Товмачі (Глумачі), Рогатині, Надвірній, Делятині, Коломий,

Калуші. Скрізь населення самовіддано підтримувало нову владу, налагоджувало роботу її органів.

В ході Листопадової революції на західноукраїнських землях розгорнувся процес національного державного будівництва. 9 листопада 1918 року УНРада прийняла рішення про створення першого народного уряду – Тимчасового державного секретаріату, який очолив відомий громадсько-політичний діяч, один із керівників Української національно-демократичної партії, уродженець м.Тисмениці доктор Кость Левицький.

Перші здобутки національного державотворення були зафіксовані УНРадою в “Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії”, прийнятому 13 листопада 1918 року. В ньому визначалася назва новопроголошеної держави – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР), затверджувалися її державні атрибути: синьо-жовтий прапор та герб у вигляді золотого лева на синьому фоні. В законі наголошувалося, що влада в ЗУНР належить усьому народові, який обирає, своїх представників на основі загального, рівного, таємного, безпосереднього і пропорційного голосування. Це свідчило про національний характер та демократичний зміст державного будівництва в ЗУНР.

Становлення й зміцнення ЗУНР проходило в складних зовнішньополітичних умовах. Річ Посполита не примирилася з утворенням молодої держави. Під натиском польської армії УНРада була змушена залишити Львів і переїхати спочатку до м.Тернополя, а наприкінці грудня 1918 року – в м.Станіслав, який став столицею ЗУНР.

2 січня 1919 року розпочала роботу друга сесія УНРади, доповнена новообраними представниками від міст і сіл Прикарпаття. 7 січня УНРадою було обрано новий уряд – Раду державних секретарів на чолі з Сидором Голубовичем. Уряд нараховував дев'ять державних секретарів (міністерств). УНРадою було узаконено незалежне функціонування судів.

4 січня 1919 року УНРада прийняла закон “Про Виділ УНРади”. Відповідно до нього, з числа парламентарів

обирався колегіальний орган управління у кількості десяти осіб на чолі з президентом (головою) УНРади Євгеном Петрушевичем. На цей орган покладалися функції колегіального керівництва державою. Найвищою інституцією виконавчого характеру в повіті визначався державний повітовий комісар, який підпорядковувався уряду. На правах дорадчого органу функціонувала Повітова національна рада.

Одним із найбільших державотворчих досягнень ЗУНР було створення 125-тисячної Української Галицької армії (УГА). Державний секретар військових справ полковник Д. Вітовський надав розбудові армії цілеспрямованого характеру. 3 грудня 1918 року розпочалося створення регулярних військових з'єднань у формі окремих корпусів, бригад та спеціалізованих військових підрозділів.

У внутрішньополітичному житті державними інституціями було прийнято ряд важливих законів – “Про землю”, “Про мови”, “Про Сойм ЗО УНР”, “Про вибори до Сойму ЗО УНР” та ін., що свідчило про послідовний характер процесу державного будівництва, його національно-демократичну сутність.

В умовах відновлення власної національної державності стало можливим здійснення віковичної мрії українського народу – об'єднання всіх його етнічних земель в єдиній державі. Ще 1 грудня 1918 року між делегаціями ЗУНР і Директорії УНР у м.Фастові було підписано попередній договір про злуку. Втілюючи його в життя, УНРада 3 січня 1919 року у м.Станіславі прийняла “Ухвалу про злуку ЗУНР і УНР”. Такі дії влади були з ентузіазмом сприйняті населенням Прикарпаття. УНРада сформувала спеціальну делегацію на чолі з В.Бачинським і В.Стефаником, яка взяла участь в урочистому проголошенні Злуки 22 соічня 1919 року на Софіївському майдані в м.Києві, Юридичного оформлення ця подія набула в Універсалі Директорії УНР та в рішенні Трудового конгресу. Є.Петрушевича було введено до складу Директорії УНР. ЗУНР змінила назву на Західну область УНР, а також свій державно-правовий статус: стала складовою частиною УНР, зберігши власні органи управління.

Найбільшою перешкодою для національного державотворення в ЗУНР стала українсько-польська війна 1918-1919 років. 22 листопада 1918 року частини УГА залишили Львів, створивши навколо нього протипольський фронт. Командування УГА тричі здійснювало широкомасштабні військові операції з метою звільнення Львова. В лютому-березні 1919 року коли окремі українські частини зуміли закріпитись у передмісті. Але в розвиток подій активно втрутилися країни Антанти, що виступили на боці Польщі. Місія генерала Бартелемі домоглася перемир'я на фронті, а тим часом командування польських військ збільшило чисельність особового складу. УГА втратила не лише тактичну, а й стратегічну ініціативу. Остаточо шальки терезів на користь польських інтервентів схилила 80-тисячна армія генерала Й.Галлера, перекинута на протиукраїнський фронт у квітні 1919 року.

14 травня польські війська розпочали наступ по всьому фронту. Війська королівської Румунії окупували Покуття. 25 травня владні інституції ЗУНР залишили м.Станіслав. Прикарпаття опинилося під владою польських окупантів.

Втративши власну територію, керівництво ЗУНР продовжило свою діяльність. УНРада і державний секретаріат передали свої повноваження Є.Петрушевичу як диктатору ЗУНР з метою концентрації влади для прийняття більш оперативних рішень. Командування УГА вирішило спільно з армією УНР здійснити визвольний похід на Київ і Одесу. Стрілецьтво підтримало ідею "Через Київ – на Львів". 30 серпня 1919 року в авангарді об'єднаних військ бригада генерала А.Кравса ввійшла в столицю України. Однак закріпитися тут не вдалося. Під ударами білогвардійської Добровольчої армії генерала А.Денікіна об'єднані армії ЗУНР і УНР залишили Київ. Керівництво ЗУНР на чолі з Петрушевичем виїхало до м.Відня. Перебуваючи в еміграції, державні структури ЗУНР зосередили свою увагу на зовнішньополітичній діяльності, основним змістом якої був захист національних, політичних, соціально-економічних прав українського населення, боротьба за відновлення суверенітету й територіальної цілісності західноукраїнської держави.

Радянсько-польська війна 1920 року ускладнила політичне становище в краї. Принесена в липні-серпні 1920 року на багнетах Червоної армії радянська державність у формі Галицької Соціалістичної Радянської Республіки була позбавлена національного змісту, а тому виявилась чужою й незрозумілою для західноукраїнського населення. Наприкінці серпня 1920 року польське військо завдало поразки більшовицькій армії. Галичина знову була захоплена Польщею.

У краї запанував жорстокий окупаційний режим. Було оголошено військовий стан. У в'язниці й концентраційні табори було кинуте тисячі українських патріотів. Органи місцевого самоврядування ліквідовувались. Тотальний наступ польської адміністрації викликав широкий національно-визвольний рух українського населення. Всенародну боротьбу очолили національно-демократичні сили краю, об'єднані в Міжпартійну раду. Міжпартійна рада закликала народні маси не визнавати суверенітету польської держави на українських теренах, бойкотувати урядові розпорядження, боротися за відновлення західноукраїнської державності.

Край охопили масові виступи, мітинги і страйки. Весною 1920 року на Гуцульщині вибухнуло збройне повстання проти польського режиму. Повсталі захопили відділок жандармерії в Жаб'їм (нині Верховина). Найбільшого розмаху національно-визвольний рух набрав у другій половині 1922 року. Восени партизанські загони діяли у 19 повітах Галичини. У Рогатинському, Тлумацькому й Городенківському повітах лише у вересні цього року було спалено 21 панський фільварок.

Рішучий спротив українського населення Прикарпаття викликало рішення польського уряду провести на Західній Україні вибори до сейму й сенату в листопаді 1922 року. Масовий бойкот виборів українським населенням засвідчив провал польської політики в Галичині.

Рішення Ради послів країн Антанти від 15 березня 1923 року про передачу Галичини Польщі було великим ударом для народних мас і українських політичних партій. Порухнення міжнародним імперіалізмом справедливого права на самовизначення болем відгукнулося у серцях мільйонів українців, проте не зламало їх волі до боротьби за визволення, побудову власної держави.

2.6. ПРИКАРПАТТЯ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1923-1939)

Рішення ради послів Антанти зміцнило владу Польщі над Західною Україною. Польська держава стала інструментом поневолення українського народу. На загарбаних землях власті ввели свій адміністративно-територіальний поділ.

Територія Станіславського воєводства становила 18362 кв.км. До його складу входило 15 повітів з населенням 1,5 млн. осіб (українське населення – 72,9%, польське – 16,6%, інші національності – 10,5%). Ліквідовувались органи місцевого самоврядування: з 1924 до 1926 року у Станіславському воєводстві було розпущено 87% сільських громад, 57% міських управлінь.

Політичне поневолення населення краю польські власті й надалі здійснювали шляхом терору й репресій. Для придушення національно-визвольного руху власті організували погроми й чинили позасудові розправи. Переслідувались українські політичні партії, преса. Мовний закон від 31 липня 1924 року усунув українську мову з ужитку в усіх державних і самоврядних установах.

Політика примусової асиміляції українського населення яскраво проявилась у галузі освіти. Було взято курс на ліквідацію українських шкіл, щороку їх кількість зменшувалась, натомість створювались польські або двомовні (утраквістичні) школи. У 1924 році на Прикарпатті нараховувалось 793 українські й 346 польських шкіл, а в 1927 році було вже 772 польські й утраквістичні й лише 337 українських шкіл. Не була виконана постанова про заснування українського університету.

Політика колонізації й колонізації краю, яку проводив уряд польських націонал-демократів, не змінилася й після травневого 1926 року державного перевороту, коли влада в Польщі перейшла до прихильників Ю.Пілсудського. Авторитарний режим пілсудчиків посилив антиукраїнські тенденції в суспільстві. Українських депутатів сейму і сенату, розпущених 1930 року, було ув'язнено. Хвиля арештів прокотилася по всьому краю. Тисячі українців опинились у концентраційному таборі в Березі Картузькій.

Польський режим посилив колонізацію українських земель. Незважаючи на аграрне перенаселення, на Прикарпаття прибули тисячі польських колоністів-осадників, які мали стати опорою окупантів у боротьбі з національно-визвольним рухом. Кращі землі одержували колишні офіцери й солдати польської армії. Для них на Прикарпатті був створений земельний фонд в 40 тис. га. До 1934 року було створено понад 2,5 тис. господарств осадників.

Жорстока політика національного й соціального поневолення викликала активний опір українського населення. Тогочасна преса була переповнена повідомленнями про народні виступи. Широкий відгук у краї мали криваві погроми, вчинені поліцією під час першотравневої демонстрації покутських селян у Заболотіві 1924 року. Всенародного розмаху набула боротьба проти колонізації української школи, обмеження діяльності “Просвіти”, “Рідної школи”.

Відповідь на національні та соціальні вимоги була одна – тюрма, погром і куля. 31 березня 1926 року поліція розстріляла демонстрацію безробітних у Стрию. Було вбито 13 чоловік. Кривавою розправою закінчився виступ робітників Дзвиняча Богородчанського повіту в грудні 1926 року.

Однак жорстокі розправи не придушили національно-визвольний рух. Влітку 1930 року на Західній Україні запалали маєтки багатьох польських поміщиків і осадників. Почастішали терористичні акти й напади на поліцейські дільниці, знищувались телефонні й телеграфні лінії. У вересні-жовтні 1930 року в краї було зареєстровано близько 2200 виступів.

У цьому русі активна роль належала організації українських націоналістів, утвореній у січні 1929 року. Члени ОУН вважали, що безперервні саботажі й терористичні акти повинні перерости в національну революцію, яка завершиться відродженням Української держави.

Застосувавши принцип колективної відповідальності всього населення за вияви саботажу, поліція і військо здійснили каральні експедиції у Станіславському й Городенківському повітах, у Калуші, Косові і Городенці, в багатьох селах

Рогатинського повіту. Під час так званої “пацифікації” (умиротворення) власті провели масові арешти в Коломиї, Снятині, Надвірній. Війська громили осередки українських культурних і господарських установ, будинки і майно селян.

У відповідь на репресії властей ОУН, яка мала значний вплив серед західноукраїнської молоді, посилила революційно-терористичну діяльність. 29 серпня 1931 року у м.Трускавіці В.Білас і Д.Данилишин вбили ініціатора польсько-української угоди Т.Голувка. 22 березня 1932 року від руки оунівця Ю.Березовського загинув комісар польської поліції Е.Чеховський.

У червні 1933 року до керівництва Крайовою виконавчою ОУН прийшов С.Бандера, уродженець с. Старий Угринів Калуського повіту. Із цього часу діяльність оунівців було скеровано на індивідуальний терор проти представників польської влади, комуністичного підпілля та носіїв радяно-фільських настроїв. Світового розголосу набуло вбивство Г.Мацейком 15 червня 1934 року міністра внутрішніх справ Польщі генерала Б.Перацького.

У ході боротьби ОУН зазнавала значних втрат. 22 грудня 1932 року польськими властями було страчено Д.Данилишина і В.Біласа. В 30-х роках над оунівцями було проведено сотні судових процесів, ув'язнено тисячі людей.

Легальну боротьбу проти польського окупаційного режиму за національні, культурні й соціальні права українського населення вела впливова в краї політична партія – Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Свої ідеї серед українських селян на Прикарпатті поширювала лівоцентристська Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП). У робітничих осередках краю, зокрема в 1920-х роках, вела агітацію ліворадикальна Комуністична партія Західної України (КПЗУ).

Важливе місце в духовному й суспільному житті краю відігравала Українська греко-католицька церква на чолі з митрополитом А.Шептицьким. Діяльність церкви була складовою частиною національно-визвольного руху. У вересні 1930 року група галицьких політиків, які гуртувалися навколо

станіславського єпископа Г.Хомишина та газети “Нова Зоря”, заснували клерикальну Українську католицьку народну партію, що одержала пізніше назву Українська народна обнова. 1 січня 1931 року за ініціативою митрополита А.Шептицького було створено Український католицький союз. Обидві організації виступили за посилення ролі церкви в громадському житті, розвінчували соціалізм і комунізм.

У 1930-х роках на зміну політичних настроїв західноукраїнського населення суттєво вплинули події на Радянській Україні. Повідомлення про страхіття колективізації й голодомору, тотальне винищення українства на Наддніпрянщині спричинились до занепаду комуністичних і радянофільських впливів. На початку 1930-х років припинили свою діяльність усі легальні прокомуністичні та радянофільські політичні партії, а згодом і сама КПЗУ. Набирав сили націоналізм як реакція на трагічні обставини існування українського народу.

Катастрофічне становище українства на Наддніпрянщині активізувало громадські й політичні сили краю. З ініціативи українських послів до польського сейму 25 липня 1933 року було створено Громадський комітет рятунку України на чолі з головою УНДО Д.Левицьким. На трагедію голодомору українців Наддніпрянщини однією з перших відгукнулася Греко-католицька церква. 24 липня 1933 року галицький єпископ А.Шептицький звернувся до населення з пастирським листом “В справі подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі”.

Звернення греко-католицького єпископату й Громадського комітету рятунку України знайшло відгук у серцях сотень тисяч українців краю. За короткий час на Прикарпатті були утворені місцеві Громадські комітети рятунку України, які розгорнули збір коштів, продуктів, організували протестаційні віча й демонстрації. З ініціативи націонал-демократів і радикалів велике протестаційне віче відбулося 19 серпня 1933 року в м.Станіславі.

Всенародний рух проти більшовицької політики на Україні набирав сили протягом 1930-х років. 9 липня 1934 року на засіданні ЦК УНДО була створена спеціальна комісія, яка

очолила в краї і за кордоном акцію протесту проти вступу СРСР до Ліги націй. 11 вересня 1934 року делегація Української парламентської репрезентації на чолі з М.Рудницькою вручила голові Ради Ліги націй офіційний протест. Значного успіху домоглася українська делегація на Конгресі національних меншин, що відбувся 4-6 вересня 1934 року у Берні. Під враженням промови М.Рудницької Конгрес змінив свою попередню позицію і прийняв резолюцію, яка закликала Лігу націй відхилити клопотання СРСР про вступ до цього співтовариства.

Друга половина 1930-х років була позначена спробою консолідації національно-демократичних сил краю. Основою об'єднання стала концепція відновлення української державності з допомогою країн Заходу. На цьому ґрунті стала можливою так звана "нормалізація", тобто спроба офіційного керівництва УНДО піти на угоду з польськими властями. Проте проти "нормалізації" виступила більшість українських політичних партій, широкі верстви західноукраїнського суспільства.

Польські власті не скористалися нагодою для налагодження польсько-українських стосунків, натомість розгорнули новий антиукраїнський наступ. Політику поневолення засудили митрополит А.Шептицький, станіславський єпископ Г.Хомишин, керівники українських політичних партій, а в 1938 році від угоди відійшло й УНДО. Це створювало передумови для нової консолідації національних сил краю. Однак цьому процесу завадив початок другої світової війни.

2.7. У ВОГНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Друга світова війна стала одним із найдраматичніших періодів у новітній історії Прикарпаття. Її початок пов'язаний із підписаним між сталінським СРСР і гітлерівською Німеччиною таємним протоколом, відомим як пакт Молотова-Ріббентропа. На Станіславщину вступили частини 12-ї Червоної армії під командуванням генерала І.Тюленева. Ця подія була схвально сприйнята частиною українського населення.

Для узаконення включення західних українських земель до складу СРСР з Москви було дано вказівку силами політуправління Українського фронту організувати проведення "добровільних" виборів. Вибори до Народних зборів відбулися 22 жовтня 1939 року. Від участі у виборах були усунені всі некомуністичні політичні партії та організації, духовенство й культурно-освітні товариства. 26 жовтня Народні збори ухвалили просити Верховну Раду СРСР приєднати Західну Україну до УРСР.

Важким випробуванням для населення Прикарпаття стало проведення радикальних суспільно-економічних перетворень. Відбувалися руйнація політичної та культурної інфраструктури, насильницька колективізація й розкуркулення; антицерковні акції, репресії проти так званих "буржуазних" спеціалістів, націоналістів, масові депортації населення. Початок "соціалістичного будівництва" супроводжувався ліквідацією різноманітних національно-патріотичних, культурно-освітніх, громадських організацій і установ. Непримиренною щодо комуністів і політики радянської залишалася ОУН, яка чинила опір новій владі та її представникам.

Після нападу фашистської Німеччини на СРСР територія Прикарпаття, як і вся Україна, стала ареною запеклих боїв. Багато населених пунктів області були піддані бомбардуванню ворожою авіацією.

Коли стало зрозуміло, що Червона армія не може протистояти агресору, почалася евакуація з Галичини частини промислового устаткування, сировини й транспорту. У тил

відправлялися лише члени сімей працівників державних установ, військовослужбовців, місцевого партійного активу. Не маючи змоги вчасно евакуювати політичних в'язнів, органи НКВС провели в Станіславі, Калуші, Коломиї, Надвірній, інших населених пунктах Прикарпаття їх масове винищення без суду й слідства. Місцем масових страт, зокрема в Станіславі, став сумнозвісний Дем'янів Лаз на околиці міста. Лише у 1989 році членами товариства “Меморіал” тут було знайдено рештки 532-х безневинних жертв сталінщини.

Після відходу радянських військ владу в Станіславі й області у свої руки взяла ОУН. 2 липня 1941 року до міста увійшли союзники німців – хортисти, які встановили угорське військово-адміністративне управління.

У зв'язку з проголошенням у Львові 30 червня 1941 року Акту відновлення Української державності, у Станіславі й більшості населених пунктів Прикарпаття відбулися святкові зібрання населення й урочисті богослужіння. Такий розвиток подій не влаштував гітлерівців, члени новоствореного уряду були заарештовані, репресії поширилися як проти членів ОУН, так і проти мирного населення. Окупаційні власті сформували нове адміністративне утворення – “Дистрикт Галичина”. Воно охоплювало територію Львівської, Дрогобицької, Тернопільської, Станіславської областей. Надіям на відновлення Української держави було покладено край.

У містах і селах Прикарпаття вводився так званий “новий порядок”. Розпочалося масове винищення населення краю. За час німецького володарювання лише у Станіславі було замордовано понад 128 тис. мирних жителів та військовополонених. Всього ж у розгалуженій системі концтаборів, катівень, “таборів смерті” було знищено близько 223 тис. наших земляків. Варварські мародерства, реквізиції, пограбування краю супроводжувалися вивезенням на невольницьку працю до Німеччини юнаків і дівчат. Тому закономірним було розгортання на Прикарпатті руху опору окупаційним властям. З'єднання Української повстанської армії в Галичині в середині 1943 року оформилися під загальною назвою “Українська народна самооборона”.

Створити систему антифашистського партійно-комсомольського підпілля на Станіславщині не вдалося. Оскільки на території області не було радянських партизанських загонів із місцевих жителів. Український штаб партизанського руху посилав на Прикарпаття загоони зі Східної України. Через територію Станіславщини пролягав шлях партизанів під керівництвом С. Ковпака й інших командирів. Зокрема, під час ковпаківського рейду в Карпати в 1943 році було підірвано нафтовишки Бориславо-Дрогобицького нафтового басейну, мости, колії, чимало гітлерівців. Разом із тим радянські партизани часто вступали в сутички із загонами УПА, місцеве населення терпіло від них реквізиції, насилля. Партизанські загоони після поразки під Делятином у збройних сутичках з німецькою поліцією та Українською народною самообороною 4-6 серпня 1943 року залишили Галичину.

Збройний опір місцевих формувань УПА та підпілля ОУН гітлерівцям мав організований характер. Національно-визвольні змагання з новою силою розгорнулися в Коломийському, Рогатинському, Рожнятівському, Снятинському, Тлумацькому, Яремчанському та інших районах Станіславщини. Їх ініціатором та організатором на Прикарпатті стала революційна ОУН під проводом С. Бандери.

10 жовтня 1943 року німецький режим у відповідь на поширення повстанської діяльності проголосив у Галичині воєнний стан та запровадив прилюдні страти. У грудні 1943 року загоони народної самооборони Галичини об'єдналися в бойову групу УПА-Захід під командуванням полковника В.Сидора. У березні 1944 року на території Прикарпаття було створено військовий округ-4 “Говерла”, якому належало загальне керівництво всіма відділами УПА, розташованими на території області.

Активні дії УПА викликали масовий терор окупаційних властей проти учасників визвольного руху. Тільки за період з 23 жовтня 1943 року по 6 травня 1944 року в Станіславській області, за неповними даними, було розстріляно 533 українці за звинуваченням у приналежності до ОУН, за допомогу повстанцям.

30 вересня 1943 року подільська сотня УПА “Трембіта” під Магурою влаштувала засідку долинським жандармам. У листопаді того ж року відбулися запеклі бої карателів повстанських відділів у Чорному Лісі. Навесні 1944 року відділи УПА на території Станіславщини активно протистояли частинам першої угорської армії. В липні 1944 року під час боїв на межі Львівської і Станіславської областей в районі сіл Кам’янка (Сколівський район) і Липи (Долинський район) повстанці завдали великих втрат двом німецьким дивізіям, які змушені були відступити.

Основною стратегічною метою формувань ОУН-УПА в роки другої світової війни було відновлення української державності. Така позиція зумовила боротьбу одразу на три фронти – проти німецьких окупантів, радянських партизанів та польських формувань Армії Крайової.

Німецьке військово командування у свою чергу прагнуло сформувати з галичан стрілецьку дивізію “Галичина” для участі в боях із Червоною армією. Ідею створення дивізії підтримала частина ОУН, очолювана А. Мельником. Галицькі юнаки йшли в це формування з надією, що озброєні й навчені військовій справі вояки ще знадобляться в майбутній боротьбі за незалежну Українську державу. У бою під Бродами на Львівщині (17-22 липня 1944 року) врятувалося лише близько трьох тисяч дивізіоників, інші потрапили в полон або загинули.

Звільнення Станіславської області від німецько-фашистських загарбників розпочалося в ході Проскурівсько-Чернівецької операції. Протягом квітня 1944 року були звільнені Городенківський, Снятинський, Гвіздецький, Обертинський, Коршівський, Коломийський, Заболотівський та частина Кутського, Ланчинського, Отинійського й Тлумачького районів.

У липні 1944 року розпочалася Львівсько-Сандомирська операція. В ході боїв були звільнені Станіслав, Більшівці, Галич, Калущ, Долина, Надвірна, Рогатин, Тлумач та інші населені пункти області. Під час Східно-Карпатської операції у жовтні 1944 року радянські війська досягли Головного Карпатського хребта та оволоділи найважливішими перевала-

ми. Так було звільнено територію області. Понад 100 тис. уродженців Прикарпаття воювало в складі Радянської армії проти німецько-фашистських загарбників, більше 26 тис. із них загинуло в боях, померло від ран у воєнних шпиталях.

Прихід у Західну Україну Червоної армії ознаменував повернення репресивного радянського партійно-тоталітарного режиму. Перед керівництвом УПА постало складне завдання – продовжити боротьбу з переважаючими радянськими силами. УПА організувала ряд акцій, щоб запобігти депортаціям “ненадійних елементів” та припинити репресії проти греко-католицької церкви. Вони були спрямовані проти НКВС, членів компартії й тих, хто співпрацював із радянським режимом. Лише на Станіславщині восени 1944 року УПА ліквідувала 1500 радянських активістів. Для боротьби з УПА радянські війська блокували повстанські території, засиляли агентів у підрозділи армії, організували вбивства їхніх командирів, створювали спеціальні винищувальні батальйони. Виконуючи наказ Сталіна, уряд УРСР і НКВС залучили до цих акцій наприкінці 1944 року близько 200 тис. солдатів внутрішніх військ, бійців партизанських і винищувальних частин. Від грудня 1944 до червня 1945 року було здійснено три великі каральні операції проти головних угруповань УПА. Практикувалися прилюдні страти полонених повстанців, захоплення заручників, репресії проти сімей учасників визвольних змагань.

Однак збройний опір сталінському тоталітаризму не припинявся. В тилу Червоної армії частини УПА контролювали цілі райони, здійснювали напади, рейди по території краю, ліквідували енкаведистів, бійців винищувальних батальйонів, партійно-комсомольський актив. У багатьох селах Прикарпаття нелегально функціонували національно-державні структури ОУН, підтримувані загонами УПА. УПА та політичний провід ОУН вступили у відкриту війну з радянською владою.

2.8. ПРИКАРПАТТЯ В ДОБУ ТОТАЛІТАРИЗМУ

Звільнення Радянською армією земель Прикарпаття від німецьких поневолювачів у 1944 році відкрило нову сторінку в історії краю. В обозі визволителів на Станіславщину прибув радянський державний та партійний апарат з його карально-репресивними органами, що володіли витонченими формами та методикою насадження свого диктату. Для цього в першу чергу формувалися партійні, радянські, комсомольські й профспілкові органи, які складали “політичний механізм” соціалістичного суспільства. Керівні кадри цих органів для Станіславщини підбирав ЦК ВКП(б)У.

1 серпня 1944 року у Станіславській області почали діяти утворені таким чином обласний комітет Компартії більшовиків України, обком комсомолу, виконком обласної Ради депутатів трудящих, обласна Рада профспілок, районні органи влади та управління, формувалося керівництво силовими структурами на обласному та районних рівнях. Зрозуміло, що всі ключові пости на всіх рівнях керівництва були укомплектовані комуністами й комсомольцями, що прибули в область зі Східної України та всіх регіонів СРСР для встановлення радянської влади у звільнених областях. Так, лише протягом 1945 року на Прикарпаття прибуло майже 10 тис. працівників партійних і радянських органів, спеціалістів народного господарства, які знову розпочали процес “радянзації” краю.

Радянське керівництво передусім звинуватило місцеве населення у “зраді” й “співпраці з німцями”. Жителів області силоміць зганяли до реєстраційних пунктів, де їх ділили на чотири категорії. До першої категорії відносили тих, хто активно співпрацював з окупантами, до другої – так званих “фольксдойчів”. Приналежних до цих категорій розстрілювали на місці. До третьої категорії належали ті, що працювали під час німецької окупації, до четвертої – всі інші. Тим, хто належав до двох останніх категорій, у паспортах чи інших документах, що засвідчували особу, ставили штамп: “Залишився на зайнятій фашистами території” – і відправляли до

мобілізаційних пунктів і на фронт. На території Галичини, де активно діяли УПА й підпілля ОУН, український народ зустрів мобілізацію до Червоної армії організованим спротивом і саботажем. Так, у Долинському районі на Станіславщині з дорослого чоловічого населення призовного віку до призовних пунктів з’явилося лише 10% призовників. Інші ж або переховувалися в лісах, або вступали в ряди УПА.

З метою розширення мобілізації до Червоної армії більшовики провели ряд каральних операцій проти жителів окремих сіл та цілих районів. Населення втікало в ліси й гори, до того ж контрудари повстанців надовго паралізували роботу районних органів влади в області, сіяли невпевненість і страх серед радянської адміністрації. Так, проведені загонами УПА та СКВ (самооборонні кущові відділи) напади на Букачівці, Комарно, Лисець, Богородчани, Більшівці, Єзупіль більш ніж на місяць припинили каральні акції більшовиків, примусили їх перейти до оборони, що не давало можливості проводити евакуацію та мобілізацію, розширювати сітку донощиків з місцевого населення. Таким чином, становлення радянсько-більшовицького режиму на Прикарпатті відбувалося в умовах національно-визвольної війни, що призводило до нових, ще більш трагічних та жахливих втрат і жертв, аніж навіть у роки німецької окупації.

В області за час війни окупаційними військами Німеччини та її союзників було зруйновано або розграбовано понад 300 промислових підприємств, 11 радгоспів і 295 колгоспів, 9,5 тис. державних і колгоспних будівель, понад 30 тисяч індивідуальних житлових будинків. Збитки, завдані промисловості, оцінювалися майже у 4,5 млрд. крб., соціально-культурним установам – у 3 млрд. крб., колгоспам і радгоспам – майже у 6 млрд. крб. Протягом окупації область втратила майже 300 тис. краян, 70 тис. із них були вивезені на каторжні роботи до Німеччини, 230 тис. знищені в ході бойових дій, закатовані фашистами, загинули на фронтах другої світової війни, в русі опору, партизанських загонах, збройних формуваннях ОУН-УПА.

Шляхи відбудови й розвитку народного господарства краю з 1945 року визначалися волюнтаристичними п'ятирічними планами, а не потребами й можливостями області та західного.

В області почала інтенсивно розвиватися лісова, деревообробна, паливна та хімічна галузі промисловості, які похижацьки використовували природні багатства й мінеральні ресурси краю, насамперед лісові масиви Карпат, нафтові та газові родовища Станіславщини.

У 1947 році в Карпатському регіоні вже діяло 165 лісозаготівельних організацій, де було зайнято більше половини робітників області, а ще 8 тис. робітників з інших регіонів України працювали на вирубці та вивезенні лісу сезонно. До 1960 року в лісову промисловість Прикарпаття було вкладено понад 200 млрд. крб., і вона давала половину промислової продукції краю.

Втілення в життя курсу на індустріалізацію призвело до значного зростання валової продукції, яка до 1960-х років збільшилася в п'ять разів порівняно з 1940 роком, а до кінця 1980-х років обсяг промислового виробництва на Івано-Франківщині зріс у сорок разів.

Значні капіталовкладення у промисловість Прикарпаття засвідчували імперську політику партійно-радянського керівництва. В одному з найбільш густонаселених регіонів будуються екологічно шкідливі хімічні заводи – “Хлорвініл”, ТОС, Бурштинська ДРЕС та інші. Технологічні лінії більшості збудованих підприємств десятиліттями не оновлювалися, заводи й фабрики як морально, так і фізично застарі, а низькоякісна й енергомістка продукція здебільшого не відповідала жодним європейським стандартам. Відсутність сировинних ресурсів, котрі надходили з інших регіонів УРСР чи СРСР, призводила до неритмічної роботи підприємств, значно здорожувала готову продукцію, знижувала продуктивність праці підприємств. До кінця 1980-х років промисловість Прикарпаття розвивалась екстенсивним шляхом.

Важливою ланкою розбудови соціалістичної системи на Прикарпатті стала колективізація. Процес усупільнення в сільському господарстві краю, у зв'язку з активною протидією

селянства, розпочався лише з середини 1947 року. Проведення колективізації наражалося на організований опір підпілля ОУН та УПА. Тому методи колективізації на Станіславщині, як і в усіх західних областях УРСР, були ще жорстокішими, ніж на Східній Україні. Її примусовий, насильницький характер в умовах національно-визвольної війни в регіоні ще більше загострював взаємовідносини воюючих сторін, посилював опір політиці влади.

Загострення боротьби на селі супроводжувалось виселенням значної частини селянства (“куркулів” та їх сімей), розкуркуленням, боротьбою проти так званих куркульсько-націоналістичних елементів. Жорсткий адміністративно-політичний, ідеологічний та військово-репресивний тиск на сільське населення області уже в перше повоєнне п'ятиріччя призвів до суцільної колективізації. Так, якщо в 1945 році в області діяло 4 колгоспи, в 1946 – 17, у 1947 – 58, у 1948 – 95, то в 1950 році колективізованими були 96,9% селянських господарств, які об'єднувалися у 616 колгоспів.

У 1960-1970-х роках колгоспно-радгоспне сільське господарство області опинилося в глибокому застої. Продуктивність праці в аграрному секторі або залишалася на одному рівні, або поступово знижувалася. Таке катастрофічне відставання колгоспів спричинили не стільки вади в механізації чи агрономії сільського господарства, скільки в самій організації виробництва, системі контролю та оплати праці, якою впродовж 1950-1960-х років залишалися трудодні.

Період 1970-1980-х років у сільському господарстві області, як і в усій радянській імперії, характеризується штучними реконструкціями й реорганізаціями, які не впливали з економічних потреб, а здійснювалися для зручності командно-адміністративної системи. Сільське господарство області у цей період уповільнило темпи свого зростання. Чимало колгоспів зменшили обсяги виробництва та продажу зерна, більшість не виконували планів продажу державі м'яса.

З відновленням радянської влади на Прикарпатті тут знову утвердилась радянська культурно-освітня система, яка збереглася в краї аж до проголошення незалежності України.

Однак її становлення в краї визначалося багатьма чинниками. По-перше, традиції радянської культури, привнесені в край у 1939-1941 роках, хоч і порушили політичні засади колонізації, за період німецької окупації втратили будь-яке значення. По-друге, ситуацію ускладнювала зруйнована війною економіка краю, окрім того, бракувало кваліфікованих працівників закладів освіти та культури. По-третє, на цих фахівців, з огляду на їх роль і функції у суспільно-політичному житті, особливу ставку робили як органи радянської влади, так і сили опору, представлені Організацією українських націоналістів і Українською повстанською армією.

Після відновлення роботи органів радянської влади розпочалася відбудова мережі культурно-освітніх закладів Прикарпаття. У 1946 році у Станіславській області було введено в дію 778 шкіл, в обласному центрі відновлено роботу учительського інституту, прийняв перших студентів медичний інститут. 1946 року на Станіславщині відкрились для відвідувачів 758 клубів, 1312 масових бібліотек, значна частина яких була відремонтована й побудована методом народної будови. Відновлювалась діяльність театрів в обласному центрі й Коломиї.

Школи краю, як і всієї України, розгортали свою роботу на засадах радянської концепції освіти, побудованої на марксистсько-ленінській педагогіці. Процес ополчення української школи та культури в першій половині ХХ століття змінився активною політикою русифікації всієї системи культурно-освітніх закладів західноукраїнського регіону. Так, у 1958 році російські дитячі садки у Станіславській області складала майже 16% від їх загальної кількості.

Незадовільний стан навчально-матеріальної бази шкіл змушував майже третину учнів області наприкінці 1980-х років навчатися в другу зміну. У дошкільних закладах на селі виховувалося лише 13,5% дітей, а 240 сіл Івано-Франківщини зовсім не мали дитячих садків.

Культура й освіта краю були інтегровані до єдиної уніфікованої культурно-освітньої системи СРСР. Проте впродовж усього повоєнного періоду тривала відчутна боротьба за їх зміст, ідейне

спрямування і, зрештою, за душі української молоді. Остаточної перемоги в цій боротьбі партійно-радянський режим так і не здобув.

Соціалістична революція, експортована у західноукраїнський регіон радянськими військами, зустріла активну і вперту протидію населення краю. Рух опору проти радянського режиму в області очолили Організація Українських Націоналістів і збройні народні формування УПА, що діяли на Прикарпатті. Своє головне завдання УПА вбачала в боротьбі проти сталінського деспотичного режиму, за створення незалежної Української держави.

Активні бойові дії УПА розгорнула одразу ж з приходом більшовицької армії на Станіславщину. Вміла оборонна тактика повстанців звела нанівець великі військові акції каральних більшовицьких загонів у Чорному лісі, болехівських та перегінських лісах. Протягом серпня-вересня 1944 року загоны УПА вели оборонні бої на Рогатинщині (в районі сіл Добринів і Підгороддя), Тлумаччині (в районі Олеші), Снятинщині (біля села Трійця), Надвірнянщині (поблизу Молодькова). У цих боях війська НКВС і Червоної армії втратили 37 офіцерів і 1126 бійців убитими й тисячі пораненими. Серед повстанців жертв було набагато менше. Однак у Тлумачькому районі відділ командира Шрама, що вів бойові дії з переважаючими силами ворога, зазнав значних втрат. Серед 35 повстанців, що загинули 24 вересня 1944 року, був окружний провідник Заревич-Бар. 16 повстанців, що потрапили в полон і здалися, були вбиті пострілами в потилицю.

Більшовикам вдалося розгромити декілька підпільних госпіталів, у яких загинули лікарі й санітарний персонал разом із хворими. У вересні 1944 року в одному з таких госпіталів загинув головний лікар УПА, другого серпня 1944 року у селі Витвиці Болехівського району був убитий доктор Юрій Липа.

Військові дії, що розпочалися у серпні – вересні 1944 року, тривали без перерви до 1950 року. З 1946 до 1949 року збройними формуваннями та підпіллям ОУН на Станіславщині було здійснено 880 збройних акцій. Станіславська область фактично опинилася в епіцентрі бойових дій повстанців. Навіть у 1948-1949 роках 4 дивізії МДБ в Карпатах не змогли остаточно розгромити

загони УПА. До кінця 1949 року частина підрозділів УПА з Прикарпаття та Карпат перейшла на територію Польщі, деякі через Чехословаччину прорвалися в Західну Німеччину. До 1952 року ОУН-УПА як масова організована сила на теренах області перестала існувати.

Однак національно-визвольна боротьба на Прикарпатті не припинилася. Після розгрому УПА й ОУН у повоєнний період патріоти Прикарпаття використовували організовані форми боротьби за визволення. Деякі підпільні угруповання виникли в області уже в середині 1950-х років. Так, у грудні 1958 року в Івано-Франківську була заарештована група молодих українських робітників і студентів, яких звинувачували в утворенні Об'єднаної партії визволення України (ОПВУ).

Нова стадія українського руху опору на Івано-Франківщині розпочалася з того, що стурбовані зростанням громадської активності в Україні та стихійними виступами окремих патріотів, органи партії та КДБ влітку та восени 1965 року провели арешти серед української інтелігенції краю. “Шістдесятниками” Прикарпаття стали Валентин Мороз, Панас Заливаха, Микола Озерний і чимало інших земляків-патріотів.

У 1970-1980-х роках Івано-Франківщина знову займає одне з перших місць за кількістю учасників руху опору: з 530-ти зареєстрованих активістів-підпільників в УРСР – 41 діяв у нашому краї.

Однак, зважаючи на загальнонаціональну підтримку, самооборонний рух залишився як в області, так і в Україні справою інтелігенції, для якої питання збереження мови, культури, традицій були головними рушійними силами боротьби. Окрім того, підпільники не приділяли достатньої уваги стратегії і тактиці боротьби, а головне – не мали чіткого плану здобуття влади, без чого жодна національно-визвольна чи соціальна боротьба не могла бути успішною.

Однак рух опору на Прикарпатті, попри всю його обмеженість, зберіг традиції попередників, виховав молоде покоління борців за волю, котрі активно включилися у вир національно-визвольної революції кінця 1980-х – початку 1990-х років.

2.9. РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Перемога демократії та прийняття Верховною Радою 24 серпня 1991 року Акту проголошення незалежності України викликали велике національне піднесення серед населення області. У той час на хвилі масового ентузіазму повсюдно відбувалися урочисті збори, віча та мітинги, учасники яких виявляли повну підтримку курсу на незалежність, зміцнення державної самостійності, схвалювали рішення парламенту про заборону діяльності комуністичної партії.

Громадсько-патріотичні сили краю відіграли важливу роль у піднесенні національної свідомості населення східних областей. Організовані рухом, Українською республіканською партією, Демократичною партією України, “Просвітою” численні агітаційні бригади доставляли туди десятки тисяч примірників газет “Галичина”, “За незалежність”, “За Вільну Україну” та інших видань, які популяризували ідеї національного відродження й державності. Під час Всенародного референдуму 1 грудня 1991 року за відновлення державності на Прикарпатті проголосувало 98% громадян.

На чолі процесів державотворення на Івано-Франківщині стала міцна демократична влада. Її підтримувала розгалужена мережа національних громадсько-політичних організацій. Уже в січні 1992 року військові частини Івано-Франківського гарнізону в числі перших прийняли присягу на вірність народу України. В області розгорнулось формування прикордонних військ та Національної гвардії. З 1993 року органи влади, громадські організації та трудові колективи почали надавати систематичну допомогу новоствореному Військово-морському флоту України.

Важливим фактором забезпечення незалежності України став демонтаж системи радянського управління та створення нових державних структур із розмежуванням функцій законодавчої, виконавчої і судової влади. Уже в березні 1992 року виконавчі комітети місцевих рад почали підпорядковуватися новоутвореному інституту представників

III. НАСЕЛЕННЯ КРАЮ

3.1. ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

Президента на обласному і районному рівнях. Першим представником Президента в Івано-Франківській області був призначений Василь Павлик (1992-1994), його наступником став Степан Волковецький (1994-1997). З березня 1997 року головою обласної державної адміністрації працює відомий у краї аграрій Михайло Вишиванюк.

Громадськість краю неодноразово виступала на захист соборності й незалежності України. Так, 1992 року обласна рада підтримала ініціативу політичних партій про недоцільність збереження створеної у лютому 1991 року так званої Галицької асамблеї – об'єднаної ради Львівської, Івано-Франківської й Тернопільської областей. У вересні-жовтні 1993 року на Прикарпатті пройшла потужна акція протесту проти укладення угод з Російською Федерацією про поділ Чорноморського флоту. Учасники численних мітингів та віч засудили прояви сепаратизму антиукраїнських кіл у Криму, рішуче засуджували заклики “лівих” до відновлення Радянського Союзу і виступали за розширення рівноправного міжнародного співробітництва з іншими державами та світовою громадськістю.

Розвал тоталітарного радянського режиму та процеси демократизації суспільства спричинили бурхливий розвиток політичних та громадських організацій національно-демократичного спрямування. Прискореними темпами формувалась багатопартійність. Якщо в кінці 1990 року діяли обласні організації шести політичних партій України, то в 1996 році їх нараховувалось понад двадцять, а на початку 2000 року – близько півсотні. Зростання кількості партій зумовлювало внутрішні розколи, загострення політичної боротьби, звуження їхньої соціальної бази тощо.

Встановити загальну кількість населення Прикарпаття та простежити за його динамікою в XI-XVIII століттях досить важко. За приблизними даними, населення Австро-Угорщини збільшилося за цей період у 6 разів (з 5,4 до 31,6 млн. чол.), а населення Прикарпаття, яке входило до її складу, – лише в 5,1 раза (з 245 тис. до 1252 тис.). За кожних сто років феодального періоду воно зростало на 15-17%. Низькі темпи приросту населення Прикарпаття зберігаються аж до другої половини XIX століття.

Навіть у першій половині XIX століття, коли припинилися руйнівні татарські навали, загальний приріст населення становив 23%, а щорічний – 0,6% (1816-1850 роки). З 1800 по 1850 рік кількість мешканців українського Прикарпаття зросла лише на 292 тис. (30,4%): найбільше – в Коломийському та Стрийському округах, найменше – в Станіславському окрузі. У першій половині XIX століття високі показники природного приросту населення зводились нанівець великою смертністю, зумовленою епідеміями холери 1809-1810, 1831 і 1847-1848 років. Тому загальна чисельність прикарпатців у 1817 році збільшилась порівняно з 1800 роком лише на 1,2%, а чисельність населення Станіславського округу навіть зменшилась.

На початку 1830 року кількість населення українського Прикарпаття порівняно з початком 1829 року зменшилась на 7 тис., або на 0,6%, у Станіславському – на 0,1% і лише в одному Коломийському окрузі спостерігається невеликий приріст населення – всього 0,2%. У 1831 році показники смертності були майже вдвічі більшими від показників народжуваності.

У 1848 році епідемія холери охопила всі без винятку округи Галичини. Смертність населення скрізь перевищувала народжуваність.

Голод і епідемії холери в другій половині XIX століття значно менше впливали на характер відтворення й зростання загальної чисельності населення. За півстоліття загальна

чисельність населення українського Прикарпаття збільшилася на 30,4%. Більш інтенсивно вона зростала у першій половині ХХ століття і до початку другої світової війни.

За 1857 – 1939 роки чисельність населення Прикарпаття зросла на 651,3 тис., тобто майже подвоїлася. Це пояснюється подоланням масових епідемій, значно вищими показниками природного приросту населення, господарським освоєнням краю, а також припливом сюди значної кількості осіб німецької та польської національностей.

Істотні корективи щодо складу населення Прикарпаття внесли повоєнні роки. Після приєднання західних областей України до УРСР сюди прибув великий загін партійно-службового апарату, інтелігенції та інших спеціалістів зі Східної України. Натомість майже 90 тис. поляків покинуло Прикарпаття й виїхали до Польщі та інших країн. Нормальний ріст чисельності населення суттєво стримували повальні репресії, арешти й розстріли десятків тисяч неблагонадійних. До Сибіру, Казахстану щоденно відправлялося по декілька забитих “ворогами народу” ешелонів. Історики стверджують, що був розстріляний або примусово депортований кожний десятий житель Західної України. Лише з квітня 1939 року до середини 1940 року із Західної України депортовано 160 тис. чол., а всього за 1939-1941 роки – майже 1,2 млн. осіб. Значними людськими втратами позначені роки другої світової війни й повоєнний період.

Істотні корективи в динаміку загальної чисельності мешканців Прикарпаття внесли міграційні процеси. Було здійснено небачену за масштабами насильницьку депортацію полків із Західної України до Польщі (1,5 млн.) та українців, які споконвічно проживали на території Польщі, до УРСР (482 тис.). Лише за 1944-1951 роки із Західної України було вивезено в Сибір і на Далекий Схід близько 300 тис. осіб. Завдяки природному приросту, загальна чисельність населення краю досягла довоєнного рівня лише в 1981 році.

З 1997 року на Прикарпатті розпочалися нові депопуляційні процеси. Саме в цьому році смертність населення в області перевищила народжуваність. Якщо в 1950-1960-х роках

кількість народжених на кожну тисячу населення становила на Прикарпатті 23-25 осіб, то в 1998 році цей показник знизився до 10,8 осіб при поступовому зростанні показників смертності. Протягом 1998 року негативні процеси у відтворенні населення нашого краю посилювалися. Загальна чисельність населення зменшилась і на 1 січня 1999 року становила 1460,6 тис. чол. Природне скорочення населення спостерігалось в Галицькому, Городенківському, Коломийському, Калуському, Косівському, Рогатинському, Снятинському, Тисменицькому, Глумацькому районах і Болехові.

3.2. ЕТНІЧНИЙ СКЛАД

Етнічний склад населення Прикарпаття до XIV століття був однорідно українським, якщо не враховувати незначну кількість родин вірменського, німецького і єврейського походження. Зміни в етнічну структуру краю внесла польська й німецька колонізація та загальний характер, напрямок, інтенсивність міграційних процесів. Але переважну більшість, як у селах, так і в містах, протягом усього докапіталістичного періоду становили українці.

Серед українського населення Карпат і Прикарпаття виділялися чітко виражені етнічні групи, які характеризувалися рядом відмінностей в побуті, одязі, говорах тощо.

Гуцули заселяють частину гірських районів сучасних Івано-Франківської і Чернівецької областей та Рахівський район Закарпатської області. Ця етнічна група відзначається оригінальною матеріальною і духовною культурою, неповторними особливостями архітектури, одягу, народної поетичної і музичної творчості.

Бойками називають етнічну групу українців гірських районів Львівської та Івано-Франківської областей між ріками Сяном і Лімницею, а також Закарпатської області між ріками Ужем і Торцем. Культура і побут бойків, як і гуцулів, відзначаються цілим рядом особливостей.

Лемківщина розташована по обох схилах Бескидів, між ріками Сяном і Попрадом, а також на захід від Ужа. Ця територія споконвіку знаходилася у чужоземному оточенні, але її населення зберегло оригінальну культуру, побут і мову. Переважна більшість лемків після другої світової війни переселилася до Радянської України.

Крім українців, на Прикарпатті велику територію займали поляки, які почали освоювати цей край із кінця XIV – початку XV століття. Поляки осідали переважно в міських поселеннях. Найчисельніші польські громади в середині XVII століття зосереджувалися в містах Галич, Коломия і Рогатин. Але навіть тут кількість поляків не перевищувала кількості українців.

Євреї з'явилися в Східній Галичині ще в княжий період, у XIII столітті. Пізніше, у 1335 році, велика їх кількість переселилась у Галичину з Угорщини внаслідок гонінь з боку Людовіка I. У XV-XVI століттях чимало євреїв прибуло з Польщі.

У середині XVII століття єврейське населення замешкує в переважній більшості міст Прикарпаття. Його питома вага в галицьких містах становила 5%. У другій половині XVIII століття кількість євреїв значно збільшується, досягаючи приблизно 7%, і зростає надалі особливо в маленьких і середніх містах. До середини XIX століття їх питома вага на території українського Прикарпаття становила 10% загальної чисельності населення.

У Галичині перші згадки про вірмен датуються XIII століттям, коли Лев, син Данила Галицького, “посадив” їх у Львові в 1280 році, наділивши різними привілеями. У XVI столітті після завоювання Вірменії турками, сюди знову прибуло декілька тисяч вірменських сімей. З XIII по XVIII століття на західноукраїнських землях виникло понад двадцять вірменських колоній. На території українського Прикарпаття вірмени поселились у Снятині, Галичі, Тисмениці, Кутах, Ланчині, Станіславі, Богородчанах та інших населених пунктах.

З XVIII століття відбувається швидке злиття вірменської громади з польським населенням. Уже в XIX столітті вірмени майже повністю асимілювались.

Літопис повідомляє, що 1235 року в Галичі були одні ворота, так звані німецькі. Це дає підставу припустити, що німці жили в цьому місті ще раніше. До 1772 року в житті краю вони відігравали непомітну роль. Більш інтенсивна німецька колонізація починається лише після загарбання Галичини Австрією.

У Галичі й Кукізові в XVI столітті поселились караїми. Їх походження пов'язують з хазарами (XIII-X століття), частина яких після повалення Хазарського каганату залишилася в Криму. В середині XIX століття їх налічувалось 250 осіб. Займались переважно землеробством.

Румуни, молдавани й угорці прибули на Прикарпаття на початку XVII століття. Переважна більшість їх оселилось у

Снятині. Займались вони торгівлею волами, частина йшла на службу у військові загони галицьких магнатів.

За основу при визначенні етнічної структури населення дорадянського періоду береться не розмовна мова різних етнічних груп, а їх віросповідання. При переписі населення мало хто неправильно вказував своє віросповідання. Разом із тим чимало галицьких римо-католиків були українцями, а частина українців не визнавала греко-католицької віри. Наприклад, у 1867 році на Прикарпатті налічувалося 971,4 тис. греко-католиків, а українців 9729 тис., римо-католиків налічувалося 227,3 тис., а поляків – 210,1 тис.

Друга половина XIX століття і перша половина XX століття насичені такими стихійними і соціально-політичними потрясіннями, які призвели до прямих втрат та міграційних процесів населення, відчутно вплинули на його етнічну структуру та загальну чисельність. Світові війни, трудова міграція земельних селян, західноукраїнський етноцид у 1940-1941, 1943-1955 роках, сталінські й фашистські концтабори, масове виселення інтелігенції та селян у Сибір, нарешті депортація поляків з України до Польщі та українців з Польщі на Україну суттєво позначились на динаміці етнічного складу.

Істотні кількісні та якісні корективи до етнічної структури населення Прикарпаття внесла перша світова війна. Прямі й непрямі втрати населення, його сповільнений природний приріст, посилені міграційні процеси – все це призвело до певного зменшення чисельності населення всіх національностей. Насамперед це стосується українців і деякою мірою євреїв. Якщо, скажімо, чисельність українців у довоєнному 1910 році становила в області 885,8 тис., то повоєнний перепис 1921 року зафіксував їх у кількості 795,7 тис., тобто на 90,1 тис. менше. Чисельність єврейського населення зменшилась із 151 тис. до 113,3 тис. Загальна кількість польського населення залишилась майже незмінною.

За роки другої світової війни внаслідок бойових дій, масових страт і міграційних процесів різко зменшилась загальна чисельність населення Івано-Франківської області. На загальній чисельності та етнічній структурі населення повоєнно-

го Прикарпаття позначився геноцид щодо єврейського населення, жорстокі репресії сталінського режиму щодо українців.

Сотні тисяч українців, які споконвіку жили на території Польщі, в західній частині української етнічної території (Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя), були силоміць виселені з рідних земель і поселені на території УРСР. Ці події істотно вплинули на етнічну структуру населення краю. Наприкінці вересня 1946 року загальна чисельність депортованих українців Польщі становила тут понад 30 тис. (7366 сімей), а в жовтні цього ж року – 31177 осіб (7444 сімей).

Масштаби депортації польського населення були ще більшими. Станом на 1 березня 1945 року з Івано-Франківської області виселено в Польщу 52898 поляків, а наприкінці вересня 1946 року їх загальна кількість становила майже 110 тис. (26955 сімей).

У перші повоєнні роки із західного густонаселеного регіону України було переселено десятки тисяч здебільшого молодих людей у південні та південно-східні області України. Відбувався і зворотний процес, оскільки в область направлялися десятки тисяч осіб російської, української та інших національностей, які вливалися в різні сфери господарської, культурної та адміністративно-партійної діяльності. Лише з лав Червоної армії було демобілізовано 34,8 тис. військовослужбовців, які “осіли” в межах області. Нарешті, багатотисячні гарнізони військ НКВС були спрямовані виключно на боротьбу проти вояків УПА і теж внесли відповідні корективи в етнічну структуру населення Прикарпаття. Вже у 1946 році загальна чисельність росіян становила тут 53,8 тис., або 5,2% всього населення області.

Аналіз матеріалів переписів населення 1959-1989 років засвідчує подальше збільшення питомої ваги корінного українського населення, яке фактично становить 95% усього населення області.

Чисельність росіян у 1989 році становила 4,0% всього населення області. Більшість поляків виїхала з Прикарпаття. За даними останнього перепису населення, їх нараховувалось лише 3,4 тис., або 0,2%. Після війни в межах області нараховувалось понад 3 тис., у 1959 році – близько 4 тис., а в 1989 році – лише 2 тис. осіб єврейської національності. Спостерігається чітка тенденція до зростання чисельності білорусів (станом на 1989 рік – 3,2 тис.).

3.3. МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ

Трагічна історія населення Прикарпаття, як і всього народу України, склалася так, що впродовж багатьох років українці розселялися на різних континентах. Багато вихідців із Східної Галичини покинули рідну землю з економічних чи політичних міркувань, інші, не покидаючи прабатьківської землі, опинилися в межах інших державних утворень. Внаслідок історичних особливостей соціально-економічного розвитку краю, природно-географічних, демографічних та політичних умов (зокрема перебування у складі трьох імперій – Австро-Угорської, Польської та Радянської), еміграція набрала великої масовості та інтенсивності.

Наприкінці 80-х на початку 90-х років XIX століття на чужину вирушила перша хвиля емігрантів населення з Галичини. Пригнічені морально та національно, соціально й матеріально обкрадені, люди їхали в далекі краї, сподіваючись на кращу долю. Сполучені Штати Америки, Канада, Бразилія, Аргентина, Австралія, Росія, Боснія і Герцеговина, Німеччина, Франція – ось далеко не повний перелік країн, де знаходили притулок наші земляки.

Початком численної трудової (заробітчанської) еміграції населення краю до США можна вважати 1877 рік. Охопивши насамперед галицьку Лемківщину, цей рух поширився на всю Галичину. За десятиліття (1877-1887) з цього регіону тільки до США виїхало понад 33 тис. мешканців краю (і це лише тих, хто був зареєстрований відповідними митними службами). Офіційні власті перешкоджали емігрантам усіма можливими способами. За наступне десятиріччя (з 1888 по 1898 рік) із Галичини емігрувало вже понад 77 тис. чол., а за 1899-1909 роки – понад 284 тис. чол., переважно найбільш бідних селян.

Перші українські емігранти в Бразилії з'явилися в 1872 році, масова еміграція розпочалася з 1894 року. Проте незвичні кліматичні умови, важка праця, а також подекуди вороже ставлення місцевого населення та висока смертність через брак елементарної медичної допомоги призвели до того, що деякі

поселенці почали повертатися в Україну або шукати кращої долі деінде. У 1913-1914 роках загальна кількість українських емігрантів та членів їх сімей досягала в Бразилії близько 44 тис. чол., 70% з яких становили галичани. Перші українські емігранти ступили на землю Аргентини в 1890 році. За 1897-1917 роки сюди емігрувало майже 10 тис. галицьких безземельних селян. У 1910 році, у зв'язку з економічною кризою, чимало з них переселилось у Парагвай та Уругвай.

Але найбільш привабливими для українських емігрантів були Сполучені Штати Америки. Вихідці з Галичини розселялися переважно на північному сході США, оскільки в тих районах було легше знайти роботу на шахтах та промислових підприємствах, одержати землю та збудувати житло. З 1890 по 1898 рік до США з Галичини виїхало близько 100 тис. осіб, з 1899 по 1914 рік – 260 тис. З наближенням першої світової війни еміграція галицьких селян у США різко зросла.

Початком еміграції до Канади вважають 1891 рік. Із 1891 по 1895 рік зі Східної Галичини туди виїжджали тільки невеликі групи українських селян, справді масова еміграція розгорнулася з 1896 року. Загалом за 1896-1914 роки зі Східної Галичини й Північної Буковини в Канаду виїхало близько 150 тис. українців.

Інтенсивні потоки трудових емігрантів першої хвилі (1870-1914) із Галичини були також спрямовані на територію Російської імперії, Боснії і Герцеговини, Німеччини, Данії та інших країн. Перша хвиля еміграції мала яскраво виражений трудовий (заробітчанський) характер. Основними причинами масового емігрантського руху зі Східної Галичини були перенаселення, безробіття, зубожіння великої кількості населення краю.

Друга хвиля еміграції розпочалася ще в роки першої світової війни, але масового характеру вона набрала після її закінчення. Із сучасної Івано-Франківської області за 1925-1938 роки виїхало 39,4 тис. мешканців (до Канади – 7 тис., Аргентини – 6,8 тис., Франції – 5 тис., Палестини – 4 тис., США – 2 тис.).

Перша масова політична еміграція (після першої світової війни й національно-визвольних змагань) представлена здебільшого військовими та представниками адміністрації

УНР, ЗУНР, УПА. Її загальна чисельність в перші повоєнні роки становила 80-100 тис. Згодом частина галицьких емігрантів повернулася на батьківщину. Головними осередками еміграції в міжвоєнний період стали Прага, Варшава, Берлін, Відень, Париж, де розгорнулось активне українське політичне й культурне життя. Емігранти другої хвилі відрізнялись від першої тим, що вони були в основному освіченими людьми.

Під час другої світової війни та після її закінчення почалася третя хвиля еміграції населення Галичини. Сталінський режим приніс сюди примусову колективізацію, депортації та репресії. Сотні тисяч мешканців Станіславщини за 1914-1944 роки було страчено або вивезено фашистами до Німеччини як дармову робочу силу. Десятки тисяч людей, передусім вояків УПА, загинули в боротьбі з німецькими окупантами, військовими формуваннями Армії Крайової, Армії Людової та НКВС. Це суттєво вплинуло на чисельність і структуру населення. За цей період кількість мешканців Івано-Франківщини скоротилась на 402 тис. осіб. Катастрофічні масштаби зменшення чисельності населення свідчать не лише про воєнні втрати, а й про жахливі наслідки геноциду за часів панування сталінської тоталітарної системи й фашистського терору, масових депортацій, репатріацій та примусових переселень.

Міграційні процеси в Західній Україні в перші повоєнні роки за своїми масштабами належать чи не до найбільших в Європі середини ХХ століття. Ще 9 вересня 1944 року в Любліні М.Хрущов підписав з головою польського комітету національного визволення Е.Осубкою-Моравським угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР. Цю акцію можна віднести до однієї з найжахливіших трагедій українського й польського народів.

З 28 квітня до 12 серпня 1947 року тривала горезвісна акція "Вісла". За цей час з українських етнічних земель Польщі виселено на північний захід 140,6 тис. чол. української національності та змішаних польсько-українських сімей, понад 30 % становили репатріанти з СРСР, передусім із Галичини.

Найбільш масштабні міграційні процеси відбулися в 1946-1950 роках. За цей період загальна чисельність населення Івано-Франківської області зменшилось на 312,3 тис. чол., а через двадцять років після другої світової війни чисельний склад населення області становив лише 1 млн. 194 тис. чол. (у 1945 році – 1 млн. 324 тис.).

Друга світова війна й захоплення більшовиками всіх українських земель, окупація викликали нову хвилю політичної еміграції. Більшість примусово вивезених на роботи добровільно або під тиском повернулася на батьківщину, а решта разом з утікачами створила основну масу повоєнної політичної еміграції. Переселення емігрантів до країн постійного перебування й праці почалося з 1947 року. Першими країнами, які почали приймати емігрантів на роботу в промисловості, шахтах і сільському господарстві, були Бельгія й Англія. Згодом поширюється еміграція до США, Канади, Бразилії, Аргентини, Венесуели, Австралії та інших країн. У 1970-х – на початку 1980-х років із Галичини, як і з інших районів України, було виселено за межі СРСР чималу групу так званих дисидентів.

В умовах розбудови незалежної України розпочалась четверта хвиля масової міграції населення Галичини, яке в останній період відзначається досить високою територіальною мобільністю. У цьому регіоні спостерігаються всі види міграції населення: стаціонарна, переселенська трудова, маятникова, сезонна, а також еміграція. Більш як 90% міграційних переміщень припадає на внутрішньорегіональну і понад 80% – на міграцію усередині областей. Структура міграційних переміщень населення в регіоні визначається загальними закономірностями, проте має свої відмінності. Якщо в період з 1961 по 1975 рік на кожну тисячу осіб працездатного віку, які переселились в місто, припадало 22 тис. мешканців села, що працювали в містах, і 2,5 тис., котрі виїжджали щорічно на сезонні роботи за межі своїх областей, то в 1976-1990 роки на тисячу працівників, які стали міськими жителями, в регіоні

припадало 46 тис. маятникових мігрантів, а також 1,8 тис. осіб, які щорічно виїжджали на сезонні роботи.

Трудова міграція в області характеризується яскраво вираженою спрямованістю із села до міст. За 1960-1990 роки із сіл у міста Івано-Франківщини переселилося понад 220 тис. осіб, або понад 55% загального приросту міського населення. Міграція сільського населення в міста пов'язана з міжгалузевим перерозподілом трудових ресурсів із сільського господарства в промисловість, будівництво, на транспорт, у сферу обслуговування. Цей вид міграції відіграв суттєву роль у забезпеченні робочою силою промислового виробництва, в перерозподілі молодих спеціалістів та кадрів робітничих професій.

В основному завдяки міграції по лінії “село-місто” міське населення Івано-Франківщини зросло в 1959-1999 роках з 249,4 тис. до 634,0 тис. За цей час сільське населення зменшилося в області на 19,1 тис.

У зв'язку з наявністю значних резервів трудових ресурсів, у Прикарпатті спостерігається сезонна міграція: частина працездатного населення щорічно виїжджає на сезонні роботи в інші регіони України й за кордон. Якщо за 1970-1990 роки тут помічена тенденція до її зменшення, то зараз її обсяги значно зросли. Так, у 1970 році з Івано-Франківської області на сезонні роботи виїжджало 60 тис. працездатного населення, у 1990 році – лише 20 тис., а в 1999 році – вже понад 150 тис. чол. (найбільше – з Рожнятівського, Надвірнянського, Богородчанського, Косівського та Долинського районів).

Одним із видів міграційної рухомості населення є трудова маятникова міграція, яка полягає в щоденному переміщенні населення на роботу з одного населеного пункту в інший, без зміни при цьому постійного місця проживання. Трудова маятникова міграція відіграє важливу роль у формуванні трудових ресурсів великих і середніх міст, у розвитку й функціонуванні промислового комплексу. За 1970-1992 роки обсяги трудової маятничкової міграції в Івано-Франківську становили 50,5 тис., Коломиї – 24,2 тис., Калуші – 21,5 тис. Про високу інтенсивність трудових маятникових міграцій

сільського населення Прикарпаття свідчить те, що 1992 року чисельність мігрантів у містах Львівської та Івано-Франківської областей становила 394,5 тис. або 24,5% їх загальноукраїнської кількості.

Разом із тим можливості здійснювати щоденні поїздки до місць праці в умовах ринкових відносин та енергетичної кризи істотно зменшилися. За 1992-1999 роки кількість осіб, що працюють у містах Прикарпаття, але проживають за їх межами, скоротилася в Івано-Франківську на 23,2 тис., в Коломиї – на 10,7 тис. чол., Калуші – на 11,5 тис. чол. У сучасних умовах реформування економіки України обсяги постійної та трудової маятничкової міграції, які здійснюються здебільшого всередині регіону, значно зменшились, натомість зросли обсяги сезонної міграції населення.

IV. АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ

4.1. ІВАНО-ФРАНКІВСЬК

Обласний центр Івано-Франківськ розташований у 30 км від початку Українських Карпат і знаходиться на висоті 244 м над рівнем моря. Його площа – близько 50 кв. км, а населення за останні двадцять п'ять років зросло в 2,5 рази й досягає чверті мільйона осіб.

Місто зародилося на базі військового укріплення. У середині XVII століття польський магнат Андрій Потоцький прийняв рішення про спорудження на території старовинного українського села Заболоття фортеці, яка б закріпила польське панування в Галичині. 7 травня 1662 року Станіславський гарнізон і цивільне населення отримують самоврядування за Магдебурзьким правом. Поступово воєнна фортеця в межиріччі Бистриць перетворюється в торговий, ремісничий і культурно-освітній центр Прикарпаття. До 1672 року дерев'яні укріплення міста замінили на цегляні, були збудовані кам'яні в'їзні брами (Галицька й Тисменицька). На території фортеці було споруджено перший цивільний будинок – палац Д.Потоцького. У 1675 році в історично-географічному центрі міста збудовано ратушу. Споруди та укріплення були з'єднані між собою системою переходів.

У вересні 1676 року велика турецька армія підійшла під стіни Станіславської фортеці, спалила й знищила східну та південну околиці, але взяти місто штурмом не змогла.

У 1706 році під час Північної війни в місто вступили російські війська і пограбували його. Вдруге місто зазнало пограбування 1712 року, коли до нього вдерлися війська польського гетьмана Сенявського. Наприкінці XVIII століття в Станіславі проживало всього 5 тис. мешканців.

Згідно із так званим "Віденським пантеоном", 1789 року в місті утворюється магістрат на чолі з бургмістром. У 1801 році

в результаті банкрутства власників міста Потоцьких Станіслав і навколишні села перейшли у власність Австрії. За розпорядженням австрійського уряду до 1829 року укріплення фортеці були розібрані, а рови засипані. Цеглу використали на спорудження будинків, каміння – на бруківку для пош і вулиць. Станіслав стає окружним і повітовим містом провінції.

Перша державна німецько-польська гімназія була організована в місті 1774 року на базі Єзуїтського колегіуму. Тут з 1824 по 1830 рік здобував освіту видатний український письменник і вчений, один зі засновників товариства "Руська трійця" Іван Вагилевич.

Революція 1848 року, яку називали "весною народів", принесла українцям надію на національне звільнення від австрійського панування. 8-10 травня цього року в місті було утворено Руську (українську) раду, яку очолив викладач Станіславської гімназії Осип Прокопчиць. Наприкінці травня в місті відбулася політична маніфестація, під час якої була створена Українська окружна рада.

Важливою подією в економічному розвитку міста і краю стало відкриття 1 вересня 1886 року залізниці Львів – Чернівці, яке започаткувало рух пасажирських поїздів через Станіслав. Того ж року розпочали роботу залізничні майстерні (нині – Локомотиворемонтний завод).

Згодом відбудували центральну частину міста: в 1871 році на місці згорілої ратуші виросла нова, з годинником, було завершено розбирання валів і бастіонів колишньої фортеці. З північної частини збережено частину валів, де впорядковано громадський сквер під назвою "Гетьманські вали".

У Станіславі, як повітовому центрі, в 1871 році було засновано учительську семінарію. Проте в місті бракувало загальноосвітніх шкіл. За даними офіційної австрійської статистики 57% жителів міста в 1880 році були неписьменними.

Значний внесок у справу піднесення національної свідомості українського населення зробила заснована 1877 року філія товариства "Просвіта", створена за ініціативою

відомих учених і громадських діячів Є. Желехівського та братів Заклинських.

Улітку 1880 року в місті вперше побував Іван Франко. Пізніше він неодноразово приїжджав до Станіслава, а 7 грудня 1884 року виступив на зборах Товариства українських жінок, яке створила українська письменниця Н. Кобринська.

Активізації українського життя в місті на початку ХХ століття сприяла подвижницька діяльність українського композитора й диригента Івана Біликовського – засновника хору “Станіславський Боян”. Завдяки зусиллям першого професійного композитора Дениса Січинського в Станіславі 1902 року було створено першу в Галичині українську музичну школу (нині музичне училище ім. Д. Січинського).

9 травня 1903 року в Станіславі перебував видатний український композитор Микола Лисенко, а в листопаді 1905 року тут виступали знамениті українські артисти Марія Заньковецька та Микола Садовський. У місті неодноразово давали концерти видатні галицькі співаки Соломія Крушельницька та Олександр Мишуга. Важливою подією 1905 року, про яку писав Михайло Грушевський, стало відкриття Станіславської української гімназії.

У липні-серпні 1916 року в Станіслав знову прийшла російська окупація, місто опинилось у прифронтовій смузі (по р. Бистриця-Солотвинська).

1 листопада 1918 року влада перейшла до рук Української національної ради, яка була підтримана українськими військами міста. У кінці грудня 1918 року до Станіслава переїхав уряд Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) і її Президент Євген Петрушевич. 3 січня 1919 року Українська національна рада ЗУНР у Станіславі схвалила історичний Універсал про злуку з Українською Народною Республікою (УНР). 22 січня 1919 року на Софійській площі в Києві Директорія УНР за участю представників уряду ЗУНР з міста Станіслава проголосила Акт злуки в єдину соборну Українську державу. 24 травня спалахнуло повстання бойовиків польської військової організації в Станіславі, і уряд ЗУНР змушений був відступити разом з УГА на Східну Україну.

Після остаточної окупації Прикарпаття військами Польщі за новим адміністративним поділом Станіслав став воєводським центром, до якого було приєднано приміські села Княгинин-Гірку та Княгинин-Колонію. Крім того, в місті проживало більше тисячі ремісників.

На початку 1930-х років магістарт організував відбудову зруйнованої в роки першої світової війни ратуші, а також приміщення пошти в центрі Станіслава. У 1932 році в місті було 1565 торговельних фірм. Щороку відбувалися чотири великі ярмарки, а щочетверга – місцеві торги.

На початку другої світової війни, після вступу регулярних частин Червоної армії до Станіслава, 23 вересня 1939 року було проведено перше засідання мілкої управи, на якому створено радянські виконавчі органи місцевої влади. У місті було відкрито українські середні школи, перший на Прикарпатті вищий навчальний заклад – Станіславський учительський інститут (нині Прикарпатський університет). У 1940 році розпочав виступи Гуцульський ансамбль пісні і танцю, на базі Покутського музею відкрито краєзнавчий музей.

Водночас здійснювалися репресії з боку органів НКВС, котрі арештували кращих представників української інтелігенції. У 1941 році був ув'язнений у Станіславській тюрмі батько Степана Бандери, священник греко-католицької церкви Андрій Бандера.

Напередодні радянсько-німецької війни були розстріляні сотні політичних в'язнів, яких більшовики не встигли вивезти до Сибіру. Влітку 1941 року жертви сталінізму під покровом ночі були вивезені й таємно закопані на околиці обласного центру, в Дем'яновому лазі. Лише в жовтні 1989 року тут за участю десятків тисяч жителів Івано-Франківська й Прикарпаття відбулося урочисте перепоховання безвинно загиблих людей.

З початку радянсько-німецької війни ворожі літаки бомбардували залізничний вокзал, а вже 2 липня Станіслав був окупований фашистськими загарбниками, які відразу почали вводити так званий “новий порядок”. Гестапо створило в місті табори смерті, в яких за роки окупації загинуло 127 тис.

населення (в основному мирного). Через так звану біржу праці в Німеччину на примусові роботи було вивезено майже 18 тис. осіб. У вересні 1941 року заарештовано та розстріляно дев'ять членів проводу ОУН. 14 листопада 1943 року в міському українському театрі під час вистави "Шаріка" гестапо заарештувало 140 глядачів. 27 заручників після короткого суду були розстріляні. Станіслав був звільнений від німецько-фашистських загарбників 27 липня 1944 року. В боях за обласний центр загинуло 509 бійців.

Відразу ж після війни розпочалася відбудова народного господарства. Серед промислових підприємств міста повністю був зруйнований паровозо-ремонтний завод, спалений головний корпус учительського інституту.

Повоєнне життя в місті поступово налагоджувалось. У 1945 році було відкрито медичний інститут (нині академія), а в 1947 році для підготовки столярів художніх меблів створено училище (нині Вище художньо-технічне училище №3). Розпочато газифікацію міських квартир природним газом, будівництво першого житлового мікрорайону.

Наступні десятиліття позначені інтенсивним соціально-економічним розвитком обласного центру. В 1962 році на південній околиці міста споруджено приміщення аеропорту, яке пізніше повністю було перебудоване. У 1967 році відкрито третій вищий навчальний заклад – Івано-Франківський інститут нафти і газу (нині технічний університет).

Незважаючи на важкий ідеологічний комуністичний пресинг, національно свідомі жителі міста активно виступали проти командно-адміністративної тоталітарної радянської системи. Так, у 1965 році органи КДБ заарештували за антирадянську діяльність правозахисника й дисидента Валентина Мороза. Був звільнений з роботи викладач педагогічного інституту Петро Арсенич, репресований відомий український художник Опанас Заливаха.

Перебудовчі демократичні процеси почали реалізовуватись у духовному житті Івано-Франківська в 1989-1990 рр. Восени 1989 року в обласному центрі створюються осередки

Народного руху України за перебудову. 14 жовтня 1989 року відбулася установча конференція обласного товариства "Меморіал". У січні 1990 року вперше піднятий на Вічевому майдані український національний прапор. 13 травня 1990 року вийшов перший номер газети "Галичина", яка стала первістком демократичної преси Прикарпаття періоду національного відродження.

Серед найважливіших подій у новітній історії міста – проведення 26 червня 1992 року з ініціативи Братства УПА обласної наукової конференції, присвяченої 50-річчю створення Української повстанської армії.

6 січня 1993 року обласний центр відвідав Президент України Леонід Кравчук, який взяв участь у презентації Прикарпатського університету імені Василя Стефаника.

Нині Івано-Франківськ має розгалужену інфраструктуру шляхів сполучення, а в самому місті та приміських селах є 517 вулиць. За останні роки оновлені Привокзальна площа та площа Ринок в історичній центральній частині міста, реставровано приміщення ратуші. В обласному центрі зосереджено 45 заводів і фабрик, 3259 малих підприємств недержавного сектора.

У місті працюють шість вищих навчальних закладів державної і недержавної форми власності, 39 профтехучилищ, коледжів, ліцеїв. Незважаючи на економічні негаразди, національно-демократичні сили міста доклали чимало зусиль для створення першої в обласному центрі української гімназії. Відкрито також школу-ліцей Прикарпатського університету та технічний ліцей при Технічному університеті нафти і газу.

Культурно-масове обслуговування населення в місті здійснюють 17 бібліотек, муніципальний центр дозвілля, два народних доми, три дитячі музичні школи, художня школа, обласна філармонія, ляльковий театр, обласний центр фольклору, музичне училище, обласний центр "Просвіти". У 1981 році збудоване приміщення музично-драматичного театру. Наукова обласна бібліотека ім.

І.Франка має книжковий фонд 500 тис. примірників. У місті функціонує більше 20 державних та громадських музеїв, серед яких наймолодший – Музей визвольних змагань Прикарпатського краю. В листопаді 1998 року відбулася посвята дзвіниці меморіального комплексу “Дем’янів Лаз”.

4.2. КОЛОМИЯ

Коломия – місто обласного підпорядкування, районний центр. Перша літописна згадка про неї датується 1240 роком. У 1401 році місто одержало Магдебурзьке право. Місцевість поблизу Карпат, в межиріччі повноводних рік Пруту та Дністра, які разом із Дунаєм несуть свої води до Чорного моря, була вигідною для заснування поселення. Про наявність стародавнього торгового шляху свідчать римські монети II-IV століть нашої ери, виявлені поблизу Коломиї. Уже в X-XII століттях тут існували поселення. В період Київської Русі Коломия була досить великим населеним пунктом. У середині XIII століття вона стала важливим центром видобутку солі, а в XIII столітті – містом.

В середині XIV століття Коломию, як і все Покуття, захопили польські феодали. З 1367 року вона входила до складу Молдавського князівства. На початку 90-х років XIV століття місто знову відійшло до Польщі. Тоді ж було створено Коломийський повіт, який став одним із трьох повітів Галицької землі.

1395 року Коломия одержала королівський привілей на право щосуботніх торгів, їй було надано герб. У 1405 році місто отримало вийтівство. У 1413 році польський король надіслав до Коломиї монахів-домініканців, які заснували тут монастир.

Про перетворення міста у важливий осередок торгівлі свідчить надання йому в 1424 році “права складу”, за яким усі купці, що їхали з Молдавії до Польщі, повинні були зупинятися в Коломиї і виставляти на продаж свої товари. У XIV-XV століттях Коломия мала досить широкі економічні зв’язки з галицькими містами, особливо зі Львовом, а також з Кам’янцем-Подільським. Налагодженню економічних контактів з Молдавією сприяла близькість із Буковиною, заселеною українцями, окрім того купці з інших міст їздили через Коломию до Молдавії, Волощини, Угорщини та в балканські країни.

Універсалом від 3 липня 1443 року польський король Владислав III надав Коломії пільги для захисту від загрози турецької агресії. Тоді ж було встановлено межі Коломийського староства, до якого ввійшли села Воскресинці, Угорники, Корнич, Турка, Сопів, Кийданці, Дятківці та Балинці, а також визначено межі кожного села.

У XV столітті зростає роль Коломії в політичному житті краю. Жителі міста підтримували визвольну боротьбу проти феодального гніту. Повстанські загони Мухи 1480 року захопили Коломию.

Внаслідок посилення турецької агресії та польсько-турецьких війн XVI-XVII століть Коломия не раз зазнавала руйнувань, особливо в 1505 та 1531 роках. Нищівним був напад на місто турецької орди в 15

89 році.

Хоч війни тривали, місто зростало. Ілюстрації 1565-1570 років засвідчують, що значна частина мешканців займалася тваринництвом, городництвом та рільництвом, однак основне місце в економіці посідали ремесло й торгівля. В XVI столітті тут працювали ремісники двадцяти спеціальностей, діяли два великі водяні млини на Пруті. Багато міщан чумакувало. Деякі з них орендували соляні джерела в околицях Коломії і виварювали сіль, однак переважна більшість чумаків купувала сіль для продажу на Волині, Київщині, в Литві та інших місцевостях. Не менш важливу роль в економіці міста відігравала торгівля. Міщани платили великі податки.

Протягом 1617-1626 років татарські війська тричі нападали на Коломию, проте місто інтенсивно відбудовувалось. Коломийське староство перейшло в той час до рук магнатів Потоцьких, які володіли великими маєтками на Покутті. Вони були зацікавлені у зміцненні своїх позицій, тому велику увагу приділяли укріпленню Коломії.

В умовах кризи феодально-кріпосницької системи й занепаду Речі Посполитої в другій половині XVII-XVIII століття місто майже не розвивалося. В економіці Коломії значну роль відігравала торгівля сіллю, але становище міського населення погіршувалось.

В околицях Коломії розгортався опришківський рух. У 1686-1682 роках тут діяв загін Івана Винника. На Покутті активно діяв Олекса Довбуш. Коли він загинув (червень 1745 року), шляхетські кати розрубали його тіло й виставили в Коломії та піших містечках і селах на острах населення.

Коломия завжди була важливим політичним і культурним центром. З містом пов'язана діяльність І.Франка (1856-1916), М.Павлика (1853-1915), О.Терлецького (1850-1901). Тут жили й працювали український педагог і громадський діяч Й.Кобринський (1818-1901) – засновник музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття, П.Франко (1890-1941), Я.Пестрак, поет Ю.Шкрумеляк, письменниця І.Вільде. Тут народився відомий український композитор А.Кос-Анатольський. У Коломийській гімназії навчалися майбутні письменники, громадські діячі В.Стефаник, М.Черемшина, Л.Мартович, М.Ірчан, П.Козланюк, Д.Павличко, Р.Іваничук та ін.

4.3. КАЛУШ

Калуш – місто обласного підпорядкування. Розкинулося на берегах річки Сівки – притоки Дністра.

Місцевість, де нині розташований Калуш, заселялася здавна. Про це свідчать знайдені в урочищі Заліссі кам'яні знаряддя праці, а в передмісті Підгірків – поховання доби бронзи.

Вперше Калуш згадується в письмових джерелах із середини XIII століття. Місто займає територію 0,07 тис. кв. км, проживає в ньому 72,4 тис. мешканців. Калуш одержав Магдебурзьке право в 1549 році, коли став королівським “вільним містом” із власним гербом. Тут відбувалися великі ярмарки. Місто було важливим військово-оборонним пунктом, мало замок із баштами й валами.

У 1490-1492 роках населення Калуша взяло участь у селянському повстанні під проводом Мухи. Місцеві повстанці підтримували зв'язки з покутянами. Наприкінці 1648 року в Калуші з допомогою козаків було створено українське самоврядування. Польській шляхті вдалося придушити це повстання. Але в першій половині XVIII століття антифеодальна боротьба розгорнулася з новою силою. Це виявилось під час опришківського руху, в якому взяли участь і жителі Калуша.

Калушани чинили опір грабіжницьким нападам татар. 1672 року війська Я.Собеського, в складі яких були й жителі Калуша, розгромили під містом великий загін хана Селім-Гірея.

Наприкінці 60-х років XVIII століття в Калуші сталася велика пожежа. Після першого поділу Польщі й загарбання міста Австрією він довго залишався економічно нерозвинутим. Тут працювали кустарні соляні промисли, калійне підприємство, дрібні ремісничі майстерні. До кінця XVIII століття Калуш був невеличким містечком із 2,5 тис. мешканців.

На межі XIX і XX століття у Калуші з'являються школи. В 1786 році почала діяти школа з німецькою мовою викладання. Діти українців її не відвідували. Рідну українську мову обстоював письменник А.Могильницький, який народився у 1811 році в селі Підгірках поблизу Калуша. В січні 1880 року жителі міста зверталися до крайової шкільної ради,

вимагаючи запровадити в школах викладання українською мовою, але це прохання було знехтуване.

Великих втрат зазнало населення міста під час першої світової війни. Значну частину Калуша спалили під час боїв. Промислові підприємства не працювали. Багато жителів залишилось без засобів до існування.

Сьогодні Калуш – великий промисловий і культурний центр. На території міста розташовані концерн “Оріана”, дослідно-виробниче об'єднання “Карпатнафтомаш”, завод залізобетонних виробів і конструкцій, експериментальний завод будівельних машин, завод комунального обладнання.

4.4. ЯРЕМЧЕ

Курортне місто Яремче лежить на березі Пруту за 60 кілометрів від Івано-Франківська. Через місто проходить залізниця й автотраса Івано-Франківськ – Рахів. Населення – 8800 осіб.

З усіх боків Яремче оточене Карпатськими горами: з півдня й південного заходу Горган – Явірник (1467 м), із заходу – Щивка, Черногориця, Синячка, зі сходу – Маковиця (987 м). Схили гір вкриті вічнозеленими ялиново-смерековими лісами з домішкою бука, а вище за поясом лісів простягаються полонини. З гір стікають до Пруту невеликі стрімкі потоки.

Яремче – порівняно молоде місто. У 1788 році воно було відоме як поселення, що належало до села Дори. На цих землях проживало тоді всього вісім сімей. Його заснування пов'язане зі спорудженням у 1895 році залізниці Дилитин-Вороненка. Назва, за переказами старожилів, походить від імені першого поселенця на хуторі Яреми Годованця. Села Ямна й Дора (тепер у складі Яремче) відомі з кінця XVI – початку XVII століття. Першими тутешніми мешканцями були селяни, що втікали від гніту феодалів у гірські райони Карпат. Історія цих сіл тісно пов'язана з опришківським рухом та Національно-визвольною війною українського народу середини XVII століття під проводом Б.Хмельницького. Посланці гетьмана закликали гуцулів підніматись на боротьбу з польською шляхтою. Один із них – Ярема Кончевський, схоплений польськими окупантами, визнав на суді, що він побував у Карпатах, в Ямній і скрізь зустрічав людей, які чекали на прихід козаків.

У 1738-1745 роках тут діяв загін опришків на чолі з Олексою Довбушем, тому багато місць пов'язано з ім'ям народного месника й овіяно безліччю легенд. Це печера, гора, камінь, які носять ім'я легендарного ватажка опришків. З Ямної походив вірний побратим Довбуша Павло Орфенюк, а з Дори – один із його найближчих друзів, а згодом – керівник опришківського руху Василь Баюрак.

Населення Дори, Ямни та хутора Яремче займалось переважно тваринництвом. Частина населення працювала на

лісових розробках. Жили селяни в курних дерев'яних хатах, носили саморобний одяг, виготовлений з конопель і овечої вовни. З овечої шкіри виготовляли кожухи, кептарі, сардаки.

Австро-угорський уряд не дбав про освіту й культуру селян. Яремче не мало жодного культурно-освітнього закладу. Майже все населення було неписьменним. Лише в 1775 році в Дорі відкрили школу, де працював один учитель.

У кінці XIX – на початку XX століття Яремче розвивалось як селище дачного типу. Вкриті лісами гори, водоспад, цілюще лікувальне повітря привернули увагу представників панівного класу. Вони почали споруджувати тут вілли та пансіонати.

Яремче відвідували діячі української культури, неодноразово тут відпочивав письменник і вчений Богдан Лепкий, гостювала поетеса з Харкова Христя Алчевська.

28 вересня 1910 року урядовим рішенням хутір Яремче було перетворено на самостійну адміністративну одиницю – гміну, під цією ж назвою. Вже через рік його населення зросло до тисячі чоловік. З'явилися нові вілли, пансіонати, ресторани, кафе, готелі. З часом курорт Яремче визначився як кліматичний (для лікування хворих на туберкульоз).

У роки першої світової війни цей район Карпат став ареною кровопролитних боїв між австро-угорськими та російськими військами. Яремче неодноразово переходило з рук у руки й зазнало значних руйнувань.

З листопада 1918 року Яремче перебувало в складі ЗУНР, а в 1919 році його захопили польські війська. В міжвоєнні роки тут виростали нові вілли й пансіонати з романтичними назвами “Морське око”, “Рай”, “Пристань”, “Троянда”, “Варшав'янка” тощо. Вони належали багатіям Ганусу, Штруму, Макаревичу. Курорт Яремче мав тоді два готелі, 44 пансіонати, три санаторії, 56 вілл та 53 гуцульські хати, призначені для відпочиваючих.

Власники пансіонатів і вілл отримували великі прибутки. Взимку відпочиваючі займалися лижним і санним спортом. У Яремче був трамплін, працювали курси катання на лижах. У 1937 році на курорті Яремче (разом з Дорою і Ямною) відпочивало понад 10 тис. осіб. Місцевого населення в місті

та ближніх селах на початку 30-х років ХХ століття було 4492 особи, в тому числі 4060 – українців-гуцулів.

У вересні 1939 року в Яремче вступила Червона армія. Курортні заклади міста були націоналізовані й стали власністю держави. Почали функціонувати будинок культури, два сільських клуби, бібліотеки, а восени 1939 року – середня школа.

30 червня 1941 року Яремче окупували фашистські загарбники. За роки війни з міста силоміць було вивезено на примусові роботи до Німеччини 145 осіб. Влітку 1943 року партизани-ковпаківці вели важкі бої з фашистами в околицях Яремче. 26 липня 1944 року місто було звільнене від фашистів.

Пізніше тут діяли військові формування УПА, які вели боротьбу за незалежність України.

За повоєнні роки Яремче невідомо змінилось. Зараз це місто-курорт, відоме далеко за межами області, центр туризму, впорядкований і мальовничий. Через місто проходять зимові, літні та автомобільні туристські маршрути в Карпати й на Закарпаття.

Над Прутом, біля Яремчанського водоспаду, розкинувся пансіонат “Гуцульщина”. На його базі в 1965 році створено цілорічну гірськолижну туристичну базу на 450 місць. Інструктори проводять з туристами багатоденні походи в Карпати, а також екскурсії на автобусах по визначних місцях Прикарпаття та в сусідні області. Зараз у місті діє 11 закладів оздоровлення та відпочинку. В 1999 році тут відпочивало 17,5 тис. осіб.

Значні досягнення має Яремче в царині освіти та культури. Тепер у місті та навколишніх селах діє 11 шкіл, в яких навчається 3,8 тис. учнів і працює понад 300 вчителів; 23 бібліотеки, в яких нараховується 216 тис. примірників книг, 7 клубів. Функціонує в Яремче Музей визвольних змагань Прикарпатського краю.

До 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка в місті споруджено пам’ятник великому Кобзареві.

4.5. БОЛЕХІВ

Болахів – місто обласного підпорядкування. Перша письмова згадка про “болахівські землі” належить до 1371 року. У 1546 році в Болахові, на Старій Бані, було споруджено перше підприємство – солеварню.

Болахів етнографічно близький до Бойківщини. Територія ця була заселена з давніх часів, про що свідчать знахідки знярядь праці доби бронзи. За часів Київської Русі тут, очевидно, існували давньоруські поселення. У топонімах околиць Болахова, який здавна славився соляними джерелами, донині збереглися назви Баня й Борсуків ліс. Згодом на лівому березі річки Сукіль, поблизу Бані, з’явилося волоське поселення. Український історик А.Петрушевич пов’язує його виникнення з волосською міграцією за часів Галицько-Волинського князівства. Інші дослідники схильні вважати, що Болахів Волоський засновано в другій половині XIV століття.

З XV століття в історичних джерелах йдеться про Болахів як про поселення, що утворилося з двох сіл – Болахова Волоського й Болахова Руського, на правому березі річки Сукілі. Його економічний розвиток певною мірою зумовлювався наявністю покладів солі.

1562 року татари вщент зруйнували солеварню та ряд інших будівель міста. У другій половині XVI століття болахівські села переходять до посесора М.Гедзінського, який прибув сюди з Польщі. Він відбудовує солеварню, зводить замок, два костьоли – для шляхти й простолюдинів. Один з костьолів будували з каменю, укріплювали як фортецю.

Завдяки розвитку торгівлі й ремесла в XVII столітті Болахову надано право міста. Він стає одним із військово-опорних пунктів шляхти на Прикарпатті. Зручне економіко-географічне положення Болахова сприяло тому, що вже в другій половині XVII століття почала розвиватися торгівля. Місцеві купці підтримували торговельні зв’язки з багатьма містами, продавали худобу, сіль, шкіру та інші товари.

Культурне життя Болехова в ті часи обмежувалося хіба що діяльністю церковного братства, заснованого в XVII столітті.

У першій половині XVIII століття в околицях, прилеглих до міста, діяв загін опришків Івана Довбуша, брата прославленого Олекси. Найбільш вдалим був похід на Болехів опришків Івана Бойчука, здійснений в ніч на 6 липня 1759 року.

Панування Гедзінських у Болехові закінчилось на початку XVIII століття. Зображення на гербі міста, а також інші джерела свідчать, що право власності на його окремі частини мали шляхетські роди Любомирських, Понятовських, Потоцьких та ін.

Коли Галичину захопила Австрія, Болехів втратив значення торгового містечка. На початку XIX століття в ньому розвивається кустарна промисловість, створюються майстерні для виготовлення цвяхів і гаків, дублення шкіри.

З історією Болехова тісно пов'язані імена видатних людей, зокрема Н.Кобринської (1855-1920) – відомої української письменниці й громадської діячки, організатора жіночого руху на Прикарпатті. Спільні громадські справи єднали Н.Кобринську з О.Кобилянською, яка часто відвідувала Болехів у 1920-х роках. У місті в 1884-1888 роках перебував І.Франко.

4.6. БОГОРОДЧАНСЬКИЙ РАЙОН

(територія – 0, 8 тис. кв. км, населення – 69, 7 тис. чол., районний центр – смт. Богородчани)

Богородчанський район утворено в 1939 році. Перша письмова згадка про Богородчани належить до 1441 року. В ній йдеться про те, що їх власником був Ян з Бучача. Жителі селища з давніх-давен займалися ремеслами й землеробством. У другій половині XV століття Богородчани стали володінням Потоцьких. 1691 року тут споруджується костюл, а навколо нього оселяється дрібна шляхта й кілька десятків ремісників із Польщі.

За першим поділом Польщі Богородчани стали власністю австрійських баронів, які разом із місцевою шляхтою здійснювали політику онімечення українського населення. У другій половині XVIII століття Богородчани залишалися дрібним містечком: 1786 року тут було всього 314 будинків і 1134 жителі.

Після реформи 1848 року в Богородчанах з'являються перші підприємства, що використовують найману працю. 1870 року містечко мало невелику броварню, гуральню, деревообробну майстерню. У другій половині XIX століття в Богородчанах перебував відомий прогресивний діяч і поет А. Могильницький. Цей період характеризується поживанням культурного життя.

Тяжкі випробування чекали на жителів Богородчан у роки першої світової війни. Тут точилися жорстокі бої між австро-угорськими й російськими військами. У селищі та його околицях лютувала епідемія тифу й холери. Господарство занепало. Частина населення покинула рідний край і вирушила до США, Аргентини та інших країн.

27 червня 1941 року Богородчани були окуповані фашистами. Після війни в районі розгорнулося велике житлове та промислове будівництво, відродилося сільське господарство та деревообробна промисловість.

До найдавніших поселень Прикарпаття належить селище Солотвин, яке вперше згадується під назвою Краснополь у

Галицькому літописі XII століття. З другої половини XVIII століття тут розвиваються такі промисли: ткацтво, шевство, малярство, столярство, кушнірство, ковальство. Але найприбутковішим тоді вважався видобуток солі, яку вивозили ріками Бистрицею і Дністром до Галича, а звідти – за кордон. Розвиток соляного промислу зумовив зміну назви населеного пункту Краснополь на Солотвин.

На території Богородчанського району знаходиться пам'ятка архітектури – Манявський скит. Монастир заснований у 1612 році І. Княгиницьким, родом з міста Тисмениці.

В економіці району провідне місце займає сільське господарство, яке розвивалось в напрямку вирощування зернових і технічних культур, м'ясо-молочного тваринництва.

Дзвиняч – село, розташоване біля підніжжя Карпатських гір. У письмових джерелах вперше згадується 1450 року в зв'язку з судовою справою між шляхтичами. Здавна мешканці села займалися солеварінням.

На початку XVIII століття у Дзвинячі налічувалося 86 дворів. Село оточували ліси, бракувало врожайних земель, тому тут не було фільварку. В другій половині XIX століття селяни віднайшли великі поклади озокериту. 1870 року у Дзвинячі закладено першу озокеритну шахту. Її власниками стали австрійські капіталісти Чонка Арпад і Ернест Шлімман.

Бабче – село, перші письмові згадки про яке датовано 1785-1788 роками.

Глибока – село, перша згадка про яке належить до другої половини XVII століття. Його мешканці вирощують льон-довгунець, озиму пшеницю, кукурудзу, картоплю й кормові буряки.

Горохолино – село, яке вперше згадується в 1648-1654 роках, коли його жителі воювали у складі загонів Семена Височана.

Грабовець – село на лівому березі річки Бистриці-Надвірнянської. Перша письмова згадка про нього належить до 1451 року. На території села розкопано могильник культури

карпатських курганів та знайдено скарб арабських монет (IX-XI століття).

Гута – село в долині річки Бистриці-Солотвинської. На його території розміщено Межирицько-Гутівське та Сивульське лісництва, працюють бази відпочинку.

Жураки – село на березі річки Бистриці-Солотвинської. Вперше згадується 1444 року під назвою Дзураки. Напрямок сільського господарства – рослинництво й тваринництво.

Іваниківка – село, яке вперше згадується в 1785-1788 роках.

Космач – село, перша письмова згадка про яке датується 1785-1788 роками. В лютому 1915 року на території Космача розгорівся бій між австро-угорськими та російськими військами.

Кричка – село, яке в історичних джерелах вперше згадується в 1785-1788 роках. У 1930-1935 роках тут побудували читальню на кошти, зібрані селянами.

Луквиця (до 1946 року – Прислон) – село на річці Луква, притоці Дністра.

Манява – село, на околиці якого збереглися рештки Манявського скиту: мури з бійницями та руїни монастиря.

Маркова – село на берегах річки Манявки, притоки Бистриці-Солотвинської. Перша письмова згадка про нього належить до 1487 року. У XVII столітті тут працювала соляна баня. В серпні 1916 року на території села точилися бої між австро-угорськими та російськими військами.

Молодьків – село, розташоване між річками Бистрицею-Надвірнянською і Бистрицею-Солотвинською. Перша письмова згадка про нього належить до 1609 року. Напрямок сільського господарства – тваринництво, вирощування зернових культур. На території села – п'ять нафтових свердловин, три з них дають нафту.

Підгір'я (до 1944 року – Ляхівці, до 1963 року – Бистриця) – село на берегах Бистриці-Солотвинської. Вперше про село йдеться у джерелах 1441 року. Виробничий напрям – рільництво й м'ясо-молочне тваринництво.

Раковець – село на лівому березі Бистриці-Солотвинської. Перша письмова згадка про село належить до 1783-1785 років.

У лютому 1915 року та серпні 1916 тут відбувалися бої між австро-угорськими та російськими військами. Село було повністю знищено.

Саджава – село на берегах річки Саджавки, притоки Бистриці-Солотвинської. Вперше згадується в історичних джерелах 1492 року. Тут вирощується льон-довгунець, озимі пшениця й жито, картопля, кукурудза, кормові буряки.

Старуня – село на берегах річки Лукавця, притоки Бистриці-Солотвинської. Вперше згадується в джерелах 1476 року. На початку ХХ століття в селі діяла озокеритна шахта, де працювало близько 400 чоловік. Напряму господарства – м'ясо-молочне тваринництво, рільництво.

Яблунька – село на річці Бистриця-Солотвинська. Перша письмова згадка про нього належить до 1785-1788 років.

4.7. ВЕРХОВИНСЬКИЙ РАЙОН

(територія – 1, 26 тис. кв. км, населення – 32 тис. чол., районний центр – смт. Верховина)

Верховинський район утворено в 1966 році. Знаходиться на півдні Івано-Франківської області, в межах Гуцульських Карпат (Чивчини, Черногора, Гринява). По Чивчинському хребту проходить державний кордон із Румунією. Верховина (до 1962 року – Жаб'є) розташована на берегах річки Чорний Черемош. Перша письмова згадка про Жаб'є датується 1424 роком, коли воно разом із Косовом було передане князем Свидригайлом якомусь Владу Драгосиновичу.

Місцеві жителі здавна займалися скотарством, мисливством і частково – землеробством. Головним їх заняттям був випас овець і відгодівля свиней. Із зернових культур сіяли овес, кукурудзу.

У першій половині ХІХ століття в Жаб'єму й сусідніх селах діяли опришки на чолі з М.Штолюком. За свідченням І.Франка, в 1849 році в околицях Жаб'єго переховувався і був арештований Лук'ян Кобилиця. Наприкінці ХІХ століття селянський рух набув нової форми – скликання віч, які стали масовим явищем. Перше селянське віче в Галичині відбулося в Жаб'єму 16 вересня 1885 року.

Колоніальна політика Австро-Угорщини гальмувала не лише економічний, але й культурний розвиток Жаб'єго. У 40-х роках ХІХ століття сюди не було навіть дороги з Косова, жителі села лишалися неписьменними.

Села Буркут, Голови, Довгополе, Красноїлля, Криворівня відомі тим, що тут бували Леся Українка, Іван Франко, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник та ін. У селі Красноїлля (1906-1912) жив український письменник Гнат Хоткевич. Саме тут він створив широко відомий аматорський Гуцульський театр.

Основне багатство району – карпатський ліс, бутовий камінь та лікувальні мінеральні води “Буркут”, “Верховинська”. На пасовищах-полонинах – випасають велику рогату

худобу й овець. Широко розвиваються художні промисли – різьба й випалювання по дереву, виготовлення прикрас і побутових речей з міді та шкіри, килимарство, ткацтво, гончарство.

Криворівня – село, що розкинулось обабіч річки Чорний Черемош, на схилі Черногірського хребта. Перша письмова згадка про нього датується 1719 роком, але ймовірно, що село засноване значно раніше.

Як свідчать документальні джерела, Криворівню неодноразово навідував Олекса Довбуш. Після його загибелі в селі діяли загони Василя Баюрака (1751), а в 1756-1758 роках – повстанці, очолювані Іваном Бойчуком і місцевим жителем Іваном Бощуком.

На рубежі XIX-XX століть населення Криворівні займалося тваринництвом, вирубкою і сплавом лісу по Черемошу, народними промислами. До XIX століття в селі не було культурно-освітніх закладів. При церкві діяла парафіяльна школа, пізніше реорганізована в державну однокласну. На початку XX століття в Криворівні поживаються громадсько-політичний та культурно-освітній рух завдяки перебуванню тут І.Франка та інших видатних діячів культури. 21 липня 1901 року, проїздом на лікування в Буркут, у Криворівні зупинялася Леся Українка. У селі відпочивали письменники Ю.Федькович, В.Стефанік, О.Кобилянська, Н.Кобринська, М.Черемшина, О.Маковей, А.Крушельницький, Д.Лукинович, М.Козоріс, історики М.Грушевський, М.Драгоманов, І.Крип'якевич, художники Іван Труш, Іван Северин.

Бистрець – село, засноване в XV столітті. До 1939 року це був присілок Жаб'яого.

Верхній Ясенів – село у Карпатах на березі Чорного Черемошу. Засноване 1739 року. В його околицях виявлено поселення та курганний могильник перших століть після Р. Хр.

Голови – село в Карпатах. Перші згадки про Голови містить метрика 1785-1788 років. У селі бували відомий український письменник Г.Хоткевич, чеський етнограф Ф.Ржегорж, польський композитор С.Мерчинський.

Довгопілля – село на березі річки Білий Черемош. Перша письмова згадка про нього належить до 1500 року. У 1898 році в селі відпочивав І.Франко. На околицях Довгопілля трапляються знахідки знарядь праці доби бронзи.

Зелена – село в долині Чорного Черемошу. Засноване на початку XV століття.

Буркут – село в Карпатах. 1901 року в Буркуті перебувала на лікуванні Леся Українка. Її відвідували І.Франко, В.Гнатюк, Н.Кобринська.

Красноїлів (стара назва Дідушкова річка) – село в Карпатах, на березі річки Дідушкова. Красноїлів засновано в XVII столітті.

Кривопілля – село, яке до 1940 року було складовою частиною Жаб'яого.

Устеріки – село на берегах річок Білий Черемош і Чорний Черемош. Засноване в першій половині XVII століття.

Яблуниця – село на лівому березі Білий Черемош. Перші згадки про нього знайдено в історичних джерелах 1785-1788 років.

4.8. ГАЛИЦЬКИЙ РАЙОН

(територія – 0,7 тис. кв. км, населення – 68, 8 тис. чол., районний центр – м. Галич)

Галицький район утворено в 1939 році. Галич у стародавніх літописах вперше згадується у 898 році. В 1367 році місто отримало Магдебурзьке право. Археологічні дослідження поблизу Галича і в навколишніх селах свідчать, що на цій території людина оселилась ще в добу міді-бронзи. Верхнє Подністров'я здавна було заселене слов'янськими племенами.

Древній Галич розкинувся біля підніжжя Крилоської гори в межиріччі Лукви та Мозолевого потоку аж до Дністра. Вдале географічне розташування міста в поєднанні із штучним укріпленням полегшувало його захист. Найбільшого піднесення Галич досяг за Ярослава Осмомисла (1153-1187), оспіваного у “Слові о полку Ігоревім”. Найвизначнішою архітектурною пам'яткою Галича був Успенський собор, збудований у 1157 році. На схід і північ від Крилоської гори виявлено багато приміських боярських садиб і церков, зокрема церкви св. Пантелеймона, Спаську та Кирила і Мефодія.

На XII століття припадає розквіт Галицького князівства й міста Галича, що стає одним із найбільших економічних, політичних і культурних центрів Русі. У стародавньому Галичі проживало до 15 тис. мешканців. Основним заняттям населення було ремесло, розвивалася і торгівля. Сюди надходили товари зі Сходу, Візантії, Угорщини, Польщі, Німеччини, Франції.

Галич зазнав численних нападів іноземних загарбників – угорських, польських та німецьких феодалів. Великої шкоди місту завдавала й жорстока міжусобна боротьба між князями і боярами. В лютому 1165 року сталася повінь від розливу Дністра, що спричинило значні матеріальні збитки. Загибло понад 300 осіб.

Високого розвитку Галич досяг у XIII столітті за часів князювання Романа Мстиславовича, а особливо – Данила Галицького.

Давнє місто стало значним літературним центром. У ньому було складено відомий Галицько-Волинський літопис,

написано одну з найдавніших пам'яток Русі – Галицьке Євангеліє. Оригінальними пам'ятками живопису є ікона “Покрова Богоматері” та мініатюри Галицького Євангелія.

У XVI і на початку XVII століття у Галичі продовжували розвиватися промисли й ремесла. За описом 1570 року, в місті діяли дві солеварні, броварня, працювало 10 різників худоби, 11 шевців. 1582 року засновано кушнірський цех. 1568 року створюється рукописне українське Євангеліє. У 90-х роках XVII століття виникло братство, а наприкінці століття – братська школа. В 1604-1606 роках у місті існувала “руська” друкарня.

За першим поділом Польщі 1772 року Галичем заволоділа Австрія. Місто перестало бути адміністративним центром і увійшло до складу Станіславського повіту. На початку XIX століття Галич із передмістям Залуквою став власністю митрополита Ангеловича.

Наприкінці XIX і на початку XX століття життя в місті дещо жвавішає. Тут мешкало 3464 жителі. Розвиткові торгівлі сприяла прокладена в 1866 році через Галич залізниця Львів-Чернівці. У 1900-1905 роках в місті споруджено річковий порт. Проте Галич не мав великих підприємств і залишався містечком дрібного промислу й ремесла. У 1940-1960-х роках тут розвивається промисловість, місто стає освітнім і культурним центром. 1999 року Галич урочисто відзначив своє 1100-ліття.

До найдавніших поселень району належить Бовшів (1153), Дитятин (1424), Медина (1441). Район багатий на природні копалини – марганцеву руду, гіпсовоангідридні пласти, вапняки, мергелі, суглинки, глину, пісок, гравій, які використовує місцева промисловість. Провідна галузь промисловості – харчова.

Бурштин – селище міського типу. Поблизу Бурштина знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи та стародавні кургани. На місці сучасного Бурштина в XV столітті знаходилося село Нове. До середини XVI століття воно розрослося за рахунок ремісничо-торговельної частини населення й одержало назву Бурштин.

Письмові дані про Бурштин належать до 1554 року. Тоді в містечку налічувалося понад 100 господарств. Частина жителів займалася землеробством, решта – ремісництвом.

Нині тут розміщена потужна Бурштинська ТЕС.

4. 9. ГОРОДЕНКІВСЬКИЙ РАЙОН

(територія – 0,7 тис. кв. км, населення – 64 тис.чол.,
районний центр – м. Городенка)

Городенківський район утворено в 1939 році. Він розташований у степовій зоні правобережжя Дністра.

Письмові згадки про Городенку як про власність князя Ярослава Осмомисла належать до кінця XII століття. В кінці XIV століття місто захопила польська шляхта. На початку XV століття в Городенці споруджено замок. Хоч селяни в XV-XVI століттях ще користувалися правом виходу з общини, фактично вони перетворилися в кріпаків. У XV-XVI століттях у Городенці переважали землеробство й тваринництво, а з кінця XVI століття тут почало розвиватися ремесло. Навколо замку поселилися бондарі, столярі, стельмахи, колісники, теслярі. Вони створили свої цехові організації.

Восени 1648 року жителі Городенки разом із селянами сіл Олешева, Любківців, Чернятина й Заболотова напали на замок Яна Жолчинського в Городенці, розгромили шляхетську залого, розібрали майно, а будівлі спалили. Бої в Городенці та її околицях у 1648-1654 роках і каральні експедиції польської шляхти підірвали господарство міста. Тільки наприкінці XVII століття Городенка почала відроджуватися. В 1668 році Городенка отримала Магдебурзьке право.

На початку XVIII століття в Городенці створено греко-католицький монастир, а в 1743 році – римо-католицьку парафію. Визначною архітектурною спорудою міста є костюл, побудований у 1760 році.

Наприкінці XVIII століття Городенка була вже досить великим містечком. Тут налічувалось 774 будинки і мешкало понад 5 тис. осіб. Основним заняттям населення було хліборобство. Більше половини селян не мали тяглової сили.

У 1788 році в Городенці відкрито першу п'ятирічну школу (платну) з викладанням німецькою мовою. В Городенці було поширене виготовлення художніх народних тканин.

У 1870 році розпочалося будівництво спиртового й пивоварного заводів, споруджено дві печі для випалювання вапна. У 90-х роках XIX століття тут відкрито каменоломню, цукроварню, гуральню.

Поступово Городенка перетворювалася в місто. Наприкінці XIX століття відкрито першу лікарню. Якщо в 1870 році в Городенці мешкало близько 9 тис., то в 1909 було вже понад 14 тис. чоловік. Поліпшився стан освіти. 1887 року п'ятирічну школу реорганізовано у дві шестирічні – чоловічу й жіночу, відкрито польську гімназію.

У роки першої світової війни територія міста й повіту стала ареною боїв. Особливо Городенка постраждала у вересні 1914 року під час Галицької битви, яка тривала понад місяць.

З історією Городенки пов'язана громадсько-культурна діяльність письменників А.Крушельницького, О.Левицького, І.Плешкана, художниці О.Плешкан.

До найдавніших поселень району належать села Стрільче (1436), Незвисько (1440), Чернятин (середина XV століття).

У 1871 році в селі Торговиця народився відомий український сатирик Лесь Мартович. У 1890 році в селі Чортовець жив український письменник В.Стефанік.

У Городенківському районі провідне місце займає сільське господарство.

Чернятин розташований на вододілі між ріками Прут і Дністер. Історичні документи засвідчують, що Чернятин існував уже в середині XV століття.

Населення Чернятина в різні часи поповнювалося вихідцями зі Східної України, Молдавії та Угорщини, які тікали від переслідувань феодалів. Під час визвольної війни українського народу 1648-1654 років велика група жителів села перебувала в загоні повстанців, очолюваних С.Височаном. У XVIII столітті Чернятин належав польському магнатові Миколі Потоцькому. Сюди було переселено групу селян з Вінниччини. З 1772 року Чернятин перебував у складі австрійської держави.

Вікно – село, яке в писемних джерелах згадується з 1485 року. На його околицях виявлено поселення трипільської культури.

Городниця – село на правому березі Дністра. Вперше згадується в документах 1448 року. На території Городниці виявлено п'ять стоянок доби пізнього палеоліту, поселення ранньої трипільської культури, кілька поселень та поховань доби бронзи, кургани скіфських часів, а також слов'янські поселення, городище та два могильники давньоруських часів.

Кунисівці – село на правому березі Дністра. Згадка про нього збереглася в документі 1461 року. На території Кунисівців виявлено пізньопалеолітичні стоянки, поселення трипільської культури, городище, поселення та могильник давньоруських часів.

Незвисько – село на правому березі Дністра. У писемних джерелах згадується 1440 року під назвою Незвище. У 1703 році опришки загону І.Пискливого розправилися з місцевими багатіями. На території села виявлено п'ять пізньопалеолітичних стоянок, поселення перших землеробів доби неоліту, трипільської культури, доби бронзи, скіфських і давньоруських часів та черняхівської культури.

Острівець – село, яке вперше згадується в писемних джерелах 1819 року. На полях села виявлено поселення трипільської культури, поселення та могильник пізньої бронзи, сарматські поховання та поселення черняхівської культури.

4.10. ДОЛИНСЬКИЙ РАЙОН

(територія – 1,6 тис. кв. м, населення – 72,3 тис. чол., районний центр – м. Долина)

Долинський район утворено в 1939 році. Районний центр – місто Долина, яке виникло приблизно в другій половині Х століття. Заселення цих земель було зумовлене наявністю серед густих лісів покладів солі. Тут побудували Вознесенський монастир, у якому з 1112 року монахи почали писати своєрідний літопис Долини.

У кінці XII століття на цьому місці виникло поселення, жителі якого здебільшого займалися землеробством і скотарством. У середині XIV століття Долину захопили польські магнати. З цього часу поселення часто переходило від одних орендарів до інших. У XV столітті місто було центром Долинського староства.

У 1525 році Долині було надане Магдебурзьке право, згідно з яким жителям дозволялось варити сіль, проводити торги і ярмарки. У XVI-XVII століттях на місто неодноразово нападали татари, особливих руйнувань воно зазнало 1594 року. Для оборони від татарських нападів у Долині збудували замок, насипали вали. Їх залишки біля гори Замчища збереглися до наших днів.

Селяни не раз піднімалися на боротьбу проти соціального й національного гноблення. У 1648 році міщани й селяни Калуського й Долинського староства на знак протесту проти гніту польської шляхти знищили долинський костюл, розігнали міське управління. Восени 1648 року багато жителів Долини приєдналося до загонів С.Височана, а протягом XVIII століття воювали разом з опришками.

Основним заняттям населення міста було сільське господарство. Промисловість розвивалася повільно. Тут наприкінці XVIII століття на початку XIX століття працювали лише солеварня, лісопилка, цегельня, ткацька майстерня. Австрійські власті примушували селян відбувати військову службу.

Становище населення значно погіршилося після пожежі 1889 року. Згоріло 320 будинків, і близько двох тисяч

мешканців позбулися житла. Від вогню вдалося врятувати лише східну частину міста й солеварню. Через дванадцять років нова пожежа знищила й соляні копальні. Відбудовано солеварню тільки 1900 року.

Великого лиха завдала долинянам перша світова війна. Австрійські власті силоміць мобілізували в армію чимало чоловіків, місто пограбували, багато будівель було знищено вогнем під час боїв.

До давніх населених пунктів належать Гошів (1469), Міжріччя (1371), Тисів (1464).

У селищі міського типу Вигода працює лісокомбінат. Село Мізунь стало курортним центром. У селі Лолин І.Франко написав низку оповідань, а згодом на основі місцевого матеріалу створив драму “Украдене щастя”.

На Долинщині народились українська громадська діячка О.Рошкевич, художниці О.Грицай, Г.Захаряевич, композитори В.Верховинець, Л.Лопатинський, заслужена артистка України Н.Наум, поет-політв'язень З.Красівський.

Природні багатства району – нафта, попутний газ, сіль, сірка, залізна руда, марганець, менілітові сланці, цегельна глина, гравійно-галькові відклади, карпатські пісковики. Основні галузі промисловості – лісова, будівельних матеріалів, легка (харчова та побутового обслуговування).

4.11. КАЛУСЬКИЙ РАЙОН

(територія – 0,6 тис. кв. км, населення 61,6 тис. чол., районний центр – м. Калуш).

До найдавніших поселень Калуського району належать села Станькова (1158), Завій (XIII століття), Голинь (1391), Новиця (XIV століття).

Вихідцем із села Старий Угринів є борець за незалежність України Степан Бандера (1909-1959). У Калуші народився заслужений артист України І.Рубчак (1874-1937).

Надра району багаті на калійні руди, торф, газ, поклади цегельно-черепичної сировини. Провідна галузь сільського господарства – м'ясо-молочне тваринництво.

Войнилів – селище міського типу, розташоване на річці Сивці.

Войнилів належить до давніх поселень Прикарпаття. Першу письмову згадку про нього датовано 1443 роком. Відтоді село довго лишалося власністю польських шляхтичів. Значення Войнилова, який пізніше стає містечком, з часом зростало. У ньому розвивалися ремесла й торгівля. З ремісничьких професій найбільш поширеними були слюсарська, ковальська, теслярська, кравецька, гончарська, шевська. Число ремісників зростало за рахунок міщан і селян. З 1552 року містечко одержало Магдебурзьке право. За адміністративним поділом того часу Войнилів належав до Галицького повіту.

З першої половини XV століття Войнилівим оволоділи шляхтичі Понятовські, Гедзінські та Синявські. Магнати запрошували до нього польських поселенців і тимчасово звільняли їх від податків, запровадили в містечку торгові дні, влаштовували ярмарки двічі на рік. Мешканці Войнилова займалися й сільським господарством.

Внаслідок татарських нападів Войнилів зазнав великих руйнувань у 1618, 1621 і 1624 роках. У другій половині XVII і першій половині XVIII століття він занепадав. Після першого поділу Речі Посполитої та загарбання Галичини Австрією Войнилів входив до Стрийського округу. 1785 року в містечку, яким володіли шляхтичі Тодоські, налічувалося 165 будинків і проживало понад тисячу мешканців.

Переважає більшість жителів Войнилова була неписьменна. Лише в 1854 році тут засновано початкову школу. В ХХ столітті школа стала чотирикласною з польською мовою навчання. До роботи в ній допускали тільки польських викладачів.

Перша світова війна завдала містечку великих руйнувань. Тут було розквартировано австрійську дивізію. Власті безперервно реквізували коней, рогату худобу, сільськогосподарські продукти. Чимало чоловіків було мобілізовано до армії або відправлено на примусові роботи.

Новиця – село, розташоване на правому березі річки Лімниця. Його територія заселялася здавна. Тут знайдені знаряддя праці доби бронзи.

Новиця – одне із стародавніх українських сіл Прикарпаття. Перша письмова згадка про нього належить до другої половини XIV століття. Жителі села займалися соляним промислом, землеробством, скотарством, працювали в лісі. Солеваріння посідало значне місце в трудовій діяльності селян: вони добували й варили сіль, яку вивозили на ринки Прикарпаття та за його межі. В другій половині XIV століття щорічно виварювалося близько 200 бочок солі. Праця на солеварнях була виснажлива й примітивна. Ропу наливали в глиняні миски й випарювали воду. Скрystalізовану сіль збивали у форми з березової кори й висушували.

Багаті землі, ліси й пасовища навкруги Новиці та соляні промисли привертали увагу польського королівського уряду, який одержував від села великі прибутки. Тому Новиця після загарбання Галичини Польщею входила до королівських маєтків.

З 80-х років XVII століття Новиця стала володінням магнатів Чарторийських, які хазяйнували тут майже сто років. З 1772 року село опинилося під владою Австрії й було включене до так званого Калуського камерального маєтку. Соляний промисел у 1790 році було закрито.

У середині XIX століття в Новиці було засновано першу початкову школу. Навчали тут чужою для дітей німецькою мовою. У 1880 році селяни разом з міщанами Калуша звертались до уряду з вимогою дозволити в школі українську мову викладання.

4.12. КОЛОМИЙСЬКИЙ РАЙОН

(територія – 1 тис. кв. км населення – 107,1 тис. чол.,
районний центр – м. Коломия)

Коломийський район утворено в 1939 році.

На його території розташовані найстародавніші поселення на Покутті: селище міського типу Отинія (XIII століття) – головний опорний пункт під час селянського повстання під проводом С. Височана (1848); селище міського типу Печеніжин (XIV століття) – місце народження О. Довбуша (1700-1745), керівника руху опришків на Покутті; село Коршів (в письмових джерелах згадується вперше у 1434 році).

У Коломийському районі на площі біля 70 га поблизу села Княждвір зберігся тисовий гай. Княждвірські ліси – привабливий куточок Карпатського передгір'я, найбільший тисовий заповідник в Україні.

4 липня 1990 року Коломийщина взяла активну участь у проведенні Всесвітнього собору духовної України. 29 лютого 1992 року Василя Ткачука, голову агрофірми “Прут” призначено міністром сільського господарства і продовольства України.

У червні 1996 року утворено Коломийську нафтогазову компанію “Дельта” (спільне українсько-канадське підприємство), основне завдання якої – розробка нафтових і газових свердловин у регіоні.

26 лютого 1997 року Указом Президента України головою обласної державної адміністрації призначено відомого керівника сільськогосподарського виробництва М. Вишиванюка.

29-30 березня 1998 року в одномандатному виборчому окрузі № 86 народним депутатом України обрано В. Ткачука.

В економіці району провідне місце займає сільське господарство.

4.13. КОСІВСЬКИЙ РАЙОН

(територія – 0,9 тисяч кв. км, населення – 93,5 тис. чол.,
районний центр – м. Косів)

Косівський район утворено в 1940 році.

Косів – місто, розташоване на берегах Рибниці, відоме в Україні як центр Гуцульщини.

Археологічні знахідки, зокрема кам'яні сокири та бронзові вироби, свідчать про те, що територія сучасного міста була заселена за часів неоліту й міді. Перші письмові відомості про Косів знаходимо в грамоті литовського князя Свидригайла від 1424 року. Спочатку місто мало назву Риків, потім – Косів.

З XV століття Косів перебував під владою Польщі. На початку XVI століття село перейшло у власність Шумлянських.

У 1565 році поблизу села виростає місто, засновником якого був снятинський староста Панчинський. Невдовзі тут поселилося 60 сімей, які збудували замок. Село зберегло за собою назву Старий Косів.

З давніх-давен тут розвивалися такі ремесла, як обробка дерева, вишивка, килимарство, кушнірство, мосяжництво, різьба по дереву й кості, гончарство. Частина мешканців мала сади й поля, займалася городництвом. Важливим заняттям було виварювання солі. Ще в 1472 році тут працювала копальня солі й найбільша в цій місцевості солеварня. В XVII столітті копальня завалилась, і на її місці утворилось озеро. Важливим промислом було ткацтво. Збереглася згадка про ткача Олексу Головчука, який у 40-х роках XVIII століття ходив учитися ткати у Могилів-Подільський. Населення Косівського маєтку сплачувало різні побори, брало участь в обороні замку, працювало на солеварні й виконувало ряд інших повинностей.

Великої шкоди місту завдали турецько-татарські набіги, зокрема в 1621-1624 роках. Селяни Косівщини брали активну участь в опришківському русі XVII-XVIII століть. У селі Космач діяв загін О.Довбуша. Славний ватажок трагічно загинув тут у

1745 році. Польська шляхта перетворила Косів на опорний пункт для боротьби з опришками.

У 1772 році Косів відійшов до Австрії. Рух опришків значно поширився вже в перші роки австрійського панування на Галичині. Багато років у районі Косова й Кутів діяв загін Мирона Штолюка. Австрійські власті змушені були тримати тут пости безпеки.

Наприкінці XIX століття в Косові виникло нафтове товариство. Проте виявлені запаси нафти були обмежені й видобування її припинили, а товариство розпалося. З 1863 року Косів став повітовим містом, значним торговим центром. Основними товарами на місцевому ринку були худоба, шкіра, килими, кераміка, вироби з дерева. Щороку 7 липня в Косові відбувався великий ярмарок. Розвиток ремесла й торгівлі сприяв зростанню населення. У 1757 році в місті жило 2271 мешканець, у 1889 році – 2784, а в 1900 році – 3099. Не знаходячи роботи в Косові, селяни разом із безробітними міщанами виїжджали на заробітки в інші міста, в країни Європи й Америки.

У 1792 році в Косові відкрили першу школу з німецькою та польською мовами навчання.

У 20-30-х роках Косів стає центром гуцульського прикладного мистецтва. У творах косівських різьбярів дістали розвиток художні традиції майстрів Яворова, Річки, Брустурова. Твори косівського різьбяра й мосяжника В.Девдюка експонувались на виставках у Львові, Кракові, Відні. З майстерні Девдюка вийшло чимало талановитих різьбярів, серед них – В.Кабин, П.Баранюк, М.Тимків, син Девдюка – Микола.

Тут народились, жили й працювали відомі в Україні і за її межами люди, зокрема українські письменники та громадські діячі М.Павлик, Г.Павлик, М.Черемшина, М.Колцуняк, Д.Павличко, М.Влад, Р.Іваничук, Т.Мельничук, М.Яновський, А.Красовський (Андрій Грім), Б.Радиш, різьбярі В.Гавриш, Ю.Шкрібляк, В.Шкрібляк, М.Шкрібляк, С.Корпанюк, І.Корпанюк, майстри кераміки П.Цвілик, Н.Вербівська, М.Роциб'юк.

Масовою професією стало ткацтво, зокрема ліжникарство й килимарство. Ліжники яворівських майстрів експонувалися на Всесвітній виставці в Монреалі в 1967 році.

Сьогодні цей край відомий як центр туризму та народних промислів на Прикарпатті.

До стародавніх поселень належать села Кобаки (в письмових джерелах згадується на початку XV століття під назвою Здвижен), Кути (1448), Нижній Березів (1412).

Кобаки – село, розташоване на лівому березі Черемошу. Археологічні знахідки свідчать про те, що його територія була заселена в добу міді. В західній частині села збереглися залишки стародавнього земляного валу. У XVI столітті село стало називатися Кобаками.

У 1565 році в Кобаках проживало 43 сім'ї, які займалися землеробством, скотарством, бджільництвом. Село в цей період належало до королівських маєтків. До нього часто навідувався загін О. Довбуша. Після загибелі славного опришківського ватажка в околицях Кобаків діяв загін Василя Баюрака, в якому також були жителі села.

У другій половині XV століття Кобаки входили до державних маєтків у Кутах. У 1619 році в селі відкрито однокласну школу. У 1889 році її закінчив майбутній письменник Марко Черемшина.

Кути – селище міського типу, розташоване на лівому березі Черемошу. На його території, в урочищі Городище, збереглися залишки укріпленого поселення й могильник давньоруських часів. Перша письмова згадка про Кути датується 1448 роком.

У середині XVI століття Кути входили до Снятинського староства польських королівських маєтків і були включені в їх опис за 1565 рік. У селі тоді працювали млин і солеварня, проживало вісім родин.

У жовтні 1648 року до Кутів підійшли загони селянсько-козацького війська. Разом із жителями села вони розгромили маєток польського феодала Шанявського. У травні 1649 року повстанці з Кутів і сусіднього Тюдова вчинили напад на

панський двір у Кутах. На початку XVIII століття в районі Кутів громили шляхту опришки ватажка Верби.

1715 року Й.Потоцький надав Кутам права міста, одна з окраїн виділилася в окрему адміністративну одиницю під назвою Старі Кути. Тричі на рік тут відбувалися великі ярмарки.

В околицях міста у 30-40-х роках XVIII століття діяли опришки Довбуша. Після загибелі Олекси в околицях Кутів діяв загін Василя Баюрака. Його стоянка знаходилась у селі Довгопілля. У 1754 році шляхті з Кутів і Косова вдалося схопити Баюрака і стратити. 1901 року Кути відвідали Леся Українка та Іван Франко.

4.14. НАДВІРНЯНСЬКИЙ РАЙОН

(територія – 1,3 тис. кв. км, населення – 113,9 тис. чол., районний центр – місто Надвірна)

Надвірнянський район утворено в 1965 році. Місто Надвірна розташоване на правому березі річки Бистриця-Надвірнянська. Поблизу збереглися залишки давньоруського городища з руїнами укріплень та кургани. Вважають, що Надвірну засновано 1596 року.

У XVII-XVIII століттях Надвірна – важливий господарсько-торговий центр на Покутті. Його жителі займалися рубкою лісу, який сплавливали Бистрицею, виварювали сіль, вирощували тютюн. У Надвірній щорічно проводилися ярмарки, де торгували медом, рибою, салом, сіллю, сукном, продавали волів, овець, коней.

Місто було свідком багатьох подій. Воно зазнавало нищівних нападів татар і турків. У 1676 році, під час польсько-турецької війни, Пнівський замок, залишки якого збереглися донині, витримав довготривалу облогу турецько-татарських загонів.

Боротьба населення Надвірної проти польсько-шляхетського гніту набрала особливого розмаху в період Національно-визвольної війни українського народу 1648-1654 років. Налякані виступом селян, місцеві шляхтичі й орендарі сховалися за мурами Пнівського замку. Пізньої осені загопи Семена Височана підступили до фортеці. Облога тривала кілька тижнів і завдяки допомозі козаків завершилася перемогою повстанців. У другій половині XVII століття в районі Надвірної діяли опришки на чолі з В.Глібом. 1677 року вони захопили багаті маєтки Туровського. У травні 1745 року загін О. Довбуша діяв у селі Зелене. Чимало полонених повстаців було жорстоко закатовано і страчено в Надвірній.

У другій половині XIX століття неподалік нинішнього райцентру налагоджено видобуток нафти. 1907 року тут почав діяти нафтопереробний завод. Нафту транспортували із сіл Биткова, Пасічної, Майдана, Космача. У 1967 році в Надвірній

споруджено пам'ятник “100 років надвірнянської нафти”. Місто пережило лихоліття першої світової війни та пройшло крізь полум'я другої. Сьогодні Надвірна – один із найбільших промислових центрів Прикарпаття.

До стародавніх поселень Надвірнянщини належать села Красне (1455), Назавизів (1479), Перерісль (1485), Пнів (1482), Тисменичани (1437). На початку XVII століття серед Карпатських гір з'являється хутір Яремче.

Вихідцем із Ланчина (селище міського типу) є український поет Ю.Шкрумеляк. У с. Білі Ослави народилася й жила дитяча поетеса Марійка Підгірянкa (1881-1963). Нині її ім'я носить Івано-Франківський ляльковий театр.

Природні багатства району – нафта, газ, кам'яні солі, великі лісові масиви. Основу економіки становить нафто- та газовидобуток, а також нафтопереробна, лісозаготівельна, деревообробна та меблева промисловість. За межами України відома продукція нафтопереробного заводу, лісокомбінатів.

Ворохта – селище міського типу, розташоване в Карпатах вздовж річки Прут. Територія Ворохти заселена здавна. Тут знайдено крем'яні знаряддя праці доби міді. Існує гіпотеза, що Ворохту засновано в XVII столітті. Тоді вона була присілком села Микуличин. Основою господарської діяльності її мешканців у XVIII столітті було скотарство, домашні промисли та землеробство. Селяни мали також невеличкі клаптики землі, на яких вирощували капусту, сіяли овес, ячмінь, жито.

До середини XIX століття в околицях Ворохти тривав опришківський рух. Тут 1845 року діяв один із останніх повстанських загонів під керівництвом І.Волощука та І.Вередюка.

4.15. РОГАТИНСЬКИЙ РАЙОН

(територія – 0,8 тис. кв. км., населення – 55,2 тис. чол., районний центр – м. Рогатин)

Рогатинський район утворено в 1965 році. Місто Рогатин розташоване на березі притоки Дністра, річки Гнила Липа. Його територія була заселена з давніх часів. В околицях міста знайдено крем'яні знаряддя праці й посуд доби міді та бронзи, а також кам'яні скульптури кочівників, що жили тут у X-XII століттях. Перші письмові повідомлення про Рогатин належать до XII століття.

Топографічне розташування міста було вигідним для оборони. Його основну частину оточував земляний вал і дерев'яні укріплення. У другій половині XVI століття збудовано замок, а пізніше – кам'яні укріплення.

Уже в XIV-XV століттях Рогатин стає відомим осередком ремесла й торгівлі. Його ярмарки славилися за межами Галичини. Ремісники становили основну частину населення. Водночас міщани обробляли землю, займалися тваринництвом.

У 1415 році місто одержало Магдебурзьке право, з 1535 року Рогатин має герб.

Феодално-кріпосницька експлуатація змушувала селянські маси й міське населення підніматись на боротьбу. Під час селянського повстання під керівництвом Мухи 1490-1492 років у ньому брало участь і населення Рогатина.

Місто неодноразово зазнавало грабіжницьких нападів татарської орди. Під час одного з них потрапила в полон Настя Лісовська, відома в літературі та історії як Роксолана Хуррем, яку кримський бей продав турецькому султанові Сулейману Пишному. Розумна, здібна, вольова – Настя-Роксолана мала значний вплив на політику Туреччини.

Значну роль у боротьбі проти католицизму відіграло Рогатинське церковне братство, створене 1589 року за активною участю впливового діяча Львівського братства Юрія Рогатинця. Братство відкрило в місті школу із староруською мовою навчання, очолило боротьбу міщан за рідну мову,

звичаї і культуру. Місцеве населення не раз повставало і на деякий час брало міське самоуправління в свої руки. Значну роль у цій боротьбі відігравали ремісники.

Політика насильництва й грабежу спричинила організовану участь населення краю в Національно-визвольній війні українського народу 1648-1654 років. Уже в серпні 1648 року селяни влаштували напади на шляхетські замки й маєтки. На допомогу повстанцям Рогатина та Перемишля прибули козацькі загони.

У XVIII столітті розгортається рух опору проти феодалного гніту. Його полум'я досягло й Рогатина. Після загарбання Австрією віддалений від економічних центрів Рогатин стає незначним провінційним торговим містом.

Рогатинський повіт був суто аграрний. Основна маса населення займалася сільським господарством. Ще з 80-х років XIX століття на Рогатинщині широко культивували хміль. Деяке пожвавлення в промисловості стало помітним лише в кінці XIX століття.

Місцеве населення здебільшого залишалось неписьменним. Діти рогатинських міщан майже не відвідували початкові школи. Навчали тут польською мовою. У 1909 році за народні кошти було побудовано приватну українську гімназію.

До давніх поселень району належать села Конюшки, Пуків, Вербилівці, Черче. Перша письмова згадка про Черче датується 1433 роком. Поселення існувало тут вже у XIII столітті. Черченський курорт – відома здравниця з лікувальними мінеральними сірководневими джерелами, торфовою гряззю.

На Рогатинщині народився український філолог і педагог І.Огоновський. Тут жили й працювали громадські й культурні діячі – письменники А.Крушельницький, Д.Лукиjanович, історик І.Крип'якевич, художник Ю.Панькевич.

В економіці району провідне місце займає сільське господарство.

4.16. РОЖНЯТІВСЬКИЙ РАЙОН

(територія – 1,3 тис. кв. км, населення – 77,2 тис. чол., районний центр – смт. Рожнятів)

Рожнятівський район утворено в 1940 році. Рожнятів – селище міського типу (з 1940 року), розташоване на річках Дуби та Чечві.

Рожнятів відомий з XII століття. Перше поселення (Старе Село) виникло в долині річки Дуби. В лісистій місцевості працьовитим селянам доводилось докласти багато зусиль, щоб обробити клаптики землі. Основним заняттям жителів було скотарство. На початку XV століття в Рожнятові збудовано добре укріплений замок.

Восени 1648 року, коли селянсько-козацьке військо на чолі з Богданом Хмельницьким вступило на територію Галичини, багато селян Рожнятівщини приєднались до повстанців Семена Височана. Разом із мешканцями навколишніх сіл та міщанами вояки, озброєні гарматами, рушницями, гаківницями, здійснили успішний штурм Рожнятівського замку. Антифеодальна боротьба не припинялася і пізніше, змінювалася тільки її форма. Селяни нищили панське майно, часом вбивали шляхтичів. У XVIII столітті жителі Перегінського брали активну участь у русі опришків.

У кінці XVIII століття в Рожнятові значного розвитку набуло ремесло. На ринку йшла жвава торгівля виробами місцевих шевців, кравців, кушнірів, бондарів. У 1782 році тут відкрито солеварню.

За декретом від 14 листопада 1785 року Рожнятів став містом. У ньому налічувалося 188 будинків, проживало понад тисячу мешканців. 1811 року тут відкрито ткацьку майстерню. У 1838 році в Рожнятові було вже декілька підприємств – цегельня, водяний млин, гуральня й броварня. Однак основним заняттям більшості жителів, як і раніше, залишалось сільське господарство.

Після реформи 1848 року в Рожнятові спостерігалось прискорення розвитку промисловості, поживлення торгівлі:

з'явився ще один млин, побудовано лісопилку, розширено цегельню та броварню. У 1857 році в місті вже налічувалося 2505 мешканців. 1877 року в Рожнятові засновано двокласну школу. Але через злиденне становище більшості міщан їхні діти залишалися поза навчанням.

У серпні 1888 року в місті сталася велика пожежа, згоріло 80 будинків. Під час першої світової війни Рожнятів опинився в зоні воєнних дій. Але, незважаючи на значні руйнування, зростання міста тривало.

До стародавніх поселень Рожнятівщини належать селища міського типу Брошнів-Осада (XVI століття), Перегінське (перша письмова згадка датується 1292 роком), село Цінева (1636-1637), село Красне (1450).

У Берлогах народився український бібліограф І. Левицький (1850-1913). Вихідцем із села Ясень є український письменник і фольклорист І. Вагилевич. У столітній ювілей видання "Русалки Дністрової" (1937) на його батьківщині встановлено пам'ятник. У 1891 році мешканець Небилова І. Пилипів, шукаючи кращої долі, виїхав до Канади, започаткувавши багатотисячну трудову еміграцію з Галичини.

Територія району зайнята лісами, що стали основою розвитку лісової промисловості. Геологи знайшли поблизу Рожнятова чималі запаси нафти й газу. З 1958 року швидкими темпами почала розвиватися нафтогазова промисловість. В економіці району провідне місце займає деревообробна промисловість. У сільському господарстві переважає тваринництво.

На західній околиці Рожнятова збудовано велике водосховище, яке забезпечує водою Калуський хіміко-металургійний комбінат.

Перегінське – селище міського типу, розташоване на берегах річки Лімниці. Перегінське засновано в першій половині XIII століття, коли монголо-татарські завойовники вдерлися в Галицько-Волинську землю, а потім – в Угорщину і Чехію.

З давніх-давен тут були розвинуті ремесла. Цьому сприяло розташування Перегінського на шляху зі Східної Галичини до Угорщини. В селищі видобували залізну руду, а в сусідньому

селі Рафайлові виплавляли залізо. Поширені були чинбарство та деревообробка. Істотне місце в житті мешканців Перегінського посідало сільське господарство.

У 1400 році князь Федір Ольгердович заснував на горі монастир, якому передав Перегінське з навколишніми землями. Протягом XV-XVI століть за село точилася боротьба між світськими й духовними феодалами. Тривали спустошливі татарські наскоки. Торгівлю з Угорщиною тепер вели через Краків. Поступово Перегінське залишилося осторонь торгових шляхів.

Полум'я національно-визвольної боротьби українського народу 1648-1654 років, перекинувшись на західноукраїнські землі, охопило й Перегінське. У 1648 році його жителі разом з мешканцями Каменя, Новиці й Берлог успішно штурмували Перегінський замок.

4.17. СНЯТИНСЬКИЙ РАЙОН

(територія – 0,6 тис. кв. км, населення – 71,6 тис. чол., районний центр – м. Снятин)

Снятинський район утворено в 1940 році. Місто Снятин – районний центр, розташований на лівому березі ріки Прут. На території міста знайдено скарб та велику кількість окремих срібних римських монет II-IV століть. Перші відомості про Снятин належать до 1158 року.

Снятин названо ім'ям власника міста – воєводи Костянтина Сірославовича, відомого воєначальника й боярина при дворі галицького князя Ярослава Осмомисла, який в літописі іменується Коснятин, Костянтин.

1387 року Снятин разом з усім Покуттям захопили польські магнати. Вони створили в місті староство, воєводство та біскупство (резиденція католицьких єпископів). Воєводству й біскупству підлягали всі галицькі землі між Дністром і Прутом. У 1448 році місто отримало Магдебурзьке право.

Снятин зазнавав частих нападів татарських і турецьких завойовників. У 1524 році 500 турецьких яничарів перейшли Дністер і пограбували Снятин разом з іншими містами Покуття. У 1531 році господар Молдавії Петрило зі своїм військом також напав на місто й пограбував його.

У другій половині XV століття Снятин став великим прикордонним містом і стратегічним центром, звідки польська шляхта вирушала в походи на Молдавію. Тут влаштовували великі ярмарки, де збували свою продукцію ремісники, селяни і шляхта. Найбільш розвинутими були такі ремесла, як бондарство, кравецтво, шевство, кушнірство.

Соціальний і національний гніт був причиною частих повстань. Наприкінці 1456 року місцеві жителі брали участь в антифеодальних виступах селян Північної Молдавії, якими керував Лев. У 1457 році вони захопили Снятин. У 1490 році на Снятинщині спалахнуло антифеодальне повстання під проводом Мухи.

Війни і напади чужоземців руйнували місто. Тому, за переписом 1572 року, в його старій частині налічувалося лише

64 будинки, а в новій – 99 будинків. Всі їхні мешканці були безземельні.

У XVI-XVII століттях Снятин був важливим економічним центром. Тут велась жвава торгівля й діяла головна митниця на Молдавському торговому шляху, який з'єднував Схід із Заходом, Краків і Львів – із Чорним морем. Наприкінці XVI століття у місті проживали ремісники багатьох професій – муляри, ткачі, кравці, кушніри, мельники, гуральники, броварі, воскобійники та ін. Розвиткові ремесел сприяли, зокрема, вірмени, які почали заселювати місто з 1628 року. На ярмарки до Снятина з'їжджалися купці з Волощини, Туреччини, Кримського ханства. У 1777-1787 роках до міста переселилося багато німців.

Бурхливий розвиток торгівлі й ремесел сприяв піднесенню Снятина. Розвинуте місто привертало увагу татарських орд, які часто нападали на нього, грабували мешканців. Найбільшої руйнації Снятин зазнав 1594 року. У вересні 1621 року частина татарського війська, що брала участь у битві під Хотиним, знищила багато міст, в тому числі й Снятин. Населення Покуття під проводом Гната Височана дало відсіч грабіжникам.

Жорстока експлуатація й розорення мешканців міста призводили до масових повстань. Через нестерпні умови життя зростала смертність населення. Лише 1847 року у Снятині відкрито лікарню на 14 ліжок, де працював один лікар. Першу трикласну школу відкрито у 1841 році, через сім років вона стала шестикласною. В 1870-1878 роках тут навчалось лише 150 дітей.

У липні 1875 року до Снятина в складі трупи західноукраїнського театру “Руська бесіда” майже на місяць приїхав М. Кропивницький. Глядачі мали щасливу нагоду бачити “батька українського театру” в п'єсах Г.Квітки-Основ'яненка, Т.Шевченка та інших українських письменників. У 1903 році до Снятина прибув видатний український композитор М.Лисенко. Важливу роль відіграла Снятинська українська міська читальня, заснована за участю Т.Кобринського в березні 1881 року й реорганізована в жовтні 1898 року у філію товариства “Просвіта”.

Багато мешканців Снятинщини стали відомими митцями й громадськими діячами. Серед них – український письменник-новеліст В.Стефанік (прожив усе життя в селі Русові), народний художник В.Касіян, письменниця, публіцистка й громадська діячка Н.Кобринська (Озаркевич), композитор і педагог Р.Симович, письменник П.Мельник (псевдонім Петро Голота). У Снятині відкрито літературно-меморіальні музеї в будинках, де жили українські письменники В.Стефанік та М.Черемшина.

Провідне місце в економіці Снятина посідає сільське господарство.

До стародавніх поселень району належать Балинці (1462), Заболотів (1579), Рудники (друга половина XV століття), Стецева (1472).

Заболотів – селище міського типу, розташоване на лівому березі Пруту, на шляху, що вів з Північної Буковини до Галичини. Це сприяло його зростанню. У XVII столітті Заболотів був одним із пунктів продажу великої рогатої худоби. В 1621 році його зруйнувало татарське військо.

4.18. ТИСМЕНИЦЬКИЙ РАЙОН

(територія – 0,7 тис. кв. км, населення – 85,1 тис. чол.,
районний центр – м. Тисмениця)

Тисменицький район утворено в 1939 році. На території, де розкинулася Тисмениця, люди почали селитися ще в глибоку давнину. В урочищі Городище виявлено поселення трипільської культури, римські монети I-III століть та рештки будов давньоруських часів.

Перші згадки про Тисменицю вміщено в Іпатіївському літописі 1143 року. Вигідне географічне положення міста сприяло його швидкому зростанню. Тут проходив стародавній шлях зі Львова на Колимию, Буковину, Молдавію. Тисмениця була об'єктом частих нападів турків і татар, які завдавали їй великої шкоди. Чужинці грабували, руйнували, а в 1513 і в 1676 роках повністю спалювали її. Нове місто побудовано за річкою Вороною.

З 1449 року місто здобуває Магдебурзьке право і починає розвиватися економічно. У XV-XVII століттях воно стає одним із значних ремісничих центрів Прикарпаття. Поширюються різні види промислів, зокрема обробка шкіри. Уже в XVII столітті кушніри поділялись за майновим станом на бідних і заможних. Перші виготовляли дешеві шкіри – юхту, сирицю для бідних міщан. Високоякісна продукція заможних кушнірів призначалась для знаті. Такі майстри мали будинки й добре устатковані майстерні. Важливу роль у розвитку міста відігравала торгівля. Тут відбувалися багатолюдні ярмарки, куди звідусіль приїжджали купці.

Важко жилося міщанам. Їх зобов'язували укріплювати й захищати місто, споруджувати й перебудовувати Тисменицький замок. Ремісникам доводилося платити різні податки. Тільки після турецьких і татарських нападів, що спричиняли великі спустошення, мешканці на певний час звільнялися від податків. У Тисмениці проживало чимало селян. У кінці XVI – на початку XVII століття вони відбували панщину. Феодальною була й обробка церковних і монастирських земель.

Часті набіги татарських орд, реквізиції королівських військ, зловживання власників міста своїми феодалними правами – все це призводило до занепаду Тисмениці, яка поступово втрачала своє колишнє значення. Потерпало місто і від пошестей. У 1770 році від холери померло 764 мешканці міста.

Із Тисменицею зв'язують діяльність Йова Княгиницького, друга видатного полеміста-просвітителя Івана Вишенського. Він заснував два монастирі – Угорницький (1603) та Воздвиженський біля Маняви (1607). Тисмениця в епоху феодалізму була досить помітним осередком освіти й зодчества. Тут у XVII столітті було споруджено вірменську православну церкву. Вірменська община одержала право окремого самоврядування, парафію, а згодом відкрила й школу. В місті також діяла німецько-єврейська школа, відкрита в 1789 році, а також двокласна й однокласна школи, які довго не проіснували.

Нині в Тисмениці розташоване спільне підприємство “Тикаферлюкс”. Це велике, обладнане сучасною технікою підприємство, хутова продукція якого широко відома за межами країни.

Найдавніші поселення району – Братківці (1447) . Марківці (1461 рік), Старі Кривотули (1436 рік), Угринів (1440), Чернів (1404).

У селі Узин народився відомий мовознавець І.Гануш (1858-1887), а в Чернієві – польський письменник вірменського походження К.Абгарович (1856-1909), у Драгомирчанах – письменник Іван Озаркевич.

Провідне місце в економіці району займає сільське господарство.

4.19. ТЛУМАЦЬКИЙ РАЙОН

(територія – 0,7 тис. кв. км, населення – 55 тис. чол.,
районний центр – м. Тлумач)

Тлумачський район утворився у 1939 році. Тлумач – районний центр, розташований на березі річки Тлумачик. Перші письмові згадки про місто належать до XII століття. За час князювання Ярослава Осмомисла недалеко від Дністра, поблизу важливих торгових шляхів, було засновано поселення товмачів – князівських людей, що несли митну службу. Вони оформляли торговельні справи, були перекладачами під час переговорів з представниками іноземних держав.

Поступово Тлумач зростає. Його населення займалося землеробством, ремеслами, розвивалася торгівля. В 1386 році у Тлумачі створюється католицька парафія. В XIV-XV століттях серед жителів з'являються ковалі, сідлярі, цирульники, муляри. Міщани займалися також землеробством. У 1448 році Тлумач одержав Магдебурзьке право, а в 1511 році король дарує йому право проводити ярмарок. На ярмарок приїжджали купці з різних кінців України та зарубіжних країн, продавали худобу, продукти сільського господарства та ін. Дальший розвиток ремісничого виробництва спричинив появу цехів. У 1578 році в Тлумачі було 432 жителі.

У 1590-1642 роках відбуваються виступи тлумачських міщан проти шляхти. Населення міста радо зустріло загін запорозьких козаків, які 1612 року зайняли Тлумач. Шляхта та міська верхівка врятувалися втечею з міста.

Наприкінці XVI століття становище міщан погіршується внаслідок турецько-татарських нападів. У 1594 році татари спалили Тлумач. Не встигли місто відбудувати, як у 1617-1618 роках воно знову було спалене під час нового татарського набігу. Після цих руйнівних нападів у Тлумачі почали зводити оборонні споруди.

У 1648-1654 роках мешканці міста брали активну участь у національно-визвольній боротьбі українського народу. Восени 1648 року повстали міщани Тлумача, які об'єдналися із

селянами. Місто опинилося в руках повстанців і було перетворене на їх опорний пункт. Коли військо Богдана Хмельницького з'явилося на Прикарпатті, в Обертині організувався загін повстанців під керівництвом Літуса.

У ході визвольної війни місто неодноразово переходило з рук у руки і зрештою було зруйноване. Але вже протягом другої половини XVII століття Тлумач поступово відбудовується, розвивається. У XVIII столітті зростає його населення: 1775 року в місті вже було 860 жителів, 1786 року – 1014 жителів. Наприкінці XVIII століття Тлумач мав вигляд типового феодального містечка. Тут працювали дві школи, будинок для убогих. У 1838 році у Тлумачі збудовано цукровий завод. У сезон цукроваріння на заводі працювало 800 чоловік. Він проіснував до 1882 року.

Після скасування кріпацтва в 1848 році дещо прискорюється економічний розвиток Тлумача: працюють гуральня, два млини, три приватні цегельні, деревообробна майстерня й кілька дрібних кустарних підприємств, поширюється товарне тваринництво. Наприкінці XIX століття в місті з'являються дво- та триповерхові будинки. На головній вулиці прокладено каналізацію та водопровід, здійснюються меліоративні роботи.

До стародавніх поселень Тлумачького району належать с. Петрилів (1378), смт. Обертин (1416), с. Долина (1395).

У Хотимирі народилися поет і перекладач К.Климкович та український мовознавець Б.Кобилянський, у Долині – скульптор М.Бринський.

Район багатий на поклади будівельних матеріалів. Розробляються поклади торфу.

Тлумачський район належить до сільськогосподарських районів області. Тут розвинуті харчова промисловість та виробництво будівельних матеріалів, які працюють на місцевій сировині.

Обертин – селище міського типу, розташоване поблизу річки Чорняви. На території сучасного Обертини виявлено рештки пізньої палеолітичної стоянки. Перша письмова згадка

про селище датується 1416 роком. Тоді воно називалося Подмертин. На території сучасного Обертини в XV столітті шляхта спорудила укріплений замок. Мешканці села зазнавали лиха від неодноразових нападів турків, від сваволі молдавських господарів, військових постойв. У 1531 році поблизу села розгорілась велика битва польсько-шляхетських та молдавських військ.

У середині XVI століття змінюється становище села. Було розширено будівництво Подмертина, який став називатися містечком Ніголтів. Йому було надане Магдебурзьке право. У 90-х роках XVIII століття в Обертині починають розвиватися ремесло й торгівля. Поновлюється право на влаштування місцевих щотижневих торгів та великих ярмарків.

У кінці XIX – на початку XX століття в Обертині виникли дрібні кустарні підприємства, зокрема з переробки технічних сільськогосподарських культур – цукрових буряків і соняшника. Водночас у містечку розвивалася торгівля худобою і зерном.

V. ЕКОНОМІКА ПРИКАРПАТТЯ

5.1. ПРОМИСЛОВІСТЬ

Економіка Прикарпаття характеризується високим виробничим, трудовим і науково-інтелектуальним потенціалом. Вигідне географічне розташування – потенційне перехрестя європейських доріг, наявність природних ресурсів і кваліфікованих кадрів, розвинута соціальна інфраструктура, збережені національно-культурні традиції, екологічно чисте природне середовище створюють сприятливі умови для швидкого соціально-економічного розвитку регіону.

Область створює 2,1% національного доходу України і за цим показником посідає вісімнадцяте місце. Найбільш розвинутими галузями є легка промисловість, виробництво будівельних матеріалів, целюлозно-паперова, хімічна промисловість, електроенергетика. В області виробляється кожна третя тонна калійних мінеральних добрив, каустичної соди і більше половини всіх деревостружкових і деревоволокнистих плит в Україні. Особливо великого значення для економіки Прикарпаття набуло виробництво азбестоцементних виробів. Тут зосереджено біля половини всього виробництва шиферу в Україні і 60% національного випуску азбестоцементних труб. Область забезпечує 14% загальноукраїнського видобутку нафти.

Відсутність у минулому виваженої регіональної політики призвела до значних диспропорцій у територіальній структурі економіки, неефективного використання природно-ресурсного та науково-виробничого потенціалу, до надмірного забруднення навколишнього середовища. В результаті Івано-Франківська область залишилась технологічно заінтегрованою: питома вага випуску технологічно завершеної продукції становить 15-20%.

Безпідставне прагнення створити єдиний народногосподарський комплекс для колишнього Союзу дало на теренах Івано-Франківщини негативні наслідки. Економіка

була орієнтована на швидке зростання промислового потенціалу та будівництво велетенських підприємств, інтенсивно розвивалися природоексплуатуючі галузі (енергетика, хімія) при ігноруванні екологічної безпеки, нехтуванні соціальними проблемами регіону. В результаті економічний потенціал області з кінця 1980-х років швидко деградує. Структурна криза, яка вразила всю економіку України, виявилась найбільш глибокою і руйнівною для машинобудування (його питома вага в 1997 році знизилась до 4%), оскільки інвестори, постачальники й ринки були втрачені. Скорочення обсягів промислового виробництва характерне для всіх галузей: у чотири рази менше промислового рівня 1990 року випускає деревообробна й целюлозно-паперова промисловість, втричі – електроенергетика, будівельна індустрія, харчова промисловість.

Водночас в області відбулася нерегульована реструктуризація промислово-виробничого потенціалу: різко скоротилися обсяги й питома вага виробництв із виходом кінцевої продукції (машинобудування, деревообробка, легка промисловість), відбувся перерозподіл на користь паливно-енергетичної, хімічної, нафтохімічної галузей, які випускають сировину й напівфабрикат. Оскільки природні ресурси регіону обмежені, така орієнтація призводить до їх виснаження.

Сукупність ресурсів розподілена між регіонами України нерівномірно, тому економічне обличчя Івано-Франківщини суттєво відрізняється від інших областей України. Область має потужні лісові ресурси, що визначало переважний розвиток лісової і деревообробної промисловості. Ефективно і з невеликими витратами здійснювалася лісорозробка і лісосплав: у 1950 році це виробництво складало 87,2% у загальному обсягу виробництва деревообробної промисловості.

Суттєвий прогрес в обробці деревини, залучення інвестицій та зміна пріоритетів змінили структуру цієї галузі, в якій сьогодні переважає не вирубка лісів, а ефективне комплексне використання природних ресурсів – від збирання насіння, вирощування посадкового матеріалу, посадки і догляду за

лісом до заготівлі й переробки лісових ресурсів, випуску меблів та іншої кінцевої продукції.

Новітні галузі виробництва й технології радикально змінюють структуру ресурсів. В Івано-Франківській області з середини 1970-х років почалося будівництво підприємств, які випускали електронно-обчислювальну техніку та комплектуючі частини до неї. Виробництво зростало високими темпами: з 1975 по 1980 рік воно збільшилось у п'ять разів. Але з 1990 року різко зменшилось. Причина – скорочення інвестиційних ресурсів, які були пов'язані з функціонуванням колишнього військово-промислового комплексу, відсутність реалізації виготовленої продукції, практичне зникнення ринку.

Виробничий потенціал Івано-Франківської області визначається структурою господарського комплексу, головну роль в якому відіграє промисловість. Так, у 1950 році 51% промислової продукції давала лісова й деревообробна промисловість, легка й харчова промисловість – відповідно 18% і 19%.

В 1970-1980-х роках ситуація суттєво змінюється: високими темпами зростають традиційні галузі, з'являються новітні технології, зумовлені науково-технічним прогресом. Розпочався розвиток таких взаємозв'язаних галузевих комплексів, як паливно-енергетичний, хімічний та нафтохімічний, агропромисловий, лісопромисловий, будівельний тощо.

Промисловий потенціал Івано-Франківської області відіграє значну роль у загальнодержавному промисловому поступі: область дає 33,5% мінеральних добрив, 46,6% шиферу, 44,5% продукції деревообробної промисловості. Виробництво деяких видів продукції є винятковим, наприклад, відкрите акціонерне товариство “Нафтохімік Прикарпаття” єдине в Україні випускає синтетичні жирні кислоти, які використовуються як сировина в хімічній промисловості. Вперше в Україні “Карпатагрош” розпочав у 1991 році випуск малогабаритної сільськогосподарської техніки – мінітрактора “Прикарпатець”.

Паливно-енергетичний комплекс. Видобуток нафти на Прикарпатті розгорнувся в першій половині ХІХ століття.

На початку ХХ століття на теренах області діяло 105 свердловин. У 1909 році на Галичину припадало 5,13% світового видобутку нафти. В цей же час розпочалось будівництво нафтопереробних заводів. Видобувний потенціал регіону становить 707 млн. т нафти. Прикарпаття – найстаріший нафтогазовидобувний регіон Європи, тому більша частина родовищ нафти й газу Івано-Франківщини, характеризуються значною (до 80% і більше) вичерпністю запасів, що й зумовлює щорічне природне падіння обсягів видобутку. Стабілізація видобутку нафти в майбутньому можлива за умови підвищення ефективності використання ресурсної бази і впровадження нових методів та технологій на старих родовищах. Розвиток нафтогазопромислового комплексу відбувається шляхом будівництва нових свердловин, у тому числі надглибоких, нарощування потужностей нафтопереробних заводів, введення в дію й обслуговування нафто- й газомагістралей.

В результаті на Івано-Франківщині створена потужна галузева інфраструктура, яка включає розвідувальні та видобувні підприємства, транспортні й переробні потужності, виробничі, навчальні та науково-дослідні організації.

Дві третини загального обсягу промислової продукції виробляється на 10-ти підприємствах паливно-енергетичного комплексу, серед яких Бурштинська ТЕС, “Нафтохімік Прикарпаття”, Долинський газопереробний завод, дочірні нафтогазовидобувні підприємства “Долина нафтогаз” та “Надвірнанафтогаз”. На цих підприємствах зосереджено третину промислово-виробничих фондів Івано-Франківщини.

Обсяги виробництва продукції за останні десять років мають тенденцію до скорочення: електроенергії у 1999 році вироблено на 68,2% менше, ніж у 1990; видобуток нафти зменшився на 31,5%, газу – на 6,7%, випуск дизельного пального становить половину обсягів 1990 року, бензину – четверту частину. В останні роки підприємства комплексу працюють загалом неритмічно: окремі досягають нарощення

показників, але тенденція до скорочення виробництва лишається стійкою.

Хімічна та нафтохімічна промисловість. За підсумками 1999 року, в загальному обсязі промислового виробництва області продукція хімічної і нафтохімічної промисловості складає 12,3%. У цій галузі працюють 15 підприємств, серед яких відкриті акціонерні товариства “Оріана” (м.Калуш), фірма “Барва”, “Полімер” (Івано-Франківськ). В останні роки обсяги виробництва цієї галузі скоротилися, тільки за 1999 рік цей показник становить 53%.

Найбільшими підприємствами, що визначають економічну ситуацію в галузі, є “Оріана” – 70,7% (15 тис. працівників) і “Барва” – 12,0% хімічної продукції (2 тис. робітників).

Відкрите акціонерне товариство “Оріана” – багатогалузеве підприємство, потужний нафтохімічний комплекс. Тут споруджено й введено в дію: фабрику шпалер (1992), виробництво тафтингового покриття (1994) та поліпропіленової нитки (1997), завод із виробництва поліетилену (1997). Стратегічне значення для України має олефіновий завод із замкненим циклом. Це безвідходне виробництво, в основі якого – глибока переробка нафтопродуктів. На світовому ринку добре відома продукція “Оріани” (більше ста видів), яка відрізняється високою якістю й конкурентоспроможністю. “Оріана” нагороджена багатьма міжнародними відзнаками.

ВАТ “Барва” випускає барвники та хімікати-добавки для різних галузей і є унікальним виробником в Україні. Від 77% до 90% продукції експортується, сировина для виробництва головним чином привізена. Нещодавно “Барва” почала випускати лікарські препарати.

Машинобудування й металообробка. Машинобудівна галузь області представлена 61 підприємством. Їх частка у виробництві промислової продукції становить 5,1% (у 1990 році – 20,5%). До переліку підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки України, віднесені відкрите акціонерне товариство “Родон”, виробниче об’єднання “Карпати”, акціонерні товариства “Івіта”, “Коломиясільмаш”, “63-й

котельнозварювальний завод”. Більшість із них до 1991 року працювали у складі військово-промислового комплексу, руйнація якого спричинила різке скорочення виробництва, а отже, й персоналу. Найбільше серед підприємств галузі, ВАТ “Родон” скоротило обсяг промислового виробництва в двадцять п’ять разів.

На підприємствах ВПК в процесі конверсії зростає випуск цивільної продукції. За 1994-1999 роки освоєно виробництво 108 її нових видів, з них 28 – товари народного споживання.

“Промприлад” випускає вироби особливої складності, на базі яких створюються системи управління та технічне оснащення енергетики, металургії, нафтової та газової промисловості. Частка експортної продукції, зокрема для країн СНД та Балтії, складає 20% від загального обсягу виробництва. “Івіта” випускає складну побутову техніку, зокрема пральні машини-автомати. Проектна потужність – 270 тис. машин на рік. Досягнуто рівень – 6 тис. машин на рік. “Родон” спеціалізується на виробництві інтегральних мікросхем та радіоелектронних приладів – телефонних апаратів, міні-АТС, товарів масового попиту.

Загальною проблемою для підприємств цієї галузі є висока матеріало- та енергомісткість продукції, висока собівартість при невисокій якості, тому великі промислові потужності залишаються незадіяними. Разом із тим машинобудування та радіоелектронна промисловість мають великий науковий, матеріально-технічний потенціал і, за умови залучення інвестицій, можуть розпочати виробництво широкого спектру обладнання, що посилить експортні можливості промисловості краю.

Деревообробна та целюлозно-паперова промисловість. Традиційною галуззю економіки Івано-Франківської області є лісова та деревообробна промисловість. Її частка в загальному обсягу промислової продукції складає 5,5%. У галузі налічується 64 підприємства, але працюють 57, 30 з яких збільшили виробництво продукції у 1990 році. Починаючи з 1998 року, деревообробна промисловість загалом нарощує

обсяги виробництва. На підприємствах працює понад 20 тис. робітників.

Холдінгова компанія “Прикарпатліс” об’єднує 20 лісокомбінатів і меблевих фабрик, на яких випускається більше 300 найменувань продукції: меблі, ДСП, ДВП, пиломатеріали, паркет і численні товари народного вжитку. Ця галузь є потенційно найбільш прибутковою в регіоні.

Відкрите виробниче об’єднання “Прикарпатський меблевий комбінат” є потужним виробником меблів на Прикарпатті. В 1999 році підприємству виповнилося сто років. Тут виготовляється широкий асортимент меблів: гарнітури для віталень, передпокоїв, велика кількість окремих виробів.

Спільне підприємство “Інтершпиг” акціонерного товариства “Надвірнянський лісокомбінат” – провідний виробник дрібноструктурних деревостружкових плит в Україні.

Будівельний комплекс. Ключем до індустріальної потужності Івано-Франківщини є будівельна промисловість. Більше 130 організацій, на яких працювало понад 23 тис. робітників, розбудовували “Оріану”, вводили в дію потужності акціонерного товариства “Нафтохімік Прикарпаття”, забезпечували телефонний зв’язок шляхом спорудження нових АТС. Багато зусиль було докладено до значного нарощування будівництва житла, шкіл, дитячих садків, лікарень, інших соціально-культурних об’єктів.

Серед підприємств із виробництва будівельних матеріалів домінує Івано-Франківський цементно-шиферний комбінат.

Легка та харчова промисловість. Виробництвом товарів народного споживання займається 220 підприємств, у тому числі продовольчих товарів і напоїв – 55,3%, товарів легкої промисловості – 25,6%, культурно-побутових товарів – 19,1%.

В області працює 29 підприємств легкої промисловості, половина яких спеціалізується у швейному виробництві. Частка легкої промисловості в загальному обсягу промислового виробництва за останні десять років скоротилась з 17% до 6,1%, а випуск товарів – у 2,6 рази. Однак з 1997 року намітилась позитивна тенденція до нарощення

виробництва, що дало змогу одержати у 1999 році приріст промислової продукції на 13,4%.

Найбільший обсяг виробництва припадає на спільне підприємство “Вінісін” (22%), акціонерне товариство “Хутрофірма Тисмениця” (20%), спільне підприємство “Тикаферлюкс” (19,8%), акціонерне товариство “Шкіряник” (12,3%), які визначають економічний потенціал галузі. Разом із тим промислові потужності області використовуються недостатньо: вони завантажені на 0,2%, а виробництво бавовняних тканин і текстильної галантереї – на 18,1%. Підприємства здебільшого працюють на так званій “давальницькій” сировині, як акціонерні товариства “Галичина” і “Плай”. У 1999 році з використанням “давальницької” сировини було вироблено 71% хромових шкіртоварів, 77% бавовняної пряжі, 95% суконь, 98% пальт, 99% брюк, 99,9% блузок. Тому підприємства працюють на замовлення, їх продукцію продають іноземні фірми. Водночас не втрачаються можливості технічного й технологічного розвитку підприємств.

У харчовій та переробній промисловості працює 92 підприємства, які випускають 12% від загальнообласного обсягу виробництва. З нарощуванням обсягів виробництва в 1999 році працювало 40% підприємств галузі, серед яких акціонерні товариства “Городенківський цукровий завод”, “Калуський харчовик”, “Івано-Франківський хлібокомбінат”, “Івано-Франківський птахокомбінат”, “Коломийський м'ясокомбінат” та ін.

Реальна оцінка стану економіки області вимагає визначення можливих перспектив розвитку в умовах її лібералізації та поширення ринкових відносин. Необхідно встановити пріоритети та цілі економічного розвитку. Оцінки фахівців свідчать про те, що на Івано-Франківщині є потенційні можливості трансформування господарського комплексу. Важливо визначити, в чому полягають ці нові можливості і за яких умов вони можуть стати основою економічного зростання.

Географічне положення Івано-Франківської області відкриває широкі можливості розвитку як внутрішніх

міжрегіональних, так і зовнішніх міждержавних економічних зв'язків. Дванадцять залізничних переходів зв'язують область із Польшею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, а через них – з усіма країнами Європи. В межах Івано-Франківського залізничного вузла діють три міжнародні залізниці, чотири автомагістралі. Місцевий аеропорт здатний приймати літаки будь-якого класу і може стати регіональним аеропортом міжнародного значення.

Ліси Івано-Франківщини в масштабах України мають таке ж значення, як ліси басейну Амазонки для всієї планети Земля. Частка лісів становить 17,6% проти 4,2% загальноукраїнського потенціалу. Рекреаційний потенціал складає 17,4% проти 9,5%, водні ресурси – 33,3% проти 13,1%, тому розвиток туристично-рекреаційного комплексу області є джерелом реального економічного росту.

Роботу в напрямку переорієнтації фінансових і матеріальних ресурсів на створення й розвиток рекреаційно-бальнеологічних зон розпочато: розроблено проекти “точкової” спеціальної економічної зони “Яремче”, створення рекреаційної зони “Вигода-Мізунь”, проект “Прикарпатський трамвай”, що передбачає відродження й використання вузькоколіїних залізниць.

Природно-кліматичний потенціал, мальовничі краєвиди, чисте повітря гірських лісів, цілющі мінеральні джерела, туристичні маршрути, гірськоколіїні й спортивні траси, туристичні бази, пансіонати, санаторії, спеціалізовані лікувальні заклади (понад 800) можуть набути вирішального значення для майбутнього економічного розвитку регіону. Найбільш розвинуті на Прикарпатті рекреаційний, діловий (проведення конференцій, семінарів) та екскурсійний туризм. Область має значну туристично-оздоровчу базу. Понад сто об'єктів (готелі, турбази, санаторії, пансіонати) можуть одночасно прийняти 14 тис. відпочиваючих. Туристичні послуги надають 27 туристичних підприємств. Найзначніші серед них – “Івано-Франківськтурист”, Генеральне агентство по туризму в Івано-Франківській області, Центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. Гостей із-за кордону

приймають спільне підприємство “Аускопрут” та фірма “Надія”. Кількість туристичних підприємств області постійно росте. Сервіс на рівні класу “три зірки” забезпечують готель “Роксолана” в м. Івано-Франківську, санаторій “Карпати” в м. Яремче, пансіонат “Гута” в Богородчанському районі. Наближається до цього рівня база відпочинку “Синьогора”. За 1998 рік туристичні підприємства області прийняли понад 3100 іноземних туристів, а доходи від іноземного туризму досягли 2 млн. грн.

Дев'яності роки відмічені здійсненням широкомасштабної приватизації і роздержавлення. З 1992 по 2000 рік в Івано-Франківській області роздержавлено 2136 об'єктів народного господарства, з них 375 (17,6%) належали до державної і 1761 (82,4%) – до комунальної форми власності. Переважна частина приватизованих об'єктів – це підприємства промисловості (84,7%). За показником кількості приватизованих об'єктів на 10 тис. населення область займає шосте місце в Україні після м. Києва, Львівської, Чернівецької та Донецької областей.

Приватизовані підприємства становлять 38,4% від загальної кількості підприємств, на них зайнято 47,1% працівників народного господарства, їм належить 67,2% основних фондів, і виробляють вони 92,7% від загальних обсягів продукції. Роздержавлені підприємства забезпечують 99,2% виробництва в електроенергетиці, 100% – в нафтовидобувній та нафтопереробній промисловості, більше 90% виробництва в хімічній та нафтохімічній промисловості, 60% послуг автомобільного транспорту, більше 60% продукції харчової промисловості, машинобудування та металообробки.

У процесі приватизації в області утворено корпоративний сектор народного господарства, в якому працюють 55,2% робітників і зосереджено 51,3% основних виробничих фондів. Сектор налічує 335 відкритих і 240 закритих акціонерних товариств. Основу економіки Івано-Франківщини складають 304 акціонерних товариства відкритого типу, а також підрозділи акціонерних компаній “Західенерго” та “Укрнафта”.

Обсяг виробництва продукції корпоративного сектора області становить 40,6%. Він забезпечує 100% виробництва продукції нафтопереробної промисловості, 99% – електроенергетики і продукції хімічної та нафтохімічної промисловості, понад 90% – легкої промисловості, матеріально-технічного постачання та збуту, понад 60% – машинобудування й металообробки, харчової промисловості та виробничих видів побутового обслуговування населення.

Характерною особливістю регіону є високий, порівняно з іншими областями України, рівень розвитку малого бізнесу. Збережені традиції приватного підприємництва, висока частка недержавної власності, розвинута ринкова інфраструктура сприяли його прискореному розвитку. На сто мешканців припадає в середньому 2,2 діючих малих підприємств (по Україні – 2,0). У 1999 році в області зареєстровано 8687 малих підприємств, з яких діє 60%. Разом із тим існує тенденція нерівномірного розвитку малого підприємництва на окремих територіях. Малі підприємства працюють у промисловості – 14,5%, будівництві – 7,8%, сфері обслуговування населення – 3,9%, торгівлі й громадському харчуванні – 55,8%. Попри тенденцію до їх зосередження у швидкоокупних та високорентабельних галузях, в області стійко зростає обсяг продукції промислових малих підприємств: щорічний приріст становить в середньому 24%. Ці виробництва відрізняються стійкою рентабельністю (на рівні від 9% до 12%).

Розроблена й реалізується програма, яка передбачає інформаційну, фінансову, матеріально-технічну та організаційну підтримку малого та середнього бізнесу.

Велику роль у здійсненні приватизації відіграє регіональне відділення Фонду державного майна України. На Івано-Франківщині сформована регіональна мережа інституцій ринкової інфраструктури, які забезпечують повноцінну роботу фінансово-інвестиційного ринку. Господарську діяльність підприємств області обслуговують і надають фінансову підтримку 57 банківських установ від 17 комерційних банків України, діє шість кредитних спілок. На ринку послуг

страхування працюють 28 страхових компаній. Відповідні послуги надають 26 аудиторських фірм.

Створюється й удосконалюється інфраструктура підтримки підприємництва: діє Регіональне агентство економічного розвитку, Західноукраїнське агентство сприяння іноземним інвестиціям, Українсько-канадський бізнес-центр.

У процесі приватизації створено ринок цінних паперів, формування якого опікуються регіональне відділення Фонду державного майна, Регіональний центр сертифікатних аукціонів, Івано-Франківська філія Української фондової біржі. Власниками акцій підприємств області в процесі приватизації стали близько 400 тис. фізичних осіб. Посередницькі послуги в приватизації майна державних підприємств і послуги на ринку цінних паперів надають інвестиційна компанія "Прінком", інвестиційний фонд "Крок-інвест", три довірчі товариства та дві брокерські контори. Реєстри власників іменних цінних паперів акціонерних товариств області ведуть шість незалежних реєстраторів. Професійну діяльність на ринку цінних паперів здійснюють шість торговців.

Функціонування ринку товарів та послуг забезпечують дві товарні, одна аграрна біржі, торговий дім та торгово-промислова палата. За останні два роки торгово-промислова палата провела 17 виставок, дві з яких – за межами області, 10 бізнес-зустрічей із підприємцями Польщі, Німеччини, Угорщини, Румунії, Австрії тощо. Одним із головних напрямків її діяльності є створення автоматизованої інформаційної системи, яка б об'єднала усі локальні інформаційні мережі Івано-Франківщини.

5.2. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО

Області Карпатського регіону – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська й Чернівецька – відзначаються невеликими розмірами земельних угідь. При середній в Україні й Автономній Республіці Крим загальній земельній площі однієї області 2414,2 тис. га, територія Івано-Франківщини в 1,7 раза менша від середнього адміністративного утворення обласного рівня.

Сільськогосподарських угідь в області 637,6 тис. га, або 45,8% від загальної площі, ліси та лісовкриті площі складають 633,3 тис. га (45,5%), інші площі – 121,8 тис. га (8,7%).

Можливості агропромислового комплексу зростають там, де частка ріллі в угіддях більша. На Івано-Франківщині вона становить тільки третину, загалом в Україні – більше половини. Питома вага сіножатей і пасовищ, навпаки, вища від цих показників в Україні. Такий стан означає більші можливості виробництва в області продукції тваринництва, особливо вирощування великої рогатої худоби.

Сільське господарство на Прикарпатті пройшло довгий і складний шлях розвитку. Ще в III-V століттях край освоювали землеробські племена, а в передгірських районах жили скотарі. За часів Галицького князівства у XII столітті тут добре розвивалося землеробство, скотарство, бджільництво, мисливство.

Після занепаду Галицького князівства, наприкінці XIV століття, ці землі були захоплені Польським королівством. Феодали забирали селянські наділи, руйнували сільську общину, створювали великі господарства – фільварки, які були головною формою господарювання. Фільваркові господарства розширювалися й розвивалися. Вони в основному спеціалізувалися на відгодівлі худоби, яка направлялась на внутрішній ринок, а також за кордон. Основним місцем збуту худоби стали Гданськ і Сілезія. Відповідно до польських законів, право на володіння землею надавалося тільки магнатам, шляхті та церкві, а селяни, як правило, були безземельними або мали дуже малі наділи.

На Прикарпатті існувало багато феодальних повинностей. Найтяжчою була панщина – щотижнева робота в шляхетських маєтках. Її повинні були відробляти всі селяни, які мали землю, а також малоземельні й безземельні. На панщині їм доводилося працювати до 104 днів щорічно. Поряд із панщиною, іншими відробітками селяни сплачували натуральну й грошову данину. Вони мали також обов'язки перед державою та церквою. Серед специфічних податків, характерних для цього краю, були поширені роговий, поголовний, подимний, на утримання шляхетського війська та ін. Роговий податок був найбільш обтяжливим: встановлювався залежно від чисельності поголів'я худоби.

Селяни, знесилені повинностями перед феодалами, державою і церквою, не мали можливості вести власне господарство й потрапляли в борги, більшість з яких не сплачували. Шляхетські та королівські маєтки забирали у селян вироблену ними сільськогосподарську продукцію, залишаючи їм тільки крихти на жалюгідне існування. Такий стан спричиняв організацію селянських втеч, збройні виступи.

Галичина перед захопленням її Австрією (наприкінці XVIII століття) перебувала в глибокому економічному занепаді: працездатне населення краю було доведено до відчаю і зубожіння, високородючі землі переважно залишалися необробленими, природні ресурси використовувалися нераціонально.

Австрійський уряд провів економічні реформи. Землевласників зобов'язали дати повні звіти про землю, панщину та інші повинності. Щоб підняти селянські господарства Галичини і збільшити державні податки, австрійська адміністрація здійснила низку заходів. Так, усі поля мали бути засіяні. Для тих селян, які не мали насіння й потребували підтримки, було анульовано приватні збори за продаж товарів. На шляхту покладалась відповідальність за додержання законів. Селяни у свою чергу не мали права продавати зерно за низькими цінами.

У червні 1786 року для Галичини було прийнято "Роботпатент" (своєрідний кодекс законів про аграрні відносини). Патентом узаконювалась максимальна панщина – 156 тяглових днів на рік і мінімальна – 12 піших. Крім цього,

патентом заборонялося роздрібнювати землю підданих. Наступного року видано декрет, за яким усі землі, що перебували в користуванні селян, оголошувались навечно селянськими, але власник не міг ні продати їх, ні заставити. Отже, ці реформи не робили його вільним: хлібороб залишався прикріпленим до землі, був зобов'язаний "сидіти" на ній.

Життя прикарпатського селянина не полегшувалося. Внаслідок боротьби селян і міського населення за покращення умов існування, австрійський уряд 17 квітня 1848 року скасував панщину. Згідно із законом, селянам надавалися права громадян держави. Землі селянського користування ставали вільною земельною власністю.

Разом із тим ці дві основні групи господарств Галичини – пролетарські й бідняцькі – становили 79,9% від усієї кількості господарств і маєтків, а землі їм належало тільки 23,6%. На одне господарство припадало в середньому 2,5 га землі. Водночас питома вага усіх поміщицьких, державних, монастирських, церковних маєтків складала 0,6%, а площа їх земель – 40,3% від загальної кількості, тобто 572 га землі на один маєток.

Загальну характеристику землеволодіння в часи польської окупації Прикарпаття дають показники розподілу земель між різними категоріями власників. Із загальної площі Івано-Франківської області 1399,7 тис. га в 1931-1935 роках селянам належало 595,3 тис. га (42,5%), поміщикам – 358,6 тис. га (26,5%), державі – 286,0 тис. га (20,4%), церкві – 64,3 тис. га (4,6%), громаді – 95,5 тис. га (6,9%).

В середньому на одне селянське господарство припадало 2,8 га землі. Тих господарств, що мали площу землі до одного гектара, в краю було 24%, а від одного до двох гектарів – 26%, тобто кожний четвертий селянин мав до одного гектара землі, а кожний другий – до двох гектарів. Тільки одна десята частина всіх лісів перебувала у власності селян, тому їм доводилося купувати лісоматеріали, які ставали малодоступними для найбідніших верств населення. Частка поміщиків у земельно-лісовому комплексі складала четверту частину всіх земель, в

тому числі – третину лісів. Держава володіла п'ятою частиною всіх земель і половиною лісів області.

У сільському господарстві Прикарпаття в 1920-1930-х роках діяло близько ста різних податків і поборів. Крім того, селяни відробляли шарварки у вигляді примусової трудової повинності: здійснювали будівництво та ремонт доріг, мостів, регулювання річок, осушення землі, виконували інші роботи. У Станіславському воеводстві шарварки становили від 60 до 110 людино-днів на селянське господарство на рік.

Селяни сплачували також дорожні оплати, примусове страхування майна (асекурація), податки на предмети першої необхідності (сіль, тютюн, спирт, сірники, цукор, чай, парафін, пиво, дріжджі та ін.), на виробництво яких держава мала монопольне право. На ці товари встановлювалися дуже високі ціни, які для більшості населення були недоступними. Цукор, наприклад, селяни споживали тільки на великі свята, сіль економили, вогонь переносили з хати в хату у залізних горщиках, кожний сірник ділили на дві – чотири частини, хату освітлювали скалками.

У галузі рослинництва в 1931 році найважливішими культурами були: пшениця (врожайність 6,4 ц/га), ячмінь – 8,8 ц/га, кукурудза на зерно – 10,2 ц/га, цукрові буряки – 179 ц/га, льон-довгунець (волокно) – 2,5 ц/га, картопля – 116 ц/га. У галузі тваринництва утримувалось поголів'я великої рогатої худоби – 322,9 тис. голів, свиней – 152,8 тис. голів, овець – 124,4 тис. голів, коней – 124,3 тис. голів та ін.

Після 1939 року в сільському господарстві краю відбулися зміни. В результаті проведеної радянською владою насильницької колективізації на початок червня 1941 року в області було створено 295 колгоспів. У роки війни фашисти конфіскували майно колективних господарств, худобу, продовольство. За роки окупації поголів'я великої рогатої худоби в області скоротилось на 53,4%, свиней – на 83%, овець – на 63%, коней – на 45,2%. Після другої світової війни на Прикарпатті нараховувалося 210 тис. індивідуальних господарств, на кожне з яких припадало в низинних районах

3,8 га землі, а в гірських районах – 1,1 га. На два-три двори був один кінь, в горах – на 9-10 дворів.

У 1948 році в області здійснюється суцільна колективізація. На початок 1951 року було створено 616 колгоспів. Вони об'єднали 78,2% усіх селянських господарств.

У 1990 році в області нараховувалось 240 колгоспів і 35 радгоспів, в яких було сконцентровано 81% площ посівів сільськогосподарських культур. В середньому на одне господарство припадало 1,2 тис. га землі. У посівах сільськогосподарських підприємств найбільшу площу займали кормові культури – 44%, зернові – 40%, цукрові буряки – 6%, льон-довгунець – 5%.

В особистих підсобних господарствах громадян в 1990 році залишилось лише 78,4 тис. га посівів сільськогосподарських культур (19% усіх посівних площ), а посіви зменшилися, в порівнянні з 1945 роком, у п'ять разів.

Після проголошення незалежності України в області розпочато аграрну реформу, найважливішими напрямками якої стали роздержавлення та приватизація землі, реформування колгоспів, створення нових агроформувань на приватній основі. Реформування земельних відносин в області було розпочато після прийняття Івано-Франківською обласною радою 30 жовтня 1990 року ухвали “Про земельну реформу в Івано-Франківській області”. Найважливішим положенням ухвали стала передача всіх земельних ресурсів у повне розпорядження рад. Передбачалося, що всі землі державних, кооперативних і громадських організацій будуть переведені до категорії земель запасу. Місцеві ради зобов'язані були розширити ділянки особистих підсобних господарств населення на 142,8 тис. га, в тому числі ріллі – на 98,2 тис. га. Це означало розширення їх відповідно на 47,5% та 46,6%.

У липні 1993 року рішенням обласної ради затверджено програму земельної реформи та приватизації землі. Програма визначила умови приватизації землі, потребу в коштах для здійснення реформи, а також джерела покриття видатків.

Внаслідок зміни земельних відносин, в області відбувається перерозподіл земель між групами землекористувачів на користь приватних господарів, починається процес становлення фермерських господарств. На початок 2000 року громадяни і фермери вже мали 286,9 тис. га сільськогосподарських угідь, що становить 45% від загальної кількості, тобто вони одержали додатково за рахунок сільськогосподарських підприємств та інших землекористувачів 129,1 тис. га землі.

В 1999 році частка сільськогосподарських підприємств у виробництві становить 12,9%, особистих підсобних господарств громадян – 86,7%, фермерських господарств – 0,4%. Характерно, що виробництвом сільськогосподарської продукції в області займаються в основному підсобні господарства.

Разом із тим виробництво валової продукції в динаміці за 1990-1999 роки свідчить про її значне скорочення. Спад допущено внаслідок зменшення її виробництва сільськогосподарськими підприємствами.

Особисті підсобні господарства громадян забезпечили за цей період приріст валової продукції з 528 млн. грн. до 585 млн. грн., або на 10,8%. В результаті змінилися місце й роль приватного сектора в продовольчому забезпеченні області. Якщо в 1990 році на нього припадало 52% валової продукції сільського господарства, то у 1999 році – вже близько 87%.

Рослинництво Івано-Франківщини забезпечує вирощування кормових культур, зернових, картоплі, цукрових буряків, овочів, ріпака, льону-довгунця тощо. Площа посівів кормових культур (багаторічні та однорічні трави, кормові коренеплоди, кукурудза на силос) у загальній посівній площі має найвищу питому вагу (46,6%). Це зумовлено тваринницькою спеціалізацією області.

У структурі посівних площ питома вага зернових культур (пшениця, ячмінь, овес, жито, кукурудза на зерно) становить третину. Валовий збір зернових у всіх категоріях господарств за 1999 рік склав 245,4 тис. т. У сільськогосподарських підприємствах зібрано зерна 146,1 тис. т (59,5%), в особистих

підсобних господарствах – 92,2 тис. т (37,6%), у фермерських господарствах – 7,1 тис. т (2,9%). Разом із тим у 1999 році всіма категоріями господарств зібрано зерна значно менше, ніж у попередні роки. Основною причиною зменшення валового збору зерна є скорочення площ посівів під цими культурами, а також зниження їх урожайності.

Картопля в структурі посівних площ займає 13,4%. Валовий збір у всіх категоріях господарств у 1999 році становив 621,6 тис. т. Сільськогосподарські підприємства виростили 4,1 тис. т картоплі (0,7%), особисті підсобні господарства – 616,7 тис. т (99,2%), фермерські господарства – 0,9 тис. т (0,1%). В попередні роки валовий збір картоплі був значно вищий, ніж у 1999 році. Площі, зайняті іншими сільськогосподарськими культурами, мають незначну питому вагу в структурі посівів: цукрові буряки – 2,8%, овочі – 2,0%, ріпак озимий – 1,2%, льон-довгунець – 0,6%.

Тваринництво області забезпечує виробництво м'яса, молока, яєць, вовни, меду. Виробництво м'яса у забійній вазі за 1999 рік склало 45,3 тис. т. Сільськогосподарські підприємства Івано-Франківщини забезпечили виробництво м'яса на 11,1%, особисті підсобні господарства громадян – на 88,6%, фермерські господарства – на 0,3%. В останні роки спостерігається спад виробництва м'яса.

За 1999 рік в області вироблено 521,7 тис. т молока. Цей надій забезпечили сільськогосподарські підприємства – на 8,4%, особисті підсобні господарства громадян – на 91,2%, фермерські господарства – на 0,4%.

Спад виробництва продукції тваринництва на Івано-Франківщині пояснюється зменшенням поголів'я худоби. У 1999 році великої рогатої худоби в усіх категоріях господарств було 346,4 тис. голів, а в 1990 році – 581 тис. голів. У 1999 році утримувалося свиней 214,2 тис. голів, а в 1990 році – 298,8 тис. голів. Поголів'я корів у 1999 році складало 209,2 тис. голів, а у 1985 році – 229,6 тис. голів.

Виробництво сільськогосподарської продукції зосереджується у приватному секторі. В результаті розширення

посівних площ та більш ефективного використання землі, порівняно з 1990 роком, населення збільшило виробництво основних сільськогосподарських культур, зокрема: зерна – удвічі, овочів – у 2,3 рази, картоплі – у 1,3 рази. Населення почало вирощувати цукрові буряки. За сільськогосподарськими підприємствами залишається перевага у виробництві зерна, цукрових буряків, льону-довгунця. Разом із скороченням в області вирощування худоби й виробництва продукції тваринництва, в приватних господарствах збільшувалось поголів'я й нарощувалось виробництво м'яса, молока, яєць.

Важливою складовою приватного сектора в сільському господарстві Івано-Франківщини, крім особистих підсобних ділянок, виступають фермерські господарства. Жителі області виявили підвищений інтерес до фермерства на початку його зародження і в процесі подальшого становлення нових економічних відносин на селі.

У 1990 році в області налічувалося 10 фермерських господарств. В Україні за цей рік було зареєстровано 82 господарства. Середня площа сільськогосподарських угідь у фермерських господарствах Івано-Франківщини на початку їх створення складала 12,5 га.

У 1998 році в області функціонувало вже 654 господарства, на кожне з них припадало в середньому 15,3 га землі. На початку 2000 року їх кількість скоротилась до 578, але землі у кожного з них збільшилося до 18,7 га.

Матеріально-технічну базу фермерських господарств області характеризують такі цифри. У 1999 році вони мали в користуванні 306 тракторів (у середньому 0,5 на господарство), 139 вантажних автомобілів (0,24 на господарство). Така технічна оснащеність, навіть при невеликих площах сільськогосподарських угідь, не відповідає потребам фермерів. Своєчасно обробляти земельні ділянки, швидко та якісно збирати вирощений врожай в таких умовах важко для більшості господарств.

Новий етап розвитку приватного сектора в сільському господарстві розпочався із набуттям чинності Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. “Про невідкладні

заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”. В результаті проведення аграрної реформи в сільському господарстві області в 2000 році відбуваються суттєві структурні зміни. Реформуються сільськогосподарські підприємства, на їх базі створюються нові агроформування на приватній основі. За організаційно-правовою формою станом на травень 2000 року в області зареєстровано 386 нових господарських структур: 128 приватних (приватно-орендних) підприємств (33%), 103 сільськогосподарські кооперативи (27%), 71 селянське (фермерське) господарство (18%), 65 господарських товариств (17%), 19 (5%) інших сільськогосподарських підприємств.

5.3. ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ТА ТОРГОВЕЛЬНІ ВЗАЄМИНИ

Упродовж віків розвивались господарські, торговельні та культурні взаємини краю з сусідніми країнами. Цьому сприяло географічне розташування Прикарпатського регіону, наявність багатьох природних та людських ресурсів. Великим попитом користувалися виготовлені прикарпатцями вироби з дерева, шкіри, металу та глини.

Вже на початку нашої ери діяли торговельні зв'язки з Римською імперією, про що свідчать виявлені під час археологічних розкопок римські монети. Розвивалась торгівля з країнами Сходу, Візантії, Угорщини, Польщі, Німеччини та Франції.

В XI столітті галичани вивозили в інші країни хутро, мед, віск, рогату худобу, сіль, хліб та ремісничі вироби. Із Заходу й Візантії сюди надходили сукна, шовкові вироби, зброя, срібло, вина, прянощі. Завдяки судноплавним рікам і великим магістральним шляхам, Галицько-Волинське князівство у XII-XIII століть стало важливою ланкою загальноєвропейської системи торгівлі. У XII столітті встановлено тісні торговельні зв'язки з населенням Прибалтики.

У XIV-XV століттях прикарпатські міста перетворились на важливі економічні та торговельні центри. Особливо відомими були Тисмениця та Коломия, через які пролягав шлях зі Львова та інших навколишніх міст до Молдавії, Волощини, Угорщини і в Балканські країни. Так само діставалися в Галичину зарубіжні купці. У Тисмениці розвивалася шкірообробна промисловість, Коломийщина була центром видобутку солі.

Поширенню зовнішньоекономічних та торговельних зв'язків сприяло виникнення в XV-XVI століттях в містах Прикарпаття ремісничих цехів. У м.Станіславі були відкриті сап'яновий, кушнірський та м'ясиницький цехи. У Кутах, Снятині, Лисці, Тисмениці були створені сап'янові майстерні. Їх вироби закупували польські, молдавські, угорські, турецькі й російські купці.

У XVII-XVIII століттях на основі місцевої сировини на Прикарпатті розвивається шкірообробний промисел. Поряд з українцями виготовленням виробів та торгівлею займалися вірмени, які тут здавна поселилися. Вони постачали товар на всю територію України, а також в Молдавію, Литву, Туреччину, Московщину. На Прикарпаття вірмени завозили турецькі й перські товари.

Розвитку економічних і торговельних зв'язків із зарубіжжям сприяли ярмарки в Богородчанах, Косові, Кутах, Коломиї, Снятині та інших містах. Іноземці закупували на них вироби з дерева, шкіри, віск, мед, сіль, а завозили інші товари. З Угорщини, зокрема, імпортувалися вино, воли, сукно, оксамит.

У 1660-1670-х роках з Молдавії та Волощини до Станіслава прибуло багато купців і ремісників, що сприяло його промислового розвитку та налагодженню зв'язків із зарубіжними країнами.

Взаємини між Станіславщиною, іншими регіонами України й зарубіжжям зумовлювалися інтенсивним розвитком капіталізму. Зростав попит на галицький ліс і лісоматеріали, які експортувалися в Німеччину, Італію, Францію, Росію та Південну Африку. Деревина в основному транспортувалася по Дністру, Пруту, Черемошу, Бистриці плотами та галерами, а далі – залізницями. За кордон постачалася різноманітна промислова продукція. Відомо, що шкіряні вироби тисменицьких майстрів користувалися попитом у Лондоні, Дрездені, Берліні та в інших європейських містах. Із Станіславщини вивозилося також зерно. Селяни відгодовували худобу для збуту в Австрії, Угорщині та Баварії.

Пожвавленню економічних та торговельних зв'язків Прикарпаття із зарубіжними країнами сприяло будівництво залізничних доріг. У 1866 році було відкрито залізничну лінію Львів – Ходорів – Станіслав – Коломия – Чернівці, що дало змогу збільшити постачання промислових товарів із Прикарпаття в Австрію та Німеччину. У 1886 році введено в дію залізницю Коломия – Печеніжин, Надвірна – Княж Двір,

Печеніжин – Слобода Рунгурська. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття на Прикарпатті були побудовані й інші залізничні лінії. Вкладання коштів у їх спорудження, в лісову, озокеритну, нафтовидобувну й нафтопереробну промисловість приносило іноземцям значні прибутки.

На початку ХХ століття калуськими покладами калійної солі розпоряджалися банкіри Живнастенського банку в Празі. Будапешт контролював лісопильне виробництво Долини, ливарню й машинобудівний завод в Отинії. Міжнародне електричне товариство у Відні підпорядкувало собі Станіславську електростанцію.

У 1920-1930-х роках через колоніальну політику Польщі щодо Східної Галичини сповільнився економічний розвиток регіону, послабився зв'язок між Прикарпаттям та зарубіжними країнами. Після другої світової війни економічне життя краю підпорядковувалося інтересам СРСР. Зовнішні зв'язки в основному обмежувалися соціалістичними країнами: з Болгарії, Німецької Демократичної Республіки та Чехословаччини надходило обладнання для Бурштинської ДРЕС. За участю німецьких фірм колектив Калуського хіміко-металургійного комбінату спорудив цех із виробництва двоокису кремнію – аеросилу, освоїв виробництво хлористого вінілу та полівінілхлориду, побудував олефіновий завод. У соціалістичні країни область постачала енергію з Бурштинської ДРЕС, природний газ із Долини; за рубіж – продукцію Надвірнянського нафтопереробного заводу, Івано-Франківського меблевого комбінату, Івано-Франківського приладобудівного заводу. У двадцять країн світу постачав грейдерні навантажувачі Коломийський завод сільськогосподарських машин.

Після проголошення незалежності України склалися сприятливі умови для зовнішньополітичних і торговельних зв'язків Прикарпаття із зарубіжжям. Івано-Франківщина, як і інші західні області України, ввійшла у створену в лютому 1993 року Міжнародну асоціацію “Карпатський Єврорегіон”. Івано-Франківська область інтенсивно розвиває економічні та торговельні зв'язки з Польщею, Румунією, Словаччиною та Угорщиною.

Особливо плідним виявилось співробітництво між промисловими підприємствами Івано-Франківщини та польськими фірмами. Здійснюється, зокрема, кооперація в будівельному та транспортному машинобудуванні, виробництві сільськогосподарської техніки, модернізуються промислові підприємства, запроваджуються нові природоохоронні технології. Разом із польськими партнерами створено понад 80 спільних підприємств (СП) із виробництва товарів народного споживання та вирощування сільськогосподарських культур. Так, СП “Лентекс” заснували фірми “Карпатльон” (м. Богородчани) та “Лентекс” (м. Люблін), СП “Галпласт” – фірми з Рогатина та Познані.

Івано-Франківщина експортує до Польщі органічні хімічні сполуки, вироби з пластмас та деревини, мінеральне паливо, нафту та продукти її переробки, текстильні волокна, обладнання та механічні пристрої. З Польщі на Прикарпаття поступають машини й устаткування, папір, картон, алюміній, оптична апаратура, хірургічні інструменти, риба, какао. До 1999 року польські інвестиції в економіку області склали 1,5 млн. доларів США.

За останні роки розширилося співробітництво Прикарпаття з Румунським повітом Марамуреш. Воно спрямовується на розвиток малого та середнього бізнесу, захист навколишнього середовища в обох регіонах. Івано-Франківщина експортує до Румунії мінеральне паливо, бітумні речовини, віск мінеральний, вироби з каміння, гіпсу, цементу та азбесту, органічні та хімічні сполуки. З Румунії область одержує папір та картон, електричні машини й обладнання, звукозаписувальну апаратуру, котли та механічні прилади.

Івано-Франківщина має розвинуті економічні та торговельні зв'язки з Угорщиною. У 1996 році було укладено угоду про регіональне співробітництво з угорською областю Саболч-Сажмар-Берег, якою передбачено створення спільних підприємств, обмін сучасними технологіями та сприяння маркетинговій діяльності. На Івано-Франківщині функціонують 13 спільних українсько-угорських підприємств.

Створене на базі виробничого об'єднання "Карпати" та угорської фірми "БРГ", СП "Протон" виготовляє стереоголовки для плеєрів та іншу продукцію мікробірки. В Угорщину область експортує лісоматеріали, меблі, дачні будиночки, шифер, етилен. З Угорщини надходять фармацевтичні препарати, газвимірювальне обладнання, автобуси "Ікарус" та автотранспортні засоби.

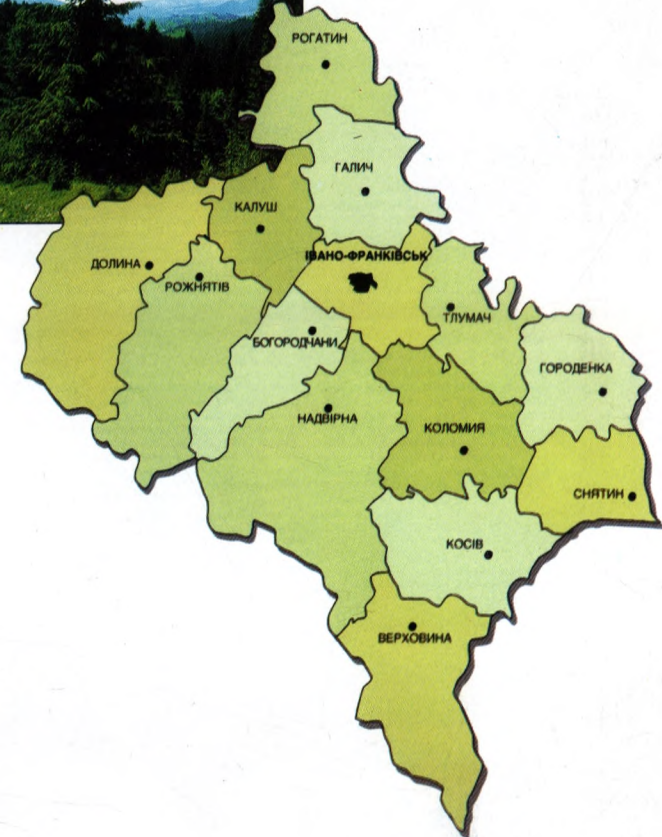
Налагоджуються взаємини між Прикарпаттям і прикордонними районами Словаччини. У 1999 році зовнішньоторговельний оборот з цією країною становив 6% усього обсягу.

У червні 1997 року було започатковане економічне та культурне співробітництво з австрійцями. В області створено дванадцять українсько-австрійських спільних підприємств у деревообробній, меблевій галузях виробництва та в агропромисловому комплексі. В 1998 році зовнішньоторговельний оборот Івано-Франківщини з Австрією склав майже 3 млн. доларів США. В Австрію область експортує мінерали, нафту, нафтопродукти, хутро, деревину. З Австрії на Прикарпаття надходить обладнання, механічні пристрої, фармацевтичні препарати.

Область налагоджує торгівлю з Прибалтикою. В Естонію, наприклад, прикарпатці постачають продукцію хімічної промисловості, білкові речовини, котли, обладнання та механічні прилади. З Естонії надходить папір та картон.

Розвивається торгівля з Китайською Народною Республікою, куди область експортує метали й вироби з них, машини та устаткування. З Китаю завозиться продукція хімічної промисловості, текстиль, рис.

Івано-Франківщина поновила взаємини з Новгородською областю Російської Федерації. 14 липня 1997 року між цими областями укладено угоду про довгострокове торговельно-економічне, науково-технічне й культурне співробітництво. Окремі угоди були укладені між обласними центрами та районами. Досягнуті домовленості втілюються в життя. Уже розпочалися поставки з Новгородщини карбамідних смол для виробництва деревостружкових плит на Брошнівському

△ Карта Івано-Франківської області

△ Карпатські краєвиди

△ Водоспад у м. Яремчі

△ Панорама м. Івано-Франківська

△ Прикарпатський університет імені Василя Стефаника

▽ Івано-Франківська державна медична академія

△ Свято-Воскресенський кафедральний собор

◁ Пам'ятник І.Франку в обласному центрі

△ Обласний музично-драматичний театр імені І.Франка

△ Залізничний вокзал м. Івано-Франківська

◁ 800-ліття м. Рогатина.
Пам'ятник Роксолані.

△ Школа ліцей №23 Прикарпатського університету імені Василя Стефаника

△ 1100 років м. Галичу. Пам'ятник Данилові Галицькому.

△ Л. Мартович

△ В. Стефаник

△ М. Чермшина
“Покутська трійця”

◁ Пам'ятник С.Вандері

△ Ветерани ОУН-УПА

△ Святкування Дня незалежності в м. Івано-Франківську

△ Газокомпресорна станція в смт. Богородчани

△ Бурштинська ТЕС

◁ Прикарпаття - край нафтовиків

△ Концерн „Оріана“ (м. Калуш)

△ Святодухівська церква в м. Рогатині

▽ Манявський скит

△ Столиця гуцульського краю — м. Коломия

Криворівня
Верховинського району.
▽ Музей І.Франка.

△ Турка - село
на Покутті

◁ Гуцульське весілля

△ На ІХ гуцульському фестивалі у
м.Надвірна (вересень 1999 року)

△ Писанки...Писанки...

▷ Ткані візерунки

△ Завітайте до нас на Прикарпаття

▷ Гуцульська хата-гражда

лісокомбінаті. Прикарпатці встановили ділові зв'язки і з іншими регіонами Російської Федерації.

Івано-Франківщина налагоджує економічні та торговельні зв'язки з Узбекистаном, куди експортуються електричні машини й обладнання, різне устаткування, продукція неорганічної хімії, чорні метали, папір і картон. З Узбекистану надходить бавовна й мінеральне паливо. Створено українсько-узбецьке СП “Лотос-Д” з переробки сільськогосподарської продукції, виробництва будівельних матеріалів та експлуатації корисних копалин.

Налагоджують зв'язки із зарубіжними партнерами колективи окремих промислових підприємств. У 1999 році Калуське виробниче акціонерне товариство (ВАТ) “Оріана”, завдяки співпраці з німецькою фірмою “Кемокомплекс” та угорсько-українською фінансовою групою “Агропромімпекс”, відновило випуск ряду хімічних виробів тощо. “Оріана” виготовляє понад сто видів різноманітної продукції, значна частина якої постачається у більш ніж 25 країн світу. Особливим попитом користуються етилен, пропілен, бензол, вінілхлорид та інші вироби.

За кордон екпортує продукцію колективів Ямницького ВАТ “Барва”. Виготовлені ним активні барвники та напівфабрикати до них, феназан, аніонні барвники для шкіри в основному постачаються в країні СНД.

Далеко за межами України відома Бурштинська теплова електрична станція. Завдяки своїм технічним потужностям, вона забезпечує електроенергією не лише західний регіон України, але й країни Східної Європи.

Тісне співробітництво із зарубіжжям налагодили підприємства легкої промисловості, наприклад, українсько-нідерландське СП “Тикаферлюкс”. Воно виникло у 1989 році на базі виробничого хутового об'єднання “Тисмениця” й за участю фірм Нідерландів, Німеччини та Мальти. З допомогою західноєвропейських партнерів тисменицькі хутовики обладнали нові виробничі площі, підвищили кваліфікацію спеціалістів у Німеччині й на Мальті. Це дозво-

лило освоїти високоефективну обробку хутра, застосувати в виробництві нові хімікати. СП “Тикаферлюкс” виготовляє шкіряні вироби європейської якості – пальта, шуби, шапки та інші речі, які користуються широким попитом у країнах Європи, Америки, Азії.

У Німеччині, Росії, Молдові, Польщі відома продукція Івано-Франківського ВАТ “Прикарпатський меблевий комбінат”, який постачає у ці країни гарнітури для віталень, передпокоїв, меблі для офісів, банків, бібліотек, готелів.

У зарубіжні країни експортуються і кондитерські вироби, зокрема, продукція Івано-Франківської виробничо-торгової кондитерської фірми “Ласощі”. Її вироби мали великий успіх на виставках-ярмарках у США, Німеччині, Франції, Італії, Арабських Еміратах та Індії. Багатьма дипломами за високу якість на міжнародних дегустаційних конкурсах відзначена продукція Івано-Франківської торгової фірми “Княгинин”. Всього 839 підприємств Івано-Франківщини здійснюють зовнішньо-економічні операції з підприємствами 65 країн світу.

Співробітництву із зарубіжними країнами сприяє наявність в області потужних транспортних шляхів. По її території проходять магістральні газопроводи, якими постачається газ у країни Західної Європи. Міжнародного статусу набув Івано-Франківський аеропорт. Через станції Івано-Франківськ і Коломия проходять міжнародні поїзди Чернівці – Перемишль, Чернівці – Брест, Москва – Київ – Софія, Санкт-Петербург – Софія, Івано-Франківськ – Мінськ.

VI. КУЛЬТУРА КРАЮ

6.1. НАРОДНА КУЛЬТУРА І ПОБУТ НАСЕЛЕННЯ ПРИКАРПАТТЯ

У зону Карпат і Прикарпаття входять історико-етнографічні райони Покуття й Опілля, гірські етнографічні райони. Відмінності в діалектах, одязі, архітектурі бойків і покутян, гуцулів і опілян очевидні, незважаючи на сучасні нівеляційні процеси.

Бойки – гірські й передгірські жителі. На основі етнографічних особливостей і мовних діалектів Бойківщина окреслюється приблизно такими межами: на сході – річка Лімниця, на півночі – передгір'я Карпат по лінії населених пунктів Небилів, Лецівка, Погорілець, Лог'янка, Мала Тур'я, Княжолука, Болехів, Розгірче, Стинави, Оргів, Тустановичі, Опака, Недільниця, Сушиця, Стара Сіль, Лопушня; на заході – Полонинський хребет між верхів'ями Ужу й Тересви. Бойківський говір входить до карпатських говорів південно-західної групи українських діалектів.

Щодо антропологічної характеристики, бойки близькі до українців Верхнього Подністров'я, Наддніпрянщини, зокрема Лівобережжя, Полісся, Волині, Посяння, а також до словаків, хорватів і північних сербів. Основне заняття бойків – землеробство і тваринництво, допоміжні – городництво й садівництво, менше збиральництво, бджільництво, мисливство й рибальство. З ремесел найбільш поширені були лимарство (виготовлення упряжі), гончарство, виготовлення одягу, лозо-і коренеплетіння, теслярство, бондарство.

Традиційним на Бойківщині було добування солі, а пізніше – хімічної сировини. Виварюванням солі займалися як окремі селянські господарства, так і харчові підприємства. Нині на території області сіль виробляють два підприємства. Існувало в цьому краї гутне виробництво, яке постачало скляний посуд. Виплавка заліза в примітивних печах – “гамарнях” сприяла розвиткові ковальства й забезпечувала місцеві потреби в металі.

Економічно-господарські, природничо-кліматичні та соціальні умови виробили національний тип одягу бойків. Основним матеріалом бойківського одягу було домоткане полотно із коноплі й льону, а також сукно і шкіра. Характерна ознака одягу – білі домоткані сорочки, чоловічі штани, прикрашені вишивкою або вибійкою, жіночі спідниці-мальованки з різноманітними візерунками, сірі або брунатні безрукавки, оздоблені шнуровими петлями, темні сіряки чи пишно оздоблені прямоспинні кожухи. Заміжні жінки накривали голову очіпком (“чіпцем”), а поверх його зав’язували хустку. Волосся не заплітали, а завивали в клубок. Дівчата заплітали волосся в коси, які спадали на плечі й зав’язувались білою хусткою. Чоловіки носили солом’яні або фетрові капелюхи (фетрові прикрашали шерстю дикого кабана). Взимку носили баранячі шапки.

Основне традиційне взуття бойків – шкіряні тупоносі постолі (“ходаки”). Заможніші мали на зиму шкіряні чоботи (“чизми”). В дорогу брали шкіряні торби через плече (“ташки”) та бесаги із клітчастої тканини. Чоловіки носили при собі різьблені топірці, люльки, кресало, капшуки для тютюну й широкі ножі, прикріплені до пояса.

У харчуванні бойків переважала рослинна їжа, молочна, грибна, рибна і у святкові дні – м’ясна. Найпоширенішими були мучні страви (вівсяний кисіль, чир, вареники, галушки), каші з вівсяних і ячмінних круп (“пенцак”), бобові (горох, квасоля, біб). З овочів у раціоні переважала картопля. Картопляні страви їли з квашеною калустою, кислим молоком, бринзою. Квашений хліб випікали із житнього, пшеничного борошна, деколи домішуючи бобові. Досить часто пекли прісний хліб із вівсяного або ячмінного борошна з домішкою вареної картоплі.

Бойківські села здебільшого розміщені в один ряд, у долинах, уздовж річок чи потоків. Паралельно до річок пролягала основна дорога, яка сполучала населені пункти. Крім традиційних двокамерних і трикамерних жител, був поширений однорядний житлово-господарський комплекс

“довга хата” з високим солом’яним чи гонтовим дахом (часто дах був удвічі вищий від стін). У цей комплекс, крім житла, входили хлів, комора, стодола, шопа та інші господарські приміщення.

Ще в минулому столітті тут переважали курні хати. У курному житлі не тримали святкового одягу, не оздоблювали стіни декоративними тканинами. Стіни двічі на рік (перед святами) обмітали від кіптяви й мили. На свята хату прикрашали гіллям, квітами й віночками з барвінку. Як правило, в передній стіні знаходились два-три невеликих вікна. З другої половини ХІХ й до початку ХХ століття курне житло перебудовувалось у напівкурне, тобто до курної печі прибудовували димохід. В результаті в хаті з’явилась дерев’яна підлога, обмазані й побілені стіни, збільшилися вікна. Стіни стали прикрашати рушниками, розмальованими тарілками й мисками, домотканими ліжниками і верстами над постіллям.

На території, яку заселяють бойки, збереглися пам’ятки монументального народного будівництва – дерев’яні каплиці, дзвіниці, церкви. Для церкви в селі вибирали найзручніше місце. Її ставили, як правило, на горбі. В плані церква являла собою три взаємозв’язані зруби, що розміщувались симетрично вздовж осі, створювався триверховий дах із пірамідально-ступеневим завершенням об’ємів кожного зрубу.

Гуцули – заселяють по обидва боки Карпат долини рік і потоків верхніх течій Бистриці-Солотвинської (села Гута, Пороги, Яблунька), Бистриці-Надвірнянської (село Пасічна), Пруту (села Делятин, Заріччя), Пистиньки (село Пистинь), Рибниці (місто Косів), Черемошу (селища міського типу Кути, Вижниця), Серету (місто Берегомет), Путилівки, Сучави (територія Румунії). На півночі їхні поселення доходять до Чивчинського хребта й Рахівських гір, на заході – розкинулись уздовж річки Малої Шопурки, а далі – до гори Сивулі і верхів’їв Лімниці. Гуцули відрізняються від інших українців своїм специфічним говором, який найяскравіше

проявляється у фонетичній системі та багатій побутовій лексиці.

Аналіз антропологічних даних свідчить, що гуцули близькі до українців межиріччя Дністра й Прута, а також молдован та українських болгар. Разом із тим виявляються окремі аналогії з населенням Балкан і Кавказу.

Загальний характер господарської діяльності населення Гуцульщини складався протягом багатьох століть на основі особливостей природно-географічних умов та історичного й економічного розвитку. Найважливіше місце в економіці цього краю займає тваринництво, насамперед вівчарство. Крім молока, тваринництво давало інші продукти. Із овечих шкір шили верхній одяг, шапки. Шкіру великої рогатої худоби використовували для пошиття взуття, кінської збруї. З овечої вовни виготовляли сукно для одягу, ліжники та ін.

Землеробство на Гуцульщині має другорядне значення, бо ґрунти на гірських схилах низьковрожайні, їх важко обробляти. В основному тут розвивалось городництво й садівництво. Допоміжні заняття – мисливство, рибальство, збиральництво, бджільництво. Важливе місце в господарстві посідала обробка деревини. Ще недавно гуцули сплавливали по гірських ріках ліс, окрім того, вони вправні лісоруби, теслярі, столярі, бондарі. Далеко за межами рідного краю вони будували житлові, господарські, промислові споруди, виготовляли домашні меблі, знаряддя праці, побутові речі.

Основним промислом Гуцульщини стало солеваріння, діяли невеликі майстерні з обробки шкіри, вовни. Поширене було домашнє ткацтво, кушнірство, килимарство, гончарство. Секрети народного ремесла передавались із покоління в покоління. Тут сформувались родинні школи різьбярів по дереву, гончарів, писанкарів, вишивальниць, ткачів. Проте на Гуцульщині споконвіку була зайва робоча сила. Тому місцеві жителі щороку вирушали на сезонні роботи в інші країни. З кінця 1890-х років до 1940-х років багато їх емігрувало в Америку та Австралію.

Традиційний народний одяг гуцулів оздоблюється вишивкою, тканням, плетінням із вовни й шкіри, вирізуванням

із сукна й сап'яну, металевими прикрасами. В окремих компонентах одягу збереглися архаїчні риси, наприклад, гутля (плащовидна накидка з вовняної тканини), головні убори й прикраси. Чоловіки носили тунікоподібні вишиті сорочки на випуск і підперізувались широким шкіряним поясом (чересом) із металевими оздобами. Літні штани шили з домотканого полотна, а зимові – з білого або чорного сукна (гачі), кольорового сукна (кращениці). Холоші знизу могли заковуватись. Поверх сорочки одягали киптар із овечої шкіри й короткий сердак із темного домашнього сукна. У вишивці переважають синій, жовтий і червоний кольори. З головних уборів поширені були зимові суконні й хутряні шапки (клепані), а влітку – крисані (специфічні сукняні капелюхи), оздоблені різнокольоровим вовняним шнуром. На онучі або панчохи з домотканого сукна взуovali постоли. Молодь і заможні селяни носили чоботи.

Сорочка гуцулок була довга, до кісточок, з прямим поликом і вузькою обшивкою при ший. Поверх неї вдягали дві смугасті запаски, які підперізували вовняною різнокольоровою крайкою. Як і чоловіки, жінки носили киптарі й сардаки. Святковим жіночим одягом була гутля. Коси заплітали не тільки дівчата, а й заміжні жінки. Дівчата зав'язували голову червоною хусткою, а під неї втикали з боків живі або штучні квіти (чічки), в інших місцях – прив'язували мотки різнокольорової вовни. У заміжніх жінок побутовувала перемітка (намітка). Кінці переміток оздоблювали орнаментом, за яким можна було визначити місцевість, з якої походила господиня. На свята жінки одягали багато прикрас: згарди, гердани, сережки тощо, а також топірці й палиці. Металеві та дерев'яні топірці оздоблювались геометричним орнаментом, металевими кільцями, бляхами. Жінки носили плащі з мосяжною бляхою або плетінкою із дробу, а також шкіряні торбиники, оздоблені мосяжними капелями й гудзиками (тобівниками), тайстри, дзьобанки тощо. Гуцульському одягу притаманні окремі риси вбрання інших регіонів України (Подніпров'я) та південних слов'ян (болгар, хорватів, сербів).

Основу харчування гуцулів становили продукти землеробства: зернові (кукурудза, ячмінь, овес), овочі (картопля, буряк, капуста, морква) та бобові (горох, біб). Із вівсяного борошна пекли прісний корж, а з кукурудзи – "мелай". Хліб із заквашеного тіста пекли рідко. Найбільше любили кулешу з кукурудзяного борошна. Важливу роль у харчуванні відігравали каші із круп та пшона. Серед овочевих культур найпоширенішою була картопля, яку варили, пекли, смажили, готували в поєднанні з іншими продуктами. Споживали також інші овочі – капусту, буряки, цибулю, часник. Багаті ліси забезпечували горян грибами.

Важливе місце в харчуванні посідали молочні продукти – солодке й квасне молоко, гусянка, сметана, коров'ячий та овечий сир, бринза, будз, сироватка. М'ясні страви готували лише на свята та толоку, зрідка – в неділю. Найпоширенішою була юшка з м'ясом, деколи з копченим, холодець (гижки) і печеня з свинини чи баранини. Їжа, яку готували на сімейні свята та свята календарного циклу, відрізнялася від повсякденної ширшим асортиментом і вищою калорійністю.

Гуцульські села розкидані на великій території і часто займають кілька десятків квадратних кілометрів. Біля річки виникав осередок села. На узвишші стояла церква, часто із цвинтарем, а вздовж дороги – громадські будівлі та кілька садиб. Інші садиби, розкидані на горбах, схилах гір, на сухих місцях, добре захищені від холодних вітрів та повеней. За характером взаєморозташування житла й господарських будівель переважали вільні та замкнені споруди. При вільній забудові господарські приміщення й хата розташовувалися без певного порядку, відповідно до рельєфу місцевості та господарських потреб.

Закритий по периметру житловими й господарськими будівлями та критими переходами двір (гражда) є одним із найдавніших типів забудови. Часті дощі, заметілі й снігопади, розкиданість гуцульських садиб у горах змушували будувати їх так, щоб вони були захищені від звірів та лихої людини, а господар міг у негоду обійти всі приміщення. Гуцульські хати

рублені, з гостроверхими, чотирискатними дахами, покритими драницями (тонкими дошками) та гонтою. Спереду хати знаходиться галерея, позаду – притули (прибудови).

Еволюція гуцульського житла проходила від однокамерної хати-кліти (бурдею) до трикамерної та чотирикамерної. В інтер'єр старого гуцульського житла входили піч, лави, скриня, стіл, миски, постіль або поміст із дошок. Ще на початку ХХ століття тут траплялися курні хати. В більшості жител робили дерев'яні підлоги (поміст, міст). Гуцули здавна прикрашали деревні частини хатніх предметів побуту різьбленням та випалюванням, а печі та комини обкладали кахлями. В обладнанні селянської хати ліжники й верети виступають одночасно і як предмети практичного вжитку, і як прикраси. Стіни оздоблюють килимами й вишитими рушниками.

Унікальні полонинські, вівчарські та скотарські забудови. Основні споруди на вівчарських стоїщах – стая (стаціонарна житлово-господарська будівля), окіп (відгороджене місце для доїння овець), кошара (загорода для відпочинку овець), застоюк (примітивне укриття для пастухів), ялівник (загорода для ялових овець), ягнятник (загорода або двохилий дах на стовпчиках для ягнят), куча (хлівець для свиней). Скотарські стоїща для гуртового утримання худоби подібні до вівчарських. Із інших будівель тут відомі: колиба – житлова однозрубна будівля, царок – господарська будівля для переробки й зберігання молочних продуктів, доїльні.

На території Гуцульщини збереглися дерев'яні церкви XVI–XX століть, збудовані в традиційних народних формах. Це хрещаті в плані одно-, три- і п'ятиверхі церкви гуцульської архітектури.

Антропологічні виміри на Покутті не проводились. Землі Покуття – найродючіші в області. Тому основне заняття місцевих жителів – землеробство, серед сільськогосподарських культур переважають пшениця, жито, ячмінь, цукрові й кормові буряки, тютюн та ін. Розводять велику рогату худобу, свиней, менше овець, досить розвинуте домашнє птахівництво. Поширене городництво й садівництво. Основні ремесла

пов'язані із переробкою продуктів споживання, виготовленням знарядь праці, одягу.

Покутський одяг зберіг чимало архаїчних елементів і відрізняється стриманістю й привабливістю. Основні елементи жіночого одягу довгі, багато вишиті сорочки, вовняні опинки (горботки), широкі й вузькі пояси, велика кількість прикрас. У чоловіків – білі домоткані сорочки й штани. Верхній одяг чоловіків і жінок – кийтарі, приталені коужухи, сардаки. Основне взуття – чоботи, а з ХХ століття – черевики. З головних уборів взимку були поширені овечі шапки (баранячки) або шапки, плетені з шерстяних ниток, а влітку – солом'яні капелюхи. Особливо мальовничі парубоцькі капелюхи. Вони прикрашались кількома рядками герданів, качуриним та павичим пір'ям тощо. Заміжні жінки носили білі перемітки, а дівчата – хустки. Кольори вишивок – вишневий, червоний, білий по білому, чорний, чорно-червоний.

Основу харчування покутян становили продукти землеробства й тваринництва. Кожна селянська родина забезпечувала себе їжею з власного господарства. Покутяни готували страви та випічку з пшеничного і житнього борошна, вживали кукурудзяні, ячмінні, гречані крупи, заготовляли багато картоплі, інші городні культури. Молоко частіше споживали свіже, менше – квасне. Сири вважались гостювими та святковими стравами. Сметану використовували широко. Споживали свинину (взимку) та пташине м'ясо (влітку і в неділю). Широким асортиментом відзначаються обрядові страви.

Народне будівництво. Покуття має багато локальних особливостей і тенденцій. Покутські села здебільшого розташовувались в низинах. У них переважала нерегулярна система планування з мережею кривих і тісних, часом тупикових вулиць.

Основною покутською спорудою була хата. Її будували з північної сторони садиби. До середини ХХ століття тут побутував загальноукраїнський тип житла з його традиційним планом, з побіленими стінами та призьбою, обмазаною

жовтою глиною, чотирисхилим дахом із острішком. До хат традиційного планування добудовували ще комору, а бідніші господарі – стайню або шопу. Окрім соломи, для покрівель використовували гонту, пізніше – черепицю, оцинковану бляху.

Господарські споруди ставили перед хатою, щоб їх було видно крізь вікна. Стодоли, стайні будували в протилежному від хати кінці подвір'я, тік – перед хатою, а також обороти, шопи, круглі скирти (оденьки), карники для свиней, курники для курей, пивниці, кошниці для кукурудзи тощо.

До громадських будівель належали церкви (переважно гуцульської архітектури), типові будівлі шкіл (двокласні із житловими приміщеннями для вчителя), народні доми, молочарні, корчми, олійниці та ін.

Опілля займає північну частину Галицького й Рогатинського районів і простягається до Львова (низинна частина Прикарпаття). Культурою і побутом його мешканці близькі до Покуття й Поділля. Цікаве Опілля своїм одягом. У жінок – чорні або темно-червоні (вишневі) спідниці й безрукавки, вишиті низинкою, рослинним орнаментом або бісером. Своєрідна архітектура.

Території, які знаходяться між цими регіонами, налягають до перехідних. Так, у жителів Калушини в побуті й культурі чимало бойківських і опілянських особливостей, у богородчанців – гуцульських і бойківських тощо. Культура передміських і міських територій не має чітко виражених прикмет етнографічної групи.

В Рогатинському, Коломийському та інших районах окремими селами проживають лемки, які були насильно переселені з Польщі після другої світової війни. Вони зберегли свої звичаї і обряди, окремі риси матеріальної культури (в одязі, їжі тощо).

Прикарпатський край багатий своєю духовною культурою. Основи громадського, родинного й суспільного життя склали обряди. Найсприятливішим для селянського дозвілля вважався осінньо-зимовий період, особливо насичений святами.

Великим святом наші предки вважали Введення, коли “вводиться літо в зиму” (4 грудня). Із цим днем пов'язані

прикмети й прогнози на весь рік. На Гуцульщині й Покутті зранку вводять мале ягня, козенятко чи телятко, щоб велася худоба. Суворо стежили за приходом першого відвідувача. Коли до хати прямує жінка чи дівчина, її зустрічають ще надворі, бо їх відвідування вважається небажаним. Прихід молодого чоловіка чи хлопця віщує здоров'я й добробут. Гуцулки мастили коровам вим'я маслом, аби давали якнайкраще молоко. Близько полудня обкурювали корів димом із смерекового гілля, щоб відьми їх не доїли.

13 грудня, на Андрія, народний етикет дозволяє порушення звичаєного порядку. Парубки міняють ворота у тих, хто посварився, закривають вікна снопами, зав'язують вхідні двері, затикають димарі. Здебільшого це роблять на подвір'ях, де живуть дорослі дівчата. На Покутті й Опіллі дівчата ворожать, рахуючи кілки в огорожі: так можна визначити, який буде суджений – малий чи високий, стрункий чи горбатий. Гуцулки до схід сонця підливали пороги стаєнь водою, щоб відьми не брали у корів молока. А дівчата роздягались і сіяли по снігу коноплі й волочили тричі навколо хати, щоб приворожити собі милого. Вночі він мав їй снитись. Інші готували дев'ять вареників, щоб з'їв кіт. Не з'їсть – дівчина заміж не вийде.

19 грудня – свято Миколая. По всій Галичині родичі кладуть дітям подарунки під подушки. В народних домах відбуваються вистави “за участю” св. Миколая, який роздає подарунки молоді. Юнаки та дівчата придумують один одному жартівливі подарунки.

Серед зимових свят особливо виділяється період дванадцятидення з Різдвом, Новим роком і Водохрещам. Їх обряди мали захистити родину від впливу злих сил, забезпечити добробут і щастя в наступному році, визначити перспективи на майбутнє (одруження, здоров'я, смерть тощо). Господарі ретельно готуються: заздалегідь миють, перуть, прибирають у хатах, порядкують у хлівах, заготовляють дрова і корм для худоби.

Свята розпочинаються 6 січня Святим вечором, якому передуює піст. На Свят-вечір намагаються зібратися разом усі члени сім'ї. Господині готують дванадцять пісних страв.

Обов'язково має бути кутя, узвар (вар), вареники, риба. Одним із важливих елементів підготовки до Святої вечері у гуцулів і бойків є обхід двору. Господар і хтось із молодших дітей беруть хліб, свічку, ложку меду та куті й тричі обходять стайню, худобі ставлять хрести медом, дають покуштувати вечерю і в молитвах просять для неї всіляких благ.

Повсюдно на Прикарпатті в хатах на Святий вечір курять ладан або живицю, під столом розстеляють соломку, а на столі під святковою скатертиною – сіно. В сіно кладуть часник і замок, як захист від злих сил. Посеред столу всі дванадцять днів ставлять три хлібини або калачі. Прикріплюють “діда”, “дідуха” – прибраний сніп жита (Покуття) чи вівса (Гуцульщина, Бойківщина). Молодь іде на цвинтар запалити свічки на могилах родичів. Щойно зійде вечірня зірка, вся родина миється, переодягається в чисту білизну й молиться. Господиня подає на стіл усі дванадцять страв. Господар першу ложку куті підкидає вгору, щоб роїлися бджоли, й бажає всім членам родини здоров'я, щастя, та дочекати наступного Свят-вечора. Почергово всі пробуєть кутю – від господаря до найменшої дитини. Після вечері вся родина колядує. Молодь несе вечерю до близьких родичів чи самотніх сусідів. Стіл не прибирають, а залишають страви душам небіжчиків, які вночі прийдуть на вечерю. На Гуцульщині й Бойківщині після вечері попід вікнами колядують хлопчики. Деякі з них переодягаються на ангелів.

Всі три дні Різдвяних свят колядують. Гуртуються відповідно віку й статі. Малі хлопці групками колядують удень. Парубки й дівчата обходять усе село. Заколядовані гроші віддають на церкву, школу, побудову пам'ятника тощо. Інші групи молоді ходять із вертепом, звіздуою, шопкою. Своєрідні архаїчні гуцульські коляди з музикою (скрипка, трембіта, цимбали) й танцями (плесом).

Новий рік святкують 14 січня. Напередодні Нового року господині смажать пампушки, родина їсть скоромну вечерю. Хлопці ходять із маланками, переодягнувшись на Маланку, Василя, Діда, Чорта, Жандарма (Штандара), циган, жидів і т.п. На Гуцульщині дівчата, як і на св. Андрія, годують kota

варениками, інші – палять кужелі, щоб знати, чи любляться чоловік із жінкою, легінь із дівчиною. Вірять, що опівночі відкривається небо, а домашні тварини розмовляють людською мовою. Хто почує їх розмову – той помре. Худобу добре годують. Жінки загадують на вугликах, який буде врожай тої чи іншої культури.

На Покутті в Новий рік малі хлопчики ходять до родичів з “бичками” – дерев’яними фігурками худоби, іншими побутовими речами. Домашні витягають із мішечка фігурки, визначаючи своє майбутнє. Старші хлопці посівають зерном в оселях із побажанням господарям гарного врожаю, здоров’я, добробуту, довгих років життя. До цього дня треба розрахуватися з усіма боргами, інакше їх не позбудешся в наступному році.

Завершується дванадцятиденний період зимових свят Богоявленням (Йорданом, Водохрещами). Напередодні Йорданських свят, 18 січня, родини збираються на другий Святвечір. Чоловіки виготовляють воскові хрестики, які наліплюють над дверима хати і стайні. Господині знову готують дванадцять страв. На Покутті господар годує худобу печеними пирогами і кропить її свяченою водою. Перед вечерею малі хлопці від хати до хати ходять щедрувати.

На Богоявлення на берегах струмків, річок та озер виготовляють із льоду хрести й освячують воду. На Гуцульщині під час освячення стріляли з пістолів. Після цього вода в річках і потічках вважалась освяченою. Її набирають у прикрашені глечики на цілий рік. Після Йордану чотирнадцять днів не можна прати в освячених водоймах.

15 лютого – велике урочисте свято Стрітєння. Вірять, що в цей день зима зустрічається з літом. За Стрітєнням ворожать, яка буде погода надалі. Якщо тепло, то перемогло літо, а як холодно, то ще буде зима.

Весняний цикл народного календаря розпочинається приблизно 1 березня. Здебільшого він припадає на Великий піст. У березні відзначають свята Євдокії (в цей день розпочинали весняні роботи на городі, сіяли розсаду капусти, щоб гарно вродила), Теплою Олексі (ворожать, яка буде

весна), Сорока Святих (також визначають погоду на рік, вибирають зерно на насіння й вірять, що з кожної зернини вродиться 40 зернин).

7 квітня – Благовіщення. В цей день пробуджується земля. До Благовіщення, крім висівання в городі розсади капусти, не можна рушати землю, адже з неї з’являється все, що заховалось від зими. Вважають, що якою буде погода на Благовіщення, такою вона буде на Великдень.

Великий, або Страстний, тиждень починається з Вербної, або Шуткової, неділі. У церкві святять розквітлу вербу. У кого цвіт великий і повний – той увесь рік буде повний і ситий, у кого маленькі вербові котики – в того буде важкий і голодний рік. Посвяченою вербою б’ють один одного, сповіщаючи, що через тиждень буде Великдень. Хто проковтне посвячений “котик”, у того не болітиме цього року горло. Посвяченою вербою вперше виганяють худобу на пасовисько або ярмарок. Протягом тижня дівчата пишуть писанки, щоб було чим на Великдень обдаровувати хлопців. У Страстний тиждень не можна поселятися у нову хату. З Великоднього вівторока аж до четверга гуцулята “гріють діда” – сплячуть на городах і садах сміття, танцюючи навкруг багаття із співом “грійте Діда, дайте хліба”. З цими словами обходять сусідські хати, а за те їм дають спечені хлібці – “кукуши”. Діти дякують: “Дай, Боже, душам померлих царство небесне, а Вам, газдинько, аби овечки мирно покотились та й щоб ягнички починили”.

Із понеділка до четверга слід прибрати в хатах і на подвір’ї. У четвер і в суботу випікають паски, готують до посвячення кошики. А оскільки четвер називають чистим, то дехто купається в річках чи ставках, щоб захиститись від шкірних хвороб. Колись дівчата, щоб любили їх хлопці, за церквою в’язали на мотузках стільки вузлів, скільки дзвонили дзвони. Потім цю мотузку зберігали як оберіг.

У Великодню П’ятницю ніхто не працює, всі постять. Із цього дня не дзвонять у церковні дзвони. Після обіду ставлять у церкві плащаницю, і всі йдуть до церкви “на поклони”. Біля плащаниці ставлять почесну варту з молодих хлопців, які, міняючись, стоять аж до Великодня.

В саму Великодню ніч парубки й чоловіки розкладають на пагорбах великі вогнища. Молодь і старші люди ночують у церкві, молячись біля плащаниці. На Великдень освячується їжа: паски, ковбаси, яйця, писанки, сало, сир, хрін, сіль тощо. У гуцулів під час освячення пасок малі хлопці стріляють із саморобних самопалів. У Великодні дні всі дорослі й малеча можуть подзвонити у дзвони. Вважається, що хто на Великдень подзвонить, у того врожай буде великий, особливо гречки. Боїться дзвонів нечиста сила: розбігається по нетрях і прірвах. Дівчата біля церкви співають гаївки. У понеділок хлопці обливають водою дівчат, щоб ті завжди буди свіжими й здоровими. Дівчата дарують хлопцям писанки.

Через тиждень після Великодня – Проводи. В цю неділю наймають парастаси, гуцули гостяться.

День Юрія (6 травня) в горах – велике народне свято. Св. Юрій вважається охоронцем худоби й полів від переслідувань відьом і вовків. Напередодні свята на дверях стаєнь малюють хрести, щоб не допустити туди відьму, а за селом палять вогонь (“палять Юрика”, “палять Кирелейса”). Після потепління гуцули влаштовували проводи на полонину. В інших регіонах худобу виганяють на пасовища на Юрія, щоб вона була сита. Дівчата для краси і здоров’я вмиваються рососою. Через три дні святкують день св. Марка, або “волове свято”. Хоч це робочий день, але гуцули не брали до роботи волів, щоб не принести в дім нещастя.

Літній цикл свят на Прикарпатті дуже насичений. В суботу перед Святою неділею (Зелені свята) прикрашають хати зеленим гіллям дерев (липи, ясеня, явора тощо). Колись у цей день ходили на цвинтар святковим походом і відправляли молебні – “проводи” з пирогами, молоком, сіллю. На Покутті на Зелені свята обходили з церковною процесією поля й святили майбутній врожай.

Головним літнім святом є Івана Купала (7 липня), коли розквітає природа, відбувається літній сонцеворот. Колись наші предки вірили, що в ніч на Івана Купала цвіте папороть, хто зірве її квітку – матиме достаток і багатство та зможе знайти закопані скарби. В Іванову ніч дозріває багато чудодійних зел,

які треба збирати до світанку. Серед них розрив-трава, братки, чорнобильник, ведмеже вушко, любисток (приворот-зілля), барвінок (символ кохання й чистого шлюбу), рута (щоб любилися), червона рожа (символ дівочої чистоти), тирлич (щоб привернути хлопця). З них плели вінки, які зберігали весь рік. Дівчата і молодіці до схід сонця ходили оголеними на роси, щоб бути здоровими і красивими. Це свято дівочої краси і чистоти. Від Івана можна вже купатись, бо хто купався до Івана, того могли залоскотати русалки. По громових святах закінчувались жнива, і на Покутті справляли обряд обжинків.

Основними для осіннього святкового циклу були звичаї, пов’язані із закінченням тепла, завершенням збирання врожаю, поверненням худоби з літніх пасовищ, підготовкою до зими, поминанням предків, забезпеченням добробуту, здоров’я родини та утворенням нових сімей. Серед них виділяється Воздвиження Чесного Хреста, коли гадюки ховаються в землю. Раніше на Воздвиження розходились опришки на зимівлю. Найбільшим осіннім святом є Покрова. До Покрови має бути зібраний весь урожай. Покрова була захисницею Запорізької Січі та Української повстанської армії. По Покрові було найбільше весіль, тому кожна дівчина з великою надією чекала цього свята.

До традиційно родинних належать обряди, пов’язані з природним циклом життя людини – народження (родильні звичаї та хрестини), одруження (весілля), смерть (похорони та поминки).

Обряди, пов’язані з народженням дитини, поділяються на передродові, власне родильні та охоронні післяродові. Вони прийшли з давніх часів і тісно пов’язані з народними віруваннями. Згідно із звичаєвим правом, сім’я набувала чинності тільки тоді, коли в ній були діти.

Передродові звичаї на Прикарпатті сприяли доброму самопочуттю майбутньої матері, забезпеченню фізичної, розумової і моральної повноцінності новонародженого. До них належать заборони на споживання певних продуктів, вимоги не дивитись на деяких звірят та плазунів, уникати зустрічей з каліками. Велике значення надавалося психічному стану

жінки, оберіганню її від нервових потрясінь, сварок, переляку. На Прикарпатті за усталеними звичаями відбувалися народина, хрестини, перше постриження.

Традиційна гуцульська, покутська чи бойківська весільна обрядовість включає в себе як загальноукраїнські, так і місцеві елементи. У ній відображені народна мораль, звичаєве право, етичні норми, що формувалися століттями. Саме весілля можна назвати народним дійством, у якому всі присутні є водночас і учасниками, і глядачами. Кожне село має свої обрядові особливості.

Похоронно-поминальні звичаї і обряди на Прикарпатті зберегли багато язичницьких рис. У самій суті похоронної обрядовості збереглися стародавні риси культу предків, переконання про те, що й після смерті мертві цікавляться живими й втручаються у їх справи. Тому живі, з одного боку, намагалися догодити покійним обрядовими діями й жертвоприношенням, з іншого – робили все можливе, щоб не допустити небіжчиків до активного втручання у справи родини, односельчан, захистити домашніх тварин і посіви від їхнього впливу.

До передпохоронних належать вірування і ворожіння про смерть. Спостерігали за поведінкою окремих птахів і тварин (сов, пугачів, ворон, зозуль, курей, собак, кротів тощо), брали до уваги віщі сні, атмосферні явища. Якщо родичі переконані, що хворий незабаром помре, вони запрошують священника до сповіді та причастя. Згідно із народним звичаєвим правом, вмираючому пропонують зробити відповідні розпорядження щодо розподілу майна. Він прощається з рідними й сусідами, а якщо із кимось був у поганих відносинах, то перепрошується.

Коли людина померла, її одягають у все нове. Колись на Покутті покійника одягали тільки в домотканий одяг, відкидаючи шкіряні та металеві предмети, які “не пустять покійника в рай”. На Гуцульщині родичі трембітають на всі чотири кути хати сумну мелодію. На голос трембіти сходяться рідні, сусіди. Кожен приносить із собою свічку, молиться і аж потім вітається. У минулому столітті вночі при померлому молодь влаштовувала різні ігри – “грушку” на Гуцульщині, “лопатки” на Бойківщині, “лубок” на Покутті. Це залишки язичницьких похоронних обрядів. Адже наші предки вважали, що смерть – це лише перехід у інший стан, тому вона не сприймалась трагічно.

Хоронять покійника на третій день. На похорон збираються без запрошення. До старших приходять рідні,

сусіди, літні люди, до молодих – більшість односельчан, особливо молодих. Під час похорон неодружених часом виконуються весільні обряди: їх одягають у весільний одяг, прикрашають деревця тощо.

До післяпохоронних обрядів належать поминки (обід), роздарування речей покійного (“за душу померлого”), проведення післяпохоронної ночі, поминання померлих під час свят (на Святий Вечір, Великдень, Зелені Свята, св. Дмитрія тощо), дотримання жалоби, догляд за могилами тощо.

Світоглядні уявлення й вірування населення Прикарпаття тісно пов'язані із різноманітною господарською діяльністю й ґрунтуються на спостереженнях над природою та оточуючим середовищем. Вони нагромаджувалися протягом віків, переходячи від покоління до покоління.

Спостерігаючи за зоряним небом, наші предки розрізняли більшість сузір'їв, які одержали свої назви (Великий і Малий Віз, Хрест та ін.). Їм відомі були закономірності руху зірок, Сонця й Місяця, за якими визначались дні літнього й зимового сонцестояння, пори року й час доби. З давніх часів люди уважно придивлялись до атмосферних явищ і за ними, за поведінкою тварин, рослин прогнозували погоду. Так з'явилась народна астрологія, метеорологія, різноманітна й оригінальна народна медицина.

Світоглядні уявлення та вірування тісно пов'язані із природним середовищем. У віруваннях і забобонних діях прикарпатців, особливо гуцулів, важливу роль відігравав вогонь (ватра), віра в його очисну силу. Існували численні ритуали, обереги й табу. Вони, як і свята, мали оберігати людину від поганих впливів.

Дохристиянських часів сягають вірування, пов'язані з “нечистою силою” та іншими надприродними істотами, які здатні своїми діями завдавати шкоди (відьми, упирі, чорти). Чорти становили цілу ієрархію й осмислювались демонологією не лише як “нечиста сила”, а й як домашні духи – домовики. Значне місце в міфології наших пращурів посідали лісові або водяні мавки, русалки та їх нищитель – чугайстр. Вони могли допомагати людям, охороняти їх або,

навпаки, шкодили. Щоб позбутись їх, застосовували різні магичні дії. Гуцули, наприклад, підтримували “живу ватру”, носили з собою обереговий часник. Ще й нині збереглися вірування у чарівників – осіб, наділених незвичайними властивостям, здатних знатися з “нечистою силою”, посередників між людьми та іншим світом.

6.2. УСНА НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ

Барвіста народна уява населила гори й доли Прикарпаття сотнями міфічних істот. Наче в чарівному дзеркалі, у міфології в дещо прикрашеному чи трохи zdeформованому вигляді відбився реальний побут, заняття, стосунки галичан.

Добрим духом лісу уявляли гуцули чугайстра. В одних переказах він вищий від лісу, в інших – безтілесний дух, ще в інших – заросла шерстю людина. Чугайстер любить слухати смішні історії, танцювати, просить його почухати чи полоскотати. Людині чугайстер робить лише добро: попереджає її про небезпеку від злих духів чи від хижака, рятує худобу. Проте відомі перекази, що вівчарі знушаються над чугайстром, посадивши його на лезо сокири й добре знаючи, що цей дух незлопам'ятний і все пробачить і забуде.

Особливу увагу в усних переказах приділено чортові, який тут має більше десятка імен: “він”, “арідник”, “осинавець”, “щезник”, “той, що у скалі”, “той, що спопелів би”, “той, що у трісках”, “той, що з ріжками”, “слуга”, “помічник”. У міфах про створення світу гуцули згадують саме арідника.

Наприклад, розповідають, що коли ще не було людей, Господь і арідник пастушили. Бог пас тихі й покірні вівці, а шалений арідник – кози. У кіз тоді були метрові гострі роги, довгий, мов у мавпи, хвіст і пазурі на колінцях. Бог і арідник посперечалися, хто швидше попасе свою отару, подоїть і зварить сир. Господь виконував умови чесно, а хитрий арідник вирішив тільки вигнати кози й відразу ж загнати, щоб доїти. Але його худоба ніяк не хотіла повернутися в кошару, тому арідник котру козу на скалі впіймав, ту кинув униз, котру зловив на дереві за хвіст, ту так смикнув, що хвіст лишився в нього в руках, а іншим і пазурі пооббивав. За цей час Бог встиг напасти свою отару, пригнати, спокійно подоїти й зварити вдалий сир. Прийшлося арідникові визнати програш і віддати кіз Богові, але Господь милосердний не міг дивитися, як арідник журиться, й подарував йому козенятко. Чорт зробив із того козеняти козу-дуду й на ній із розпачем виграє: “Де мої

кози? Де мої кози?” Цей міф використав М.Коцюбинський у “Тінях забутих предків”, розповівши, як Іван Палійчук від арідника навчився грати на флюярі.

У горах побутують розповіді про вовкулаків-перевертнів. Удень це звичайні газди, а в час повного місяця вони перекидаються у вовків і нищать худобу на полонині чи в кошарі. Такого людино-звіра бояться собаки, а кулі не беруть. Гуцули віряють у відьом, мольфарів, чорнокнижників, градівників. Коли сонце тьмяніє, то відьми й упирі п’ють з правого Божого лица кров. Але Бог не противиться, бо милосердний і до кінця випробовує грішників. Про чорнокнижників і мольфарів верховинці кажуть, що ті “богують”, тобто є всесильними й можуть порятувати чи занепасти людину своїм ворожбитством. Градівниками називали тих, хто визначав погоду й міг розігнати дощові хмари. Основним знаряддям градівника вважалася палиця із церковного престолу, яка робила людину могутнішою від грому, блискавки й тих чортів, що у хмарах батогами підганяли душі грішників.

Фольклорні багатства Прикарпаття ще чекають своїх дослідників. Для прикладу візьмемо хоча б прислів’я. Більшість цих перлин була створена ще до XVII ст. Кожне прислів’я ставало квінтесенцією багаторічного досвіду народу. Щоправда, деякі з них зрозумілі тільки жителям конкретної місцевості. Наприклад, на Прикарпатті кажуть: “Твоя правда така рівна, як дорога до Обертина”. Цим прислів’ям натякають, що людина обдурює, бо до названого населеного пункту немає жодної рівної дороги. Особливості географічного розташування відбилися в приказці: “широкий, як Городенка”, оскільки це містечко дуже розкидане при незначній густоті населення. Своєрідно обіграно в прислів’ях і село Пациків, де колись продавали кіз. Якщо людину запитують, куди вона йде чи їде, а та не хоче признатися чи вважає свою справу дріб’язковою, то відповідає: “По кози до Пацикова”.

Закономірно, що на Прикарпатті з його сталими народними традиціями збереглися прислів’я історичного походження. Досі можна почути прислів’я з часів польської

окупації: “Пані Сконд повиديرала горобців з-під гонт”. Тут йдеться про Теофілію Яблоновську, яка будувала палаци й костели, а тому вимагала, щоб кріпаки сплачували податки яйцями, які використовувалися на будовах замість цементу. Звичайно, дозволялося здавати не лише яйця свійської птиці, а й воронячі, сорочачі, голубині й навіть горобині. Від такого втручання в природу кількість птахів різко зменшилася, особливо горобців “з-під гонт”. Прізвисько магнатки – Сконд пояснюється так: поміщиця мала стільки маєтків, що в обличчя не могла запам’ятати навіть орендарів, шутала їх. Польське “сконд” якраз і перекладається як “звідкіля”.

Велику роль у житті мешканців краю здавна відігравали байки, казки й легенди. На Прикарпатті побутують, наприклад, байки повчального змісту – “Дятел”, “Каня”, “Як ворона з пляшки води напилася”, “Дві жаби”. Тонкий цінитель народних казок, сам автор чудової збірки “Коли ще звірі говорили”, І.Франко підкреслював, що з усіх казок малятам найлюбіші про тварин, які “починають говорити, думати і поводитися, як люди”. В Галичині звірі із казок мають сім’ї, подають один на одного в суд, виконують релігійні обов’язки: постригаються в ченці, постять, сповідаються.

У народних легендах обов’язкова точка перетину з реальною подією, історичним героєм чи природним явищем. На Прикарпатті побутує багато легенд про Довбуша та його побратимів-опришків. Легенда може пояснювати природне явище (“Чому бузюк жаб і гадюк збирає”, “Дятел”, “Як мати зозулею стала”, “Чому пес живе біля людини”). Чимало зустрічається легенд, які пояснюють назву місцевості, населеного пункту, річки, гори, озера (“Княждвір”, “Княгинин”, “Богородчани”, “Галич”, “Кринос”, “Годи-Турка”, “Піп Іван”).

В апокрифах – коротких напівфантастичних оповіданнях, крім людей, діють Господь Бог, Ісус, Пречиста Діва, ангели. На Прикарпатті відомі, наприклад, апокрифи “Про скупу паню, яку ангел-хранитель намагався врятувати від пекла”, “Про жінку, яка випросила в Бога життя умираючому синові,

та сама потім каялася”, “Про грішника, гріхи якому не хотів відпустити священик, та відпустив Христос”. В одному з апокрифів розповідається про чоловіка, який після своєї смерті дорікнув Ісусові, що дуже набідувався. Спаситель показав чоловікові карту його життя, на якій сліди Бога й людини стелилися поруч, тільки в одному місці залишився єдиний слід. Чоловік згадав, що тоді йому жилося найтяжче, але Спаситель відповів: “Ой, чоловіче, то не твій слід! В цей момент я тебе на руках ніс!”.

Галичани створили чимало народних молитов. Як взірець, можна згадати ту, яку щовечора промовляли малі дітки:

Зішли, Боже, ласки
На дітей маленьких,
Щоб вирости на потіху
Батеньки і неньки.
Май, Боже, в опіці
Всю нашу родину,
Глянь ласкавим оком
Ще й на Україну!

Пісенний фольклор. Пісенний фольклор Прикарпатського регіону досить барвистий. Від найдавніших часів населення краю зберегло календарно-обрядові пісні. У колядках та щедрівках і досі відчутний язичеський мотив поклоніння силам природи, багато з них присвячено весні (“В полі, полі плужок ходить”, “В садочку, садочку”). З прийняттям християнства виникли церковні колядки, в яких прославлялася Свята Родина, яка в уяві народу ставала ідеальним прикладом сім’ї. Щедрівки й колядки пересипані побажаннями, вітаннями, прославлянням господаря та кожного члена його сім’ї. В них віддано шану батькам, передано надії на багатий урожай і добрий приплід домашньої худоби (“Ой там в полі при дорозі”, “Щедрий вечір всім вам”, “Ой чи дома, дома”).

Поширені пісні весняно-літнього циклу: гаївки, петрівчані, купальські. У веснянках оспівано пробудження землі, оновлення природи, приліт птахів, весняні клопоти й турботи. Невід’ємним елементом цих пісень є танцювальне

коло, що відображає зовнішню форму сонця – символ життя. В танцях імітуються рухи, властиві героям, про яких йдеться в пісні (“Звивайтеся, огірочки”, “Ой грай, жуче”, “Як ми ішли до села”, “Нашу перепелоньку та й голівка болить”).

Багата символіка супроводжує народне свято Івана Купала, яке місцеві жителі називають Купайло. Купальські пісні збереглися в основному в тих селах, які знаходяться на берегах Дністра, Бистриці, Прута. Основні елементи купальського свята – культ сонця, розкладання вогнищ і перескакування через вогонь, збирання трав, пошуки цвіту папороті, купання й обмивання.

Значну частину пісенного фольклору Прикарпаття займають весільні пісні. Вони пронизані тугою розставання молодой з дівочтвом, батьками, рідною домівкою (“Як в горах, горах бубни б’ють”, “Давай, матінко, масла”, “На сей дім впала слава”). Перед тим, як покласти дівчині на голову вінок, мати або брат розплітає й чеше їй косу, а присутні при цьому співають сумних пісень (“Ой братчик косоньку розплітав”, “Мамка косу розплітає”). Під час вінкоплетень, випікання короваю, прибирання весільного деревця виконуються чотирирядкові пісні-ладканки. Крім пісень, на весіллі звучать й різного роду вітання, побажання, запрошення. Сестра нареченого просить дозволу в батьків молодой на символічний перехід нареченої в інший рід:

Просить молодий і молодого старшина,
Щоб ви віддали свою дитину
В нашу родину
В добру годину.

Гості, які приходять на весілля, вітають молоду пару, але при цьому не забувають і батьків наречених, яким кажуть: “В добрий чьес почьети, ще в ліпший скінчьети, внуків дочекати, многа літ прожити!”.

Проводжання молодой до шлюбу, який узаконить її перехід в іншу сім’ю, супроводжується журливими піснями про розставання:

Ой перший раз, Марусенько, перший раз,
Ой вклонісі родонькови хоч сто раз,
Ой бо тебе матінонька годувала,
Нім сі твого поклоньку дочекала.

Широку панораму народного життя й побуту Прикарпаття змальовують родинно-побутові пісні. Вони всебічно розкривають родинні взаємини близьких людей. Окрему групу становлять пісні про жіночу долю (“У неділю рано”, “А я в батька росла”, “Червона ружа трояка”). Почуттям глибокого, задушевного ліризму пройняті пісні про кохання. Найчастіше вони оспівують розлуку з милим, зрадливу любов (“Наступає чорна хмара”, “Ой на горі верба рясна”, “Ой вечір вечоріє”), трагедію закоханих, щастю яких перешкоджають життєві обставини (“Світи, місяць, в нічку”, “З гори на долину”). Ще й досі в Карпатах творяться пісні-хроніки (пісні-новини), які народжуються за слідами якоїсь кривавої драми. Згадаймо, що на основі саме такої пісні Іван Франко написав драму “Украдене щастя”.

Навіть похоронні голосіння в західних українців наближалися до пісень. Тут використовувалися ті ж художні засоби, та ж глибока повага до милої серцю людини, той же ревно́й жаль: “Ой мужу мій дорогенький, соколе ясненький, звідки тебе виглядати, які столи застеляти?..”

У піснях на теми конкретних історичних подій (про татаро-турську навалу, повстанський рух) народ наділяв своїх лицарів кращими якостями – відвагою, мудрістю, патріотизмом, відданістю Вітчизні. Антикріпосницький рух в Україні, що охопив міста й села Прикарпаття, знайшов яскраве відображення в піснях про опришків та їх славного ватажка Олексу Довбуша (“Ой по під гай зелененький”, “Гей, браття-опришки”).

З давніх часів у пісенному різнобарв’ї народної творчості Прикарпаття були поширені співанки-коломийки. Початки коломийкового жанру сягають ще часів формування української нації. Його розквіт слід віднести до XVI-XVII століття. Перші записи коломийок з’явилися в Галичині у збірниках Вацлава Залеського та Якова Головацького. Спеціальне

дослідження коломийкового жанру здійснив етнограф Володимир Гнатюк. Його тритомне зібрання, опубліковане у 1905-1907 роках, вміщує 9 тис. перлин народної пісенності з різних куточків Прикарпатського краю.

Коломийка – коротка, найчастіше дворядкова пісня, об’єднана у в’язанки, які здебільшого виконуються у жвавому, рухливому темпі на мелодії усталеного типу. Однією з головних рис коломийки є специфічний коломийковий розмір (14-складовий вірш). Під впливом розміру часто змінюється наголос, особливо в кінцевих римованих словах. Виконання коломийки поєднується з мімікою та хореографією. В народі чітко розрізняють коломийку “до танцю” і коломийку “до співу”. Вражає багатство образів-символів, порівнянь, епітетів, зіставлень за подібністю, паралелізмів у коломийках (“Ой не січи та не рубай зеленого дуба. Не цілуй же, не обнімай, коли ті не любя”).

Тематика коломийкового жанру охоплює найрізноманітніші явища навколишнього світу. В них відображено щоденні заняття людей і красу довкілля (“Не є краю фاینшого, як Карпати літом, коли гори приберуться травою і цвітом”), побут і звичаї (“Пішов гуцул в полонину травицю косити, а гуцулка – сіно гребти, кулешу варити”), любовні переживання (“Ой зозуле, зозуленько, позич мені крилець, най полечу та й узнаю, де мій чорнобривець”).

Яскраву сторінку пісенного багатства Західної України становлять пісні про героїв національно-визвольної боротьби початку XX століття. У середовищі січових стрільців розвивувався талант таких поетів і композиторів, як Левко Лепкий, Роман Купчинський, Мирослав Ірчан, Михайло Гайворонський. Серед пісень, що майже відразу стали народними, ще з часів першої світової війни побутують закличні “Грають сурми”, “В горах грім гуде”, “Машерують добровольці”. Піснено-реквіємом січовому стрільцтву вважається широковідома “Засумуй, трембіто”, в якій прямо названо страшні втрати нації (“Бо зів’яло галичанам тридцять тисяч цвіту”). Навіть у найтяжчі часи, коли тоталітарна система руйнувала підвалини української нації, народні пісні рятували людські душі від безнадії та відчаю.

6.3. МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ

Мова нашого краю, будучи виявом загальнонаціональної української мови, має і певні місцеві особливості вимови звуків, словникового складу й граматичної будови.

На Івано-Франківщині поширені говірки південно-західного наріччя української мови: гуцульські, покутські, опільські (або наддністрянські), бойківські, а також окремими краплями переселенські лемківські.

Гуцульські й бойківські діалекти охоплюють гірську частину краю, розмежовуючись між собою смугою перехідних говірок у межиріччі Лімниці й Бистриці Надвірнянської. Гуцульські говірки в основному зосереджені у Верховинському, Косівському й Надвірнянському, бойківські – в Долинському й Рожнятівському районах, на південний захід від умовної лінії Болехів-Долина-Перерісль-Ланчин-Косів-Кути.

На північний схід від цієї лінії тягнуться опільські та покутські говірки. Межа між ними пролягає широкою смугою перехідних говірок по лінії північніше Надвірної - Отинія-Живачів-Петрів. У селах Рогатинського, Калуського, Галицького, Тисменицького, Тлумацького та в північно-східних населених пунктах Долинського й Богородчанського районів поширені опільські говірки. Снятинщину, Городенківщину, Коломийщину та частково Тлумаччину, Косівщину, Надвірнянщину обіймають покутські говірки.

Кожен із діалектів, що поширені в нашому краю, характеризується низкою специфічних фонетичних, лексичних, граматичних рис. Одні з них властиві всім говорам регіону, інші побутують лише в одному чи в двох-трьох діалектах.

Спільними діалектними особливостями мови населення краю є, зокрема, вимова ненаголошеного *е* наближено до *и* (*се^ило, ме^ине*), відмінкові форми на *-ови* (*єви*) в давальному та місцевому відмінках однини іменників чоловічого й середнього роду (*братови, конєви, сєлови*), стягнені закінчення *-ов, -єв* (з *-ойу, -єйу*) в орудному відмінку однини іменників жіночого

роду, порядкових числівників та займенників (*руков, ногов, білов, третєв, собєв*), відсутність подвоєних приголосних в іменниках середнього роду на зразок *зілє, житє*. Однак більшість специфічних діалектних рис не мають загального поширення.

Гуцульські говірки. Голосний звук *а* після м'яких приголосних та *й* переходить у *е, и, і* (*гусє, вєєв, лошє, памієть, йик, заїць*). Звук *и* під наголосом вимовляється як *є* (*ведієти, дієна, хатє*). Голосний *і*, що чергується з *о* у відкритих складах, звучить як *и* (*виє, дзєви, мист та ін*). У дієслівному префіксі *ви-* послідовно виявляється звук *і* (*вієрати, вієсанати та ін*). Приголосний звук *р* зберігав давню м'якість (*косарь, черьєвєк, докторь, морьєква*). Як і в більшості говірок краю, м'які приголосні *т, д* перед *і, є* переходять у *к, г* (*кієто, кєшєко, гєра, гєжєє*). Звуки *ц, с* в кінці слів, а також перед *а, у, и* здебільшого стверділи (*хлопєц, шєвєц, одовиєца, перєц, цєс, цєса, дєс*). Шиплячі звуки зберігають давню м'якість (*цьорнєй, шьєс, жьєвєчє, чієму, черєс*). Дзвінкі приголосні перед глухими *і* в кінці слова втрачають дзвінкість і переходять у глухі (*сєт, мієт, лієт, пієт*). Звукосполучення губних приголосних з *й*, на відміну від загальнонародної мови, не має вставного *л* (*куп'ю, люб'ю, роб'ю, воєи роб'єт, люб'єт*). Звукосполука *хв* вимовляється як *ф* (*фієт*), *дн* – як *нн* (*блєннєй*). Для гуцульських говірок характерною є тенденція до скорочення окремих звуків і цілих складів, передовсім ненаголошених, наприклад: *ка* (каже), *кау* (кажу), *почькай* (почекай). Ця властивість виразно простежується у кличній формі власних імен: *Ива!* (Іване), *Пара!* (Параско), *Ю!* (Юрку), *Васу!* (Василу).

Вищий ступінь порівняння прикметників утворюється за допомогою частки *май*: *маєкрашєчєй, маєбілшєй* та ін. Замість форм займенників *мені, тобі, собі* вживаються *ми, ти, єи*, замість *мене* – *мєє, м'є, н'є*, замість *себе* – *єєи*. Дієслова в 3-ій особі множини теперішнього часу *II-ої* дієвідміни втрачають в закінченні *т*: *воєи носє* (носять), *сидє* (*сидяєт*) та ін. У 3-ій особі однини *I-ої* дієвідміни при стягнених закінченнях виступає *т*: *воєа знєт, вієслухєт, плавєт*. Умовний спосіб дієслів

утворюється з частки **бих** і форм минулого часу, наприклад: *носив бих, ходив бих, несли бих, послали би сме*. Форми дієслів минулого часу в 1-й особі однини і множини закінчуються на **-сме** (*ходивсме, маласме, просевсме*), у 2-ій особі однини чоловічого роду – на **-се (-їс)** (*бравес, казавес*), жіночого і середнього родів – на **-с (чекалас)**, у множині – на **-сте (зналисте)**. У складеній формі майбутнього часу допоміжні слова *му, меш, ме (мет)* вживаються не після, а перед неозначеною формою дієслова: *му ходети, мемо знати, меш робети*.

Своєрідність гуцульського діалекту значною мірою зумовлена його словниковим складом. До специфічно гуцульських слів належать, зокрема, *байкувати* 'розмовляти, оповідати', *гражда* 'спеціальний тип огорожі', *невістульки* 'польові ромашки', *флекєв* 'парубок', *поте* 'птах', *бануш* 'густа страва з кукурудзяного борошна', *боришка* 'картопля', *гачі* 'штани', *черес* 'широкий шкіряний пояс', *берь* 'кладка через річку', *береза* 'старший серед колядників', 'джерело', *грунь* 'хребет гори', *кечера* 'гора', *просимець* 'грудень', *арідник* 'чорт', *чугайстер* 'лісовий дух', *мольфарь* 'чарівник', *чуберька* 'дерев'яне коритце'.

Бойківські говірки. Звук **а** після м'яких приголосних та **й**, на відміну від такого ж звука в інших говірках краю, як і в українській літературній мові, не змінює своєї вимови: *час, який, місяць, надія* та ін.

У багатьох бойківських говірках після губних та **г, к, х** на місці **и** літературної мови звучить **ы**, який характеризується більш задньою вимовою, ніж **и**, наприклад: *быкы, хыба, пыв, мыв, мы, вы* та ін. Після губних приголосних відсутній вставний л: *люб'ю, вхон'ю, лом'ю, бав'ю* та ін. Шиплячі **ж, ч, ш**, як і в гуцульських говірках, вимовляються м'яко: *ніжєь, чяри, шяпка, жяль, межя*. В ряді говірок в кінці слів приголосні звуки, на відміну від інших говірок краю, зберігають дзвінкість: *дід, обід, дуб, віз, під, зуб, хлів*. Звук **н** у суфіксах **-еньк, -оньк-** часто переходить у **й**: *малейкий, старейкий, поволейки, полегойки*. М'який звук **р** зберіг м'якість як у кінці, так і в середині слів (*теперь, верьх, верьба*). У багатьох словах на місці **ж** появляється **дж**: *пряджа, меджа, їдж, дождж*.

В орудному відмінку однини іменників чоловічого роду на **-єць** і середнього роду з основою на **-ц** переважає закінчення **-ом**: *пальцьом, сощцьом, кінцьом* та ін. В називному відмінку множини серед іменників чоловічого роду типовими виявляються форми на **-ове**: *братове, синове, столове*. В орудному відмінку множини переважають форми з закінченням **-ома**: *шевцьома, пальцьома братома*. Замість займенників *мене, тебе* поширені форми *ня, тя (неси ня, я тя люб'ю)*. Для бойківських говірок характерне творення складених числівників шляхом уживання одиниць перед десятками: *два-двадцять (22), три-сорок (43), п'ясто (500)*. В багатьох говірках відбувається стягнення форм дієслів 2-ої та 3-ої особи однини теперішнього часу: *знаш, читаши, бігаши, знат, читаєт, бігаєт*. У 1-ій особі множини дієслів переважають закінчення **-ме**: *їдеме, береме, носиме*.

Типово бойківськими є слова *вуаши* 'куртка з домотканого сукна', *катран* 'барвіста вовняна запаска', *кичка* 'підчіпок, грубий обруч з полотна під чіпцем', *бовдур* 'димохід над вогнищем', *батерний* 'спритний', *бовд* 'скеля', *вайда* 'старший серед колядників', *вель* 'сорт, гатунок', *глоба* 'кара, покута', *гов'ядо* 'худоба', *гуль* 'ледар, нероба', *казнь* 'наклеп, підступ', *домів* 'додому', *кіпрій* 'пухкий', *козарь* 'пастух кіз', *кам'янки* 'брусниці', *лаз* 'поляна в лісі', *мовня* 'блискавка', *пеліна* 'ледащо, ледар', *ораль* 'пастух коней', *орба* 'орання', *пак* 'пізніше, потім', *парть* 'щастя', *повищя* 'келих, чарка', *пріст* 'глибочінь', *распра* 'суперечка', *рогатина* 'довгий шіж', *ронім* 'галас, шум', *рудка* 'гнила вода', *сталя* 'шар, верства', *студенець* 'джерело', *суд* 'велика бочка', *сутки* 'вулички'.

Опільські говірки. Звук **а** після м'яких приголосних переходить у **є, й, і**: *декувати, чьєс, темити, кігнути, шьипка*. Ненаголошений **а** перед звуком **в** часто звучить як **о**: *дов, мов, ловка, провда, зовтра*, а ненаголошений **о** у вимові зближається із звуком **у** або повністю ним заступається: *худи, рубити, курова*. М'які приголосні **з, с, ц** перед **і** та перед м'якими приголосними і в кінці слів зазнають сильного пом'якшення,

набуваючи шепелявого відгінка (*с^швіт, ц^швек, шіс^шц^ш*). Звуки *г, к, х* пом'якшуються перед *е*: *хетрий, лавкс, яксй, моргі*. Дзвінкі приголосні перед глухими і в кінці слова послідовно переходять у глухі: *банка, лехка, ніш, сат, ріш*. Давній м'який *р* став твердим, а в багатьох говірках після нього виділився *й*: *р'ят, пор'ядок, зор'я, р'ясно*.

У давальному й місцевому відмінках однини прикметники жіночого роду вживаються без кінцевого *й*: *файні дівці, на зелені траві, у треті бригаді, на мої машині*. У формах 3-ої особи однини теперішнього часу дієслів II-ої дієвідміни кінцевий *т* твердий, при цьому він зберігається, якщо наголос падає на закінчення, і опускається, якщо наголос падає на основу: *сидит, стоїт, але він ходи, роби*. Не вимовляється кінцевий *т* і в зворотних дієслівних формах на зразок: *песесі, пасесі*. Замість займенникових форм *мені, тобі, собі* вживається *ми, ти, си (мі, ті, сі)*: *дай ми, вповів ти, я си не воріх*. Дієслова у минулому часі зберігають фонетично змінені залишки давніх складених форм минулого часу у вигляді закінчень I-ої особи однини чоловічого роду -*ім*, жіночого роду -*м* (*пів-ім, мерз-ім, пил-м, мерзла-м*), 2-ої особи однини чоловічого роду -*іс*, жіночого роду -*с* (*пів-іс, мерз-іс, мерзла-с*), 1-ої особи множини -*смо* (*пили-смо, мерзли-смо*), 2-ої особи множини -*сте* (*пили-сте, мерзли-сте*). Поширені форми майбутнього часу на зразок: *буду мав, ходив, будеш ходила* та ін.

Із специфічно опільських слів відзначимо такі: *бамбула* 'недотепа', *бенькарт* 'шибеник', *бзуна* 'бузина', *позички* 'порічки', *бузьок* 'лелека', *бутлі* 'скляна посудина з вузьким видовженим горлом', *вужівка* 'мотузка', *грань* 'жар', *тріс* 'висівки', *дзявуліти* 'скавучати', *збитошний* 'пустотливий', *варга* 'губа', *мидниця* 'милниця, таз', *запорок* 'зіпсоване яйце', *затирка* страва', *зизий* 'косий', *зага* 'печія', *кавка* 'ворона, карник 'приміщення для свиней', *корець* 'міра ваги', *коц* 'шерстяне одіяло', *куластрі* 'молозиво', *кливець* 'молоток', *манатки* 'речі', *маркотно* 'прикро', мешти 'туфлі', *мізерія* 'салат з цибулі, огірків і помідорів, заправлених сметаною', *напомацки* 'наосліп', *пулярис* 'гаманець', *рихт* 'правда', *рушита* 'решітка в кухні для осідання попелу'.

Покутські говірки. Як і в гуцульських та опільських говірках, звук *а* після м'яких приголосних та *й* послідовно переходить у ненаголошеній позиції здебільшого в *і* (*місіць, паміть, десіть, ікий* та ін.), а в наголошеній – в *е, и* (*жсба, днє, чєс, цвьнк, зорьи* та ін.). М'які приголосні *д, т* переходять у м'які *г, к*: *гїдо, гїло, гївка, кісто, кісний, кігнути*. М'які звуки *з, с* в кінці слів та перед закінченнями іменників жіночого роду в називному й знахідному відмінках однини стверділи: *дєс, хтос, колєс, керниця, дїйниця, спїдницю*. Шиплячі *ж, ч, ш* звичайно пом'якшуються: *душе, чього, плачь, шьо, шьцьо*. Дзвінкі приголосні здебільшого оглушуються перед глухими та в кінці слів: *рас, віс, морос, сат, т хаті, друшка, парупки*.

Неозначена форма дієслів із основами на *г, к* зберігає давній суфікс -*чи*: *печи, течи, стричи*. 3-тя особа однини II-ої дієвідміни має стягнене закінчення без кінцевого *т*, якщо наголос падає на основу дієслова: він *ходе, носє, просє, возє*. В 3-ій особі множини дієслів II-ої дієвідміни в закінченні зникає *т*: *воши садє* (садять), *роблє* (роблять), *хотї* (ходять), *носі* (носять). У I-ій особі однини приголосні *д, т, з, с* в частині говірок, особливо південно-східних, зберігаються перед закінченням і пом'якшуються (*водю, крутю, возю, просю*), хоч поряд можливі й звичайні форми (*вожу, кошу, прошу*).

Характерними для покутських говірок є такі слова, як *борзо* 'швидко', *буката* 'шмат, кусень', *бульбона* 'пропасть, глибоке місце в річці чи ставі', *відай* 'мабуть', *гвер* 'рушниця', *дєдьо* 'батько', *катран* 'ганчірка', *катране* 'лахміття', *кицка* 'грудка землі', *крак* 'гак, скоба', *креперувати* 'гинути, пропадати', *лумер, лумєра* 'номер, число', *люфт* 'повітря', *пазити* 'пилнувати, стерегти', *пацити* 'терпіти, зносити', *путті* 'відро', *речинєць* 'строк, термін', *твар* 'обличчя, лице', *турма* 'згряя'.

Наведеними фонетичними, лексичними й граматичними рисами характеризується переважно мовлення старшого покоління людей. У мовленні середнього й молодшого покоління завдяки засвоєнню літературної мови в школі, впливу мови художньої літератури, засобів масової

інформації, театру, кіно діалектний різновид загальнонаціональної мови часто співіснує з літературним або більшою чи меншою мірою витісняється.

Місцеві особливості мови краю знайшли своє відображення в уснопоетичній і художній творчості. Народні пісні, легенди, прислів'я і приказки, коломийки з Гуцульщини мають діалектні риси гуцульських говірок, у бойківському фольклорі відбилися особливості бойківського діалекту, опільський і покутський фольклор зберігає мовні риси своїх теренів.

Місцеві діалекти позначилися й на мові художньої літератури, переважно на мові персонажів. Неперевершеним майстром використання покутських говірок був Василь Стефаник. Основою мови героїв літературних творів Марка Черемшини стали гуцульські говірки, досить помітний вплив бойківських говірок на мову художніх творів Івана Франка, зокрема раннього періоду, опільські діалектні риси простежуються у творчості Маркіяна Шашкевича, Михайла Яцкова та інших місцевих письменників.

6.4. ЛІТЕРАТУРНЕ ПРИКАРПАТТЯ

Літературна палітра Івано-Франківщини рясніє іменами яскравих і самобутніх митців, з-поміж яких можна виділити Івана Вашкевича, Василя Стефаника, Марка Черемшину, Леся Мартовича, Михайла Яцківа, Дмитра Павличка, Ірину Вільде, Романа Федоріва, Романа Іваничука, Тараса Мельничука, Степана Пушика... Із Прикарпаття пов'язана доля багатьох поетів, прозаїків, драматургів, літературознавців, які утверджували своєю творчістю високі ідеали гуманізму, відданість рідній землі, отчому краю. Не випадково витоки мистецьких традицій Прикарпаття сягають древнього Галича, творчості легендарного Митуси.

Є на літературній карті Івано-Франківщини імена, знані й шановані віддавна, є менш знані й такі, що лише недавно повернуті із забуття. Однак усіх їх єднає спільне життєве й мистецьке кредо – служити своєму народові. Часом саме ці, здавалося б, менш помітні на літературному горизонті постаті найповніше відтворюють ідейні та духовні тенденції свого часу, адже вони, за влучним висловом М.Драй-Хмари, “як ліхтарі, освітлюють усе навколо”, а корифеї прожекторами впинаються в майбутнє”.

Щедра талантами галицька земля. Недалеко від Галича, в Тустані, народився Лаврентій-Зизаній Тустановський, видатний український богослов, педагог, граматик і перекладач, один з укладачів “Бесід Івана Золотоустого”, автор “Граматики Словенскої” і букваря “Наука о читанню і розумінні письма словенського язика”, першого друкованого церковнослов'янсько-українського словника “Лексис” (XVI століття). Видані ним праці протягом багатьох десятиріч слугували шкільними підручниками не тільки в Україні, але й у Росії.

Галицька земля подарувала слов'янському світові видатного українського лексикографа, поета, перекладача, гравера й друкаря – Памва (Павла) Беринду, автора славнозвісного “Лексикона славеноросского й имен толкованія”.

З Івано-Франківщиною тісно пов'язане життя й діяльність Іова Княгиницького – відомого церковного діяча кінця XVI – початку XVII століття. Княгиницький народився у Тисмениці, у шляхетській родині. Був ченцем й ігуменом Угорницького монастиря, згодом – засновником Манявського скиту, що на довгі часи став оплотом православної віри. Це до Княгиницького приїжджав, повернувшись в Україну з далекого Афону, Іван Вишенський.

У станіславській гімназії вчився у 1824-1830 роках один із діячів Галицького відродження, учасник “Руської трійці” Іван Вагилевич, уродженець с.Ясень біля Рожнятова.

Донедавна були відомі лише дві його балади – “Мадей” та “Жулин і Калина”. Але виявлений у львівських архівах рукописний збірник ранніх творів значно розширив уявлення про І.Вагилевича як про письменника. У цьому збірнику представлені ліричні поезії автора, чотири народні легенди, а також фрагменти віршованої повісті “Упир” і віршованої п’єси “Марія”. Окрім оригінальних художніх творів, перекладів і переспівів, публіцистичних статей, Вагилевичу належать наукові праці й розвідки з літературознавства, історії, мовознавства, фольклористики та етнографії.

Діапазон наукових інтересів І.Вагилевича не може не вражати. Він першим із вітчизняних науковців звернув увагу на міфологічну основу народних свят і обрядів, багатьох фольклорних текстів, перш за все колядкових і баладних, вказав на давньоіндійські й давньоукраїнські фольклорні паралелі тощо. Запропонований вченим поділ колядок на групи (для господаря, для господині, для парубка й для дівчини) зберігся донині. Не втратили своєї актуальності такі його незавершені й неопубліковані праці, як “Велике слов’янське свято коляда”, “Слов’янська символіка”, “Весілля у слов’ян”, “Демонологія” та ін. Опубліковані в чеських і польських часописах фундаментальні науково-етнографічні розвідки “Гуцули, мешканці східної частини Карпат”, “Бойки, русько-слов’янський люд у Галичині”, “Лемки, мешканці західного Прикарпаття”, як і перша синтетична студія історії

української літератури, залишаються відправним пунктом подальших досліджень на цю тему.

Карта літературного Прикарпаття немислима без яскравої постаті Антіна Любича Могильницького. Це його голос лунав свого часу в віденській залі Державної ради, делегатом якої він був: “Яко русин з роду, говорю я з глибини руського серця, що руський язик є цвітущий, совершенний і був колись язиком польського королівського двора і дворян”. Червоною ниткою проходять через усю творчість Могильницького мотиви патріотизму. У віршах “Ученим членам руської матиці (Нового року 1849)”, “Судьба поета”, “Пробудися, соловію”, “Рідна мова”, “Русин вояк” поет закликає любити рідне слово, відмовитися від бездумного наслідування чужоземщини. Цікава сторінка творчої спадщини А.Могильницького -- поема “Скит Манявський”. Звернувшись до історичних часів Київської Русі, доби правління Ярослава Мудрого, автор на основі фольклорних легенд і переказів вибудував оригінальний сюжет про заснування Манявського монастиря. У своєрідній передмові до поеми – елегійному вірші “Где ся наші пісні діли?” – автор тужить за минулим, повним героїки й слави, а в прозовій частині зауважує, що хотів своєю поемою “землякам подати кусок питомого свойського хлібця”. А.Могильницький, письменник і громадський діяч, палкий захисник рідної мови й культури, народився в с.Підгірках біля Калуша. Упродовж усього життя він виступав проти колонізації Галичини. Це йому, як і його попередникам – діячам “Руської трійці”, Іван Драч присвятив чудові поетичні рядки:

Земний уклін вам, хто відстояв
свій вік, свій дім, свій чесний хліб...
Не опімечили святої,
Не спольцили, хоча й могли б.
Ми ладні руки цілувати
Тому, хто у страшній порі
Зберіг для нас дзвінкi Карпати
І мову голубу зберіг.

На кладовищі у с.Підпечари похований галицький педагог і письменник, автор цікавих історичних досліджень, син

місцевого пароха Василь Ільницький. Повісті та оповідання Ільницького (“Суджена”, “Горбатий”, “Свати”, “Роман Дуля”, “Рогніда-Горислава”) за життя письменника були досить відомими в Галичині. Проза Ільницького, хоча й позначена виразним дидактизмом, цінна, передовсім, як свідчення глибокої і ґрунтовної обізнаності автора із фольклором.

У Хотимирі Тлумацького повіту в 1835 році народився Ксенофонт Климкович, активний співробітник часописів “Слово”, “Вечерниці”, “Основа”, видавець літературно-політичного щомісячника “Мета”. У першому номері журналу К.Климкович проголосив програму розвитку духовного життя народу, “... потребу такого письма, щоб було огнищем руської народної ідеї”. Завдяки його праці було перекладено окремі твори Т.Шевченка і Марка Вовчка німецькою мовою.

З м.Станіславом тісно пов’язана громадська й видавнича діяльність піонерки українського жіночого руху в Західній Україні, письменниці Наталії Кобринської. З її ініціативи було засновано “Товариство руських женщин”. Н.Кобринська була серед ініціаторів видання літературного альманаху “Перший вінок”. Тематичною домінантою творів, уміщених у цьому виданні, стало художнє освоєння проблем, пов’язаних із долею жінки.

В с.Лесівці неподалік від Станіслава народився Михайло Яцків, яскравий і самобутній український прозаїк. Незабутні враження дитинства, проведеного на лоні чудової природи, захоплення фольклором рідного краю спричинились до яскравого спалаху його мистецького таланту. В неповторній манері його письма риси європейського літературного символізму переплелись із символізмом фольклорним, з елементами народної демонології. Вже в ранніх творах письменника – повістях “Огні горять”, збірках новел “В царстві сатани”, “Душі кланяються” – вражає і глибокий психологізм, і широкий діапазон творчих зацікавлень (життя селян, військовий побут, взаємини гімназійної молоді). Подальший розвиток прози М.Яцківа характеризується поглибленням ліризму, освоєнням модерної техніки письма. Цей шлях пошуків не був рівним. У прозі Яцківа помітний синтез

елементів поезики імпресіонізму, реалізму, експресіонізму (“Душі кланяються”, “Христос у гарнізоні”, “Боротьба з головою”, “Дитяча груди у скрипці”). Перлинами української неоромантичної прози є новели письменника “Біла квітка” та “Лісовий дзвін”, насичені духом гуцульських легенд, багатой демонології Карпат.

У статті “З останніх десятиліть ХІХ віку” Іван Франко захоплено й не без подиву зазначав, що “на полі новелістики Галицька Русь у тім часі видала ряд талантів, яких не постидалась би ні одна далеко багатша від нашої література”. Франко називає серед цих яскравих творчих індивідуальностей і наших краян – М.Яцківа, Василя Стефаніка, Андрія Чайковського, Леся Мартовича, Тимофія Бордуляка, Марка Черемшину.

Василь Стефанік і Лесь Мартович були однолітками (народилися 1871 року) на Снятинщині. Одночасно починали свою культурно-просвітницьку й суспільно-політичну діяльність, перші їх художні спроби теж припадають на один і той же час. Щоправда, міне чимало літ, перш ніж В.Стефанік “вибухне” на сторінках чернівецької “Праці” новелою “Виводили з села”. Мартович тоді вже мав у своєму творчому доробку “Нечитальника”, “Івана Рила”, “Лумеру”, “Винайдений рукопис про руський край”, численні публікації в газеті радикальної партії “Хлібороб” і досвід редагування “Громадського голосу”.

Надто різні за своїм художнім темпераментом, письменники органічно доповнювали один одного. Обидва дивилися на світ “примруженим оком”: один – крізь призму трагічного світосприймання, а інший – сміхової культури. В.Стефанік міг творити лише в малих, новелістичних жанрах (новела, етюд, образок, ескіз, поезія в прозі), а Мартович, віддавши данину малим жанровим формам, все ж переходить до сатиричного епосу (“Забобон”), в якому виводить цілу галерею “мертвих душ” галицької суспільності. В його художньому арсеналі переважають гротеск та іронія, гіпербола і шарж.

Стефанік, за його власним зізнанням, не писав, а “капав”, обмірковуючи й обшліфовуючи кожне слово, фразу, епізод, а

Мартович, навпаки, володів “поквапним пером” і писав здебільшого відразу начисто. Якби він, за свідченнями сучасників, зумів записати всі ті комічні історії й жарти, які залюбки оповідав знайомим, то його творчий доробок виглядав був би значно вагомим. Багато його творів загинуло під час війни.

По-іншому складалася доля В. Стефаніка. Надмірна “вражливість на біду і кривду” позначилася на загальному характері й тональності його творів, визначила головний принцип узагальнення творчого матеріалу. Давалося взнаки й те, що кожен сцену й ситуацію, кожне слово й жест мусив глибоко, до болю, пережити в собі. Художні структури Стефаніка трагічні у своїй основі. Більше того, новеліст вдається до використання додаткових чинників, які б підсилювали трагічне звучання твору, зокрема, звертається до сприйняття трагедії очима дитини.

Внутрішній етнос його героїв формувався на споконвічних, ще міфологічних основах, а “входження в історичний час” із його соціальними катаклізмами й драмами зумовило крах не лише певних ідеалів, а й есхатологічні відчуття загалом. Максимально згущені в смисловому, емоційному й естетичному планах, твори новеліста синхронізували душу читача з душею персонажів. Таким чином, у тих трагедіях і драмах, які малює Стефанік, що можуть повторитися в душі кожної людини, власне, лежить, за словами І. Франка, їх потрясаючий вплив на душу читача.

Якщо в перший період творчості (1897-1901) герої його новел шукають полегшення чи “звільнення” від історичної часової залежності здебільшого в єдності із землею і в праці на рідній ниві, то вибух світової війни і нові життєві колізії внесли корективи в таке світосприймання. Тепер Стефанік герой відчуває себе переважно творцем історії і розуміє залежність історичних реалій від своїх зусиль і вчинків. Про це свідчать, зокрема, такі його новели, як “Сини” і “Марія”. Андрій, син головного героя “Синів”, виступає в лавах січового стрілецтва на боротьбу за волю України. Та батько нагадує: “Є ще в мене менший від тебе, Іван,

бери і его на це діло; він дужий, най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби воріг з цього коріння її не віторгав у свій бік”. Жертву синів Максим уже сприймає не як сліпу й безглузду втрату, а як запоруку постання нової України та її світлого майбуття.

У старовинному гуцульському селі Кобаки 13 червня 1874 року народився Іван Семанюк, котрому судилося стати видатним українським письменником Марком Черемшиною. Його творчість увібрала багатство гуцульського фольклору зі збереженими елементами реліктових вірувань, шифрограмами символів, орнаментальним декоруванням, розмаїттям усіх виявів і форм життя. В основу сюжетів багатьох новел Черемшини покладено народні звичаї і обряди. Старосвітське ворожіння про долю стає своєрідною “метафорою” в сюжеті оповідання “Бо як дим підіймається”; згадка про давній звичай палити поминальний вогонь за небіжчиком у новелі “Писанки” набуває символічного звучання; гуцульський забобон, що його обігрує автор у мініатюрі “Горнець”, переломлюється через призму іронії. У новелі “Грушка” старовинний народний звичай стає благодатним матеріалом для художньої реалізації архетипних міфологем Ероса й Танатоса.

Черемшина не обминає суворої реалії гуцульського села, де злидні й смуток, горе і смерть збирають щедрі врожаї, однак картина світу, виписана митцем, позбавлена аскези, трагічних чорно-білих контрастів. Саме цей віталістичний оптимізм, непереможна жага життя звеличуються автором у новелах циклу “Село за війни”, що силою могутнього антимілітарного звучання підноситься до рівня апокаліптичної картини загибелі світу. Зображені в новелах циклу картини дійсності набувають глибокого міфологічного сенсу. Так, у експозиційній новелі “Село за війни” розгортається міфологема “покинутої землі”. Жажіття війни, що руйнує узвичаєний ритм життя, жорстока абсурдність братовбивства передаються новелістом через розгортання улюбленої метафори українського фольклору – битви як кривавого танцю (новела “Перші стріли”).

“Вже нема села, лиш цвинтар...” – такими страшними своїм лаконізмом рядками починається новела “Село вигибає”. Там,

де в мирний час лунали людські голоси, що співанками закосичували гори, де стояли затишні оселі, гралися діти, пахло любистком і м'ятою, тепер пустка руїни, "печі на снігу". "Такий чорний туск б'є з тих челюстей, як із сирих великих могил". Піч, один із древніх символів людського життя, джерело тепла, оселя веселого домашнього божества – вогню, піч, пов'язана із життям, хлібом, порівнюється з могилою.

В апокаліптичних мотивах новели Черемшини "Село вигибає" виразно прочитується відгомін оригінально переосмисленої міфологеми "повернення блудного сина". Старий вїйт із боєм думає про єдиного сина: "То десь світами ходить надія моя одніська!" Але зустріч умираючого батька із Петром, котрий повернувся з війни, трагічна. Колись вродливий сильний чоловік, – "був розмах в руках, був цвіт у лиці, була буйність", – на фронті втратив очі й тепер нагадує "жовтий листок". Своїм каліцтвом Петро завдає нестерпного горя старому батькові. Мотив повернення до рідної оселі трансформується в мотив неможливості віднайти її: вціліла лише трупарня, а сліпий син шукає неіснуючий поріг батьківської хати в зруйнованому селі... Земля ще відродиться з попелищ, куватимуть зозулі, сонце метатиме на землю "любість ясну", а темрява, що огорнула Петра, ніколи не розсіється, поріг рідної хати не буде віднайдений.

Цикл новел "Село за війни" сповнений глибокого трагізму, однак пройнятий і вірою у відродження Гуцулії, віталістичним оптимізмом. Свідченням цього – юна героїня новели "Село вигибає" Анничка, котра символізує продовження роду, етносу, його майбутнє. Хоча й слабка після тяжкої хвороби, голодна й недоглянута, вона колись спалахне вродою, прийме в серце зерно "гарячої любові", стане берегинею оселі й роду.

Чудова природа Карпат, звичаї, етнографія, етнопсихологія гуцулів стали життєдайним джерелом для повісті одного з найвидатніших українських прозаїків кінця ХІХ – початку ХХ століття Михайла Коцюбинського. Яскраві враження від перебування в Криворівні спонукали письменника написати повість "Тіні забутих предків", довершений мистецький твір,

в якому неоромантична стильова манера поєдналась із елементами поезики імпресіонізму. Авторіві часом закидали неухважність до окремих деталей гуцульського побуту, однак Коцюбинський не мав на меті фотографічне відтворення реалій буття. Він писав свій твір за законами художньої системи, відмінної від реалізму. "Тіні забутих предків" своєю художньою вартістю не поступаються кращим зразкам світової неоромантичної літератури. Для М. Коцюбинського багатий, розмаїтий світ гуцульського фольклору став тим життєдайним ґрунтом, на якому спалахнув дивоцвіт його твору. У повісті з глибокою любов'ю змальовано розкішну карпатську природу, таємничо-містичну, одухотворену, населену добрими й злими духами. На фоні цієї небуденної краси Коцюбинський розв'язує основний конфлікт свого твору, характерний для неоромантизму (між мрією і дійсністю), показує одвічну тугу людської душі за красою, опоетизовує щирість високих людських почуттів.

Краса гуцульського краю зачарувала мистецьку уяву Гната Хоткевича, котрий після революції 1905 року змушений був емігрувати до Галичини. Він захоплено вивчав етнографію, мову, фольклор горян. Як наслідок цієї праці, українська література збагатилась лірико-романтичною повістю "Камінна душа", п'єсою "Довбуш", високо-поетичними "Гірськими акварелями". 1909 року Г. Хоткевич організував у с. Красноїлля драматичний гурток, що з часом переріс у відомий Гуцульський театр. У своїй автобіографії письменник згодом написав: "Про Галичину й галичан zostались в мене найкращі спомини, я полюбив і цей край, і цих людей".

Говорячи про тему Гуцульщини в літературі, не можна оминати постаті С. Вінченца і М. Ломацького. І хоча перший належить насамперед польській культурі, а другий більшу частину свого творчого життя провів за кордоном, основною лінією їх творчості залишилася Гуцулія. Обидва тривалий час мешкали в цьому краї і настільки злилися з гуцульською стихією, що розуміли найпотаємніші порухи душі верховишців і мислили себе одним цілим із нею.

Гуцульщина повсякчасно жила в їх серці, надихала творчою енергією. Наслідком такого єднання стала монументальна тетралогія С.Вінченза “На високій полонині” (1931-1935), “Розбрат” (1970-1982), “Листи з неба” (1974 і 1982) і “Барвінковий вінок” (1971 і 1983); майже два десятки книг художньо-документальних оповідок, нарисів, повістей і есеїв М.Ломацького, найголовнішими з-поміж яких є “Верховино, світе ти наш...” у двох томах (1956), “Нарис з Гуцульщини” (1956), “В краї чарів і краси” (1959), “Гомін гуцульської давнини” (1961), “Опришківське гніздо” (1964), “Заворожений світ” (1965) та ін.

В обох авторів стираються грані між світом реальним і світом уявним, а вся природа наділена ознаками живої істоти. Та якщо у М.Ломацького увага акцентувалася на суворих і водночас поетичних реаліях верховинської “книги буття”, на історії гірських сіл та їх славних родах, то С.Вінченза цікавив, передовсім, духовний шар гуцульської дійсності, своєрідна ментальність і народна теологія гуцулів, осмислювані крізь призму “правди старовіку”.

До когорти талановитих українських новелістів належить і Лесь Гринюк, уродженець Коломийщини, автор збірки “Весняні вечори”. Свого часу творчий дебют Гринюка засвідчив появу на літературному горизонті Галичини нової яскравої особистості. Його проза синтезувала ліризм і глибоку філософічність, елементи реалізму й модерної техніки письма (новели “Осінні хвили”, “Картка з дневника”, “Синове весілля”). Л.Гринюк цікавий і як перекладач окремих творів Л.Андреєва, Т.Бйорнсона, Ф.Ніцше. На жаль, життя талановитого письменника обірвалось надто рано, він помер на 29-му році від сухот.

У м.Рогатині народився прозаїк, поет, перекладач і мистецтвознавець Сильвестр Яричевський, автор популярних поезій в прозі “Серце мовить”, новел “На хвилях життя” та “Між тернем і цвітом”. З мріями про “нове, добре життя” брався за перо цей письменник. Устами одного із героїв новели “Вірую” він висловив надію на краще історичне майбутнє рідного народу: “І вірую, що в люді нашім, мимо всіх обид, киданих йому в лице, єсть задаток на ясні дні, бо народна душа

доперва двигается і прокидається зі страшного просоння, в яке попала не цілком зі своєї вини”.

З Івано-Франківщиною пов’язана і доля М.Дерлиці. М.Дерлиця – автор оповідань і нарисів з життя селян, робітників та інтелігенції, ряду повістей та етнографічних нарисів. Вже перший опублікований твір прозаїка – новела “Пташенята” – засвідчила непересічну майстерність обдарованого автора. Твір має струнку, довершену композицію “класичного” вірця. Художнім здобутком Дерлиці став синтез реалізму з елементами натуралізму. Проблематика новели своїм гуманістичним скеруванням виходить за межі традиційного для українського народницького реалізму протиставлення “багатих” і “бідних”, хоча конфлікт твору побудовано саме за цією схемою.

Полум’яної любові до рідної землі вчить життєвий і творчий шлях Марійки Підгірянки (Марії Ленперт-Домбровської). Народилась поетеса в с.Білі Ослави Надвірнянського повіту, закінчила народну школу в Уторопах, самотужки здобула середню освіту. Окремим виданням вийшли книги її віршів “Відгуки душі”, “Збірничок віршів для дітей”, “Ластівки”, поема “Мати-страдниця”, п’єси “В чужім пір’ї”, “Ганнуса”. Упродовж усього життя Підгірянка була невтомною трудівницею на ниві рідної освіти й культури. Рядки з її вірша “Складаємо присягу” в устах багатьох її сучасників звучали присягою рідному народові.

Ми, вчительство народу,
В чегу стаєм одну.
За волю, за свободу,
За край, за вітчизну.

Характеристика літератури рідного краю буде неповною без бодай побічних згадок про поезію на тему стрілецтва. Досить сказати, що з-поміж п’ятдесяти представлених у нещодавно виданій антології “Стрілецька Голгофа” (Львів, 1992) авторів більше третини пов’язано із Станіславщиною.

Це були різні автори і щодо поетичного темпераменту, і щодо рівня художньої обдарованості, і щодо естетичних смаків

й уподобань. Та всіх єднала одна мета – Україна та її краща доля. Менше дбалось про формальні достоїнства творів, які в інший час є визначальними чинниками мистецької вартості. Натомість підносилися ті елементи, які б запалювали й мобілізували на боротьбу, сприяли національному самоусвідомленню. Звідси – закличні інтонації і маршові ритми, майже всуціль патріотична тематика й відповідна пісенна стилістика. Спираючись на багатющі народні традиції, поети стрілецької когорти примножували фольклорну скарбницю. Не дивно, що багато їх творів стали загальнонародними піснями.

Отож, прикметною ознакою стрілецької творчості була єдність слова й чину. Багато з представників стрілецької поезії були безпосередніми організаторами “Січей” (А.Лотоцький, М.Угрин-Безгрішний, О.Шпитко, С.Яричевський) чи офіцерами УСС (О.Бабій, М.Матіїв-Мельник, Ю.Шкрумеляк та ін.). Першу пісню-марш “Гей, там на горі Січ іде...” створив духовний батько січового руху, член Західноукраїнської національної ради і кадровий офіцер К.Трильовський.

По-різному склалася життєва й творча доля цих авторів. Деякі з них О.Бабій, Б.Кравців, Б.Лімниченко (Мельник), Ю.Шкрумеляк та ін. встигли видати по кілька книг і заявити про себе як про непересічні творчі особистості, а від декого залишилися лише поодинокі твори. Дехто загинув у вирі війни, інші зазнали репресій і принижень за часів тоталітаризму, більшість врятувалася еміграцією, нерідко звідавши до того концтаборів, гулагів і казематів. Скажімо, вихідцеві з Яблунева, що на Косівщині, письменникові Матіїву-Мельнику двічі виносили смертний вирок (австрійський уряд і сталінський режим), та він вижив. Його оригінальна поезія й новелістика лише недавно повернулася до нашого читача.

В одну “чету” за волю і свободу рідного краю стали письменники-вояки УСС, серед них і Михайло Козоріс. Після визвольних змагань Козоріс залишився в УРСР. За своє стрілецьке минуле й за любов до України був заарештований, як і інші члени “Західної України”, і у 1937 році розстріляний.

М.Козоріс – автор повістей “Село встає”, “Чорногора говорить”, роману “Голуба кров”. Така ж трагічна доля спіткала й коломиянина Івана Крушельницького, котрий разом із батьком, професором коломийської гімназії, та братом 1932 року переїхав в Радянську Україну. Іван Крушельницький – автор збірок поезій “Весняна пісня”, “Юний спокій”, “Лірика Гофманстала” та ін.

В одному із радянських концтаборів був закатований Ростислав Заклинський, уродженець Станіслава, літературознавець і публіцист. 11 серпня 1932 року в більшовицькій тюрмі наклав на себе руки непересічний поет, прозаїк і критик Володимир Гандзінський. Його життєвий шлях тісно пов’язаний із нашим краєм.

“Вітчизні я віддав мій цвіт життя”, – так писав у вірші “Вигнанець” Олесь Бабій, поет, котрий ніколи не поступався любов’ю до рідної землі й рідного народу, “рапсод визвольних змагань” січових стрільців.

Такі ж слова, сповнені гордості й болю, міг би сказати про себе ще один січовик, цікавий прозаїк, драматург і поет Мирослав Ірчан. Доля його склалася трагічно: 1933 року він був репресований як “ворог народу”.

1923 року до Станіслава переїхала родина українського письменника Дмитра Макогона. Його донька Дарина стала згодом відомою українською письменницею Іриною Вільде. З 1933 року вона працювала в коломийській газеті “Жіноча доля” та часописі “Світ молоді”, де друкувала свої самотні новели, психологічні етюди, повість “Вікна врозтіж”. Написавши на творчому прапорі “Найкраща поема – те, що створено життям”, Ірина Вільде реалізувала ці естетичні засади у збірці “Химерне серце”(1936). Занурившись у камерне коло “життя серця”, витворила свій неповторний і барвистий художній світ. Він увібрав стан соціуму, зреагував на історичні та соціальні процеси буття тогочасної України й українців. В оповіданнях і новелах тридцятих років сформувався індивідуальний стиль Ірини Вільде. Його домігантою стало оновлення реалістичної манери неонародництва, не без впливу

неоромантизму й експресіонізму. “Станіславський” період життя письменниці частково знайшов своє художнє втілення у повістях “Б’є восьма”, “Повнолітні дати”, низці новел (приміром, “24 години із життя жінки”).

Літературне життя Прикарпаття після другої світової війни поволи, але впевнено набирало сили. Хоча радянська система й унеможлиблювала вільний розвиток творчої індивідуальності, свідомо обмежуючи її декларованими класовими стереотипами, однак у творчій практиці раз у раз зринав внутрішній художньо-естетичний протест і спроби самостійного прочитання сучасного життя.

Високого звучання набув поетичний голос молодого Дмитра Павличка (народився 28 вересня 1929 року у с.Стопчатові на Косівщині), який у 1950-х роках заявив про себе трьома збірками: “Любов і ненависть”, “Моя земля”, “Правда кличе!”. Якщо у перших двох природнішим було інтимне почуття ліричного героя, то в третій – “Правда кличе!” – маємо “езопівське” прочитання громадянських тем і настроїв “переходової” доби радянського суспільства після смерті Сталіна. Ці обнадійливі поетичні поривання були жорстко обірвані системою, книга конфіскована. Тільки з кінця 1980-х років в осмисленні суспільно-політичних тем голос поета знову набув несафальшованого громадянського звучання.

Прозовий дебют Романа Іваничука (народився 27 травня 1929 року у с.Трач на Косівщині) у збірці новел “Прут несе кригу” окреслював грані потужного таланту письменника історичного жанру. Його історичний роман “Мальви” (1968) приніс прозаїку не тільки заслужене визнання, але й офіційну критику. В результаті Р.Іваничук, який мав потенційну можливість прорвати своїм талантом національні літературні межі, залишився в зачарованому колі історичної оповіді. Р.Іваничук створив непересічне епічне полотно національного буття. Іваничуків досвід осмислення сторінок нашої історії (від “Черленого вина” (1977), до “Реву оленів на розвідні” (1999) залишається важливою ланкою національного самоусвідомлення. Важливий етап його творчості – твори, в

основі яких лежить морально-етична проблематика: “Євангеліє від Томи” (1994), “Смерть Юди” (1977) тощо. У мемуаристиці Р.Іваничука переосмислюються події особистого, суспільно-політичного й літературного життя.

Роман Федорів (народився 1 грудня 1930 року в с.Братківці Тисменицького району) дебютував прозовою книгою “Жовтнева соната” у 1959 році. Новим етапом у творчій біографії письменника став роман у легендах “Жбан вина” (1968) про Олексу Довбуша. Монументальне епічне полотно з життя Галицької Русі кінця XII століття – роман “Отчий світильник” (1976). Р.Федорів створив романічну тетралогію – “Кам’яне поле” (1978), “Жорна” (1983), “Ворожба людська” (1987), “Єрусалим на горах” (1993). Історична тематика найбільш органічна для творчості Р. Федоріва.

У 1971 році першим головою Івано-Франківської організації Спілки письменників України став поет Микола Карпенко. Літературною майстерністю відзначені його переспіви “Велесової книги”, “Книги Йова”, “Книги Екклезіяста” й “Давидових Псалмів”.

Із літературними дебютами у 1970-х роках виступили прозаїк-гуморист Павло Добрянський, поет і прозаїк Степан Пушик, поетеса Галина Турелик, поет Ярослав Дорошенко та ін. Перша поетична збірка Степана Пушика “Молоді громи” побачила світ 1969 року. Творча палітра С.Пушика дуже різноманітна: поезія, проза, фольклористика, літературознавство. Остання його поетична книга “Хмаролом” (1998) є своєрідним вибраним за майже сорокалітню літературну творчість. Заслугують на увагу дослідження С.Пушика про “Слово о полку Ігоревім”, фольклористичні есеї “Бусова книга”, які друкує журнал “Березіль”. Серед прозаїків останнього періоду найяскравішими є Богдан Бойко та Микола Яновський.

Трагічною була доля одного із видатних українських поетів Тараса Мельничука (1938-1995). Він автор талановитих поетичних збірок “Несімо любов планеті” (1967), “Князь роси” (1990), “Чага” (1994). Для творчості Т.Мельничука характерні яскрава метафоричність, глибокий ліризм, міфологічна символіка, асоціативність образного мислення.

Серед літераторів, які дебютували у 1980-1990-х роках, відзначаються Неоніла Стефурак, автор кількох поетичних збірок, Ольга Слоньовська, автор двох поетичних збірок, а також Юрій Андрухович, Степан Процюк, Євген Баран та ін.

Своєрідна постать сучасного літературного процесу – Юрій Андрухович, автор трьох поетичних збірок (“Небо і площі”, 1985; “Передмістя”, 1989; “Екзотичні птахи і рослини”, 1991) і трьох романів (“Рекреації”, 1992; “Московіада”, 1993; “Перверзія”, 1996). 1999 року вийшла книга есеїстики Ю. Андруховича “Дезорієнтація на місцевості”. Особливістю його поетичної і прозової творчості є продовження й розвиток барокових традицій української літератури. Наприкінці 1980-х років літературний гурт “БУ-БА-БУ” (Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Ірванець) сповідував естетику карнавалізації, тим самим доводячи до абсурду традиції “котляревщини”.

Ідейним опонентом Ю. Андруховича виступає Степан Процюк, що дебютував у 1999 році поетичною збіркою “На вістрі двох правд”. Літературний гурт “Нова дегенерація” (С. Процюк, І. Андрусак, І. Ципердюк) сповідував естетику трагічного, потворного як єдину можливу реакцію на абсурдність суспільно-політичної реальності. У поезії, а пізніше й у прозі (збірці “Переступ у вакуумі”, 1996; повістях “Репортаж із царства нелюбові”, 1997; “Шибениця для ніжності”, 1999; “Там, де поплутані кольори”, 2000) С. Процюк відтворює складність пошуків людиною нових ідеалів. В останніх публікаціях автора відчутно прагнення заглибитись у національну проблематику.

Творчий доробок сучасних письменників Прикарпаття свідчить, що вони гідно продовжили літературні традиції своїх попередників. Д. Павличко, Р. Іваничук, Р. Федорів, Т. Мельничук, С. Пушик, Я. Гоян стали лауреатами Державної премії ім. Тараса Шевченка. Літературні премії одержали інші талановиті автори. Шевченківською премією відзначено доробок літературознавця Ф. Погребенника (1929-2000).

Історія становлення й розвитку суспільного дошкільного виховання на західноукраїнських землях за змістом, формами й спрямуванням невіддільна від загальнонаціональної

культури українців. На ній помітно відбилась діяльність українських жіночих організацій.

У VIII столітті німецький пастор Фрідріх Оберлін заснував перші захоронки для дітей, лише у 1891 році, з ініціативи жіноцтва Галичини, цю ідею вдалося реалізувати Н. Озаркевич-Кобринській. У 1902 році українські жінки, що гуртувались при Клубі русинок, заснували товариство “Руська захоронка”.

У перших захоронках діти гралися, пізнавали основи наук, посилено працювали. Згодом збільшувалась чисельність батьків, які віддавали своїх дітей в такі заклади. Захоронки існували на пожертви багатих осіб, Американського об’єднання українців.

Працювали захоронки під керівництвом “Рідної школи” і в 1934 році виховували вже понад чотириста дітей. З 1905 року започатковано й вакаційні оселі, які відкрились за сприянням товариств і організацій, зокрема, в Ямній – Української державної гімназії, в Шешорах – Українського Гігієнічного Товариства. Окрім цього, “Українська захоронка” зініціювала створення вакаційних півосель, якими керували фахівці, а українське Товариство вакаційних осель заснувало Товариство пань під покровом Пречистої Діви. Опікувався ними митрополит Андрей Шептицький.

Для того, щоб підтримати справу національного виховання, 23-27 червня 1934 року у Станіславі на Конгресі українського жіноцтва було підтримано пропозиції поширити в усіх містах і селах мережу дошкільних установ (ясла для немовлят, дитячі садки, захоронки, дошкілля, вакаційні оселі та півоселі).

Конгрес українського жіноцтва висунув вимогу до “Рідної школи” про заснування семінарій для підготовки фахівців дошкільників і садівничок.

6.5. ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Творчість письменників-прикарпатців у діаспорі – невід’ємна частина нашої культурної спадщини. Вона увібрала в себе літературні традиції України, збагатилася світовим художнім досвідом, зокрема тих країн, де оселилися наші земляки-емігранти. Вже на початковому етапі духовного життя українців у діаспорі (кінець XIX – початок XX століття) галичани виявляють свою активність на культурній ниві.

У 1920-х роках до Канади з культурно-просвітницькою місією виїжджає виходець із Покуття Мирослав Ірчан. У розробці канадської тематики він відштовхувався від літературних традицій, своєрідно продовживши мотив Стефаникових новел. В основу його “канадських” творів лягли живі безпосередні враження, пережите, передумане, вистраждане. До глибини душі хвилює біль і туга героїв Ірчанового етюду “Камінний хрест”, перед очима яких знову постає трагедія Стефаникового Івана Дідуха. Величезне враження справляє на читача історія життя Юри Данищука – страдника, якому навіть не судилося померти на рідній землі.

М.Ірчан докладав в Канаді значні зусилля, щоб популяризувати на еміграції творчість В.Стефаника. На сторінках журналу “Робітниця” він опублікував багато творів майстра новели із Покуття, супроводжуючи їх стислими, але часто дуже влучними характеристиками й оцінками. Хоч перебування Мирослава Ірчана в Канаді було нетривалим, воно залишило помітний слід у розвитку української культури серед наших співвітчизників.

Доля закинула на чужину й професора Коломийської гімназії Володимира Павлусевича. Він дебютував напередодні першої світової війни, першу книжку інтимної лірики видав 1921 року у Відні. Згодом В.Павлусевич виступив і як драматург, опублікувавши декілька гумористично-сатиричних п’єс. Визначальною для митця стала книжка “З пісень кохання” – лірична сповідь, пройнята любовними переживаннями, досить камерними, але не позбавленими загальнолюдських

пристрастей. Кращі вірші відсвічують красою народної пісні, сповнені ширих людських почуттів, відзначаються музичністю поетичної мови.

На початку 1920-х років на сторінках львівських та коломиїських видань, зокрема таких, як “Літературно-науковий вісник”, календар-альманах “Золотий колос” та ін., з’являються перші новели, вірші й поеми вчителя з гуцульського села Яблунова Миколи Матвіїва-Мельника. Разом зі своїми сучасниками, які пройшли із загонами січових стрільців дорогами першої світової війни (Мирослав Ірчан, Роман Купчинський, Юра Шкрумеляк, Лев Лепкий та ін.), він творив літопис героїчних звершень молодого покоління, захопленого ідеєю визволення народу. Оспівуючи визвольну боротьбу народу, письменник-гуманіст із болем і тугою змальовує трагічні картини, зокрема загибелі стрілецької молоді. За силою висловлених патріотичних почуттів, за емоційністю художньої мови деякі з творів письменника наближаються до таких новелістичних шедеврів В.Стефаника, як “Марія” й “Сини”.

Ще один письменник із Покуття, Ярослав Лесич, виступав під літературними псевдонімами Ярослав Дригинич та Ярослав Ярий. Він – автор більше десяти збірок поезій, що засвідчують еволюцію його творчості – від традиційної поетики, спрощеної образності до художньої самобутності у вислові думок, символічної образності. Творчу уяву Лесича жилили події сучасності, свідком і учасником яких він був, зокрема доля рідної землі, спогади про пережите. Чимало творів Лесича перекладено білоруською, польською, німецькою, англійською мовами. Вони увійшли до багатьох зарубіжних антологій, зокрема до другого тому хрестоматії “Координати” (1969).

Помітними творчими особистостями прикарпатської діаспори в Америці є Олесь Бабій (1897-1975), уродженець села Середня, тепер Калуського району, Святослав Гординський (народився 1906 року), із села Доп’янки Коломиїського району та Богдан Бойчук (народився 1927 року) із села Бортники (тепер Лісове) Тлумацького району. О.Бабій і С.Гординський

почали літературну діяльність у 1920-1930-х роках на рідній землі. О.Бабій молодим юнаком пройшов дорогами визвольної війни як воїн Української Народної Республіки. Через переслідування змушений був емігрувати до Чехо-Словаччини, а пізніше – до Німеччини й США. В українській поезії міжвоєнного часу О.Бабій виявив себе як співець “стрілецької слави” і як поет філософсько-рефлексійного складу, якого цікавить вчення Христа й думки Ніцше (поема “Гімн землі”). Елементи символізму в поезиці раннього О.Бабія перехрещуються з фольклорними образами.

Основу художньої спадщини С.Гординського склали збірки поезій “Барви лінії”, “Буруни”, “Слово на каменях”, “Вітер над полями”, “Легенда гір”, “Сім літ” та ін. Визначний поет, перекладач, критик і літературознавець, С.Гординський вражав багатопрофільністю своїх творчих пошуків, розмаїтістю мистецького світу, в якому українські горизонти поєднуються із світовими обріями. Поет із Прикарпаття збагатив свою мистецьку палітру традиціями класичної української літератури, досягненнями поетів-неоромантиків та неокласиків. Органічною для творчості С.Гординського є тема України: український побут, життя українського емігранта, його біль-тугу за покинутою Батьківщиною, пейзажі рідної землі змальовано в багатьох віршах і поемах митця.

Богдан Бойчук, наймолодший із відомих у США поетів-прикарпатців, – один з активних членів так званої Нью-Йоркської групи. Як творча особистість, він сформувався уже поза Україною, але міцно пов’язаний з нею культурною традицією. Його поезія часом ірраціональна, умоглядна, нелегка для сприймання, але по-своєму оригінальна.

Прикарпаття дало світові чимало культурних діячів і письменників, які своє життя пов’язали зі школою. Одні з них за свою любов до української дівчоти потрапили на Сибір (як автор повісті “Безіменні плугатарі” Іван Садовий, письменники-педагоги Іван Филипчак, Дмитро Николишин), інші змушені були тікати світ за очі, щоб продовжити свою діяльність на користь Україні. Серед них – Іван Боднарчук,

родом із старовинного Чернятина, в кінці другої світової війни емігрував до Німеччини, згодом переселився до Канади, віддавши педагогічній праці. Він укладав шкільні підручники, читанки, збірники диктантів, водночас писав новели, оповідання, повісті для дітей.

Стефанія Гурко (дівооче прізвище Дейчаківська) належить до молодшого покоління письменників-емігрантів. Народжена 1924 року в с.Ямниці на Прикарпатті, вона сформувалася як громадянка ще на рідній землі. Тут увібрала у своє серце її життєдайні соки, культурні традиції. Очевидно, одним із творчих імпульсів, що спонукав її взятися за перо, була туга за Батьківщиною, за рідним словом. Так, у вірші “Валентинові Морозові” С.Гурко засвідчує свою духовну єдність із національно-визвольним рухом на Україні:

У темряві зневіри і безнадії
Ти засвітив вогонь, новітній Прометею,
У серце кволе впала іскра мрії,
Багаттям віри запалив ідею.

І вже мені не страшно на чужині
Згоряти петлею в багатті твого світла,
Бо знаю, в рідній Батьківщині
Надія наша виросла й розквітла.

Підсумком творчої праці С.Гурко стала збірка лірики “Три джерела” (Торонто, 1989). В її поезії органічно переплітаються народно-поетичні й літературні джерела.

Письменники з Прикарпаття не становлять однорідної групи, але вони відчувають прив’язаність до отчого краю, нерідко черпають теми й образи для своїх творів з прикарпатських джерел, користуються гуцульським фольклором, народною говіркою. Доля рідної землі, Вітчизни, боротьба за її незалежність – постійно в центрі уваги письменників діаспори. Вони мали змогу сказати правду про злочини сталінського режиму на Україні, засудити його як антинародний. У творах письменників-емігрантів відображено визвольну боротьбу українського народу, що точилася на Прикарпатті й Гуцульщині в 1940-1950-ті роки проти тоталітарного режиму.

6.6. ТЕАТР

Важливу роль у національно-духовному житті мешканців Прикарпатського краю відіграло сценічне мистецтво. Як зауважував свого часу І.Франко у статті “Руський театр у Галичині”, початки “представлень театральних”, їх джерела тут слід шукати ще в народних звичаях і обрядах, фольклорних традиціях та іграх, зокрема в популярних і досі дійствах на різдвяні та великодні свята (“Вертеп”, “Коза”, “Маланка”, “Воскресні гаївки” та ін.), у весільній та похоронній процесіях тощо.

Гуцульські вівчарі, опільські рільники, бойківські солевари, покутські ремісники та землероби знаходили розваги в комедійних пригодах героїв інтермедій, що побутували на Прикарпатті ще з 1619 року. На ярмарку в не такій уже далекій Кам'янці-Струмиловій побачили світ, по суті, перші відомі нам українські драматургічні твори сатиричного спрямування.

Однак аматорських вистав, за свідченням істориків театру, в містах і селах краю не було аж до постановки в Коломиї 1840 року опери-комедії “Дівка на виданню, або На милування нема силування”. Це було “художнє перелицювання” відомої на східних теренах України п'єси І.Котляревського “Наталка Полтавка”, що її “зреалізував” дід письменниці Наталі Кобринської, патріот і просвітитель, священник місцевої церкви І.Озаркевич. Йому активно допомагали, за словами І.Франка, “щирі й вельми заслужені в ділі нашого народного розбудження мужі”, політичні та громадські діячі Коломиї М.Верещинський і Т.Дрималюк.

Щоправда, в друкованому примірнику драми (Чернівці, 1848) не зазначалося, що це переробка, й автор не вказувався. Як припускають дослідники, І.Озаркевич робив це свідомо, щоб надолужити відсутність власної галицької драматургії і цим посилити інтерес читача до п'єси. Головні герої залишались тими самими, але розмовляли покутською говіркою. Наталка була перейменована в Анничку, виборний Макогоненко – в десятника, у пісні “Видно шляхи полтавські...” вживалося “коломійські”.

Перша українська вистава мала нечуваний успіх не тільки в коломиян, а й у жителів навколишніх сіл і містечок. Один із учасників спектаклю Й.Кобринський у листі від 8 червня 1848 року повідомляв Я.Головацького: “З театру йду і зо мною кількасот русинів самих веселих. Чудо не ігра... Пісеньки дуже удалися всім нам. Музика дуже пишна”.

Окрім цього драматичного твору, тоді ж коломийські аматори показали й виставу “Жовняр-чарівник” (переробка водевілю І.Котляревського “Москаль-чарівник”). З допомогою І.Озаркевича, який “не щадив ні гроша, ні труду при заведенню театру”, режисер Лейтнер на основі колишнього гуртка організував майже фахову трупу, що виступала й поза межами Коломиї. В її репертуарі була переробка комедії Г.Квітки-Основ'яненка “Сватання на Гончарівці” (“Сватання, або Жених навіжений”), п'єси “Що не pomoже наука, то pomoже батіг” (невідомого автора). Можна припускати, що 1850 року було здійснено постановку п'єси С.Писаревського “Купала на Івана” (у переробці “Весілля, або цигана Шмагайла нема розумнішого”), двох оригінальних історичних драм І.Озаркевича “Дари предків” і “Розвіда”.

Мистецтво коломиян дало поштовх для створення не лише нових аматорських колективів у Прикарпатському краї і по всій Західній Україні, але й нових драматичних творів. У 1849 році в одному із сіл поблизу Галича український греко-католицький священник і поет Р.Мох написав національну комедію “Справа в селі Клекотині”, сценічна історія котрої, на жаль, невідома.

На підвладних Австро-Угорській імперії землях численні німецькі та польські професіональні й аматорські колективи, користуючись підтримкою уряду, активно намагались заповнити сільські й міські читальні, заклади освіти Прикарпаття. Проте така антиукраїнська політика ще більше спонукала мешканців краю до боротьби за свою культуру, зосібна сценічне мистецтво. Очолив цей рух в 1860-1870-х роках І.Франко, який рішуче обстоював право галичан на національно-духовну самодіяльність.

У 70-90-х роках XIX – на початку XX століття значно посилюються й міцніють культурно-театральні зв'язки між Західною і Наддніпрянською Україною. На Прикарпаття приїжджають славетні майстри сцени М.Кропивницький, М.Садовський, М.Заньковецька. У містах Станіславі, Коломиї, Снятині, Рогатині, Галичі, Калуші та ін. заснуються культурно-освітні товариства “Просвіта”, “Народний дім”, студентські товариства “Січ”, “Сокіл”. Вони проводять велику просвітницьку роботу: створюють бібліотеки, відкривають читальні, займаються видавничою справою, влаштовують лекції, читання, товариські вечірки, концерти тощо.

У таких умовах виникає можливість реалізувати давно плекану мрію прикарпатців про створення українського національного театру. Тим більше, що в цей період на сцені львівського товариства “Руська бесіда” розпочалися постановки українських вистав, ініціаторами яких виступили студенти місцевого університету. Театр “Руської бесіди” в другій половині XIX – на початку XX століття був нероздільним господарем дум та емоцій глядачів Прикарпаття. Його колектив виїздив до Рогатина, Коломиї, Станіслава, інших міст, надихаючи жителів до створення в краю нових театральних колективів, професіональних і аматорських.

У лютому 1911 року у Станіславі виставою “Наталка Полтавка” І.Котляревського був урочисто відкритий Український народний театр ім. Івана Тобілевича. Протягом 1911-1914 років актори поставили понад п'ятдесят п'єс на високому професійному рівні, як переконують невеличкі й нечасті рецензії того часу. У репертуарі домінувала українська народна та історична драматургія (“Назар Стодоля” Т.Шевченка з “Вечорницями” П.Ніщинського, “Невольник” М.Кропивницького, “Мартин Боруля”, “Гандзя”, “Суєта”, “Житейське море” І.Карпенка-Карого, “Нахмарило” Б.Грінченка, “Лісова квітка” Л.Яновської), а також перекладні п'єси “Верховинці” І.Коженювського, “Хата за селом” З.Міллера та І.Галасевича (за І.Крашевським), “У Гірничій Діброві” Г.Запольської та ін.

Історик галицького театру Г.Лужницький у своєму нарисі про Театр ім. Івана Тобілевича писав, що аж до 1930-х років його професіональний колектив був чи не єдиним гідним представником сценічної культури, національно-духовного відродження в краю. Тут у різні роки працювали такі відомі в національному театральному мистецтві режисери, як Й.Стадник, М.Бендаль, В.Блавацький, автори Б.Паздрій, О.Ольський, Б.Блавацька, О.Кривицька, декоратори Л.Боровик, А.Малюца та ін. Театр виставляв актуальні на той час п'єси – “Мину Мазайла” М.Куліша, “Пургу” Д.Цеглова, “Грішницю на острові Паго-Паго” Сомерсета Моєма, релігійні драми Г.Лужницького “Посол до Бога”, “Ой зійшла зоря над Почасвом”, його комедію “Інваліди”, інсценізацію повісті Б.Лепкого “Мотря”.

Варто зазначити, що якийсь час на Прикарпатті перебував відомий театр “Заграва” О.Степового. Під керівництвом В.Блавацького в 1933 році театр здійснив інсценізацію новел В.Стефаніка під назвою “Земля”, котру показали в Коломиї, де був присутній сам письменник, а також у Снятині. Театр представив глядачам вистави українських драматургів (М.Кропивницького, І.Карпенка-Карого, І.Франка, Лесі Українки), тогочасних авторів, передусім Г.Лужницького (“Голгота – Страсті, Смерть і Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа”, прем'єра якої відбулася 1936 року в Коломиї; “Муравлі”, прем'єра якої відбулася того ж року в Рогатині), Олександра Олеса (“Обітована земля”), а також зарубіжних письменників Г.Ібсена, Ч.Діккенса, Г.Сенкевича тощо.

У 1938 році театр “Заграва” об'єднався з Театром ім. Івана Тобілевича, утворивши єдиний на Прикарпатті професіональний колектив – Театр ім. І.Котляревського у Станіславі. Його діяльність перервала друга світова війна.

Серед самобутніх аматорських театрів на території нашого краю відзначався Гуцульський театр. Створений 1909 року політичним емігрантом із Слобідської України письменником Гнатом Хоткевичем, він був явищем не лише місцевого значення. У 1910 році заходами молоді села Красноїлля Г.Хоткевич підготував першу аматорську виставу – п'єсу Г.Коженювського

“Верховинці”. Її головний герой – бунтар і опришок Антось Ревізорчук – сам був родом із села Красноїлля, і серед гуцулів побутувало чимало легенд та переказів про його життя. Г.Хоткевич переклав драму на гуцульський діалект. Перша вистава викликала величезне захоплення у місцевих мешканців. Аматори почали показувати її в Жаб’їм, Косові, у багатьох селах і містечках Галичини та Буковини. “Гра гуцулів, – писала газета “Діло”, – свіжа й оригінальна; природність всього, що робиться на сцені, так підкупляє, що часом здається, ніби глядач сидить десь у Жаб’ю або що й дивиться гуцулів у житті”.

У березні 1911 року Г.Хоткевич разом зі своїм помічником, політичним емігрантом із Наддніпрянщини Олексою Ремезом, виїхали з Гуцульським театром до Кракова. Місцева публіка відзначала ансамблевість колективу, добре мистецьке чуття, яскравість й оригінальність багатьох сценічних вирішень драми свого земляка І.Коженювського. У квітні того ж року колектив театру показав п’єсу у Львові. Актори із Верховини виступили майже у всіх повітових центрах Східної Галичини й Буковини.

Протягом 1911 року Г.Хоткевич наполегливо готував театр до наступних гастролей, на цей раз більш тривалих. Він поповнив трупку новими виконавцями, спеціально написав для неї свої оригінальні п’єси “Гуцульський рік”, “Непросте”, “Практикований жовнір” і “Довбуш”. Ці твори не відзначалися особливою мистецькою досконалістю, проте органічно відповідали духу народного театру, в їх основі лежав етнографічний гуцульський матеріал, казкові сюжети, легенди тощо.

На початку 1912 року Гуцульський театр здійснив свою другу подорож по Галичині з новим репертуаром. У серпні 1914 року трупа із Красноїлля вирушила на гастролі до Росії, однак на кордоні її застала звістка про першу світову війну, яка й припинила існування театру. Спроби відновити його діяльність у 1920-х роках не принесли очікуваних результатів.

Беззаперечною подією в театральному житті Прикарпаття було створення в Станіславі в нових суспільних і політичних умовах Театру ім. І.Франка (жовтень 1939 року). Відкрила сезон прем’єра “Платона Кречета” О.Корнійчука за участю

таких знаних майстрів сцени, як Н.Ужвій та А.Бучма. Трохи згодом у Коломиї був організований театр ім. Я.Галана, який у 1962 році злився із обласним музично-драматичним театром ім. І.Франка.

Справжнього розквіту театр в Івано-Франківську набув завдяки режисурі народних артистів України Миколи Равицького та Віталія Смоляка, заслуженого діяча мистецтв України Ігоря Бориса. Великим успіхом у глядача користувалися вистави “Украдене щастя”, “Перехресні стежки” І.Франка, “Камінний господар” Лесі Українки, “Розбійник” Ф.Шіллера, “Іванов” А.Чехова, “Плаха” Ч.Айтматова тощо. На сцені театру заяскравили такі акторські зірки, як Віталій Смоляк, Інна Базилевич, Оксана Затварська, Василь Мельник, Христина Фіцалович, Юрій Суржа, Сергій Романюк, Жанна Готв’янська, Роман Іваницький, Ольга Шлемко та ін. До участі в роботі театру були залучені письменники С.Пушик та Я.Ярош, філолог В.Фащук.

На початку 1990-х років у Коломиї на прохання громадськості та творчої інтелігенції знову був відроджений театр, який продовжував подвижницьку справу своїх попередників. Театр ім. В.Симчича очолив художній керівник і режисер, заслужений артист України Дмитро Чиборак. У середині 1990-х років вистави театру “Гуцульський рік” Г.Хоткевича та інсценізація новел Василя Стефаника “Камінний хрест” були тепло прийняті київською публікою.

Одночасно із професійними театрами на Прикарпатті продовжують працювати й аматорські сценічні колективи, передусім Ямницький народний театр (керівник С.Дейчаківський), Вигодський народний театр (керівник М.Мельник), Калуський театр народного дому “Мінерал” (керівник О.Сенів) та ін.

6.7. ПРЕСА, РАДІО І ТЕЛЕБАЧЕННЯ

На теренах Прикарпаття в різні періоди виходили не однакові за ідеологічним спрямуванням і художньо-поліграфічним оформленням видання, що відбивало національний і соціальний склад мешканців краю. У вересні 1848 року з'явилася перша газета, польський часопис "Щоденник Станіславівський" (у Станіславі), а україномовна – в серпні 1865 року під назвою "Голос народний" (в Коломиї). Вони засвідчували не тільки національно-політичне спрямування редакцій, а й виявляли орієнтацію видавців на читачький загал у двох найбільших прикарпатських поселеннях. Тут згодом уперше з'явилися газети москвофільського й народовського напрямів, що визначали суспільно-політичний і духовно-культурний рівень життя Галичини загалом.

Серед видань, котрі виокремлювалися в другій половині ХХ століття, варто назвати двотижневик "Господар і промишленник" (редактор – учитель Станіславської гімназії І.Верхратський), що з 1879 року до 1882 року виходив на Прикарпатті. З 27 січня 1880 року в Станіславі почав також видаватися двотижневик "Денниця. Літературно-наукове письмо", редактором якого теж був І.Верхратський. Тут здебільшого публікувалися матеріали мистецького й літературного характеру, статті, позначені науковою спрямованістю. Однак найпопулярнішими і за вміщуваними статтями, і за накладом, і за періодичністю випуску були "Вісник Станіславівської Єпархії" (1886-1939) і "Дяківський глас" (1895-1901), що адресувалися не лише церковнослужителям, а й парафіянам усього краю. Ці газети мали на меті піднесення християнського й національного духу, збереження культури й освіти краю.

На сторінках часописів якнайбільше уваги приділялось просвітницькій діяльності серед населення, шкільної та студентської молоді. Так, із 1907 року один за одним почали виходити місячники української молоді середніх шкіл "На розсвіт", "Зірка", "Руська книга", "Рідна школа" (додаток до

двотижневика "Український учитель"). Згодом з'явилися студентський часопис "Оса" (1907), "Український пласт" (1923-1924). Пізніше, у 1930-х роках, виходить місячний журнал середньошкільної молоді "Дружне слово", що його видавали учні державної української гімназії в Станіславі, журнал для юнаків і дівчат "Світ перед нами". У цих часописах віддзеркалювалися проблеми навчання та побуту, культури й дозвілля школярів і студентів, питання підготовки та становлення вчительських кадрів, турбота про християнсько-релігійну мораль дівчат і хлопців, завдання національно-патріотичного виховання тощо.

Тогочасні засоби масової інформації відбивали розмаїття ідеологічного й партійного життя краю. Так, протягом 1918-1919 років Українське пресове бюро видавало Урядовий часопис повітової Української націоналістичної ради "Станіславівський голос". Газета мала виразно націоналістичне спрямування й була трибуною партійців-націоналістів, чітко обстоювала українські державотворчі ідеї.

Під час існування Західноукраїнської Народної Республіки з 10 листопада 1918 до 18 квітня 1919 року виходив громадський крайовий щоденник "Нове життя". У Станіславі видавався часопис "Республіка" (від 2 лютого до 25 травня 1919 року з'явилось 94 числа), що був офіційним органом уряду Західноукраїнської Народної Республіки. Історико-політичну й державотворчу спрямованість цього видання значною мірою визначав його головний редактор – історик-науковець І.Кривецький, відомий, передусім, як автор багатьох праць з історії Галичини. Він постійно залучав до співпраці видатних державних, політичних і громадських діячів того часу – першого голову ЗУНР Костя Левицького, секретаря Української національної ради ЗУНР Степана Витвицького, професорів Михайла Грушевського, Луця Мишугу та ін.

У першій чверті ХХ століття на Прикарпатті видавалися газети радикальної партії ("Народ"), національно-демократичної партії ("Свобода"), соціал-демократичної ("Воля"), які нерідко за своє яскраво виражене проукраїнське спрямування піддавалися переслідуванню, шельмуванню, аж до заборони.

Газета “Воля” паралельно видавала україномовний народний, політичний і економічний тижневик “Селянський прапор” (1925-1928), що відбивав інтереси проурядового “Українського народного союзу”. До 1939 року в нашому краї також виходили спеціальні (здебільшого фахові) видання, приміром, “Книжка” – вісник українського книжкового руху, “Музичний вісник”, “Фаховий вісник” – орган філії українських ремісників, промисловців і торгівців, “Оферта” – часопис торговельного посередництва, реклами й пропаганди, “Громадські вісті” – тижневик українського працюючого народу, “Український міщанин”, “Пізнай рідний промисел” та ін.

Окрім того, до 1939 року в Станіславі, Коломиї, Калуші, Снятині, Рогатині та інших містах видавалися газети різноконфесійного спрямування. Скажімо, поряд із греко-католицьким виданням (квартальник “Добрий Пастир”, газета “Наша правда” тощо) існували й часописи протестантського напрямку Євангельської церкви (“Стяг”), секти “Свідки Єгови” (“Прозри”) та ін.

Загалом до вересня 1939 року на Прикарпатті видавалися десятки різних газет, журналів (у видавничому центрі в Коломиї, наприклад, виходили такі часописи літературно-художнього спрямування, як “Жіноча доля”, “Світ молоді” та ін.) З приходом більшовиків усі видавництва й видання були заборонені. Натомість у Станіславі з 23 вересня 1939 року почала виходити лише одна газета – “Радянська Україна”, а з жовтня цього ж року – молодіжна газета “Комуністична молодь”, що були органами обкому партії та обкому комсомолу.

Під час німецько-фашистської окупації краю в обласному центрі виходив тижневик “Українське слово”, на сторінках якого друкувалися Микола Лепкий і Тарас Франко, котрі мешкали тоді в Станіславі. За відгуками сучасників, це видання було виразно національного й патріотичного характеру, хоч дотримуватися цієї видавничої лінії в умовах окупації було важко.

Після звільнення території краю від німецьких військ наприкінці 1944 року в Станіславі засновано газету обкому партії та обласної ради народних депутатів “Прикарпатська

правда”, яка видається й досі як друкований орган, що сповідує комуністичні та соціалістичні погляди. З 1957 року було започатковано випуск молодіжного видання “Комсомольський прапор”, що в часи демократичних перетворень на Прикарпатті змінило назву на “Світ молоді”, стало на шлях висвітлення національно-демократичної розбудови незалежної України.

Наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років у нашому краї інтенсивно впроваджувались нові засоби масової інформації. Так, у 1947 році вийшли в ефір позивні Станіславського радіо, що нині перетворилося на потужну радіомовну компанію з кількогодінними щоденними програмами (генеральний директор – Р.Андріяшко). З початку 1990-х років у Івано-Франківську працює телеканал “402”, керівник якого Я.Гнесь постійно прагне розширювати й урізноманітнювати телепрограми.

Згодом на Прикарпатті почали виходити телепрограми в рамках першої державної програми Українського телебачення. Їх готують журналісти місцевої телекомпанії “Галичина” (головний редактор – О.Бабій) та студії №3 (головний редактор – Н.Катеринчук).

Помітною подією останнього десятиліття стало видання чи не першої в Україні незалежної від комуністичної системи демократичної газети “Галичина” (головний редактор – Б.Галюк). Такої ж лінії дотримуються й інші часописи нашого краю, зокрема “Західний кур’єр”, “Агро”, “Рідна земля”, “Покутський вісник”, “Дзвони Підгір’я” та багато інших районних та міських видань, а також газета “Нова зоря”, що видається Івано-Франківською греко-католицькою єпархією. Сучасні засоби масової інформації нашого краю служать ідеї утвердження й розбудови Української держави.

6.8. МУЗИЧНА КУЛЬТУРА

Історія музичного мистецтва Прикарпаття ХІХ – першої половини ХХ століття налічує багато видатних імен, які стали окрасою української і світової культури. Серед них – Денис Січинський (1865-1909), один із “найталановитіших композиторів Галицької землі” (С.Людкевич). Д.Січинський жив і працював у багатьох містах і селах Галичини, але його композиторський талант найбільше проявив себе у містах Станіславі й Коломиї, селах Радчі, Вікторові, Микитинцях, Угорниках.

Незважаючи на довготривалу політичну приналежність Галичини до Австро-Угорщини та Польщі, населення краю завжди прагнуло рідної культури, музики й пісні. Досить згадати прем'єру україномовної вистави “Наталка Полтавка” Івана Котляревського (під назвою “На милування нема силування”), здійснену в Коломиї 1848 року завдяки Іванові Озаркевичу, організатору аматорського театрального гуртка. Цю подію Іван Франко назвав “іскрою, що підпалює ватру”.

Справжнє духовне піднесення викликала перша мандрівка української молоді, що прибула до Коломиї в серпні 1883 року. Студенти щороку під час літніх канікул влаштовували подорожі містами й селами Прикарпаття, Бойківщини, Лемківщини, щоб зустрічатися з людьми, вивчати їх звичаї й обряди, місцеві традиції, етнографічні риси окремих регіонів. На концерти самодіяльних артистів з'їжджалися мешканці сусідніх сіл, щоб почути промови й доповіді Василя Полянського, Івана Франка, популярні пісні (“Мир вам, браття”, “Щасть нам, Боже”, “Ще не вмерла Україна”, арії з опери “Запорожець за Дунаєм”) у виконанні чоловічого хору та квартету співаків Іванцева, Дудика й братів Сіменовичів.

Поширювалась всезагальна музична освіта народу. Виступи у пресі видатних музичних діячів і наполегливі зусилля ініціаторів освітянської справи сприяли створенню в Галичині шкіл співу при церквах. Однією з перших була школа в Станіславі, яку в 1888 році організував керівник кафедрального

хору Ігнатій Полотнюк. А вже в листопаді 1904 року тут була відкрита й освячена митрополитом А.Шептицьким спеціальна бурса для дяків. На урочисте відкриття бурси прибуло багато гостей, представників українських товариств, хорових колективів академічної гімназії.

Отож, основним чинником формування професійних музичних організацій на початку ХХ століття був плідний розвиток аматорського музичного життя, культурно-освітня діяльність громадських товариств, таких, як “Просвіта”, “Руська бесіда”, Товариство українських жінок, Союз українок. Все це значною мірою впливало на демократизацію музичного мистецтва, на поширення традицій національної культури.

Сприяли культурному розвитку галичан і хорові товариства “Боян”. Поштовх до появи співацьких організацій по всій Галичині дав “Львівський Боян”, заснований 1891 року Володимиром Шухевичем та Анатолієм Вахнянином. Новостворені хорові товариства активізували концертну діяльність провінційних осередків систематичним проведенням шевченківських свят, спонукали до творчості місцевих композиторів і сприяли формуванню виконавців – співаків і музикантів. Галицькі “Бояни” визнані історією музичної культури як високопрофесійні колективи. Вони згуртували навколо себе самовідданих діячів музичного мистецтва, пробуджували духовність, патріотизм, національні почуття народу.

Після Львова й Перемишля Станіслав відігравав неабияку роль у розвитку аматорського й професійного мистецтва. Він був своєрідним центром українського музичного життя Прикарпаття. У різні роки тут концертували музиканти світової слави: співаки Модест Менцинський, Соломія і Анна Крушельницькі, Марія Сокіл, Михайло Голинський, Василь Тисяк, Роман Любінецький, Орест Руснак, піаністи Василь Барвінський, Тарас Шухевич Антін Рудницький, Володимира Божейко, віолончелісти Богдан Бережницький і Христя Колесса, багато інших артистів.

Зі Станіславом тісно пов'язана діяльність Української республіканської капели під керівництвом Олександра Кошиця. Українські співаки, виконуючи важливу для держави політичну

місію, перед виїздом у далеку артистичну подорож за кордон давали в Станіславі свій перший концерт. Відбулося декілька виступів капели – 11, 14 й 15 квітня 1919 року. Місцева громадськість та січові стрільці мали нагоду почути у виконанні хору канти і псалми в музичному опрацюванні О.Кошиця, аранжовану Кирилом Стеценком колядку “Ой там грають кобзарі”, народні пісні “Ой пряду, пряду”, “Щедрик”, “Прилетів сокіл”, “Прудиус” та ін.

Музичну славу нашого міста розпочав у 1896 році “Станіславський Боян”, до числа учасників якого входили кращі музичні сили, що цікавилися мистецтвом хорового співу. На творчій ниві “Бояна” завзято працювали Ромуальд Зарицький (відомий як автор “Музичних календарів”), голова “Бояна” Євген Якубович, диригент Іван Біликовський і композитор Денис Січинський. При товаристві діяв музично-драматичний гурток, а в 1902 році, завдяки Д.Січинському та Є.Якубовичу, заснована перша в Галичині українська музична школа, яка пізніше стала філією Львівського вищого музичного інституту імені Миколи Лисенка. На загальних зборах новоутвореного в Станіславі Музичного товариства імені Миколи Лисенка головою філії інституту було обрано Григорія Онуферка, а її директором – Осипа Залеського (клас духових інструментів та теоретичних предметів). За прикладом Станіслава, філії інституту почали відкриватися і в інших містах – Дрогобичі, Перемишлі, Бориславі, Тернополі, Самборі, Коломиї. Ці навчальні заклади були осередками становлення професійного музичного життя Галичини.

Хор “Бояна” брав участь у всіх національних святкуваннях, вітав Миколу Лисенка з нагоди його приїзду до Станіслава (1903), виступав зі щорічними “статутовими” концертами, співав під час Великодніх свят у кафедральному соборі. Д.Січинський залучав до участі в концертах музикантів військового симфонічного оркестру та інструментував для них свої твори (“Лічу в неволі”, “Дніпро реве”, “Минули літа молоді”). Після смерті Д.Січинського керівниками хору були Василь Безкорвайний, Іван Смолинський, Іван Подільський,

Ярослав Барнич. Вони допомагали засновувати хорові товариства на Станіславщині, сприяли професійному розвитку музичного мистецтва в нашому краї. Водночас праця “Станіславського Бояна” не обмежувалася лише місцевою діяльністю, але мала вплив на всю Галичину й сусідню Буковину.

Крім “Бояна”, Прикарпаття славилось й іншими хоровими колективами. У Станіславі було створено чоловічий хор “Думка”, жіночий хор домашніх помічниць, хори чоловічої гімназії, вчительської семінарії сестер Василіанок та духовної семінарії. Ними в різні часи диригували Леонтій Крушельницький, Євген Шепарович, Софія Левицька-Замора, Іляріон Козак, Ярослав Барнич, Микола Колесса. В Коломиї ще в 1893 році Д.Січинський дав життя співацькому товариству “Боян” під керівництвом Тита Заячківського, Кліма Кульчицького та диригента Теодозія Курп’яка. Частина українських співаків м. Снятина, що раніше належали до членів Польського музичного товариства і хору “Сокіл”, наприкінці 1901 року створили своє товариство “Снятинський Боян”. Серед учасників хору були відомі українські митці, в тому числі й письменники Василь Стефаник та Лесь Мартович. Активно діяли хори, що належали до міських та сільських читалень товариства “Просвіта”. Творчість цих колективів стала духовним джерелом розвитку хорового мистецтва нашого краю.

Хорове товариство “Станіславський Боян” стало також осередком нотовидавничої справи в Галичині. Однойменне музичне видавництво, редактором якого був Денис Січинський, в короткому часі видало 22 номери музичної бібліотеки, куди ввійшли відомі твори Михайла Вербицького, Сидора Воробкевича, Йосипа Кишакевича, Миколи Лисенка, Остапа Нижанківського, самого Д.Січинського. Нотні випуски “Бояна” не поступалися за якістю найкращим тогочасним виданням. У Станіславі побачили світ популярні збірники українських народних пісень (“Ще не вмерла Україна”) і колядок (“Христос родився”), перекладені Січинським для фортепіано. Відновлене в нашому місті музичне видавництво “Ліра” опублікувало декілька солоспівів і хорових творів

М.Гайворонського та О.Залеського, пісні до драми М.Старицького “Ой не ходи, Грицю”, збірник дитячих пісень М.Тележинського, “Два українські гімни” в обробці для фортепіано О.Залеського, а також один номер журналу “Музичний вісник” (1921). З’явилася й методична література – підручник М.Куція “Наука сольфежа” (1927) із додатком пісенного матеріалу.

Одною з найяскравіших сторінок мистецького життя Галичини стала діяльність професіонального композитора Дениса Січинського, позначена періодами творчого піднесення і занепаду, трагізмом і лірикою любовних переживань. Д.Січинський був сильним талантом, щирим і нефальшивим, глибоко мислячим творцем. “Задуманий, з імлюю вслоненими очима, з таким характеристичним черепом, під яким – здавалося – ніколи не вгавала буря”, – таким залишився композитор в пам’яті поета Степана Чарнецького.

На центральній алеї Івано-Франківського кладовища, на могилі Д.Січинського, височить пам’ятник (скульптурна композиція Михайла Зорія), урочисто відкритий 23 травня 1943 року. Ім’я композитора носить Івано-Франківське музичне училище, одна з вулиць міста. Композитор – серед нас, духовно живий і незабутній.

Хорове мистецтво. Визначальними для формування засад професійного хорового співу в Галичині були останні десятиліття ХІХ століття, коли засновувалися музично-хорові товариства “Боян”, що виховували славу плеяди співаків та диригентів, стимулювали створення аматорських сільських хорів.

Активну участь у концертно-музичному житті Прикарпаття на початку ХХ століття брали відомі диригенти-хоровики, композитори С.Людкевич, М.Колесса, Д.Січинський, Р.Ставничий, Л.Крушельницький та ін.

У 1930-х роках засновується “Калуський Боян”, а “Станіславський Боян” очолюють диригенти – Я.Барнич та І.Недільський, які піднесли виконавський рівень хорів, збагатили їх репертуар новими творами. Активно зростає кількість аматорських просвітянських сільських хорів. Перші змагання хорів читалень “Просвіта” Станіславщини відбулися 3 лютого 1935 року, в конкурсі взяли участь творчі колективи із сіл

Ляцьке Шляхотське, Загвіздя, Підпечари, Микитинці, Павелче.

3 травня 1940 року на базі аматорських гуртків, зокрема Космацького сільського хору, організовано перший професійний мистецький колектив – Гуцульський ансамбль пісні і танцю. Його засновниками й диригентами були Я.Барнич, Д.Котко та М.Магдій. Після вдалого дебюту в обласному центрі ансамбль виїхав у свою першу гастрольну подорож містами й селами Прикарпаття, а згодом – по Україні та за її межами.

Діяльність хорів продовжувалась і в роки другої світової війни. З нагоди 100-річчя з дня народження класика української музики М.Лисенка організовується крайовий конкурс хорів, участь у якому взяли співочі товариства, хорові гуртки міст і сіл при читальнях, церквах та інших установах. Серед переможців були й колективи з Прикарпаття.

Влітку 1944 року відновлює свою роботу Гуцульський ансамбль під керівництвом М.Магдія, згодом його очолюють В.Мінько (з 1948 року), В.Пашенко (з 1952 року), М.Гринишин та Б.Катамай (з 1963 року), Б.Дерев’янка (з 1970 року), С.Ярмусь (з 1982 року), І.Легкий (з 1983 року), П.Князевич (з 1989 року). Ансамбль досягає органічної єдності пісні, танцю й інструментальної музики, постійно поповнює свій репертуар, здобуває широку популярність серед шанувальників народного мистецтва як на Україні, так і далеко за її межами.

У 1960-1970-х роках при районних будинках культури створюються хорові колективи, започатковуються творчі звіти міст і районів в Івано-Франківську, свято хорової музики на території історико-архітектурного музею “Скит Манявський”. Хори області стають активними й постійними учасниками республіканського телетурніру “Сонячні кларнети”. Заслужене визнання у слухачів краю здобувають у цей час хорові капели Коломийського будинку вчителя, села Радча Тисменицького району, Івано-Франківського виробничого об’єднання “Промприлад”, Івано-Франківського міського будинку культури, “Гуцульщина” з Косова, “Верховинка” з Долини, народні самодіяльні хори “Дністрові зорі” Городенківського будинку культури, “Карпатські джерела” Богородчанського будинку культури та ін.

Підготовку диригентів-хоровиків здійснює музичний факультет Івано-Франківського педагогічного інституту ім. В. Стефаніка (нині Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка) та диригентський відділ музичного училища ім. Д. Січинського. Мішаний хор музичного факультету та студентський навчальний хор музичного училища слугують творчою лабораторією для виховання диригентів, співаків.

У роки незалежності України репертуар хорів поповнюється творами, забороненими в часи тоталітаризму, та духовною музикою, з'являються колективи високого професійного рівня. З метою відродження музичної спадщини українських композиторів і подальшого розвитку академічного співу на Прикарпатті проводяться фестини духовної музики "Від Різдва до Великодня", обласні конкурси вокально-хорових колективів, фестиваль "Наша дума, наша пісня", обласне свято козацької слави, фестиваль-конкурс національно-патріотичної пісні та поезії "Воля-97", Перша галицька хорова Академія, обласний фестиваль стрілецько-повстанської пісні тощо. Хорові колективи Івано-Франківщини беруть активну участь у всеукраїнських та міжнародних фестивалях і конкурсах.

Для поповнення репертуару колективів друкуються збірники хорових творів "Повік не зів'яне", "Первоцвіт", "Зродились ми", "Хорові твори" композитора Я. Бобинського, "У терновий вінок героям" композитора В. Парфенюка з Городенки на вірші повстанського поета М. Петренка. В 1991 році побачив світ збірник "Пісні УПА", в 1996 році – збірник "Повстанські пісні". Пісенно-хорові збірки друкують Б. Шиптур, І. Фіцалович, Д. Циганков, П. Чоловський, В. Кочержук, В. Терлецький, С. Ткачук, М. Щавінський.

6.9. МАЛЯРСТВО

У період занепаду політичного життя Київської держави щораз вагомішу роль культурно-мистецького центру починає відігравати Галицько-Волинська держава. Живописна техніка Києва поширюється в іконописних школах князівства. Літописні згадки дають нам уявлення про оздоблення галицьких храмів фресковим живописом, в якому виявилися впливи західноєвропейського мистецтва.

Монументальний живопис використовувався і в побуті князів. Так, інтер'єр палацу Ярослава Осмомисла в Галичі мав настінний розпис зі сценами полювання. Галицькі фрески були писані на верхньому досить тонкому шарі, в поєднанні з нижнім грубшим з тертим вапняковим порошком.

Протягом багатьох століть на основі художніх культур різних народів формувалася своєрідна наука "писання образу". З Візантії на Русь були занесені традиційні типи зображень Пресвятої Божої Матері. До галицької школи різьблення на камені належить кругла кам'яна іконка зі Старого Галича (с. Кринос). Богородиця-Одигітрія (Провідниця) відтворена в поясоному зображенні, з немовлям на лівій руці.

З теренів Давнього Галича експортовані ікони Холмської Богородиці, Домініканської Богородиці. За переказом, ікону Холмської Богородиці привіз до Києва з Візантії Володимир Святославович, а до Холма її завіз галицький князь Данило Романович. Рідкісна ікона візантійського походження кінця XII-початку XIII століття із зображенням "святців" (менологій) зберігається у Львівському Національному музеї українського мистецтва. Ймовірно, її створив галичанин, котрий навчався у когось з візантійських майстрів. Ікона-палладіум Домініканської Богородиці, що належала Данилові Галицькому, походила з Царгороду. Для безпеки її було перенесено до василіанської церкви у Львові, звідки вона потрапила до ченців-домініканців.

Один із кращих образів галицько-волинської школи, виконаний місцевим іконописцем, – ікона Дорогобузької

Богородиці Одигітрії XIII століття. Монументальний характер образно-стильового вирішення ікони відповідає художній системі свого часу. Риси монументального мистецтва середньовічного Галича відбилися в іконі кінця XIV століття “Юрій-Змієборець” із с.Станілі біля Дрогобича. На іконі зображено вершника в червоному плащі на здібленому чорному коні, який списом вражав крилатого дракона.

Подальший напрям галицького монументального малярства XV століття ілюструє цикл фресок Лаврівського монастиря (Львівщина), присвячених Богородиці (композиції “Благовіщення”, “Бесіди з Йосифом”, сцени з волхвами, “Розп’яття”, “Явління ікони Богоматері”, “Покрова Богородиці”). Фреску “Акафіст Богоматері” мистецтвознавці відносять до числа видатних творів українського живопису XV століття.

Розвиток галицького іконопису XVI століття відбувається у цехових організаціях іконописців. Типовим для того часу є живопис станіславських церков. У дерев’яній церкві Христового Воскресіння с.Заболоття біля Станіслава знаходилось сім образів, намальованих на дерев’яних дошках. В іконостасі виділявся образ св. Миколая та центральна ікона Ісуса у Славі.

Особливістю розвитку іконопису в Галичині було поширення дерев’яних церков та різке зменшення кількості мурованих культових будівель. Водночас виникала потреба знайти у дерев’яних церковцях місце й засоби для іконопису, функції стінописців у них стали виконувати комплекси станкових ікон, писаних на дошках. У XIV-XVI століттях галицькі іконостаси були невеликі й склалися з кількох ярусів. Згодом ікони набувають орнаментального оформлення зі скромним декоруванням, живописним або різьбленим.

Галицькі іконописці старої доби застосовували тричотирисантиметрові дошки, з’єднані шпугами на звороті ікони. Крайні поля образів виділяли рівцем від ковчегу – площини самого малюнка. Підготовлену дошку подряпували вістрям навскіс. Виклеювали тонке полотно-поволоку на нерівних місцях. Зображення виводили писалом по м’якому ґрунту. Пізніші зразки ікон мають рівчатий пропис голкою.

Зразкових галицьких ікон XV-XVI століття збереглося небагато. Темперну техніку живопису (фарба, зроблена на емульсії з яєчного жовтка) виконували на липових, рідше ялинових, тополевих дошках. Малярством займалися переважно світські люди, які за традицією передавали свій досвід учням. Крім професійних художників, працювали малярі-ремісники та прості майстри-самоуки з народу. Характерною ознакою техніки письма галицьких іконописців є ретельне опрацювання деталей, одягу – цятками, золотими нитками, облямівкою-френзлями. Датовати й підписувати свої твори в українських майстрів не було заведено.

Малярство XVI століття локалізувалося в монастирях та окремих цехах майстрів. Так, цехова організація іконописного осередку була створена в Долині майстром Дмитрієм у 1560-х роках. Він – автор ікон “Різдво Марії”, “Христос”, “Розп’яття”, “Архангел Михайло”. Образ “Христа-Вседержителя” виконаний у блакитному із золотими асистами гіматії поверх темно-коричневого хітона на золотому тлі. Обличчя Христа чітко виділяється на пишно орнаментованому, гравірованому німбі. “Різдво Марії” – звичайна побутова сцена інтимного життя родини. У творах Дмитрія простежується широка живописна манера, яка своєрідно поєднується зі стародавніми традиціями та новітніми поглядами автора на іконопис.

У XVII-XVIII століттях провідне місце в образотворчій культурі займає народний іконостас. У кожній сільській церкві зберігаються твори народних малярів, часом досить примітивні. В Українських Карпатах вони стають основним видом церковного малярства. Місцеві іконописці переосмислювали релігійну іконографію барочних творів західного походження. Технічне виконання малюнка характеризується диспропорціями постатей. Архітектурні, пейзажні мотиви позбавлені об’єднаних тональних співвідношень. Зображення Христа й Богородиці одержували типові риси селян. Ці та інші народні образотворення властиві, наприклад, Посаді-Риботицькій XVII-XVIII століть, анонімні майстри якої оздоблювали церкви Бойківщини, Лемківщини, Закарпаття.

Сзупільська ікона початку XVIII століття “Втеча до Єгипту” належить до народного примітиву одного з таких осередків. Водночас розвивається мистецтво монументального стінопису. Рівна поверхня колод давала можливість оздоблювати інтер’єр церковних стін настінними розписами.

Старий настінний живопис XVIII століття виконаний у дерев’яній церкві в с.Пійло Івано-Франківської області. Улюблені кольори, рожеві та блакитні, поєднуються з місцевими традиційними червоно-брунатними та вишнево-бордовими. Образ святого Христофора пов’язаний із західною католицькою іконографією. Тематика бабинця окреслена традиційною композицією “Страшного суду”. Стіни заповнені алегоричними сюжетами.

Із магістратських актів відомо, що в Станіславі працював малярський цех, майстри і підмайстри якого на замовлення магнатів Потоцьких, інших багатіїв розмальовували палаци, будинки заможних людей у середмісті, культові споруди. Професійна образотворчість цехових майстрів XVII-XVIII століть м.Станіслава відзначалася високохудожнім рівнем. З того часу збереглися фрески XVIII століття Вірменського костюлу в м.Івано-Франківську – пам’ятки архітектури у стилі бароко. Монументальні розписи Я.Солецького “Благовіщення”, “Вознесіння”, “Коронування Богоматері” засвідчують високу професійну майстерність автора. Фрески плафона “Вознесіння” збережені до нашого часу. Особливо вражали фігури апостолів, що стояли на великих колонах, та чудово намальований образ Діви Марії.

Художню культуру Івано-Франківщини доповнювало малярство на полотні, зокрема барочний аристократичний портрет. З Галичиною пов’язана діяльність Левка Долинського (1745-1824) автора портретів Данила Галицького, Роксолани (кінець XVIII – початок XIX століть), картини “Вигнання торговців з храму” та уцілілих портретних зображень двох пророків з іконостаса церкви Святого Духа. Прийоми європейського малярства у творах художника професійно поєднувалися із традицією київської школи барокового живопису.

У церкві Святого Духа в Рогатині зберігся розпис іконостаса, пишно декорованого барочними рельєфами різьби. Ікони намісного та апостольського ярусів мають квітчасте золоте тло. Декоративний живопис нижнього ярусу нагадує східні парчеві тканини. Класична традиція галицького іконопису поєднується тут з характерним для живопису XVII століття реалістичним трактуванням образу. Його особливий ліризм, м’яка манера виконання є відтворенням гуманістичного світогляду авторів Рогатинського іконостаса.

Багато спільних із рогатинською церквою рис мають ікони XVII століття з Войнилова. Життєрадісний характер образів створює святковий настрій. Колористика ікони традиційна. Декоративне середовище гравірованого тонованого левкасу під сріблення створює умовний простір інтер’єра. В об’ємах обличчя, рук, стопи спостерігаються європейські художні впливи.

Впродовж XVII-XVIII століть на території Гуцульщини головним центром розвитку іконописних традицій професійного живопису був Манявський скит. Його історія повна таємниць. Кажуть, що тут похований гетьман Іван Виговський, а першу церкву скиту в 1612 році розмалював Йов Княгиницький, художник-іконописець, засновник скитського життя.

У 1698-1705 роках Йов Кондзелевич разом із монастирськими іконописцями створив п’ятиярусний іконостас для скитської Воздвиженської церкви, який після закриття монастиря був куплений громадою м.Богородчани. Під час першої світової війни австрійці вивезли іконостас до Відня. З ініціативи Андрея Шептицького та Іларіона Свенцицького – директора Національного музею у Львові, у 1924 році іконостас було викуплено за 24 тисячі польських злотих і знову повернуто в Україну.

В іконостасі було 55 різних за розміром ікон, вставлених в іконостасну основу. До нашого часу ікони з Манявського скиту збереглися лише частково.

Йов Кондзелевич (1667 – 1740) у своєму малярстві поєднав мистецькі здобутки XVII століття й пошуки XVIII століття,

особливості образотворення Галичини, Волині та навіть Східної України. Основним його заняттям був іконопис. Як пише мистецтвознавець В.Овсійчук, він “з ранньої пори ставив за мету передати художню правду індивідуальної теми, отже, колір пов’язувався з психологічним вираженням та настроєвим станом образу”.

Монастирі завжди були центрами іконопису. Хроніки церковних візитацій середини XVIII століття засвідчують пристойне малярство сіл Битків, Дилятина, Печенижина, Косова. Можливо, в Богородчанському осередку був створений іконостас для церкви Святої Параскеви-П’ятниці в Космачі на Косівщині (перша половина XVIII століття).

Доля була немилосердна до Космацької церкви та її іконостаса. 1964 року, під час роботи Сергія Параджанова над фільмом “Тіні забутих предків”, іконостас розібрали й перевезли до Києва для зйомок. Після виходу фільму на екрани в 1965 році космацька церква була підступно спалена.

Під впливом західноєвропейського мистецтва починають поступово змінюватись елементи візантійського стилю. В іконографії зображень порушується стилістика усталених норм письма. Постаті в сюжетах поєднуються з конкретними краєвидами. В декорі ікон з’являються народні вишивки, наприклад, в одязі Христа чи святих. З’являються ікони “празників”, пов’язані з Різдом. Виразнішою стає риса народної сердечності, наївної сповідності. Автори відходять від традиції, але зберігають схему композиції.

В іконах XVIII століття провідним видом малярства був традиційний іконопис на дереві. У XIX столітті набуває розквіту живопис на склі. З часом візантійські елементи зображень українізувались, поєднавшись із народним іконописом. Ікони на склі висіли у каплицях при дорогах, в селянських оселях. Розташовані на поличках навпроти дверей, вони складали своєрідні хатні іконостаси з обов’язковим включенням шанованих на Гуцульщині святих: св.Миколая, Юрія-Змієборця, Богородиці-годувальниці, великомучениці Варвари. Такі ікони купували на родинні свята. Ікони на склі

з’явилися внаслідок взаємовпливів етнічних культур Румунії, Польщі, Словаччини. У колі українських майстрів примітивний живопис набув самобутніх рис. Іконопис Гуцульщини виділяється яскравим колоритом, площинністю зображення, багатою декоративністю квіткових мотивів тюльпанів, лілій, рож, дзвіночків.

Стилістичними особливостями гуцульських ікон є вирішення площини різнотипами ліній. Автори використовували обмежену палітру кольорів: червоний, синій, зелений, білий, жовтий. У колориті ікони переважала ясно-червона барва. Місцевий люд називав такі ікони “червоними образами”. У композиції використовувались готові малюнки – “кліше”. Живопис на склі був поширений у Косові, Жаб’їм (Верховина), Яворові. Найбільше образів вивозили з Богородчан, Станіслава, Коломиї, Снятина.

В іконографії популярними були образи Юрія, св.Миколая, пророка Іллі, ап.Петра, ап.Павла, св.Параскеви-П’ятниці, св.Варвари, св.Катерини. 1980 року окремі ікони на склі стали експонатами Івано-Франківського художнього музею. Доступний найширшим верствам населення, живопис на склі наприкінці XIX століття помітно занепадає, не витримуючи конкуренції з масовими тиражами друкованої продукції.

Пам’ятки сакральної барокової скульптури зберігаються в Івано-Франківському художньому музеї. Його експозиційне приміщення прикрашене монументально-декоративним ансамблем барокового оздоблення Колегіального костюлу XVIII століття. Під хрестовими склепіннями давньої колегіати впритул сходяться візантійсько-українська і латиноєвропейська культурно-історичні традиції, переважно орнаментально-площинна (іконопис) і просторово-пластична (скульптура). Внутрішній простір колегіати доповнюють твори Йоана-Георгія Пінзеля (перша половина XVIII століття – початок 1760-х років) з городенківського костюлу місіонерів (1755-1757), скульптури його учня Матвія Полейовського, виконані сницарською майстернею Томаса Гуддера (Гуттера) і Конрада Кутченрайтера. Пластичною і колірною домінантою інтер’єра є статуарна різьба майстерні Гуддера.

Скульптура станіславської колегіати тісно пов'язана з реалістичними тенденціями постренесансу європейського мистецтва XVII століття. Томас Гуддер вийшов із середовища південнонімецької скульптурної школи (Баварія), де традиція реалістичного автопортрета в храмовому оздобленні поширена з готичних часів. Доробок Матвія Полейовського, котрий брав участь у створенні городенківських ансамблів, представлений однією з чотирьох скульптур похоронного катафалку Йосипа Потоцького.

Скульптури Матвія Полейовського раніше були визолочені. Згодом обличчя розмалювали олійними фарбами. Вірменська громада запросила Полейовського для участі в роботі над скульптурною декорацією своєї церкви (1742-1762). Фігура невідомого єпископа у збірці художнього музею, на думку мистецтвознавця В.І.Мельника, очевидно, походить з розібраного в 1960-х роках головного вітваря Вірменської церкви.

Активізація мистецького життя в Галичині на початку XX століття позначилась на творчості художників Прикарпаття. Доля талановитого М.Сосенка, що народився у селі Пороги на Станіславщині в бідній родині, була нелегкою. Завдяки винятковій наполегливості, йому вдалося здобути освіту в Краківській (1896-1900), Мюнхенській (1900-1902) художніх академіях та в Національній школі мистецтв у Парижі (1902-1905). Після завершення навчання художник живе у Львові, здійснюючи поїздки в Італію, Єгипт, Палестину та Східну Україну.

Основну частину мистецького доробку М.Сосенка становлять пейзажі. Найповніше він себе виявив у монументально-декоративному живописі: виконав оригінальні розписи концертної й актової зали Музичного інституту ім. М.Лисенка.

Вихованець Мюнхенської художньої академії, родом з містечка Гвіздець, що на Станіславщині, Я.Петрак (1878-1916) зарекомендував себе як митець знедолених. Із глибоким співчуттям відтворив художник благородство простої людини-трударя. На Гуцульщині Петрак працює в жанрі ілюстрації. Він виконує малюнки до Коломийського журналу "Зоря".

На Станіславщині розкрився художній талант Осипа Сорохтея. У 1920-1930-х роках він працює в основному в графіці, в жанрах натюрморту, портрета, створює жанрові твори на тему знедоленого життя галицьких робітників.

На Покутті, у Снятині, 28 березня 1908 року народився Я.Лукавецький. Після навчання в Краківській академії мистецтв повертається до Коломиї, де відкриває свою художню школу. Я.Лукавецький малює портрети українських громадських діячів, письменників, звертається до пейзажного жанру та натюрморту. Був безпідставно репресований.

М.Зорій (1908-1995) народився в Станіславі. Навчався у Краківській академії мистецтв, де створив мистецький молодіжний гурт "Зарево". У 1933 році зробив проект пам'ятника на могилі Д.Січинського в Станіславі. Брав участь в обласних виставках образотворчого мистецтва. 1944 року репресований як "ворог українського народу". Після повернення із заслання створює серію портретів.

Д.Іванцев народився 5 березня 1910 року в селі Делева на Тлумаччині. Навчався у Краківській академії мистецтв. Ще молодим художником активно шукав модерний український стиль малярства. Феномен творчості Д.Іванцева – в досконалості мистецької техніки, жанровій розмаїтості його творів, у монументально-декоративних розписах церков.

С.Гординський з Коломиї – художник, мистецтвознавець, поет, перекладач. Навчався в художній школі О.Новаківського, в Берлінській академії мистецтв та академії Р.Жюльєна в Парижі. Один із засновників Асоціації незалежних українських митців (1931-1939). З 1944 року живе за кордоном.

Г.Крук народився 30 жовтня 1911 року у селі Братишів, на Івано-Франківщині, український скульптор. Після другої світової війни перебуває в Мюнхені.

Серед художників і скульпторів, вихідців із теренів Івано-Франківщини, – О.Плешкан, Р.Турип, Г.Смольський, різьбяр М.Брянський. У їх творчості відбилися мотиви рідного краю.

У консолідації творчих зусиль важливу роль відіграло створення обласної організації Івано-Франківської Спілки

художників (1957). Підготовці художніх кадрів сприяло відкриття Косівського училища прикладного мистецтва ім. В.Касіяна та відкриття художнього факультету в Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника. Творчість засновника цього факультету, художника М.Фіголя, характеризується умовно-символічною декоративністю, яскравим насиченим колоритом. Його пензлю належать історичні картини “Галич, 1221 рік. Данило Галицький і новгородський князь Мстислав Удалий”, “Епос Карпат”, триптих “Тривога”, “Ярославна”, “Семен Височан”, “Олекса Довбуш” та ін.

Значний внесок у розвиток образотворчого мистецтва Прикарпаття зробили такі живописці, як М.Варення, І.Лобода, П.Сахро. О.Заливаха – художник, що активно розвиває вікові естетичні традиції української образотворчості. Його філософські твори пройняті духом народного мистецтва, архаїкою давнього фольклору, християнськими мотивами.

6.10. ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО

З давніх-давен Прикарпаття славиться красою дрімучих лісів, синіх гір, голубих озер, бурхливих річок і водоспадів, чудовими пам'ятками глибокої давнини, піснями, запальними танцями, легендами і повір'ями. Тут сама природа сприяла розвитку високої майстерності народу в декоративно-прикладній діяльності.

В атмосфері старовинних обрядів, звичаїв, вірувань народу зароджувалося глибоко національне декоративно-прикладне мистецтво краю. Його поділ на види здійснюється за призначенням виробів (меблі, посуд і т.ін.), за технікою виконання (різьблення, ткацтво, вишивка, розпис тощо), за матеріалом (дерево, метал, текстиль і т.д.). Найвищого розвитку й поширення на Прикарпатті досягли такі види декоративно-прикладного мистецтва, як різьбярство, вишивка, ткацтво, кераміка, художня обробка металу, писанкарство, художня обробка шкіри, виготовлення прикрас з бісеру, виробів із сиру.

Декоративно-прикладне мистецтво Прикарпаття має яскраво виражений самобутній характер. Тут існують своєрідні форми керамічних виробів, улюблені орнаментальні мотиви й композиції в художньому різьбленні, вишивці, ткацтві, килимарстві тощо, склалася місцева традиційна школа народних промислів. Для творів майстрів Прикарпаття властиві ритмічні повтори оригінальних елементів та мотивів орнаментики, виразні кольорові вирішення.

Художнє різьбярство. Різьбярство – один із найпоширеніших видів декоративно-прикладного мистецтва на Прикарпатті, що має давні й багаті традиції. Його початки сягають далекого минулого. Про це свідчать результати численних археологічних розкопок, згадки літописців, які зазначають, що вже за часів Галицько-Волинського князівства вироби з дерева, оздоблені різьбою та розписом, широко використовувались, але через нестійкість матеріалу майже не збереглися. Уявлення про дерев'яні вироби того періоду нам

дають письмові джерела, мініатюри рукописів та ікони. Так, на мініатюрі Галицького Євангелія XIV століття є зображення крісла з рівною спинкою, а також маленького столика з ніжками, які по периметру з'єднані пронижками. До пам'яток різьблення галицької мистецької школи належить і напрестольний різьблений хрест, що має дванадцять мініатюрних зображень. На високому професійному рівні виконано декорування різьбою іконографічних сюжетів “Подвійне причастя”, “Розп'яття”, “Зняття з Хреста”, “Умивання ніг”.

Майстри художньої обробки дерева на Прикарпатті у XIV-XVIII століттях виготовляли побутові предмети, знаряддя праці, засоби пересування (переважно в сільській місцевості). Ремісничі цехи та мануфактури брали участь в декоративно-прикладному оформленні церков (виготовляли й декорували хрести, іконостаси, скульптури), створювали вибійні дошки для вибивання візерунків на тканинах, пряникові дошки для формування пряників, меблі для різних верств населення тощо.

У XVIII-XIX століттях остаточно визначаються центри розвитку народних художніх промислів. Їх осередками на Прикарпатті залишаються Гуцульщина, Покуття, Бойківщина та Опілля, де формується своя стилістика оформлення, характер орнаменту та прийоми виконання. Художня різьба та розпис пов'язані з тими ж предметами, що й у XVII-XVIII століттях, але зріс їх художній рівень: поглиблюється розуміння форми й декору, вдосконалюється технологія, підвищується майстерність. Найбільш талановиті майстри стають широко відомими.

У меблево-архітектурній творчості цього періоду в сільській місцевості поширюється виготовлення столів, мисників, лав, профільованих і різьблених стовпців, карнизів, віконниць, одвірків, а також оздоблення скринь, які мали велике практичне значення. Скрині декоруються художнім розписом, який у кожному регіоні має свої стилістичні риси. На Гуцульщині скрині оздоблювали різьбленим геометричним орнаментом, а доповнювали його фарбами жовтого,

червоного, синього і чорного кольорів. Бойківські низькі зелені скрині прикрашали тонким малюнком і букетами з лілій та маленьких квіточок приглушених кольорів. Усі розмальовані мотиви оконтурювались різьбою, яка відкривала природний колір деревини. Здебільшого бойківські скрині прикрашали плоскою геометричною різьбою, а на передній частині розмішували складні мотиви у вигляді прямокутників, квадратів, кіл, розет і хрестів.

На Прикарпатті особливого розквіту в другій половині XIX та на початку XX століття досягає гуцульський стиль художнього різьблення, визначаються центри цього художнього промислу – Косів і села Яворів, Річка, Брустурів. Тут з давніх-давен прикрашали вироби контурним різьбленням, яке виконували ножем. Різьбленням оздоблювали в хатах балки-сволоки, одвірки, двері, полиці, лави, скрині, знаряддя праці (ткацькі верстати, прядки, веретена), речі домашнього вжитку (хлібниці, цукорниці, сільнички), музичні інструменти (сопілки, цимбали, фляори) тощо.

Великий вплив на розвиток та поширення художньої обробки дерева мала яворівська різьбярська школа. Творчі секрети майстрів цього осередку успадкували різьбярі сіл Річка, Брустурів, м. Косова.

Найвідомішим різьбярем яворівської школи, який відчутно розвинув та удосконалив техніку гуцульського “сухого”, тобто без застосування інших матеріалів, різьблення, був Юрій Шкрібляк (1822-1884). Він збагатив кращі мистецькі традиції різьбярства Гуцульщини: першим запровадив в оздобленні дерев'яних виробів стилізовані антропоморфні зображення, квіти й т.ін., активно використовував у своїх роботах традиційні елементи – “сонечка”, “кочела”, “зубці”, “підківки” тощо. Крім сухого різьблення, Ю.Шкрібляк застосував інкрустацію з баранячого білого та чорного рогу, мідного дроту, цвяхів з головками. Відповідно до мотивів різьби, він придумав нові форми доліт, стамесок, удосконалив техніку різьблення.

Гуцульський осередок художнього різьблення дав чимало видатних майстрів, які зробили значний внесок у розвиток

народного мистецтва Прикарпатського краю. Так, Марко Мегединюк збагатив вироби інкрустацією різнокольоровим бісером, а Василь Девдюк – різноколірним деревом, металом, перламутром та бісером. Справу батька продовжили сини Юрія Шкрібляка – Василь, Микола та Федір, котрі суттєво доповнили традиційні техніки.

Визначним художнім явищем стала творчість онуків Юрія Шкрібляка – Семена Корпанюка (1892-1970) і Юрія Корпанюка (1894-1976). Вони застосовували інкрустацію бісером, перламутром, різнокольоровим деревом, розробили власні оригінальні композиції, застосовуючи нові орнаментальні мотиви – “хлопчики”, “зірниця”, “шишаки”.

Окрім сухого різьблення та інкрустації, на Гуцульщині поширена й техніка декорування виробів випалюванням. Так здавна прикрашали речі господарського призначення, а тепер оздоблюють традиційні сувеніри – коновки, сопілки, ложки, невеличкі мисники тощо. Одним із провідних майстрів цього виду мистецтва був Іван Грималюк з с.Річки. Його вироби вирізняються оригінальним декором, який складається з двох поясків – вузького і широкого, із зіставлених ромбів, сонечок, зірок, гілок. Випалюванням оздоблюють вироби з ялиці, сосни, ялини. Їх не лакують, оскільки художній ефект цієї техніки полягає в контрасті світлого природного дерева і випаленого візерунка.

Для гуцульського різьблення та інкрустації використовують в основному тверді породи дерева – тис, грушу, бук, клен. Виготовляють художні вироби столярним або токарним способом. Орнамент на виробі виконують стамесками (долотами) різної конфігурації. Для інкрустації переважно використовують такі стамески, як “паскарик”, “скосак”, “клюкарза”. Круглі форми вирізають вибирачами та борамишвайцями, закладеними в друлівник.

На Прикарпатті здавна побутувала техніка об’ємного (скульптурного) різьблення. Найбільшого розвитку дерев’яна скульптура досягла на Бойківщині. Тут існувала традиція виготовлення фігурних зображень святих. Різьблені скульптури

найчастіше стояли в придорожніх або присадибних капличках, рідше – у церквах. Найбільш типовою для місцевої іконографії в об’ємному різьбленні можна вважати скульптуру св. Миколая XVIII століття з Болехівщини. Для бойківської скульптури характерне прагнення майстра у пластичному трактуванні обличчя передати народне розуміння суті образу.

На Бойківщині були поширені фігурні розп’яття, які встановлювались на роздоріжжях, пам’ятних місцях тощо. На цих розп’яттях, біля ніг Христа, як правило, розміщувалися невеличкі постаті пристоячих, а на раменах хреста – фігурки ангелів. Матеріалом для бойківської скульптури служило попередньо просушене дерево м’яких порід – липа, осика, рідше сосна, ялиця. Набір інструментів складався з кількох доліт різної форми (з прямим чи вигнутим лезом), звичайного ножа, сокири.

Для оздоблення бойківських хат застосовувалась плоска та тригранно-виїмчаста різьба. Нею декорували одвірки вхідних дверей, сволоки у світлицях, мисники та ін. Майже завжди орнаментальні композиції декору складалися з зубчиків, двох шестипелюсткових розет (“сонічок”) та одно-, дво- або трираменного хреста, що творив центр зображення, та інших геометричних порізок. У сучасному будівництві для декорування дерев’яних архітектурних деталей застосовують тригранно-виїмчасту різьбу з бойківськими орнаментальними мотивами.

Поширилась на Бойківщині й плоска різьба геометричних узорів. Найбільшу кількість дерев’яних виробів, оздоблених цією різьбою (шкатулки, декоративні тарелі, альбоми, скриньки тощо), виготовляють майстри з Брошнева, Вигоди, Рожнятова. Вагомий внесок у справу збереження й розвитку традицій цього різьблення вніс Василь Побуцький. Його роботам притаманне глибоке розуміння властивостей матеріалу, тонке, органічне узгодження декоративних мотивів із формою предметів, їх призначенням. Майстер дбайливо оздоблював точені свічники вишуканим тригранно-виїмчастим різьбленням та контурними порізками, використовуючи бойківські орнаментальні мотиви.

Художня обробка металу. Художня обробка металу на Прикарпатті має давні традиції, що сягають глибин тисячоліть.

Поодинокі металеві предмети з'являються ще в трипільську добу, проте розквіт ремесла припадає на період Галицько-Волинського князівства. Про високу культуру художньої обробки металу в старовинному Галичі свідчить відкрита на Княжій горі майстерня з інвентарем. Тут було знайдено стулки хрестів-складнів, ікони з сюжетними рельєфами, бронзові оковки й застібки для книг, нашивні бляшки для одягу. Заслуговує на увагу бронзова іконка “Благовіщення”, знайдена біля с.Бовшова Галицького району і датована XII століттям.

XI-XVI століття позначені розвитком міських цехів, де працювали ковалі, слюсарі, пушкарі, мечники, годинникарі, людвісари, золотарі, конвісари (виробники олов'яного посуду). Золотарі, наприклад, виготовляли пояси, персні, гудзики, церковний посуд (чаші для освячення води, кропильниці, потири (келихи) для вина, срібні ложечки, дароносиці).

З XVII століття починається занепад цехового ремесла. На зміну ручній праці прийшли шаблони і штампи, значно спростився декор. Це сприяло збільшенню кількості позацехових майстрів. Виготовлені ними ковані скрині були поширені на всій території Прикарпаття. Для їх декорування використовували тонке листове залізо або бляху і прийоми холодної обробки.

У XIX столітті значного розвитку дістав народний металообробний промисел – металірство. Гуцульські та бойківські майстри працювали здебільшого з кольоровими металами. У традиційних формах та видах декору зберігалися архаїчні елементи.

Перші художні вироби з кольорових металів на Гуцульщині походять з с.Брустурів і належать народному майстрові Лукину Дудчакові. Л.Дудчак започаткував родинну династію майстрів. Наприкінці XIX - на початку XX століття у цьому селі налічувалося ще 15 народних майстрів, що займалися металірством. Переважно тут виготовляли “полонинські” люльки, стремена, лускоріхи у вигляді півня, пряжки до ременів, шийні жіночі прикраси і персні, палиці, топірці тощо.

Відоме своїми мистецькими традиціями с.Річка на Гуцульщині. Майстер Микола Медвідчук (1880-1946) виготовляв тут жіночі палиці “олов'янки”, топірці, люльки, згарди, келефи, лускоріхи. Високою майстерністю виконання вирізняються рушниці, пістолі, палиці, персні та порохівниці Ілька Кіщука (1874-1945), прозваного Злотником. Центром художньої металообробки було і с.Старий Косів. Найбільш відомим майстром тут вважався Василь Девдюк (1873-1951), твори якого вирізняються досконалістю композиції і стилем виконання.

Гуцульські майстри виготовляли прикраси, ужиткові речі й кінську зброю. Прикраси виконувались технікою литва, кування й плетіння. Поширеними були персні, вилиті з латуні, срібла, нейзильберу, шийні прикраси (згарди), поясні пряжки й кільця, браслети, гудзики тощо. До ужиткових речей належать прості та складені ножі (“бгані”, “забигачі”), мисливські ножі, лускоріхи, жіночі й чоловічі палиці, курильне приладдя (люльки, кресала), остроги до чобіт тощо. Для добування вогню на Прикарпатті здавна користувалися кресалами, які виготовлялися з високоякісної сталі. Найбільш поширеними були кресала з рукоятками, відлитими у вигляді коника, собачки тощо. Оригінальністю форми, витонченістю оздоблення відзначаються гуцульські люльки.

Найпопулярнішими були палиці з металевими рукоятками різної форми, що могли служити зброєю у скрутну хвилину. Для рукоятки “старовіцького” топірця початку XIX століття характерна коротка, майже прямокутна сокирка. Пізніше рукоятки змінюються: лезо розширюється й відокремлюється від обушка сильно зазначеними врізами. З'являється і новий тип рукояток – келефи. Головки у жіночих палицях були округлими, рукоятки оздоблювались геометричними мотивами.

Серед технологічних прийомів обробки металів найбільшого поширення набули лиття, ковальство (кування), карбування, інкрустація, гравірування. Лиття відбувається шляхом заповнення розплавленим металом заздалегідь підготованих пустотілих форм. Інколи поверхня вилитого виробу потребує додаткової обробки. При виконанні коваль-

ських робіт необхідна форма виробу досягається в процесі нагрівання й розм'якшування металевої заготовки. Карбування – нанесення рельєфу на листовий матеріал (мідь, латунь, м'яка сталь, алюмінієві та нікелеві сплави тощо) у холодному або розігрітому стані. Інкрустацію використовують при оздобленні виробів з дерева, кістки, рогу орнаментальними мотивами з металу. Гравірування здійснюється шляхом нанесення ріжучим інструментом (штихелем) на поверхню твердих металів орнаментів або фігурних зображень.

Нині народні традиції художнього ковальства Покуття продовжує майстер Євген Загарук із Снятина. Він працює в жанрі дрібної металопластики, створюючи ужиткові художні вироби (декоративні решітки, свічники, камінні набори тощо). Започаткував справу відродження та розвитку художнього ковальства в кінці 1980-х років Олег Бойков (1949-1994). Він був майстром об'ємно-просторових художніх речей, вмів поєднувати традиційні й сучасні технологічні прийоми. Його послідовниками, відомими майстрами художнього кування Сергієм Полуботком, Олегом Скоблом, Зіновієм Герендою, Михайлом Зарицьким та ін., створено чимало малих архітектурних форм (декоративні решітки, портали, ворота, світильники тощо), предметів інтер'єрного призначення.

Художня кераміка. Ще в прадавні часи зароджується один із видів декоративно-прикладного мистецтва – художня кераміка. Вона дійшла до нас у вигляді невеликих слабообпалених нестійких фрагментів (черепків). Уже в кінці V - на початку IV тисячоліття до Р.Хр. у так званій культурі лінійно-стрічкової кераміки (яку відкрито у селах Незвисько, Бовшів, Голосків, Більшівці, м.Галичі нашої області), в широкому асортименті виготовлялися вироби зі спеціального керамічного тіста.

Керамічний посуд виготовлявся двох видів: кухонний (із шорсткою поверхнею) і столовий (із підглуженою поверхнею). Кулясті посудини орнаментовані ямкоподібними заглибленнями, що утворюють горизонтальні прямолінійні та зигзагоподібні рядки, а також валками та пластичними виступами різної форми. Цікавий конрельєфний декор у

вигляді прямолінійних, зигзагоподібних, рідше напівовальних стрічок, що часто перебиваються ямками, скоріш за все відбитками насінини. Рідкісний декор на посуді, де лінійно-ямкове зображення доповнене схематичними наліпними головами тварин з рогами, що засвідчує існування культу домашніх тварин, наприклад, бика. Ця символіка характерна також для і посуду і пластичних зображень наступних культур, зокрема трипільської (відкрито в селах Городенка, Більшівці, Незвисько, м.Галичі), племена котрої зробили найбільший внесок у розвиток доісторичної художньої кераміки. З середини IV тисячоліття до Р.Хр. керамічні вироби випалювали у спеціальних печах (горнах), що дозволяло отримувати добре спечений і міцний черепок.

З виникненням Галицько-Волинського князівства керамічне виробництво активізується з новою силою. Прогресують кружалні вироби, тонкостінні, пропорційні, з лінійним ретованим (заглибленим) декором, в основному на плічках посуду. Майстри виготовляють полумиски, тарілки, черпаки, глечики, світильники тощо. Виникає потреба в будівельній кераміці, що також бурхливо розвивається. Починається виробництво цегли й облицювальної плитки, вдосконалюється конструкція керамічних печей (таку піч-горно знайдено на території старого Галича). Це дозволяє покривати вироби прозорими кольоровими поливами. Вони стають набагато привабливішими, естетичнішими, менше пропускають рідину, розширюється їх використання.

Поступово в декорванні все більше застосовуються цілісні склоемалі. Довільне декорвання емалями стало поштовхом до винайдення техніки “перегородчастої емалі”, якою славилися давньогалицькі ювелірні вироби. Подібним чином декорувався керамічний посуд: композиційний малюнок наносився емаллю чорного кольору, а проміжки покривалися синьою, жовтою, зеленою, чорною емалями. В декорі домінував геометричний орнамент, рідше – рослинний, деколи з використанням зображень птахів і тварин.

Не припиняється випуск будівельної кераміки. Цегла, облицювальні плитки широко застосовуються в архітектурі.

Плиткою облицьовуюють не тільки підлогу, але й стіни храмів, що зумовлює збільшення її кількості і поліпшення якості. Керамічний промисел поширюється на всі міста.

У XIV-XV століттях з'являються керамічні центри, що свідчить про великий попит на кераміку у Галичі, Кам'яниці-Подільському, Барі, Потеличі, Хотині, Коломиї, Снятині, Тереховлі й інших містах. Вироби набирають конструктивного характеру, чітко розчленовуються на ніжку, тулуб, шийку й вінця. Кераміка стає багатоколірною, з гарним полиском, а нові декорування – фляндрівка й ріжкування – надають їй вигляду райдужного мережива. У декорі домінують рослинно-квіткові орнаменти, геральдичні знаки та фігури людей.

Під кінець XVIII століття зароджується фаянсове й порцелянове виробництво, наприклад, у Потеличі. Гостра потреба у фахівцях-керамістах зумовила виникнення спеціальних навчальних закладів та шкіл у Коломиї, Товстім, Глинську, Опішні.

Значні поклади сировинних матеріалів для виготовлення порцеляни, фаянсу, кам'яної маси, майоліки та ін. сприяють будівництву фаянсових фабрик, зокрема у с.Загвіздя поблизу Станіслава. Поруч з великими постачальниками керамічних виробів діють малі осередки й окремі гончарі. Форми, декор і асортимент посуду на підприємствах найрізноманітніші як за утилітарним призначенням, так і за стилями. Малі осередки і поодинокі майстри дотримуються старих традицій, притаманних місцевості, в якій проживають і для якої виготовляють свої вироби.

На Прикарпатті осередками гончарства були міста Галич, Тисмениця, Тлумач, Снятин, Городенка, села Гвізд, Отинія, Пистинь. Документально зафіксовано діяльність окремих майстрів з Кулачковоць, Борцова, Сапогова, Войнилова, Ганушівки (нині смт.Єзупіль), Москалівки (нині в межах Косова), Ланчина, Пасічної, Смородного, Угринова, а також Станіслава.

Сьогодні найбільшим центром виробництва декоративного посуду є Косів. Менші осередки діють у Кутах, Пистині, Коломиї та м.Івано-Франківську. Займаються виготовленням кахлі невеликі заводи у селах Загвіздя та Гвізд.

У напрямку відновлення традицій галицької кераміки працюють Галицька дитяча художньо-ремісничка школа та кафедра декоративно-прикладного мистецтва Прикарпатського університету.

Художнє ткацтво. На землях Прикарпаття ткацтво має багату історію, яка сягає глибини віків. Про це свідчать численні археологічні знахідки прядильного й ткацького знаряддя, що належать до трипільської культури, рештки самих тканин, знайдених у скіфських курганах (IV – I століття до Р.Хр.) і слов'янських курганах (X-XI століття н.е.)

Окремі відомості про виробництво тканин з льону й конопель місцевого походження подають письмові джерела часів Київської Русі. Крім тканин із простим переплетенням та з вибивним узором, відомі були тканини з орнаментом, утвореним способом комбінування переплетень ниток основи й підткання. Такого типу тканини знайдено під час розкопок у Крилосі, Вікторові, Поточиці Івано-Франківської області.

X століттям датуються згадки про сукно, з якого шили свити й опанчі. З вовняних тканин відома була серм'яга – грубе сукно натурального кольору вовни та сірячини, з якої виготовляли верхній одяг, з готових виробів – вовняні коци з довгим ворсом, що їх одягали як плащі.

На розвиток ткацтва впливали історичні, соціально-економічні умови та побутові потреби населення в одязі, тканинах для обладнання житла. Вік характеризувався поступовим удосконаленням знарядь, технік ткання, застосуванням нових видів сировини, збагаченням орнаментально-композиційного та кольорового вирішення. Спочатку тканини виготовляли для власного вжитку, та згодом почали виділятися окремі ткачі, цілі сім'ї, для яких ткацтво було родинною професією. Поступово вдосконалювалися знаряддя, техніки ткання, застосовувались нові види сировини, збагачувалось орнаментально-композиційне та кольорове вирішення виробів.

У IX-X століттях починається відокремлення ремесла від сільського господарства. З часом ткацтво розмежовується на

сільське і міське ремесло, що призвело до виникнення й співіснування двох його форм – народного домашнього промислу та цехового ремесла, яке поступово переросло в мануфактури (XVII-XIX століття) та фабричні підприємства (XIX-XX століття).

У XVI столітті ткацтво було широко розповсюджене, воно розподілялося на окремі галузі з виробництва килимів, сукна, шовкових тканин, гафтів, рушників. У XV-XVI століттях поширюється виробництво сукна у “фолюшах” (сукновальні при млинах в Рогатині, на високогір’ї Бойківщини). У 1482 році працював млин із сукновальнею на Гуцульщині, в с.Березові, з 1515 року збереглася згадка про млин (“вальник”) для ущільнення сукна в Делятині. Є відомості про мануфактурне виробництво шовкових і золотолитих тканин на західних землях, у тому числі з 1644 року – в місті Станіславі. У Станіславській мануфактурі працював відомий златоглавник Іван Манджарський, який сконструював так звані “магли” для прасування золотолитих тканин.

Проте процес активного збільшення фабричного випуску тканин призводив до зниження їх художньої якості. Домашнє ж ткацтво століттями зберігало стійкі традиційні народні форми й використовувало місцеву сировину – льон, коноплі, овечу вовну. Всі процеси копіткої обробки сировини виконували жінки у вільний від польових робіт час. Від підготовки сировини, обробки волокон, процесів прядіння, характеру зсукування ниток, техніки ткання й декорування тканини, вибілювання, прасування залежала якість виробу.

З льону виготовляли м’які, з легким охристим відтінком полотна, із конопель – тугіші, зеленуваті, подекуди практикувалось змішування льону й конопель. Були свої таємниці й при підготовці овечої вовни. На Гуцульщині, наприклад, її поливали лугом із спалених букових дерев, щоб вона була м’якшою й еластичнішою. Залежно від призначення, пряли різні нитки. Так, на запаски, стрічки, пояси використовували тугіше скручені рівні й тонкі нитки, рівні, але товстіші – на ліжники, нерівномірну нитку пряли на сукно для сердаків, сіряків.

Виготовляли тканини на ручних горизонтальних ткацьких верстатах, відомих ще з дотатарських часів. Їм передували верстати вертикальної будови, які трансформувались на наших землях у різноманітної форми та призначення вертикальні кросенця, що й дотепер служать для виготовлення стрічок, поясів тощо. Тканина утворюється при переплетенні двох систем ниток – основи й підткання (утку), з допомогою різної кількості підніжок (ремізок). На верстаті з двома ремісками виготовляють прості полотна для сорочок, переміток, а з чотирма-шістьма – тчуть чиноваті (фактурні) тканини для рушників, скатертин, верет.

При перебірному тканні (перетині, забируванні) тло створюють полотняним переплетенням, а рельєфний візерунок прокладають перебором вручну або “на прутиках” чи “під дошку”. Цією технікою виготовляли узорні на святкових перемітках, пошивках, рушниках, скатертинах, веретах та ін. На особливу увагу заслуговують поперечно-смугасті (верети, плахти, ліжники, коци) і картаті тканини, в які ткачі засновують при краях попарні або одинарні ширші кольорові смуги для своєрідного утворення кайми. Ці тканини називаються заснівками, вони характерні для Покуття, Гуцульщини, Бойківщини.

Цікаві також дрібноузорні “павучкові”, “хрестикові”, “ружкові” гуцульські верети, в розвиток художнього оформлення яких великий внесок зробили Г.Герасимович, Р.Горбовий, О.Горбова, І.Библюк із Косова. Їх роботи відзначаються ювелірною розробкою орнаментів, вишуканим композиційним ладом, витонченим гармонійним поєднанням темно-вишневих, зелених, охристих барв. Виготовлені верети – із тонкої легкої вовняної пряжі, що надає їм ще більшої естетичної привабливості.

У наш час традиційні принципи народного ткання розвиває відомий майстер народної творчості, лауреат Державної премії ім. Т.Г.Шевченка Г.Василяшук (с.Шешори). Композиція її творів побудована на поєднанні традиційних орнаментальних смуг із новим кольоровим вирішенням. Елементи народних малюнків вдало поєднано з символічними зображеннями.

Заслуговує на увагу творчість народного майстра Г.Вінтоняк із Коломиї, яка на основі традицій народного ткацтва створює оригінальні тканини для одягу та інтер'єру.

Чимало народних майстрів виготовляють ліжники, ліжникові накидки на крісла, верети, серветки, доріжки, рушники та одягові тканини. Ліжникові вироби тчуть майже в усіх гірських селах Косівського (Яворів, Річка, Брустури), Верховинського та Рожнятівського районів. Крім поперечно-смугастих ліжників, у 1930-х роках почав формуватись новий тип орнаментальних “коверців” із ромбовидними мотивами. Центром “коверцевого” ліжникарства вважається Яворів, звідти ткання такого типу поширилось на західну і східну частини Гуцульщини та Бойківщину. Значний вклад у розвиток ліжникарства зробили народні майстрині з родин Шкрібляків та Корпанюків – Г.Шкрібляк, В.Корпанюк, П.Шкрібляк-Хім'як.

Найбільшою різноманітністю відзначаються килими. Важливим центром килимарства з другої половини ХХ століття став Косів. Для гуцульських килимів характерний поперечний смугастий орнамент, який не має спільного поля. Площа його розділена на широкі та вузькі смуги, заповнені геометричними мотивами. Гуцульські килими безворсові, гладкі, барвисті. Відомі такі основні малюнки: “гуцул”, “граничник”, “кучер”, “колиска”. Велика заслуга в розвитку нових геометричних узорів гуцульських килимів належить І.Бовичу, М.Ганущаку з Косова, І.Гулик, О.Лоріній з Коломиї.

Килимове ткацтво – багатогранне художнє явище, яке охоплює різні за функціями й художньою образністю вироби. Одним із його видів є гобелен – декоративний і монументально-декоративний. Із 1960-х років виділяється гобелен дрібних форм – міні-гобелен, над яким в основному працюють професійні художники.

Нинішні майстри художнього ткацтва по-новому підходять до вибору матеріалу, вдосконалюють різні види технічного виконання, творчо використовують місцеві орнаментальні мотиви, композицію, кольорове вирішення.

Художня вишивка. Вироби майстрів української народної вишивки збереглися до нашого часу з кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття завдяки тому, що у 1780-1790 роках сформувався погляд на них як на витвори мистецтва. Однією з особливостей української вишивки є яскраво виражена самобутність окремих етнографічних регіонів. На Прикарпатті Покуття, Бойківщина, Гуцульщина, Опілля мають свої характерні орнаментальні мотиви і композиції, кольорову гаму, специфічну техніку виконання.

Вишивка як вид орнаментального мистецтва застосовується для оздоблення народного костюма, оформлення інтер'єру. Традиційний побутовий костюм поєднує в собі мистецтво узорного ткацтва, крою, різноманітного оздоблення. У комплексі художньо-виражальних засобів вишивка займає провідне місце. Нею прикрашали одяг з домотканого лляного, конопляного полотна, грубуватого сукна, шкіри. Це були сорочки, керсетки, спідниці, фартухи, пояси, головні убори.

Характер візерунка залежав від призначення одягу. Особлива увага приділялась вишивці сорочки: на будень – просто, скромно, на свято – складніше й багатше. Вишивкою оздоблювали оглядові частини сорочки – рукави, поділ, пазуху, комір тощо.

Для Покуття характерні сорочки “чорненки”, які носили заміжні жінки, і “чорвоненки”, що вдягали дівчата. Вони здебільшого орнаментовані геометричними мотивами, які вкривали все поле рукава. Варіанти червоного кольору в різних селах Покуття мали свої відмінності. У Стецевій переважав помаранчевий відтінок, у Воронівці – темно-вишневий. Улюблений візерунок – композиція з чотирикутників. Показово, що на Покутті чоловічі портяниці й жіночі сорочки збирали у дрібні складочки (рісили), що створювало додатковий ефект.

Особливістю народної вишивки Покуття є побутування у селах Русові, Микулинцях, Залуччі, Виденові Снятинського району вишивки білим по білому. Це переважно геометричний орнамент – ромбовидні мотиви, ламана лінія, восьмипроменева розетка, виконані лиштвою, штапівкою, вирізуванням, виколюванням. Подол, рукави сорочки оздоблювалися

смугами мережок, з'єднувальні шви змережувались "кривульками" вишневого кольору, які поєднувались із вишивкою білим по білому. Водночас у Снятинському й Тлумацькому районах трапляються сорочки, вишиті чорним кольором, які носили виключно старші жінки.

Для Бойківщини типовим явищем є декоративне призбирування в брижі біля горловини та зап'ястя. По брижах вишивали геометричні узори вовняною ниткою натурального кольору, пізніше – чорною. З появою бавовняних ниток поширюються синьо-червоні кольори. В кінці ХІХ століття ця гама змінюється на різнобарвну. Найскладнішою була вишивка на уставках, а оздоблення на манжетах і передній частині стану повторювало мотиви уставки. Характерне вишивання скісними й прямими стібками на зібраних складочках, вирізування й виколювання, пізніше – хрестик, гладь, низинка. В одному виробі могло поєднуватись кілька технік. Для бойківських орнаментів типовий візерунок, утворений із простих лінійних мотивів, прямих і скісних, ламаних і зубчастих ("кривулі", "зубці", "кіски"). Традиційними є стрічкові композиції з ряду прямокутників, ромбів, квадратів, вишиті у червоно-синій гамі.

Особливою виразністю відзначаються вишивки Гуцульщини. Кожний район, навіть село мав своє художнє обличчя, улюблену кольорову гаму. Колорит яворівських вишивок червоний, підсилений жовтим, зеленим та чорним. Найпоширеніші мотиви – "скриньки", "голівкате", "сливовий", "сосновий". Вишивки Брусторів барвистіші, в них переважають голубі, зелені, сині кольори, у верховинських гуцулів домінує чорний з вкрапленням фіолетового. У Пістині вишивали червоними, оранжевими та чорними нитками. Геометричний орнамент виконувався низзю, хрестиком, стебнівкою, штапівкою та мережками.

Місцевою своєрідністю відзначаються вишивки Космача, виконані півхрестиком, хрестиком у жовтогарячій гамі. На відміну від гуцульських вишивок інших осередків, в яких орнамент всуціль вкриває поверхню рукава, тут основну увагу

в жіночих сорочках зосереджено на вишивці уставки, що горизонтальною смугою виділяється на білому тлі рукава. Геометричні орнаменти утворюються з міцно з'єднаних між собою дрібних форм, в основі кожного з них лежить зображення провідного мотиву ("черешневий", "баранковий", "качуровий"). Щедро, барвисто, з великим художнім смаком прикрашають на Гуцульщині верхній одяг: кептарі, сердаки, кожухи. Широко використовується вишивка і для оздоблення речей домашнього вжитку – рушників, скатертин, доріжок, серветок, фіранок.

Своєрідною є вишивка Опілля. Оригінальні чоловічі й жіночі сорочки оздоблені рослинним орнаментом. В його основі – стилізовані шести-, восьмипелюсткові квіти, доповнені трилисником, виконані технікою двобічної гладі. Центри квітів, поле навколо них заповнені виколюванням – кружечками з дірками. Такі кружки, розміщені у два-три ряди по краях коміра, манжетів, пазушного розрізу, створюють ажурну рельєфну облямівку. У вишивці використовуються й інші шви: стебнівка, стеблевий, тамбурний, обметувальний. Вишивка виконана в двох-трьох кольорах (наприклад, у червоному, оранжевому, синьому).

Багато взірців свідчать про побутування геометричних вишивок із зображенням ромбів, квадратів, дуг та різних варіантів їх розробки. Вишивка багатобарвна, техніка виконання – хрестик, лиштва, штапівка.

Сьогодні вишивка розглядається як важлива художня цінність, що виконує естетичну, пізнавальну, комунікаційну функції. Це показовий вид мистецтва, який зберіг, доніс до нас і надалі розвиває орнаментальну культуру народу.

Писанкарство. Серед усіх видів і жанрів народної творчості писанкарство займає особливе місце. Разом з рушниками, вишиваними сорочками писанки є однією з найдавніших галузей українського народного мистецтва. Історія його зародження пов'язана з давньою культурою, корені якої сягають ще часів язичницької доби. Споконвіку існував звичай на світле весняне свято дарувати розмальоване яйце. Воно символізу-

вало Сонце, відродження життя, у весняній порі було ще й ознакою пробудження природи, провісником любові й радості.

Протягом тривалого періоду народна орнаментика писанок еволюціонувала від первісних символічних знаків до сучасних декоративних зображень.

Серед багатого розмаїття писанок особливо вирізняються писанки західного регіону України, зокрема Гуцульщини та Покуття. Кожна місцевість, село мають свою орнаментуку з характерними візеранками та власною палітрою кольорових сполучень. Майстри у свої твори вкладали життєву мудрість, народне розуміння краси, безпосереднє світобачення, щедрість власного обдарування. Писанкарство – це суто жіноче мистецтво. Писанки писали тільки у Великий піст протягом двох тижнів перед Великоднем.

Техніка писання досить складна. На поверхню яйця спеціальним писачком у вигляді дерев'яної палички з тоненькою бляшаною трубкою на кінці розтопленим воском наносяться орнаментальні лінії. Віск застигає, і яйце кладуть у найсвітлішу фарбу, переважно жовту. Під воском фарба не візьметься – там залишаться чисті лінії природного кольору яйця. Після цього малюнок наноситься вже на жовтій поверхні, а яйце кладеться у темнішу фарбу. Розчин фарб має бути холодним, щоб віск не розтопився. Після фарбування писанку розігрівають, щоб зняти нанесені на яйце воскові лінії. Для розпису писанок майстрині застосовували природні барвники, які виготовлялися в домашніх умовах.

Жовту фарбу робили з вивареної яблукової кори, зелену – з відвару житніх висівок та луски зернят соняшника, темно-коричневу – з відвару дубової кори. В кінці XIX – на початку XX століття анілінові фарби поступово витісняють природні барвники.

В орнаментиці писанок можна визначити три основні види: геометричний, рослинний та анімалістичний. У декорі гуцульських писанок переважає геометрична орнаментация, натомість для Бойківщини, Городенківщини, Тлумаччини характерні рослинні мотиви, зображення риб, коників, птахів тощо.

Одним із найвідоміших осередків писанкарства на Прикарпатті є с.Космач. Його мистецькі традиції передавалися з покоління до покоління, виняткової витонченості набувала побудова дрібноузорних орнаментів, у яких часто можна побачити поєднання геометричного малюнка із зображеннями традиційних оленів, баранчиків, півників, коників, метеликів, корівок. Окрему групу розписів утворюють композиції з квітково-рослинних мотивів у поєднанні з геометричними рисунками. Кольорова гама – золотиста. Переважають жовті, червоні, оранжеві кольори, де-не-де зелений на темно-коричневому тлі.

У селах Верховинського району (Замагорі, Ільці, Кривополі) в орнаментиці писанок переважають світло-рожеві, темно-зелені та золотисті барви на червоно-коричневому фоні.

Самобутністю вирізняються покутські писанки с.Видинова на Снятинщині. Тут рослинно-квіткові мотиви зображують на зеленому, коричневому, оранжевому, синьому тлі.

Дещо відмінними від інших традиційних виробів є писанки з с.Чорний Потік Надвірнянського району. Орнамент, як правило, укладається радіальними смугами навкруг усієї сфери яйця. Центральна смуга завжди найширша. Площу її декорують ромбовидними, квадратними мотивами із зображенням у центрі квітів – символу весни, життя, молодості й краси. Характерна особливість кольорової гами – декоративні рисунки у жовтих, рожевих, часом синіх або фіолетових барвах на чорному, рідше червоному тлі.

Кожен осередок писанкарства на Івано-Франківщині є своєрідною школою народного орнаменту зі своїми особливостями, характерними візерунками, власною палітрою кольорових сполучень.

Кожна писанка – це самостійний художній твір народно-декоративного мистецтва. Її орнамент – своєрідний образотворчий літопис, в якому простежується образно-поетична мова, що звучить у витонченій гармонії барв. Разом із високими художніми якостями мистецтво писанки виступає багатим змістовним джерелом народної творчості, що зберегло у своїх орнаментальних формах вікову традицію.

Художня обробка шкіри. Мистецтво художньої обробки шкіри пов'язане насамперед із декоруванням кушнірських виробів (кожухів та кептарів), інших ужиткових речей.

Ще в XVII-XVIII століттях у народі поширені були “кептарі” (чоловічі та жіночі безрукавки із овечої шкіри), “постоли” (чоловіче й жіноче взуття), “табівки”, “ташки”, “тайстри” (шкіряні торбинки прямокутної, квадратної та півкруглої форми), “череси” (широкі шкіряні чоловічі ремені), гаманці, обкладинки для Євангелій, пуделка для прикрас. Багатовіковою традицією створено чимало способів художнього оздоблення виробів зі шкіри.

Художньо-технічні прийоми оздоблення диктувалися передусім видом сировини та способом її вичинки. Мистецький хист кушнірів яскраво виявився в оздобленні святкових кожухів та кептарів. До поширених технік оздоблення шкіряного одягу належали: аплікація сап'яном або сукном, нашивання сплетених різнокольорових шнурків, вовняних гудзичків або китиць (“дармовисів”), вишивання вовняними, шовковими нитками та декорування металевими прикрасами “каплями” (опуклими, плоскими кружечками).

На Прикарпатті здавна славилася м. Тисмениця, великий промисловий осередок кушнірства. В кожному регіоні спостерігаються свої особливості й відмінності у декоруванні виробів, їх кольоровому рішенні та орнаментиці. Система художніх засобів оздоблення розвивається за рахунок нових матеріалів та способів їх використання.

У другій половині XIX століття спостерігається значний поступ у розвитку художньої обробки шкіри. Привертає увагу багатство фантазії гуцульських кушнірів у створенні орнаментальних мотивів, їх композиційного ладу. Характер декору значною мірою визначається технікою виконання. Найпоширеніші мотиви – гачкоподібні “кучері”, “зубці”, “раки”, “мотилі”, “косиці”, що давали змогу творити безліч оригінальних композицій. Колористичне рішення орнаменту будується на гармонії загальної гами ансамблю одягу.

Вироби зі шкіри без хутра мали свої особливості декорування. Впродовж століть удосконалювалися засоби художнього оздоблення “чересів”, “табівок”, “ташок” і т.ін.

До найдавніших технік декорування виробів зі шкіри належить тиснення з використанням форм-штампів. Уже в XVII столітті ремісники “череси” прикрашали тисненням, ажурним вирізуванням, плетінням кольоровими ремінцями. Часом техніка тиснення по шкірі поєднувалася з оздобленням металевими прикрасами, яке домінувало в XIX-XX століттях. Майстри декорують вироби великими плоскими металевими гравірованими кружечками – “бовтицями”, набивають дрібні гудзички – “бобрики”, “колосочки”, “фасульки”, “зернятка”, різноманітні декоративні елементи у вигляді опуклих кружечків, квадратиків, трикутників, овалів тощо.

Знаним майстром художньої обробки шкіри на Гуцульщині був Микола Вінтоняк. Саме він спричинився до піднесення цього виду народного мистецтва на якісно вищий рівень. Шукаючи нові форми та засоби декоративного оздоблення, майстер створив чимало оригінальних, високохудожніх виробів. Секрети майстерності він передав учням, котрі продовжили його справу.

Сучасне мистецтво обробки шкіри розвивають професійні художники, випускники відділу художньої обробки шкіри Косівського коледжу прикладного та декоративного мистецтва ім. В.Касіяна, випускники художнього факультету Прикарпатського університету ім. В.Стефаніка. Беручи за основу традиційні форми й засоби оздоблення, вони багато експериментують, застосовують різноманітні техніки: тиснення (рельєфне, контурно-ручне, клішове, тоноване), розпис по шкірі, аплікації кольоровими шкірами, вміло використовують фактуру матеріалу. Це дає можливість створювати оригінальні, високохудожні твори.

6.11. АРХІТЕКТУРА. ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Галицька архітектурна школа. Створення Галицько-Волинської держави спричинило зародження та розвій галицької архітектурної школи. Економічне піднесення нової столиці, формування на Крилоській горі могутнього християнського центру вплинуло на розгортання монументального будівництва.

Галицька архітектурна школа виросла на підґрунті мистецтва давніх слов'ян, особливо на багатовікових традиціях дерев'яного будівництва й суміжних з ним ремесел. Політичні попередники Галича – Звенигород і Перемишль – засвоїли вироблену у візантійській архітектурі хрестовокупольну, трьохапсидну систему церковної споруди, яка надовго запанувала в будівництві храмів Галицької Русі. Разом із тим культурне спілкування з романським Заходом принесло до Галича через посередництво Великоморавської держави незнаний у княжій Україні тип сакральної будови – храм-ротонду.

У письмових джерелах – Київському і Галицько-Волинському літописах, – згадано чотири галицькі храми княжої доби: божниці святого Спаса на княжому дворі Володимирка Володаревича (1153); собор Успіння Пресвятої Богородиці (1187); монастирська церква святого Іоана (1189); церква Архангела Михаїла (1231). Внаслідок багатовікового чужоземного поневолення Галичини, пам'ятки давнього галицького зодчества загинули, і тільки завдяки археологічним дослідженням вчених А.Петрушевича, Л.Лаврецького, І.Шараневича, Ю.Захарівича, О.Чоловського, Й.Пеленського, Я.Пастернака, О.Іоанісіяна, Ю.Лукомського вималювалась картина еволюції архітектури в Галицькій землі.

Початковий етап функціонування галицької архітектурної школи припадає на 1140-і роки і найяскравіше репрезентований церквою Спаса на Залуківській височині. Храм, що знаходився недалеко від Галича, входив до комплексу княжого заміського палацу, описаного київським послом Петром Бориславичем. Спаська церква сполучалась із княжими теремами східцевою галереєю.

Найвищого злету галицьке церковне будівництво досягло в часи правління Ярослава Осмомисла (1153-1187). Домінантною пам'яткою цієї епохи є Успенський кафедральний собор, відкритий у давньому Галичі археологом Я.Пастернаком у 1936-1937 роках. Княжий собор за величиною розмірів (32,4 x 37,5 м) серед давньоруських церков поступався тільки Київській Софії і Десятинному храмові. Численні знахідки архітектурних деталей та скульптурного декору, виявлені в процесі розкопок, дають уявлення про вигляд величного галицького собору. Входи до нього були оздоблені різьбою в перспективних порталах, стіни членувалися вертикальними виступами-пілястрами, профільованими горизонтальними поясами цоколю та карнизів. У зовнішньому декорі застосовувались зубчасті та валкові фризи, фігурні антропоморфні, зооморфні й міфологічні маски, аркади на напівколонках із капітелями.

Головну частину собору становили три нефи з апсидами. Із південної, західної і північної сторони храм був охоплений галереями. Навпроти середньої апсиди розміщувався престол, у бічних апсидах – жертвник та дияконник. Відокремлене приміщення у східній частині південного притвору служило для зберігання предметів церковного культу, а також книг, державного архіву, уставів і грамот, можливо, навіть княжої скарбниці. За знахідкою фрагмента вирізьбленої з вапнякового блоку хрестильниці вчені локалізували місцезнаходження баптистерія – окремої ділянки, призначеної для хрещення дітей.

Іконостаса в княжих церквах ще не було, його роль виконувала низька алебастрова перегородка, посередині якої знаходились Царські ворота, а обабіч них – двоє дияконських воріт. Внутрішні стіни Успенського собору були розписані фресковим живописом із біблійними сюжетами. Археологічні розкопки, проведені весною 2000 року всередині крилоської Успенської церкви, виявили багаточисленні фрагменти фресок на кам'яних блоках із собору Ярослава Осмомисла. У колористичній гамі галицьких майстрів переважала рожева, попелясто-синя, помаранчева барва, а ціла палітра складалась із білої,

жовтої, брунатної, чорної, бордової й зеленої барв. Найпочесніше місце в Успенському соборі було відведено мозаїчним зображенням Богородиці-Оранти й Христа-Пантократора.

Справжньою перлиною давньої галицької архітектури є церква святого Пантелеймона (1190-і роки), яка частково збереглася до наших часів. Якщо із сакральними пам'ятками попередніх десятиліть її пов'язує чотиристовпна центрально-купольна структура, то в об'ємно-просторовому вирішенні й архітектурному декорі чітко простежуються впливи романського мистецтва. Характер різьби ускладнюється, вона стає пишною, декоративною і більш натуралістичною. Особливим багатством форм і декору вирізняється західний портал храму, оздоблений двома колонками з капітелями й архівольтами, вкритими суцільними композиціями рослинного орнаменту.

Паралельно з традиційними візантійськими храмами в Галичі і його історичних околицях будували споруди абсолютно іншого типу – центричні ротонди та квадрифолії (“Полігон”, церква святих Бориса і Гліба, Воскресенська церква). Широко практикувалось спорудження однефних храмів (Благовіщення), зокрема з круглою в плані центральною частиною (церква святого пророка Іллі).

Особливого розвою досягло галицьке зодчество в роки правління короля Данила Романовича (1201-1264). Про його будівничу діяльність з похвалою відгукується автор Галицько-Волинського літопису. Він із захопленням говорить про майстерність “умільця” Авдія, творця монументальної сакральної скульптури. Саме за часів Данила Романовича в Галичі споруджено Благовіщенську, Борисо-Глібську й Воскресенську церкви. Характерною рисою галицької архітектури було оздоблення інтер'єрів керамічними рельєфними плитками із зображенням орлів, грифонів, геометричного й рослинного орнаментів.

У межах володінь Галицько-Волинської держави виявлено також залишки дерев'яних церков XII-XIII століть. Багатокутну дерев'яну ротонду із підлогою, викладеною з різнокольорових плиток, що утворювали геральдичні

композиції, відкрив на городищі Олешків археолог Б.Томенчук. Дослідник Ю.Лукомський провів розкопки літописного дерев'яного Святоіванівського храму XII століття, який мав у плані форму рівнораменного грецького хреста з центральною апсидою по осі й двома боковими на його раменах.

Археологічні дослідження, проведені на місцях, де колись височіли галицькі церкви, дали неоціненну інформацію про наукові знання давньоруського суспільства. Виявлені в ході розкопок оброблені породи каменю засвідчили, що геологічна обізнаність краю дала можливість видобувати білокам'яні різновиди, добре придатні для декоративного орнаментування, на території всієї Галицької землі. На стінах церков і соборів збереглися написи-графіті – свідчення поширення письменності серед давніх галичан. Знахідки геометричних креслень – “вавілонів”, так званих модулів для спорудження храмів, характеризують високий рівень математичних знань.

Середньовічна архітектура Прикарпаття. З X століття на території Галицько-Волинської Русі активно велось містобудування. У літописних джерелах серед найдавніших міст згадуються Галич, Коломия, Отинія, Тисмениця й Тлумач. Давньоруське місто складалося з фортеці-дитинця (на пагорбі або горі) і посадів-подолів біля підніжжя. Так, дитинець Галича займав площу 24 га. Тут знаходився княжий палац, кафедральний собор, палати єпископа, а також житла ремісників. Галицьке Підгороддя охоплювало територію вздовж обох берегів Лукви (площа близько 200 га). Сьогодні археологічній науці відомо 187 городищ IX-XIII століть, які є руїнами давніх обшинних центрів, святилищ, міст, замків, фортець Галицької землі.

Давньоруські міста мали нерегулярне планування. З ініціативи короля Данила на торговельній пристані Галича з'явилась наприкінці 1230-х років перша ринкова площа із кварталами, де замешкували гільдії іноземних купців. У містах, які отримали Магдебурзьке право, на центральній площі почали споруджувати ратуші.

Золотоординська навала не зупинила процес урбанізації на Прикарпатті. Наприкінці XV століття Галицька земля

мала щонайменше 24 міст. У XVI-першій половині XVII століття сформувалася розгалужена мережа міських поселень краю. В цей період на території Галицького повіту було засновано 48 міських поселень, а в Коломийському – 34.

Класичним взірцем міста, яке зберегло планувальну структуру, засновану на засадах Магдебурзького права, є Рогатин. Посередині ринкової площі, оточена чотирма рядами впритул зведених будинків з вузькими фасадами, стояла ратуша, збудована в 1539 році. На кутах ринку починалися головні вулиці міста, що вели до Львівської, Галицької та Краківської брам. Місто захищали широкий рів і вал з дерев'яним частоколом. Оборонні функції виконували і два найбільші рогатинські храми – церква Різдва Богородиці (XVI століття) і костюл святого Миколая (XV століття). На Прикарпатті ще два храми XVI століття збереглися донині – Миколаївська церква в с.Чесники Рогатинського району й церква Різдва Христового в Галичі. Їх також будували з урахуванням обороноздатності. Як і у фортецях, масивний низ Миколаївської церкви укріплений могутніми контрфорсами.

XVI – перша половина XVII століття означені проникненням здобутків європейського ренесансного мистецтва в архітектуру Прикарпаття й масштабним розгортанням оборонного будівництва. Французький мандрівник П'єр Шевальє в описі українських земель середини XVII століття відзначив, що не було жодного містечка, яке б не мало фортифікацій, придатних для захисту від татар. 294 пам'ятки оборонного будівництва середньовіччя зафіксовано у 199 населених пунктах Івано-Франківської області. Твердині споруджувались у королівських маєтках – Галичі, Коломий, Новиці, Раківці, Рогатині, Солотвині, Снятині й Шешорах. Масово зводились і приватні шляхетські фортеці. На замовлення власника Бурштина італійські архітектори спорудили у XVI столітті на правому березі Гнилої Липи розкішний замок-фортецю.

Розвиток військового мистецтва спричинив у XVII столітті появу кам'яних замків та фортець (Раковець, Чернелиця, Пнів). У 1611 році постав Манявський скит – ансамбль кам'яних і

дерев'яних споруд, обведених високим фортечним муром з трьома вежами.

Баштова система укріплень мала кілька варіантів: трикутна (замок у Галичі), квадратна (замок у Чернелиці), прямокутна регулярна й нерегулярна (замки в Болехові, Пневі й Перегінську), правильного ромба (замок в Раківці). Завдяки нововведенням тогочасного оборонного військового будівництва найбільшим укріпленням вважався Пнівський замок.

До оборони пристосовувались окремі церкви. До такого типу пам'яток належить Успенська церква (1586) в Крилосі, довкола якої стараннями єпископа И. Шумлянського було споруджено ще й муровану з цегли фортецю.

Свято-Духівську церкву збудовану в 1598 році в Рогатині, можна сміливо віднести до найдосконаліших шедеврів галицької школи народної дерев'яної архітектури. З цього часу походить і визначна пам'ятка гуцульського зодчества – храм Благовіщення (1587) в Коломий.

За правління Данила Галицького була започаткована традиція зведення на Прикарпатті латинських храмів. Домініканський костюл (1661) в с. Чернелиця й Кармелітський костюл (1624) в селищі Більшівці, як і більшість католицьких храмів XVI-XVII століть, являють собою базилікальний тип споруди, в якій спокійні й врівноважені форми мають багато декоративних прикрас, виконаних у стилі розвинутого бароко.

У цей же період в основному сформувалися архітектурно-етнографічні особливості сільського народного будівництва Гуцульщини, Бойківщини, Покуття й Опілля.

Архітектура бароко. Архітектурні стилі міст Івано-Франківщини складають досить строкату картину, внаслідок взаємного накладання різноетнічних місцевих і загальноєвропейських будівельних традицій. Європейські архітектурні стилі доходили до нашого краю вже як відголоски змін естетичних смаків, часто у стилізованій формі. Стилістичні зміни на Прикарпатті еволюціонували шляхом поступового витіснення старих прийомів новими.

Більшість міст області сформувались у середньовіччі і залишаються носіями середньовічних містобудівних ознак. Одні мають характерні “довгі ринки”, які виникли на торгових трактах. Інші завдячують своїй появі феодальним замкам. Деякі міста розвинулись із сільських поселень. У XVI – першій половині XVII століття активізується процес урбанізації, і, як наслідок, територія області стає полем для апробацій теоретичних засад Ренесансу в плануванні й переплануванні міст, містечок, слобід.

Особливу роль у європейській містобудівельній практиці з кінця XVI століття починають відігравати фортеці міського типу, які з’являються в Галичині на початку XVII століття. У цей час активізується процес перепланування й заснування нових міст, пов’язаний з оборонними вимогами. Татарські напади й воєнні сутички з Туреччиною викликали стратегічну потребу у фортифікованих містах. Так виник задум будівництва нової потужної фортеці на зручному місці біля с. Заболотів.

Місто Станіслав (нині Івано-Франківськ) споруджувалось за аналогією з регулярними містами Галичини XIV-XVI століть та за європейською ренесансною традицією спорудження фортець міського типу з оборонними укріпленнями. Особливу роль у будівництві міста відігравали принципи французького містобудування, які збагатили архітектурні здобутки попередніх епох.

Французька орієнтація Потоцьких та їх інтерес до Західної Європи, особливо до її досягнень у галузі фортифікаційного мистецтва, очевидно, були причиною запрошення військового інженера Франсуа Корассіні з Авіньйону для спорудження нового міста. Від часу заснування Станіслав був оточений шестикутником бастионних фортифікацій. Формування міського простору міста оперте на Магдебурзьке право, яке передбачало регулярну структуру плану, рівні за розмірами будівельні ділянки-парцелі. Найважливішим планувальним елементом центру міста була квадратна ринкова площа, орієнтована за чотирма сторонами світу. Чільне місце в міській забудові займала ратуша в центрі ринкової площі. Кожна сторона ринку була щільно забудована спорудами не вище

двох, пізніше трьох поверхів і не ширше трьох – чотирьох вікон. Три міські вулиці, згідно із системою планування міст XVI-XVII століть, були орієнтовані з одного боку на вхідні брами (Тисменицьку й Галицьку брами та Вірменську фіртку), а з іншого – на ринкову площу.

Барокова осьова перспектива вулиць створювала об’ємно-просторові композиції не окремих споруд чи навіть ансамблів, а цілих містобудівних структур. Прокладання прямих, зручних сполучень між окремими ділянками міських укріплень забезпечувало оперативне переміщення оборонців міста під час облоги. Від середньовічної планувальної системи Станіслав успадкував кутові вильоти вулиць з ринку. Головні вулиці міста, очевидно, було протрасовано по осях ринкової площі, згідно з традицією “хрестового укладу” в просторовій композиції ренесансних міст Галичини XVI століття. Композиційні прийоми бароко збереглися у трасуванні вулиці Вірменської, близької до осі ринку, і закріпленої будинками ратуші та Вірменської церкви.

Наприкінці 1670-х років шестикутник первинних міських укріплень розширюється, у зв’язку з будівництвом магнатської резиденції – мурованого палацу, й утворенням міської цитаделі. Автором цього перепланування був надвірний архітектор Кароль Беное (Бенуа). В результаті перебудови була знищена північно-східна куртина, а до двох перероблених бастионів приєднані нові фортечні укріплення з двома бастионами. Після цієї розбудови фортеця набула своєрідної конфігурації у плані й не мала відомих аналогів не тільки у містобудівельній практиці Речі Посполитої, а й у всій Європі.

Національна й релігійна терпимість, притаманна власникам Станіслава, відбилась у принципі розташування культових споруд на ринку. Парафіяльний костюл Діви Марії та споруди римокатолицької громади розмістилися на захід від ринку, на схід – вірменська громада з костюлом Зачаття. Південніше вірменського кварталу знаходилась українська церква Воскресіння. Південну частину міста займала єврейська колонія з головною спорудою – синагогою. Своєрідна організація національних колоній дозволила уникнути схематизму в образі

регулярного в своїй основі міста й уможливила створення складного, унікального твору містобудівельного мистецтва.

Слід зауважити, що найкраще споруджувались монастирські комплекси. Одним із найвидатніших творінь архітектора Б. Меретина, автора собору св. Юра у Львові, є монастирський комплекс у Городенці з костюлом Непорочного Зачаття Діви Марії (1743-1760). Це цегляна тринавна базиліка, головний фасад якої оточений двома вежами. Костюл вирізнявся багатим декором інтер'єра, був прикрашений скульптурами. До наших днів частково збереглися фрески XVIII століття.

Ще однією пам'яткою барокової монастирської архітектури є Бернардинський монастир початку XVIII століття в селі Гвіздець Городенківського району. Ансамбль складається з костюлу, корпусу келій і з надбрамної дзвіниці. Інтер'єр декорований ліпниною, різьбою й розписами, фрагменти яких збереглися донині.

1742-1762 роками датований Домініканський монастир у Богородчанах. Архітектурний ансамбль цієї пам'ятки утворюють костюл Діви Марії, палати духівництва й келії. Костюл – цегляна шестистовпна базиліка з двома вежами на головному фасаді. Головний фасад палат духівництва прикрашений бароковими фронтонами.

Епоха бароко стала першим стилевим періодом забудови міста Станіслава. У 1703 році закінчено спорудження римокатолицького парафіяльного костюлу Діви Марії, що належить до характерних взірців барокової архітектури. Його прототипом була головна церква ордену єзуїтів у Римі Іль-Джезу (в ім'я Христа), спроектована в кінці XVI століття. В інтер'єрі костюлу Діви Марії частково зберігся розпис 1737 року.

У 1716 році в Станіславі з'явився просвітительський орден єзуїтів. У 1753-1763 роках було збудовано новий костюл, який являв собою восьмистовпну базиліку. Пізніше над п'ятиярусним іконостасом костюлу працювали відомі українські художники А. Монастирський та М. Сосенко. Нині костюл є головним храмом греко-католицької єпархії – кафедральним собором Воскресіння Ісуса Христа.

У 1743-1762 роках у стилі пізньої італійської бароко споруджено Вірменський костюл. Це мурована тринавна базиліка з круглими вежами, увінчаними дзвоноподібними куполами. Динамічний простір інтер'єра збагачений розписами, круглими скульптурами. У результаті перебудов споруда частково втратила колишній вигляд.

Не зберігся до наших днів у первісному вигляді палац Потоцьких, побудований за проектами К. Бенос. Зникли також барокові синагога та монастир ордену тринітаріїв.

На території Івано-Франківська знаходиться ще одна унікальна пам'ятка – рідкісний взірець промислової архітектури України другої половини XVIII століття – броварня Седельмайєра, сучасний пивоварний завод, цехи якого побудовані в 1767 році в стилі бароко.

Розвиток класицизму в області, як і у всій Галичині, збігається з часом падування Австрійської імперії. Класицизм виступає офіційним її стилем і відзначається врівноваженістю й стриманістю архітектурних форм. З нечисленних тогочасних споруд збереглася в'їзна брама до палацу Потоцьких в Івано-Франківську. До яскравих прикладів класицизму належать також будинок міської гауптвахти (вул. Галицька, 7) та двоповерхова кам'яниця, побудована для начальника рахункового відділу (сучасна гарнізонна поліклініка на вул. Старозамковій). Найбільш поширеним є звичайне житлове будівництво того часу. Це одно-, рідше двоповерхові споруди з мансардами або портиками перед входом. У сільській місцевості поміщицькі "двори" нерідко мали білоколонні портики й прямокутні плаці, які створювались під впливом віденської архітектурної школи та варшавського класицизму.

З початку XIX століття течія романтизму виявляє себе в декорі готичних форм, асиметричній композиції об'єму. До зразків романтизуючої архітектури належить садиба з парком у селі Приозерному Рогатинського району, зведена в другій половині XIX століття. Ансамбль, що домінує в навколишньому середовищі, розташований на просторому пагорбі й складається з двоповерхового палацу із складним асиметрич-

ним планом, в'їзної брами з прибрамними будівлями. За межами садиби збереглися одноповерхові житлові будинки XIX століття, призначені в минулому для палацової обслуги.

Суттєві зміни відбулися в цей період і в розплануванні міського простору. Так, протягом першої третини XIX століття в Станіславі здійснювалося поєднання фортифікованої території з навколишнім приміським середовищем. Сучасні вулиці з'явилися на продовженнях внутріфортечних. У цей час виникає новий громадський центр міста – площа і сквер “Краттерівка” (між сучасними вул. Вітовського та вул. Гетьмана Мазепи), площа Ринок залишилась адміністративно-економічним, а сучасний майдан А.Шептицького – духовно-культурним центром.

На галицьких землях на другу половину XIX – початок XX століття припадає панування стилізаторського напрямку. Із розвитком будівельної техніки в місцевому будівництві поширюються плоскі перекриття на дерев'яних балках, що прийшли на зміну склепінчастим. З'являються перші спроби застосування залізної арматури в цегляних опорах і стінах. В оздобленні будинків використовуються цінні породи дерева, природний камінь, штучний мармур, полив'яні кахлі, бронза, латунь, скло, гіпс тощо. Вперше застосовується в архітектурі цивільних споруд художнє чавунне литво.

Житлові будинки посідають основне місце в архітектурному спадку міст нашої області. Виростають нові квартали з прибутковими будинками й готелями. Поява численних представництв, фірм, торговельно-фінансових та юридичних установ, прокладання залізниці через Галич, Станіслав, Коломию спричинило спорудження нових типів громадських будівель. Так, пишній історизм репрезентує найбільший на той час у Станіславі будинок дирекції залізничних доріг, пізніше будинок магістрату, воєводства, скарбничої палати, нинішньої медичної академії. Для нашого регіону характерне поєднання архітектурних засобів модерну з місцевими традиціями. Так, прибуткові будинки, збудовані в стилі попередніх епох, збагачувались сецесійними

архітектурними засобами. Будинки залізничних вокзалів у Коломиї й Івано-Франківську поєднують класицистичну об'ємно-просторову будову й композиційні засоби сецесії.

У міських особняках, збудованих на початку XX століття, найбільш яскраво втілено ідею пошуку українського національного варіанта модерну із застосуванням мотивів гуцульського й бойківського народного мистецтва. Яскравою ілюстрацією таких пошуків є забудова вулиці Тарнавського в Станіславі та унікальні пам'ятки архітектури в Коломиї. У Косові розбудовується санаторій Тарнавського, в Татарові зводяться два корпуси профілакторію з каменю й цегли із стрімкими двосхилими дахами. Ці будови дали поштовх до створення садибного стилю 1920-х років, який використав форми народного церковного й житлового будівництва Карпатського регіону.

Композиційні прийоми цього стилю застосовано в курортно-санаторній забудові центральних вулиць міст Ворохта та Яремче.

Близько 1909-1913 років у забудові наших міст з'являються неокласицистичні тенденції, нав'язується геометризм. Паралельно в 1911-1914 роках знову наростає хвиля національно-романтичного модерну. Цього разу використовуються форми наддніпрянської архітектури в поєднанні з романськими композиційними прийомами давньогалицької будівельної школи. Унікальною пам'яткою цього напрямку в архітектурній спадщині області є монастир'сестер василіанок. Більш пізньою є рідкісна сакральна пам'ятка, позначена рисами модерну, – Троїцька церква на “Майзлях” у Івано-Франківську, споруджена у 1926-1930-х роках. Церква являє собою хрестово-купольний семигранний храм, над центральною навою якої підносяться три різновисокі бані, покриті мідною бляхою.

Архітектура часів конструктивізму починає вирішувати широке коло проблем. Розбудовуються фабрики, заводи, адміністративні будинки, вокзали, лікарні, школи, бібліотеки, вишикають нові об'єкти будівництва – транспортні магістралі, аеродроми, спортивні споруди, виставкові зали тощо. Нові

технічні можливості, способи виробництва, нові матеріали й методи будівництва дають поштовх до пошуку нових форм, вирішення просторових задач.

Типовим для цього періоду є так званий “кришталевий” стиль, рисами якого характеризується сучасний будинок ратуші в м. Івано-Франківську.

У міжвоєнний період у містах області споруджуються нові залізобетонні зразки конструктивізму. До споруд нового типу належить пам'ятка 30-х років ХХ століття, унікальна архітектурна споруда колишньої астрономічно-метеорологічної обсерваторії, побудованої на вершині Чорної гори. Споруда складається з будинку-готелю, який зі східної сторони має два поверхи, а із західної – п'ять рівнів, господарсько-технічних приміщень у двох рівнях, котельні. Із західної сторони до будинку були підведені водопроводи, на території знаходився басейн. З південного боку розташована ротонда, де розміщався телескоп для спостережень за небесними світилами. Територія обсерваторії огорожена кам'яним муром, головний під'їзд та стежки вимощені каменем.

Після другої світової війни розвиток міст області відбувався в основному за межами історичних центрів. У 1960-1970 роках зроблено вдаль спробу відродження й розвитку гуцульського стилю, пошуки якого велися з кінця ХІХ століття. Яскравий приклад нової хвилі будівництва в гуцульському стилі – ресторан “Гуцульщина” в Яремче й турбаза під цією ж назвою.

Сучасні архітектори прагнуть нових форм і рішень, зокрема в сакральному будівництві області. Ідуть пошуки шляхів вираження культурної ідентичності, які б виключали просте копіювання старих форм.

Пам'ятники історії та культури. Нині під охороною держави на території Івано-Франківської області зберігається 3901 пам'ятка історії, археології, містобудування й архітектури, монументального мистецтва.

На Прикарпатті працює одинадцять державних музеїв, сім їхніх філіалів та понад 60 громадських музеїв. Лише в

державних музеях зберігається більше 300 тис. експонатів – пам'яток історії, мистецтва, літератури та природи.

Археологічні пам'ятки представлені численними стоянками давніх людей періоду середнього палеоліту й неоліту, найдавніші з яких були заселені 100 тис. років тому на територіях, прилеглих до річки Дністер, у межах нині Тлумацького й Городенківського районів. Найбільше пам'яток середнього й пізнього палеоліту знайдено археологами в селах Буківна, Долина Тлумацького району та Незвисько Городенківського району.

У ІV-ІІІ тисячоліттях до Р. Хр., в період неоліту, Прикарпаття населяли землеробські племена трипільської культури. Лише в Городенківському, Коломийському та Снятинському районах виявлено понад двадцять трипільських поселень. Землеробсько-скотарські племена ХV-ХІІ століть до Р. Хр. залишили пам'ятки комарівської культури, назва якої походить від села Комарів Галицького району, де вони були вперше знайдені.

І століттям до Р. Хр. – ІІІ століттям н. е. датуються пам'ятки липецької культури, назва яких походить від села Верхня Липиця Рогатинського району. Приблизно в цей період передгірські та гірські райони Карпат заселяли племена, які були носіями культури карпатських курганів. Попередниками східнослов'янських племен вчені вважають також племена черняхівської культури (ІІ-V століття н. е.). Її пам'ятки знайдено археологами, зокрема, в с. Вікно Городенківського району та селах Белелуя, Стецева, Устя Снятинського району.

Дальший розвиток продуктивних сил спричинив утворення на Прикарпатті в середині першого тисячоліття н. е. міжплемінних об'єднань білих хорватів, у межиріччі Дністра й Пруту – тиверців і уличів. У Х столітті ці східнослов'янські об'єднання, зокрема Галицьке князівство, увійшли до складу Київської Русі. Археологічна карта області цього періоду представлена давньоруськими пам'ятками розкопаних укріплень городищ та могильників, які виявлені в десятках міст і сіл Прикарпаття.

Численними пам'ятками матеріальної культури представлений стародавній Галич, який у ХІІ-ХІІІ століттях був столицею могутньої Галицько-Волинської держави. На території

нинішнього с.Крилос Галицького району знаходився центр одного з найбільших міст Південно-Західної Русі. Через війни та кліматичні умови більшість із тридцяти відомих кам'яних архітектурних пам'яток Галича дійшли до нас у зруйнованому вигляді. На всій території стоельного града археологами протягом століття відкрито фундаменти більше десяти церков, а також літописну Галичину могилу.

У 1986 році при в'їзді в с.Крилос, в урочищі Прокаліїв Сад, відбулося урочисте відкриття пам'ятного знаку "Давній Галич" (скульптор П. Сопільник). У дні святкування 1100-ліття Галича в Крилосі було урочисто відкрито й освячено відбудовану Княжу криницю та реставровані митрополичі палати, де створено історичний музей. 20 вересня 1998 року на центральному майдані Галича відбулося відкриття пам'ятника Данилові Галицькому. З промовою на цих урочистостях виступив Президент України Леонід Кучма.

На Прикарпатті зосереджено чимало архітектурних пам'яток. На початок 2000 року на обліку держави нараховується 1423 пам'ятки архітектури, з них 513 культових споруд: 482 церкви (335 дерев'яних і 127 мурованих), 24 костьоли та 7 синагог.

Значна кількість пам'яток архітектури зосереджена в містах, насамперед в Івано-Франківську. На території краю збереглися руїни Старостинського замку в м.Галичі, феодальних замків на Дністрі, в смт.Чернелиці і с.Раковці Городенківського району та с.Пнів на Надвірнянщині. Найбільш відомий в Україні історико-архітектурний музей "Скит Манявський" – колишній православний чоловічий монастир XVII століття в с.Манява Богородчанського району. Справжніми шедеврами української архітектури є дерев'яні храми Гуцульщини, зокрема хати-гражди, які також представлені в скансенах – музеях під відкритим небом у Києві, Львові та в с.Крилос Галицького району.

Пам'ятники історії та культури, разом з меморіальними дошками і некрополем Прикарпаття, є своєрідним мармуровим літописом історії краю. На території області краєзнавцям відомі сотні визначних місць, пов'язаних із подіями найбільшого

антифеодального повстання XV століття під проводом селянина Мухи, визвольної війни 1648-1657 років під проводом Б.Хмельницького, руху карпатських опришків у XVI-XIX століттях, національно-визвольного руху XIX століття, діяльності ЗУНР у 1918-1919 роках та ОУН-УПА в довоєнні та повоєнні роки.

З 1911 року в області встановлено 150 пам'ятників Тарасові Шевченку, а з 1926 року – 50 пам'ятників та меморіальних таблиць на честь І.Франка, чие ім'я носить обласний центр. Встановлено пам'ятники класикам української літератури В.Стефанику, М.Черемшині, Л.Мартовичу. Серед національних героїв України в повоєнні роки була вшанована пам'ять видатного керівника карпатських опришків Олекси Довбуша, якому, з ініціативи В.Грабовецького, в 1971 році встановлено пам'ятник у селі Печеніжин Коломийського району.

За короткий час розбудови незалежної України прикарпатці повернули із забуття чимало імен своїх видатних земляків, яким встановили в багатьох містах і селах понад 60 меморіальних дощок. Відновлено й упорядковано більшість могил вояків легіону УСС та УПА. Майже в кожному населеному пункті є пам'ятники односельчанам, які загинули в роки другої світової війни. В краї гідно вшановується пам'ять відомих громадських діячів Д.Вітовського, Л.Бачинського, С.Бандери, Р.Шухевича, М.Грушевського, В.Чорновола, інших представників національно-визвольного руху.

6.12. МІЖНАРОДНІ КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМИНИ

Упродовж тисячоліть Прикарпаття було нерозривно пов'язане з духовністю орієнтальних (східних) та окцидентальних (західних) народів. Так, текст Галицького Євангелія 1266-1301 років був переписаний з болгарського оригіналу в Галичі з деякими особливостями місцевої мови. Древній Галич був осередком зв'язків українців із Польщею, Угорщиною, Прибалтикою, Римом, Московією. Проте культурні взаємини нашого краю були обмеженими через його підпорядкованість сусіднім державам-імперіям, які постійно й наполегливо проводили політику асиміляції корінного населення.

Із здобуттям незалежності в Україні активізується інтерес до розширення міжнаціональних відносин і зв'язків у різних сферах, у тому числі в галузі культури.

Особливо плідними стали традиційні українсько-польські культурні взаємини. Цьому сприяє географічна, мовна та культурна близькість, етнічна спорідненість двох слов'янських народів. Саме Польща одна з перших у Європі визнала нашу державну незалежність. Відтоді дружні взаємини між нашими країнами позначені новими позитивними тенденціями в політиці, економіці, науці, освіті й культурі.

Так, на філологічному факультеті Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника у 1992 році відкрито відділення польської мови і літератури. Прикарпатським студентам допомагали поглиблювати знання з фахових дисциплін носії мови – викладачі польських університетів професори М.Лесів (Люблін), Т.Домбек-Віргова (Варшава), доктори Л.Краєвський (Ольштин), М.Рик (Люблін). У Люблінському університеті й Вищій педагогічній школі в Жешуві студенти проходять літню мовну практику. Підготовці полоністів сприяє Івано-Франківське товариство польської культури ім. Ф.Карпінського, яке допомогло поповнити університетську бібліотеку фаховою літературою. Укладено угоди про співпрацю між Прикарпатським університетом і Варшавським університетом, Вищою педагогічною школою в

Жешуві. Викладач Б.Чередрецька з Жешува підготувала й захистила у Прикарпатському університеті докторську дисертацію з проблем педагогіки.

Українські та польські вчені беруть участь у Міжнародних наукових конференціях. Так, у 1996 році в Прикарпатському університеті відбулася наукова конференція “Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ столітті”. Понад сто її учасників – істориків, політологів, економістів, етнографів, філологів, психологів, мистецтвознавців, педагогів – розкрили складні процеси взаємовідносин двох країн за останнє сторіччя.

У 1996 році в Івано-Франківську музикознавчими кафедрами Прикарпатського університету, Вищої педагогічної школи в Ряшеві та Львівською організацією Співки композиторів України проведена наукова конференція “Музична культура Галичини в контексті українсько-польських взаємин”, під час якої науковці України, Польщі та США висвітлили проблеми взаємозбагачення двох музичних культур.

У 1998 році вчені Прикарпатського університету взяли участь у Міжнародній конференції “Василь Стефаник і його епоха”, організованій у Кракові фундацією св.Володимира Хрестителя та Інститутом східнослов'янської філології Ягеллонського університету. Цього ж року на науковій конференції “Педагогіка нового виховання в Польщі у кінці ХІХ і першій половині ХХ століття” виступив із доповіддю доктор педагогічних наук, професор Прикарпатського університету - Б.Ступарик. Вчені університету - професори В.Грещук, В.Кононенко, С.Хороб - брали участь у міжнародних наукових конференціях Варшавського університету, присвячених творчості А.Міцкевича, Ю.Словацького, І.-Б.Антоніча та ін. Івано-Франківське товариство польської культури ім. Ф.Карпінського та Польське культурне товариство “Пішиязнь” допомагають місцевій владі створювати польські школи, класи, а дорослому населенню - вивчати польську мову, проводять тематичні та ювілейні вечори, дитячі ранки, присвячені польській проблематиці.

Одним із найважливіших чинників культурного обміну стала література. Своєрідним художнім явищем у польській літературі

була “українська школа” польських романтиків, до якої належали С.Гоцинський, А.Мальчевський, Ю.-Б.Залеський, Ю.Словацький, О.Гроза, Л.Семенський, М.Чайковський, М.Грабовський, Т.Падура. У своїй творчості ці поети постійно зверталися до української тематики, до осмислення історичних подій, пов’язаних із польсько-українськими взаєминами часів козаччини. Деякі з них писали польською й українською мовами (Б.Залеський, Т.Падура), використовуючи український фольклор.

До українських джерел звертався й Адам Міцкевич, зокрема в ранній період своєї творчості (балади “Рибка”, “Лілея”, “Світязь”, “Світязянка”, “Чати”, деякі сторінки поеми “Пан Тадеуш”). Свідченням шанобливого ставлення громадськості міста Івано-Франківська до поетичної спадщини А.Міцкевича є пам’ятник поетові, встановлений ще в 1898 році на площі, названій його іменем. Пам’ятники А.Міцкевичу є також у Коломиї і Рогатині. Між митцями слова Прикарпаття і Польщі встановилися творчі взаємозв’язки. Так, у 1989 році у днях української літератури в Польщі взяли участь наші країни – письменник Степан Пушик і поетеса Галина Турелик. Дмитро Павличко переклав українською мовою низку творів А.Міцкевич і Ю.Словацького. С.Пушик взяв участь у Міжнародній науковій конференції, присвяченій 100-річчю від дня народження польського письменника, автора художньо-етнографічної праці “На високій полонині” С.Вінценза.

Польських дослідників та митців слова особливо вабила Гуцульщина. Станіслав Вінценз (1888-1971) відомий як автор монографії “Рештки архаїчної культури у гуцулів”, польський учений Ю.Коперніцький, який у 1871-1887 роках мандрував Карпатами, написав низку праць про життя, побут, традиції українського населення Карпат. Сучасник Коперніцького Леопольд Вайтель видав монографію про гуцулів та історію Коломиї.

Лісник Йосиф Шнайдер (1874-1959) опублікував у журналі “Люд” кілька цікавих статей про самобутні звичаї гуцулів (“З краю гуцулів”, “Печеніжинський люд”, “Ще раз про гуцулів”).

Етнограф Оскар Кольберг (1814-1890) тривалий час перебував на Прикарпатті й написав праці “Покуття” і

“Карпатська Русь”. Заслужують на увагу праці польського дослідника Т.Северина про народне покутське гончарство, архітектора С.Жуковського (“Гуцульщина, Горгани і Чорногора”), етнографа Я.Фальковського, який досліджував межі Гуцульщини. У 1930-х роках гуцульську музику вивчали М.Мерчинський, М.Кондрацький.

Українсько-польський культурний обмін здійснюється в галузі музичного мистецтва. Так, народний артист України Михайло Кривень працював у Варшавській національній філармонії, брав участь у фестивалях органної музики, виступав в Ольштині, Радомі, Варшаві разом із фольклорним ансамблем Прикарпатського університету. Перед польськими глядачами неодноразово давала концерти з творів українських і польських композиторів заслужена артистка України піаністка Тереза Кальмучин.

Захоплена сприймала польська аудиторія виступи Івано-Франківського державного гуцульського ансамблю пісні і танцю (керівник – народний артист України П.Князевич), виконавців українських і польських пісень народного артиста України Володимира Піруса й солістку ансамблю Богдану Кадоб’яньську.

За час незалежності нашої держави національне мистецтво краю вийшло на широкі світові простори. З великим успіхом проходять гастролі камерного оркестру Івано-Франківської філармонії (керівник – заслужений артист України О.Герета), що виїздив до Польщі, Казахстану, Італії, Швеції, Угорщини, Бельгії. Ансамбль “Підгірняк” Богородчанської дитячої музичної школи (керівник – М.Пастух) перебував з гастрольними поїздками у Польщі, Німеччині, Великобританії, США. Народний аматорський фольклорно-етнографічний колектив із села Підвисоке Снятинського району (керівник – Судук) виступав у Польщі, Італії, Естонії, Росії. Народний аматорський танцювальний ансамбль “Покуття” (керівник – Д.Демків) – постійний учасник фестивалів у Греції, Франції, Іспанії. Великий успіх у глядачів різних країн мають ансамбль

“Покутські музики” з Городенки й танцювальний колектив “Тисменичанка” з Тисмениці. Учасники художньої самодіяльності показали своє мистецтво на Міжнародному фольклорному фестивалі “Коломийка-98” у Коломиї.

У результаті української еміграції та двох світових воєн наші країни опинилися більш ніж у двадцяти країнах світу. Від перших днів перебування на чужині українці дбали про свою духовність – будували церкви, організовували українські школи, видавництва. Перша українська школа в Канаді була збудована ще в 1899 році. Зараз в усіх десяти канадських університетах читаються курси лекцій з історії України, історії української літератури, української мови. В Торонто українці мають свої мистецькі колективи – чоловічі хори “Бурлака” й “Прометей”, жіночі хори “Діброва” й “Веснівка”, мішаний хор при Товаристві об’єднаних українців Канади “Калина”, багато церковних хорів, духовий оркестр “Бандурист”, український драматичний ансамбль молоді “Муза” тощо. Своєю активною діяльністю українські мистецькі колективи зберігають самобутню духовну спадщину українського народу.

Уродженці нашого краю прославляють українське мистецтво на сценах багатьох країн світу. Так, Ірина Маланюк, солістка опери в Цюріху (Швейцарія), виступала в Іспанії, Франції, Англії, США, Канаді та інших країнах. Український співак Михайло Голинський з 1938 року проживав у Канаді. Мирослав Антонович після навчання у Віденській музичній академії став оперним солістом у м.Лінці (Австрія), пізніше переїхав до Голландії, де захистив докторську дисертацію, написав сотні статей з історії української церковної і світської музики. Мирослав Антонович відомий і як організатор та диригент Візантійського хору (“Хору голландських козаків”), учасниками якого є лише голландці. Колектив дав сотні концертів у Європі та Америці. У 1990 році хор відвідав Україну.

Вищі навчальні заклади області уклали з багатьма закордонними університетами низку угод про налагодження й розвиток міжнародних освітніх та наукових зв’язків. Так, Прикарпатський університет уклав договори про співпрацю з десятима зарубіжними вищими навчальними закладами.

Головними напрямками співробітництва є праця над спільними науковими проектами, читання лекцій та фахові консультації для викладачів та студентів, педагогічна практика канадських та українських студентів, мовна практика, проведення міжнародних конференцій тощо. За угодою із закордонними українськими громадськими організаціями, в Прикарпатському університеті працює факультет української діаспори. Щорічно Корпус Миру США направляє в нашу область викладачів для роботи у різних навчальних закладах. Плідні зв’язки з вузами зарубіжжя встановили Івано-Франківський технічний університет нафти і газу й Івано-Франківська медична академія. У технічному університеті, зокрема, навчається велика група студентів із країн Європи й Азії.

Прикарпаття, яке ще десять років тому було закритим для творчих, наукових, культурних обмінів, стало важливим осередком багатогранних культурних взаємин національних культур. Самобутнє мистецтво Гуцульщини, Опілля, Бойківщини, Покуття гідно представляє нашу молоду державу на міжнародному рівні, засвідчуючи, що український народ не тільки зберіг свої вікові традиції, а й плідно їх розвивав в нових історичних умовах становлення незалежної України.

VII ОСВІТА. ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ

7.1. ІСТОРІЯ ОСВІТИ

Активізація освітньої діяльності на українських землях пов'язується з прийняттям християнства, яке вимагало знання грамоти. Серед міст, де вже в XI столітті існували школи, називають і Галич. За свідченням літописця, особливо виділялася школа “книжного вчення” Ярослава Осмомисла при Успенському соборі. Її вихованці готувалися до діяльності в різних сферах державного, культурного та церковного життя. У багатьох містах і селах Галицько-Волинського князівства діяли “школи грамоти” та школи “майстрів грамоти”, в яких навчали читання, письма, лічби й церковного співу.

За часів Галицько-Волинської Русі остаточно складається тип української елементарної приватної, домашньої школи – школи-дяківки, якій було призначено відіграти важливу роль у збереженні української писемності в наступні століття чужоземної окупації. Вчителювали в цих школах дяки, які були майже єдиними хранителями українського слова.

Важливою особливістю галицько-волинського шкільництва було те, що воно продовжило успадковану від Київської Русі традицію різномовної освіти, окрім того, охоплювало навчанням і жінок. Діти князів, бояр, духовенства та купців здобували освіту і в домашніх умовах (у приватного вчителя), за значно ширшою програмою.

Після татарських нападів і захоплення України чужоземними правителями розпочався занепад освіти і культури на українських землях, в тому числі й на Прикарпатті. Значна частина української молоді вчилася в кафедральних і парафіяльних католицьких школах. Кафедральні школи були професійними (готували священнослужителів) і загальноосвітніми, де вивчали різні науки, що входили в систему семи вільних наук. Для зміцнення римо-католицизму в Польщі було запрошено єзуїтів, які засновували школи, в котрих учили молодь у душі своєї віри.

Проте повного занепаду освітньої справи не сталося, бо за неї взялися церковні братства, які мали на меті проводити просвітницьку діяльність заради зміцнення православ'я шляхом заснування шкіл і друкарень, випускали книги і проповідували. Відомостей про перші навчальні заклади, організовані братствами, дуже мало. Учителем у школі був дяк. Відомо, наприклад, що в Тисмениці близько 1560-1570 років працювала школа, в якій учився грамоти Йов Княгиницький (засновник Манявського скиту). У 1573 році тут діяла школа при церкві Вознесіння.

Засновник м. Станіслава Андрій Потоцький 14 вересня 1658 року дав дозвіл послідовникам грецького обряду побудувати церкву і при ній заснувати братство і школу з одним учителем. При цій міській церкві Воскресіння Христового згодом згадуватиметься школа 1755 року.

Школу в Галичі засновано десь наприкінці XVI століття, учнів тут якийсь час навчав Йосиф, протосингел александрійського патріарха Лукаріса. За благословенням патріарха Єремії рогатинські міщани заснували братство в жовтні 1589 року і при ньому створили школу, яку було закрито в 1593 року. В Рогатині і Галичі у школах вивчалися слов'янська й грецька мови. Початкові парафіяльні школи в XVII-XVIII століттях діяли майже в кожному західноукраїнському селі і містечку. Вони, як і в княжі часи, мали церковний характер. Навчання в них зводилося до вміння читати церковнослов'янське письмо та до богослужбного співу.

Швидкий розвиток міста Станіслава стимулював дальший розвиток шкільництва. Тому воевода А. Потоцький вирішив створити школу вищого типу, в якій би навчалася шляхетська молодь, зокрема його син Станіслав. Навесні 1669 року костюл було перетворено на колегіату.

Станіславська академія залежала від Краківської академії, звідки запрошувала докторів і магістрів, дотримувалася тамтешніх статутів і наукових програм. Студенти вивчали релігію, латину, риторику, діалектику, поетику, історію, математику, філософію та інші науки.

Після входження Галичини до складу Австро-Угорщини умови для розвитку освіти в краї значно покращилися. Внаслідок проведеної реформи створювалися три типи народних шкіл: в парафіях – однокласні церковно-парафіяльні з навчанням рідною мовою, у невеликих містах – “тривіальні” (трикласні) школи і в містах – головні, взірцеві, або нормальні, 4-класні школи з навчанням німецькою мовою. Обмежено вивчалася й українська мова.

У 1798 році в Галичі діяло 247 шкіл, у тому числі одна нормальна, 9 головних, 3 тривіальні, 18 окружних, 102 міські, 114 сільських. Навчання в них відбувалося в основному польською й німецькою і дуже рідко – українською мовою. У жодній галицькій державній гімназії кінця XVIII століття не викладали українською мовою. Через відсутність підручників, байдужість провідників, відсутність дяків для навчання дітей українське населення вступило в XIX століття неосвіченим, забобонним та без розвинутого почуття культурних потреб.

Розвиткові шкільництва дещо сприяли шкільні закони 1805 та 1869 років, якими передбачалося заснування шкіл у всіх місцевостях. Однак через урядову антиукраїнську політику українські школи в переважній більшості були однокласними, що не давало можливості здобувати середню й вищу освіту. До кінця XIX століття на території сучасної Івано-Франківської області діяла лише одна державна українська гімназія в Коломиї. Тому церква, прогресивні українські діячі, об’єднані в товаристві “Просвіта”, Українському педагогічному товаристві розпочали активну боротьбу за українську національну школу, створивши мережу приватних навчальних закладів. Координував їх роботу створений у Львові Крайовий шкільний союз, який очолював М.Грушевський. Українці вибороли право відкрити державну українську гімназію в Станіславі (1905), директором якої став уродженець Обертини Микола Сабат. Почали працювати приватні українські гімназії в Городенці, Кутах, Рогатині, Долині, а “Просвіта” заснувала першу в Галичині українську фахову школу (садово-городничу школу в с.Милування теперішнього Тисме-

ницького району). Серед приватних гімназій найкращою і найбільшою була рогатинська, де навчалися не лише галичани, а й українці з Наддніпрянщини. Прикарпатці активно включилися і в боротьбу за відкриття українського університету у Львові.

За короткий період існування Західноукраїнської Народної Республіки зусиллями уряду й педагогів було розроблено основи розбудови національного шкільництва, створено законодавчу базу розвитку освіти тощо. Всього на території ЗУНР діяло 20 українських гімназій, 3 реальні школи, 7 учительських семінарій, народні школи. Однак здійснити задумане не вдалося.

У міжвоєнну добу (1919-1939) українське шкільництво зазнало великих втрат. У результаті антинаціональної політики більшість рідномовних навчальних закладів було закрито або перетворено у двомовні, причому більшість предметів викладалася польською мовою. Лише завдяки активній боротьбі за національну школу, яку очолили “Просвіта”, “Рідна школа”, Українська греко-католицька церква, вдалося зупинити ліквідацію українських народних шкіл, розвинути й зміцнити приватне українське шкільництво. Система освіти складалася із 13 ліцеїв, 15 гімназій нового та 13 старого типу, понад 30 початкових шкіл, 9 фахових шкіл, більше 500 дошкільних закладів, вакаційних осель та півосель, бурси та ін.

Входження Галичини у вересні 1939 року до складу Радянської України зумовило кардинальні реформи у сфері освіти і виховання. Навчальні заклади західних областей України були приведені у відповідність до діючої в СРСР системи народної освіти. Народну школу першого ступеня реорганізовано в початкову школу, народну школу II-III ступеня – в семирічку. Гімназії і ліцеї перетворено в середні школи, педагогічні ліцеї – в педагогічні школи з трирічним терміном навчання (рідною мовою).

Напередодні війни в Станіславській області діяла 961 школа, в тому числі 133 в міських населених пунктах. Шкільна мережа включала 521 початкову, 390 – неповно-середніх,

46 середніх та 4 школи для дітей з дефектами розумового та фізичного розвитку. Навчанням у школах всіх типів охоплено майже 209 тис. дітей, яких навчали 5965 учителів.

Діяльність української школи в період німецької окупації організувалася за зразком німецької школи. Створювана на українських землях система освіти включала: дошкільне виховання, народну (початкову) школу, виділову (вищу початкову) школу, гімназію (середню школу), фахові (професійні) школи нижчого типу, фахові школи вищого типу. На території сучасної області у 1943 році діяли 38 фахових шкіл різних профілів. Вони охоплювали 32% молоді віком 14-18 років. В окремих повітах цей відсоток був ще вищим. Шкільництво на окупованих українських землях у роки другої світової війни, як і шкільництво всіх попередніх окупантів, мало на меті денационалізацію українців, утвердження в їх свідомості почуття меншовартості.

У повоєнні роки на Прикарпатті діяло 857 загальноосвітніх шкіл, в яких навчалось 140 тис. учнів. У 1950-х роках швидкого розвитку набули школи робітничої та сільської молоді, створювались школи-інтернати та технічні училища для підготовки робітників високої кваліфікації на базі середньої освіти. З 1954 року в школах вводиться виробниче навчання.

Законом 1958 року встановлено загальну обов'язкову восьмирічну освіту. Пізніший перехід на обов'язкову середню освіту спричинив розширення мережі середніх шкіл і створення середніх професійно-технічних училищ. Першим таким закладом на Прикарпатті стало Городенківське сільське профтехучилище.

У 1980-х роках запроваджено вивчення російської мови в дошкільних закладах і з першого класу загальноосвітньої школи, яка поступово перетворилася в ідеологічну установу, підпорядковану єдиній меті – будівництву “розвинутого соціалізму” за радянським зразком.

Переміни, які відбулися в суспільстві після здобуття Україною незалежності, поставили перед школою нові завдання, створили умови для виховання вільної, національно свідомої особистості, активного будівника соборної держави.

7.2. ДОШКІЛЛЯ. НАРОДНА І ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА

Дошкільля на Прикарпатті. У 90-х роках ХІХ століття з ініціативи жіноцтва Галичини були організовані перші захоронки для дітей. Тут вони гралися, пізнавали основи наук, працювали. Зростала популярність таких закладів. Однак власних коштів захоронки не мали, отож існували за рахунок багатих жертводавців церков та Американського об'єднання українців.

Під час світової війни 1914 року захоронки продовжували роботу з дітьми, їх підтримувало товариство “Руська охоронка”. Працювали захоронки під керівництвом “Рідної школи”.

На підтримку справи національного виховання дітей виступили 23-27 червня 1934 року учасниці конгресу українського жіноцтва в Станіславі. Конгрес ухвалив поширити мережу дошкільних установ-півосель, зробити їх доступними для всіх українських дітей і висунув вимогу до “Рідної школи” про заснування семінарії для підготовки фахівців із дошкільного виховання.

Розвиткові дошкільля на Прикарпатті сприяли резолюції та постанови Першого українського педагогічного конгресу (Львів, 1935). У 1930-1940 роках розпочалася підготовка спеціалістів на курсах, створених комісією для дошкільного виховання при “Рідній школі”. З'явився перший у Західній Україні часопис із проблем виховання “Українське дошкільля”, підручники для дітей, вихователів і батьків.

З утворенням Української Народної Республіки розгорнув свою діяльність департамент дошкільної роботи під керівництвом С.Ф.Русової. Вона започаткувала українізацію тогочасних дошкіль та сприяла розвитку мережі національних дитячих закладів в Україні. Однак українська система дошкільної освіти кінця 1940-х і початку 1950-х років була знівельована на основі марксистсько-ленінської педагогіки.

В Україні, зокрема на Прикарпатті, невпинно зростала мережа закладів дошкільної освіти. Найпоширенішим типом

стали дитячі ясла-садки з різним терміном перебування вихованців.

Сучасний етап суспільного та економічного розвитку України як самостійної держави передбачає новий підхід до виховання дітей в сім'ї та дошкільних дитячих закладах. Він має на меті забезпечення фізичного, психічного здоров'я малюків, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь, навичок, необхідних у школі, а також потребує створення навчальних програм, адекватних вимогам часу, перегляду й удосконалення планів підготовки фахівців дошкільного профілю.

Загальноосвітня і професійно-технічна школа. Більшу частину системи освіти становлять загальноосвітні школи. На теренах Івано-Франківщини їх нині 747. Із них шкіл I ступеня (початкових) – 137, I-II ступеня (основна школа) – 298 і I-III ступеня (включає старшу школу) – 312.

Чисельність загальноосвітніх шкіл залежить від демографічної ситуації, важливим показником якої є щорічний приріст населення. У зв'язку із зниженням народжуваності кількість загальноосвітніх шкіл на Івано-Франківщині зменшилась. Але вона задовольняє теперішні потреби мешканців області в освіті. Навіть у гірській місцевості не залишилося таких сіл чи присілків, де діти не мали б змоги здобути загальну середню освіту, яка згідно із сучасним законодавством стала обов'язковою.

Прогресивною тенденцією в розвитку загальної освіти стало створення в умовах незалежної України гімназій, ліцеїв та спеціалізованих шкіл. Нині в області функціонує 10 гімназій, 7 ліцеїв, 5 спеціалізованих шкіл. В рамках регіональної програми “Обдаровані діти” відкрито обласний ліцей-інтернат для обдарованих дітей із сільської місцевості в місті Івано-Франківську та ліцей у селищі міського типу Верховина. Ліцеї діють у Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника і в Івано-Франківському технічному університеті нафти і газу. У 77 школах запроваджено поглиблене вивчення окремих предметів, яким охоплено 15,7 тис. учнів.

Для задоволення освітніх потреб національних меншин в Івано-Франківську діє російськомовна школа, а в містах

області – 8 змішаних шкіл. Класи з польською мовою навчання відкрито в загальноосвітній школі № 14 міста Івано-Франківська.

Враховуючи, що значну частину території нашого краю становить гірська місцевість, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування подбали про збереження мережі інтернатних закладів різних типів. У двадцять одній школі-інтернаті навчається майже 6 тис. учнів. У спеціалізованих школах-інтернатах збільшено кількість профілів трудової підготовки дітей із вадами в розвитку.

В умовах незалежної України загальноосвітня школа зазнала істотних якісних змін. Відповідно до вимог держави й концепції української школи Прикарпаття, розробленої в 1990 році Романом Скульським, вона перетворилася з відомчої політико-ідеологічної установи часів тоталітаризму в культуротворчу, що орієнтується на національне виховання учнівської молоді на основі надбань української культури та культурних здобутків інших народів.

Зусилля педагогів Прикарпаття, як і всієї України, спрямовані сьогодні на впровадження таких варіантів змісту шкільної освіти, які відповідали б світовим стандартам. Вони становлять інваріантну (спільну для всіх шкіл) частину змісту освіти, що іменується державним компонентом і підлягає обов'язковому вивченню. Інша частина змісту варіативна, тобто змінна. Вона розробляється зусиллями педагогічних колективів шкіл відповідно до інтересів та потреб учнів і носить назву шкільного компонента змісту освіти. Спільний для всіх (або переважної більшості) загальноосвітніх шкіл області шкільний компонент набув ознак регіонального, підпорядкованого цілям підготовки молоді згідно з традиціями краю.

Таким компонентом освіти можна вважати експериментальні курси “Основи християнської моралі”, “Українознавство”, “Українське народознавство” та ін. У значній частині шкіл гірських районів вивчається “Туцільщинознавство”.

Незважаючи на економічні труднощі та кризові явища в різних сферах суспільного життя, загальноосвітня школа в

основному задовольняє освітні потреби населення нашого краю. Впроваджуються загальноприйняті стандарти шкільної освіти, триває активна комп'ютеризація, будуються нові навчальні приміщення й переобладнуються старі, непристосовані. Велика увага приділяється вихованню національно свідомої молоді, відданої ідеям розбудови незалежної України. Вчителі області, здебільшого випускники колишнього Івано-Франківського педагогічного інституту (нині Прикарпатського університету), охоплені системою підвищення кваліфікації, зокрема в Івано-Франківському обласному інституті післядипломної освіти педагогічних працівників.

В області нині діє 11 професійно-технічних училищ та 8 вищих професійних училищ. Вони розташовані не лише в обласному центрі, а й у Кутах, Коломиї, Городенці, Брошневі, Надвірній, Отинії, Коршеві, Богордчанах, Бурштині. В училищах навчається та здобуває професію близько 15 тис. юнаків та дівчат.

З 1997 року число училищ скоротилося з 25 до 19. Щороку вони випускають близько 5 тис. будівельників, монтажників, слюсарів, кухарів, бухгалтерів, механізаторів, столярів та ін. У системі професійно-технічної освіти працює близько 1500 педагогів. Простежується тенденція до створення багатопрофільних професійно-технічних навчальних закладів. У зв'язку з новими методами господарювання, переходом до ринкової економіки з'являються й нові професії, що враховують специфіку того чи іншого регіону. Так, у Брошнівському училищі №9 тепер готують кравців, кухарів. Калуське училище №7 випускає кухарів-офіціантів, слюсарів з ремонту автомобілів, газозварювальників тощо. Вище професійне училище №13 в Івано-Франківську перейшло на підготовку слюсарів із ремонту автомобілів, рихтувальників кузовів тощо.

У зв'язку з простим провідним промислових підприємств області перед професійно-технічними навчальними закладами виникає гостре питання працевлаштування випускників. Проте є професії, на які попит зростає, наприклад, будівельник, мебльовик.

Зміни в економіці України висувають якісно нові вимоги щодо підготовки робітників і молодших спеціалістів, зокрема з таких престижних професій, як секретар, діловод-референт, комерсант торгівлі, офіціант-бармен, кухар-офіціант, бармен, агент з організації туризму тощо.

Так, у вищому професійному училищі №18 здійснюють підготовку не лише бухгалтерів, кухарів, а й комерсантів, менеджерів офісів тощо. Виробниче навчання учнів спрямовується на випуск корисної та складної продукції, яка знаходить ринок збуту.

Будинок художньої творчості професійно-технічних навчальних закладів організовує фестивалі, конкурси, наприклад, "Кращий за професією", огляди фольклору, самодіяльного мистецтва тощо. Традиційними стали щорічні звіти художніх колективів, виставки технічної творчості учнів та працівників профтехосвіти.

7.3. ВИЩА ОСВІТА

Прикарпаття стало важливим центром вищої освіти. Лише в державних навчальних закладах 4-го рівня акредитації – Прикарпатському університеті ім. Василя Стефаника, Івано-Франківському технічному університеті нафти і газу, Івано-Франківській медичній академії – навчається більше 20 тис. студентів не тільки з нашого краю, а й з інших областей України, країн СНД, Європи й Азії.

Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника заснований як учительський інститут у 1940 році, пізніше реорганізований у педагогічний інститут. Статус класичного університету здобув у першу річницю незалежності України. На його п'ятнадцяти факультетах здійснюється підготовка студентів за 30 спеціальностями гуманітарного, фізико-математичного, природничого, художнього й музичного профілів. Університет має розвинуту мережу інститутів, факультетів, відділень і коледжів в Івано-Франківську, Мукачевому, Калуші, Долині, Рахові, в його складі працює школа-ліцей. Кількість студентів зросла до 12 тис.

У навчально-методичний комплекс університету входить близько 30 профільних навчальних закладів (коледжі, технікуми, училища, гімназії і ліцеї). Університет має наукову бібліотеку, ботанічний сад, дендропарк, спортивно-оздоровчу базу “Смерічка”, стадіон “Наука”. Навчально-виховну й науково-дослідну діяльність забезпечує кваліфікований професорсько-викладацький склад, у тому числі близько 50 докторів наук, професорів, 250 кандидатів наук, доцентів.

В університеті працює Науково-дослідний інститут українознавства і Фізико-хімічний інститут, центри, відділи й лабораторії Національної академії наук України і Академії педагогічних наук України. Далеко за межами Прикарпаття відомі наукові школи професорів університету – історика В.Грабовецького, філолога В.Кононенка, фізика Д.Фреїка, астронома І.Климишина, педагога Б.Ступарика. Діють аспірантура, докторантура, спеціалізовані ради для захисту

дисертацій, видавництво “Плай”. Широко розвинуте студентське самоврядування, працюють численні гуртки, колективи художньої самодіяльності.

Для розвитку вищої медичної освіти краю важливе значення мало відкриття у 1945 році медичного інституту. Тут розпочато підготовку спеціалістів з терапії, хірургії, акушерства. В інституті, окрім навчання студентів, здійснювалась прискорена підготовка лікарів, які не отримали вищу освіту внаслідок другої світової війни.

У 1956 році, зважаючи на потребу в підготовці середнього медичного персоналу, відкрито вечірнє відділення лікувального факультету, де навчались переважно фельдшери, акушери, медичні сестри. Загалом тут було підготовлено більше 150 медичних працівників. У 1978 році в медичному інституті створено стоматологічний факультет для підготовки стоматологів, терапевтів, хірургів, ортопедів і дитячих стоматологів. У 1990-х роках розпочато підготовку лікарів-бакалаврів, магістрів. Зріс якісний склад професорсько-викладацького складу, значно поліпшилась матеріально-технічна база навчального процесу. Увійшла в практику новітня апаратура для діагностування й експериментальних досліджень.

З 1994 року в інституті працює факультет інтернатури, на якому відкрито кафедри хірургії, внутрішніх хвороб, педіатрії і стоматології. Цього ж року медичний інститут одержав статус Івано-Франківської медичної академії. Академія розширила свою діяльність на сусідні області Прикарпаття. Відкрито філії стоматологічних кафедр у лікувально-профілактичних закладах Рівненської, Тернопільської і Чернівецької областей. Кількість студентів академії зросло до 2200.

Навчально-виховний процес в академії здійснюють 300 викладачів, серед них 55 докторів наук, професорів, близько 180 кандидатів наук, доцентів. Колектив проводить результативну науково-дослідну роботу з проблем патогенезу, розробки нових і вдосконалення існуючих методів діагностики, профілактики й лікування захворювань. Створено нові науково-дослідні лабораторії з різних напрямів медичної науки.

Наукові здобутки вчених академії одержали високу оцінку. Професорам Є.М.Нейку, Ф.І.Мамчуру присуджено Державну премію України, професори Н.М.Середюк, Л.В.Глушко стали членами Європейської асоціації кардіологів і ревматологів. Діє аспірантура й докторантура, створено спеціалізовані ради для захисту кандидатських і докторських дисертацій. До наукової роботи широко залучається здібна студентська молодь. Понад 20 студентів стали авторами оригінальних медичних технологій, пристроїв, діагностичних та лікувальних препаратів.

Розвиток нафтової і газової промисловості в Україні, зокрема на Прикарпатті, потребував підготовки висококваліфікованих інженерних кадрів. У 1967 році на базі філіалу Львівського політехнічного інституту створено Івано-Франківський інститут нафти і газу. На п'яти його факультетах тоді навчалось понад 5 тис. студентів. За порівняно короткий термін для потреб інституту побудовано навчальні корпуси, спортивний комплекс, науково-технічну бібліотеку, експериментальний завод. Це дало можливість відкрити нові факультети й кафедри. За результатами акредитації інституту надано статус Технічного університету нафти і газу. Його професорсько-викладацький склад приділяє велику увагу підвищенню якості підготовки інженерних кадрів.

Виконано наукові розробки на замовлення Міністерства освіти і науки, Державного комітету нафтової, газової і нафтопереробної промисловості України, нафтогазових підприємств.

Під керівництвом професора Р.С.Яремійчука розроблено нову технологію очистки привибійної зони пласта і освоєння свердловини. Професор Є.І.Крижанівський здійснив дослідження створення і забезпечення надійності нафтогазопромислового обладнання та інструменту. Професор Р.М.Кондрат разом із групою вчених дослідив умови вдосконалення розробки газових родовищ та підвищення рівня їх експлуатації. У доробку вчених університету понад 2500 винаходів. Здійснюються заходи щодо вдосконалення його структурної організації. Відкрито Нафтогазовий інститут, Науково-дослідні інститути нафтогазових технологій, екологічної

безпеки та природних ресурсів, Інститут гуманітарної підготовки. В університеті діє аспірантура й докторантура, працюють ради для захисту кандидатських і докторських дисертацій. Університет створив навчальний комплекс, який об'єднує понад 25 навчальних закладів. У його структурі працює фізико-технічний ліцей, в якому навчається понад 400 учнів.

В області діє широка мережа державних навчальних закладів I-III рівнів акредитації (інститутів, коледжів, технікумів, училищ) для підготовки бакалаврів, молодших спеціалістів, фахівців робітничих професій.

У 1939 році в м.Івано-Франківську відкрито медичне училище. За час свого існування в ньому підготовлено понад 12 тис. фахівців. Воно приймає на навчання студентів за спеціальностями "лікувальна справа", "сестринська справа", "акушерська справа". Училище щорічно випускає понад двісті фахівців.

1952 року на базі школи медсестер відкрито Коломийське медичне училище. У 1956 році йому присвоєно ім'я І.Франка. В училищі готують фельдшерів, акушерок, медсестер, фармацевтів. Щороку училище випускає 250 висококваліфікованих спеціалістів.

Івано-Франківське державне музичне училище засноване у 1940 році. Ім'я Д.Січинського йому присвоєно в 1965 році. В училищі студенти отримують кваліфікацію "музикознавців", "музикантів", "диригентів".

Родовід Калуського училища культури розпочав у 1954 році Снятинський культосвітній технікум, переведений в м.Калуш у 1976 році. Училище готує фахівців за спеціальностями "народна художня творчість", "бібліотечна справа", "хореографія", "образотворче мистецтво".

Історія Косівського коледжу декоративно-прикладного мистецтва ім. В.Касіяна починається з 1882 року, коли була заснована ткацька школа, згодом реорганізована в училище народних промислів. Нині коледж має добре обладнану навчально-матеріальну базу, висококваліфікований викладацький склад. Роботи викладачів і випускників коледжу

неодноразово відзначались на міжнародних і державних виставках. На семи відділеннях готуються фахівці з художньої обробки дерева, металу, кераміки, шкіри, художнього розпису, вишивки. Випускники коледжу продовжують навчання на художньому факультеті Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника, у Львівській академії мистецтв.

У 1940 році заснована Коломийська педагогічна школа, яка згодом перейменована у педучилище. До Коломийського педучилища було також приєднано Станіславське й Рогатинське педучилища. Нині Коломийське педучилище є педагогічним коледжем Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Готує спеціалістів за спеціальностями: “початкове навчання”, “образотворче мистецтво”, “музичне виховання”, “соціальна педагогіка”. За час існування коледж підготував близько 12,5 тис. педагогічних працівників.

У 1940 році в Івано-Франківську створено технікум фізичної культури, який пізніше реорганізовано у коледж. Тут готуються фахівці з фізичного виховання.

Для забезпечення підготовки фахівців-аграріїв в області відкрито кілька навчальних закладів відповідного профілю. У м. Снятині в 1940 році засновано сільськогосподарський технікум, який готує молодших спеціалістів з агрономії, механізації сільського господарства, організації фермерського господарства, комерційної діяльності, бухгалтерського обліку, правознавства. У 1961 році відкрито сільськогосподарський технікум у селищі Богородчани, який пізніше переведено у м. Тлумач. Тлумацький сільськогосподарський технікум готує фахівців з бухгалтерського обліку й кооперативної діяльності.

На базі Івано-Франківського технікуму з підготовки керівних кадрів колгоспів у 1991 році відкрито сільськогосподарський технікум, який у 1999 році було реорганізовано в коледж. Готує фахівців з організації фермерського господарства, технології, зберігання й переробки плодів і овочів, правознавства.

У 1956 році в місті Рогатині відкрито зооветеринарний технікум, нині реорганізований у коледж-агрофірму. Тут на двох відділеннях готують молодших спеціалістів-фельдшерів, зоотехніків, технологів м'ясних виробів.

Деревообробну промисловість кваліфікованими фахівцями забезпечує Коломийський механіко-технологічний коледж, створений на базі технікуму, заснованого у 1945 році. Заклад готує молодших спеціалістів з обробки деревини, технології деревообробки, монтажу та обслуговування засобів і систем автоматизованого технологічного виробництва, біржової діяльності, фінансів тощо (всього за час існування – 17 тис. випускників).

Підготовку фахівців для хімічної промисловості забезпечує Калуський хіміко-технологічний технікум, заснований 1969 року. Він випускає молодших спеціалістів з хімічної технології, органічних і неорганічних речовин, експлуатації засобів і систем автоматизованого технологічного виробництва, обслуговування інтегрованих інтелектуальних систем, технічного обслуговування обладнання підприємств хімічної та нафтогазопереробної промисловості.

Для підготовки кадрів з обслуговування автомобільного транспорту й дорожнього господарства у 1962 році відкрито автомобільно-шляховий технікум (м. Надвірна). У 2000 році він реорганізований в автотранспортний коледж. Готує фахівців з обслуговування та ремонту автомобілів, організації перевезень і управління рухом, бухгалтерського обліку, фінансів, правознавства.

Розвиток енергетики (зокрема, на Бурштинській ТЕС), радіо- та електронної промисловості на Прикарпатті зумовили потребу в нових навчальних закладах. В області було створено Бурштинський енергетичний технікум (1966) та Івано-Франківський коледж електронних приладів (1981). Вони готують фахівців за спеціальностями: “монтаж і експлуатація теплоенергетичного устаткування теплових електростанцій”, “обслуговування автоматизованого теплоенергетичного обладнання на електростанціях”, “монтаж і експлуатація електроустаткування електростанцій і електричних систем”, “конструювання, виробництво та технічне обслуговування виробів електронної техніки, радіотехніки” та ін.

Систему торгівлі й обслуговування населення краю поповнюють висококваліфікованими фахівцями Івано-

Франківський комерційний коледж і комерційний технікум. З їх стін виходять спеціалісти з товарознавства й комерційної діяльності, товарознавства у митній справі, виробництва м'ясних продуктів, технології харчування, організації обслуговування в готелях і туристичних комплексах, бухгалтерського обліку.

У 1996 році в м. Коломиї відкрито індустріально-педагогічний технікум і економіко-правовий коледж. Перший з них готує кваліфікованих робітників і майстрів виробничого навчання, другий – фахівців з обліку й аудиту, економіки підприємств, менеджменту, фінансів. Цього ж року в м. Івано-Франківську Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника заснував юридичний коледж, а статистичне управління області – технікум статистики.

Зміцненню правопорядку в області сприяло відкриття у 1956 році Івано-Франківської школи міліції. У 1992 році вона реорганізована в училище з наданням статусу вищого навчального закладу. У 1998 році на його базі відкрито філію Національної академії внутрішніх справ.

Реорганізація системи вищої освіти в Україні сприяла заснуванню в області філій навчальних закладів, інститутів, які функціонують на умовах платного навчання. В м. Івано-Франківську відкрили свої філії Тернопільська академія народного господарства, Міжнародний науково-технічний університет (м. Київ). На умовах оплати вищу освіту можна здобути в Інституті менеджменту й економіки, Економіко-правничому інституті, Інституті економіки, права і будівництва (м. Івано-Франківськ), Інституті управління природними ресурсами, Коледжі права і бізнесу, комп'ютерних наук (м. Коломия).

У м. Івано-Франківську діють два духовні навчальні заклади: Теолого-катехитичний духовний інститут Української греко-католицької церкви і Духовна семінарія. Теолого-катехитичний інститут здійснює підготовку фахівців з теології, релігієзнавства, філософії.

Колоніальне становище Галичини, до складу якої входило Прикарпаття при Австро-Угорській монархії, негативно відбивалося на стані здоров'я населення. У 1770 році австрійський уряд видав Санітарний статут, який регламентував організацію медичної служби й боротьбу з епідеміями. Дія цього Статуту поширювалась і на Галичину. В краю на той час були поширені туберкульоз, сифіліс, ендемічний зоб та багато інших хвороб, а медична мережа була невеликою і складалася із громадських лікарень, що належали приватним особам і благодійним організаціям. У 1885 році в громадських лікарнях краю налічувалось лише 214 ліжок. До 1909 року на території нинішньої Івано-Франківської області функціонувало 12 лікарень на 490 ліжок. Медична допомога була в основному платною і надавалась на низькому професійному рівні, що спричиняло високу летальність.

Територія Прикарпаття включала 20 санітарних округів, кожний з яких обслуговувала до 25000 населення. Перший лікар краю Йосип Кордина закінчив Львівську школу хірургів і у 1802 році розпочав роботу в Станіславі. У 1873 році у 12 повітах Станіславського воєводства вже налічувалось 84 лікарі, а в 1909 році їх кількість зросла до 133. Медична допомога була дуже дорогою й перевищувала денний заробіток вдвічі-втричі, а вартість перебування в стаціонарі – в чотири-п'ять разів. На одного лікаря припадало близько 10000 населення.

У 1776 році в Галичині працювала тільки одна акушерка, через сто років їх нараховувалось 102. Понад три чверті пологів приймали повитухи без жодної освіти, що призводило до високої смертності.

На території Прикарпаття дитяча смертність сягала 25-28%, бо не було жодного ліжка для госпіталізації хворих дітей, як і лікарів-педіатрів.

Поширювався туберкульоз, а перший стаціонар на 10 ліжок для таких хворих відкрито тільки у 1901 році. Рівень смертності від туберкульозу в 1907 році становив 6,7 на 1000 населення.

З давніх часів у гірських районах Прикарпаття широкого розповсюдження набув сифіліс. Тільки в Косівському повіті у 1906 році виявлено 1052 хворих, у Печеніжинському – 974, Богородчанському – 825, Надвірнянському – 768. Лютували на Прикарпатті чума, холера, тифи, дизентерія, дитячі інфекції, від яких гинули тисячі людей. Через брак санітарних закладів і ліків на Прикарпатті постійно зберігалася епідеміологічна небезпека.

Разом із тим рівень народжуваності був високим (до 50 чол. на 1000 населення), але високою залишалась і дитяча смертність (45 чол. на 1000).

У 1932-1934 роках на території Станіславського воєводства нараховувалось 15 медичних закладів (на 1000 населення припадало 0,7 ліжка). За профілем вони вже поділялись на терапевтичні, фтизіатричні, хірургічні, пологові, дитячі, інфекційні, венерологічні, офтальмологічні. На утримання медичних закладів польський уряд асигнував мізерні кошти (95 грошів на одну особу), які частково поповнювались платою за лікування.

Амбулаторна допомога надавалась профілакторіями або пораднями, яких у 1934 році нараховувалось 20. Крім того, були створені протитуберкульозні й венерологічні профілакторії, якими керували осередки здоров'я. Вони фінансувались із державного бюджету. Робітники і службовці створювали каси хворих, в які вносились 2% заробітної плати. Член каси на випадок хвороби отримував допомогу в розмірі 60% середньомісячного заробітку, а також користувався амбулаторним і стаціонарним лікуванням. У 1933 році каси хворих реорганізовані в страхові, які виплачували тільки 50% заробітної плати і 15% вартості стаціонарного лікування.

Лікарською практикою мали право займатися тільки польські громадяни. У 1938 році в Станіславському воєводстві жили 394 лікарі, з яких 63 працювали на селі. На 1000 населення припадало менше трьох лікарів. У цей період у воєводстві працювало лише 25 стоматологів, 24 зубні техніки, 283 акушерки, 104 медичні сестри, 13 санітарних і 5 харчових

контролерів. Медичних навчальних закладів у Станіславському воєводстві взагалі не було.

На низькому рівні знаходилась охорона материнства й дитинства. Пологи в основному приймали повитухи, що призводило до високої смертності породіль і дітей. Пологовий приватний будинок на 25 ліжок був тільки у Станіславі. В 1934 році число ліжок для породіль зросло до 53, а лікарів-гінекологів – до 10.

За часів Австро-Угорщини не було збудовано жодного курорту, а за часів буржуазної Польщі відкрито тільки один санаторій на 63 ліжка у селищі Ворохта. Функціонувало багато приватних готелів і пансіонатів, організовувались літні табори у Ворохті, Татарові, Микуличині, Яремчі, Косові. Уже в 1930 році кількість відпочивальників у Ворохті сягнула 4091 чоловік, в тому числі 1025 із Варшави.

На Станіславщині діяла 51 державна аптека, 14 з них – у Станіславі, 9 – в Коломиї, в сільській місцевості аптек зовсім не було. Одна аптека обслуговувала до 32 тис. населення. Не існувало у воєводстві самостійної санітарно-епідемічної служби. Тільки у 1937 році в Станіславі відкрито філіал Львівського інституту гігієни, який виконував хімічні й бактеріологічні дослідження, але за оплату. Тому у воєводстві не припинялись епідемії віспи, дизентерії, тифів, скарлатини та інших інфекцій.

Соціально-економічні умови сприяли розвиткові туберкульозу на Станіславщині. Для боротьби з цією хворобою було відкрито 16 порадень (консультативних профілакторіїв), але стаціонарне лікування отримувала незначна кількість зареєстрованих. Поступово знижувалась народжуваність і зростала смертність.

Докорінні зміни відбулися в галузі охорони здоров'я після входження Галичини до складу УРСР. Медична допомога стала безкоштовною. Лікарі, які займались приватною практикою, одержали роботу в державних медичних закладах. Вже до кінця 1940 року кількість лікарів становила 551 чол., середніх медичних працівників – 1288 чол. У містах було

відкрито 235, а в сільській місцевості – 252 лікувально-профілактичні заклади. В лікарнях розгорнуто 2156 ліжок, в тому числі 165 – на селі. Але ця робота була перервана війною, яка завдала величезної шкоди економіці, сільському господарству й охороні здоров'я. Після визволення від фашистської окупації було відновлено й заново створено 688 медичних закладів, в тому числі 377 на селі. Уже в 1970 році мережа лікувально-профілактичних закладів області мала 11925 ліжок, в тому числі 1710 – у сільській місцевості. Кількість лікарів досягла 2545 чол., середніх медичних працівників – 8347 чол.

У 1963 році відбулося укрупнення районів, що зумовило організацію 12 центральних районних лікарень і допомогло розв'язати питання спеціалізованої допомоги населенню. Частину дрібних дільничних лікарень було перетворено в амбулаторії. У 1986 році розбудувалась обласна клінічна лікарня, фонд ліжок в якій зріс до 875. Вона стала організаційно-методичним і лікарсько-консультативним центром з надання спеціалізованої лікарської допомоги.

1970 року в області функціонувало 343 рентгенівські апарати, 21 флюорограф, 10 томографів, 143 фізіотерапевтичні кабінети і 243 клініко-діагностичні лабораторії. У районних лікарнях, крім терапевтичних, хірургічних та інфекційних відділень, функціонували спеціалізовані відділення (неврологічні, отоларингологічні, офтальмологічні, урологічні, травматологічні). Жителів обласного центру обслуговували дві міські поліклініки, поліклінічні відділення обласних лікувально-профілактичних закладів та профільні диспансери (протитуберкульозний, венерологічний, онкологічний, психоневрологічний, протизобний), а також дитяча поліклініка, жіноча консультація. У 1970 році ці заклади відвідало понад 5 млн. населення, в тому числі близько 300 тис. – сільського. Зросла також кількість відвідувань лікарями хворих удома. Різко зменшилась летальність. Значно зросла кількість пологових ліжок. Уже в 1970 році в області працювало 156 лікарів акушерів-гінекологів і 1313 акушерок. Кількість ліжок для госпіталізації дітей становила у 1970 році 976,

функціонувало 11 дитячих лікарень та 31 дитяче відділення. Методичним і лікувально-діагностичним центром стала обласна дитяча лікарня на 350 ліжок, що сприяло зниженню дитячої смертності.

Разом із розширенням мережі закладів охорони здоров'я зростала потреба в медичних кадрах. Якщо в 1940 році на Прикарпатті працювали 443 лікарі в місті й 108 у селі, то в 1970 році їх кількість збільшилась до 2394 і 151 відповідно. Ситуація значно змінилась після відкриття у жовтні 1945 року Івано-Франківського медичного інституту (сьогодні державна медична академія).

Укомплектованість лікувально-профілактичних закладів лікарями у 1970 році становила 96% у містах і 91,2% у селах. Збільшенню кількості середніх медичних працівників сприяли відкриті у 1945 і 1946 роках медичні училища в Івано-Франківську й Коломиї.

Провідне місце в організації охорони здоров'я в області займає спеціалізована лікарська допомога. Так, у 1970 році на Прикарпатті працювало 69 отоларингологів, 45 офтальмологів, 68 невропатологів, 60 психоневрологів, 68 стоматологів, 241 хірург. Значного розвитку набула служба переливання крові. У 1960 році збудовано приміщення для обласної станції переливання крові, в якій розгорнуто роботу по заготівлі крові й кровозамінників, створено мережу відділів переливання крові на периферії.

Незважаючи на поглиблення економічної кризи, в 1990-х роках вдалося зупинити наростання негативних тенденцій у стані здоров'я населення. Більшість установ області обладнано сучасною діагностичною та лікувальною апаратурою, триває будівництво медичних закладів. Введено в дію районну поліклініку в Заболотіві, дитячу консультацію в Долині, стоматологічну поліклініку в Калуші, лікарську амбулаторію в Дубівцях, корпуси Галицької, Верховинської і Долинської ЦРЛ, дитячої лікарні в Калуші, міську лікарню в Яремчі. Розширилося надання населенню платних медичних послуг.

Разом із тим негативні тенденції в народжуваності та смертності призвели до скорочення природного приросту населення області. Загострилася епідеміологічна ситуація.

Перед службою охорони здоров'я Івано-Франківщини постало завдання – зберегти ресурсний потенціал медичних закладів, не допустити помітного зменшення обсягів надання медичної допомоги населенню, її якості, впровадити в практику новітні досягнення медичної науки. Укомплектованість штатних посад лікарів становить сьогодні 95,5%, показник забезпеченості лікарями на 10 тис. населення – 41,8 і навіть переважає середньоукраїнський. Але в гірських районах – Верховинському, Надвірнянському – цей показник значно нижчий. Особливо це стосується сільських лікарських амбулаторій, які повністю не укомплектовані кадрами.

Продовжується будівництво й реконструкція частини лікувально-профілактичних та санаторно-профілактичних закладів області. У 1999 році здано в експлуатацію корпуси санепідстанції в Долині, Яремчі, Лисці, лабораторні корпуси в Коломиї та Івано-Франківську. Швидкими темпами будувалась інфекційна лікарня в обласному центрі, введено в дію Хоспіс, здано в експлуатацію цех інфузійних розчинів у Городенці.

Зросла мережа закладів швидкої медичної допомоги, зокрема організовано станції в Долині, Надвірній, Косові. Потребує реорганізації наркологічна допомога населенню, хоча поступово, з року в рік зменшується виявленість хворих хронічним алкоголізмом. Разом із тим зростає, особливо серед молоді, наркоманія, є випадки захворювання на СНІД.

7.5. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ

Ще на теренах Галицько-Волинського князівства під час зимових язичницьких обрядових свят поширеними були ігри-забави “Туриця”, “Коза”, гра “В гусака”. У систему літніх язичницьких обрядових свят входили народні рухливі ігри, фізичні вправи та елементи загартування. У гірських районах Галичини поширеними були ігри з перетягуванням, стрибками та метанням предметів у ціль, а також військово-прикладні народні ігри “Стінка на стінку”, фехтування на палицях, стрільба з лука, метання каміння в ціль і на дальність, гра “Чур” (прообраз сучасного хокею). Серед дорослих популярним був двобій із розлюченою твариною.

Національні українські ігри здебільшого віддзеркалювали хліборобську працю (“Мак”, “Посію я льон”, “Гречка” тощо); велику групу становили народні ігри з елементами рухів і поведінки тварин, птахів (наприклад, “Перепілонька”, “Бджоли”, “Зайчик”, “Чапля” та ін.).

Традиції національного фізичного виховання знайшли своє продовження на Галицьких землях завдяки праці діячів “Руської трійці” (Мар’яна Шашкевича, Якова Головацького, Івана Вагилевича). Ідея духовного й фізичного відродження “Руської трійці” була підтримана І.Франком і дала потужний імпульс розвитку українського спорту. Організований молодіжний рух у Східній Галичині започаткувало товариство “Сокол” (1894). Тіловиховна й культурно-просвітницька робота “Сокола” мала на меті сформувати в українській молоді національну самосвідомість, забезпечити фізичну досконалість, дисциплінованість, готовність до самопожертви. 1900 року відомий громадський і політичний діяч Кирило Трильовський у с. Завалля Снятинського району заснує руханково-пожежне товариство “Січ”. Високу оцінку діяльності “Соколів” і “Січей” дали М.Грушевський та І.Франко.

Особливо змістовними й насиченими стають тіловиховання та спортивна робота в “Соколі” за головування професора гімназії Івана Боберського (1901-1920). Він органі-

зовує першу в Галичині руханкову навчальну групу при “Соколі-Батьку” у Львові. Підготувавши провідників, І.Боберський створює селянські руханково-пожежні групи та руханково-спортивні товариства для міщан. До 1914 року в Західній Україні було засновано 974 сокільські товариства, кожне третє галицьке село мало свої фізкультурні товариства.

І.Боберський займається популяризацією фізичної культури серед населення: видає перші руханково-спортивні журнали, підручники з розваг та ігор, фізичних вправ, копального м'яча (футбол), сітківки (волейбол) тощо. Книжкою О.Тисовського “Пласт” було започатковано розвиток українського пластового руху. З ініціативи І.Боберського в 1924 році відбулися перші Запорізькі ігрища.

Розвитку спортивно-гімнастичного руху на Прикарпатті в 1920-1930 роки сприяли товариства “Луг” та “Каменяр”. Належну підтримку спорт в Галичині отримав у середині 1920-х років. У 1930-х роках тут існувала мережа польських, українських, єврейських, німецьких спортивних клубів, серед яких найвідоміші “Україна”, “Богун”, “Тризуб”. У числі найперших галицьких спортивних товариств, заснованих у Галичині, було туристично-спортивне товариство “Чорногора” в Станіславі (1908).

Характерною особливістю українського спорту 1920-1930-х років став пошук організаційних та керівних форм його функціонування в умовах бездержавності. В результаті в 1925 році у Львові з'явився український спортивний союз (УСС). За короткий період Союзу вдалося закласти міцний фундамент ідеології українського спортивного руху, нормативну основу фізичної підготовки (“Проба найкращого Сокола-рухівця”, “Відзнаки фізичної справності”), створити цілісну систему тіловиховання в Західній Україні, заснувати періодичні друковані органи (журнал “Спорт”, тижневик “Спортивні вісті” та ін.).

Найпоширенішим видом спорту в тогочасних українських спортивних товариствах Галичини був футбол, а найвідомішими футбольними дружинами – “Сокіл”, “Пролом” (Станіслав), “Бескид” (Надвірна), “Вихор” (Ямниця), “Прут” (Десятин),

“Чайка” і “Зоря” (Калуш). Поширювався настільний теніс. Для його розвитку й популяризації на Прикарпатті багато зробив інженер В.Зубрицький. На майданчиках спортивного товариства “Чорногора” (Станіслав) розвивалися українська відбиванка й кошиківка (1931).

Першу й єдину біжню в Станіславі було збудовано в 1935 році. До цього, як правило, влаштовували біг навпростець (крос). Наша землячка Ірина Барнич-Дубас є однією з основоположниць жіночої української легкої атлетики. Велосипедисти Станіслава успішно впроваджували український наколесницький спорт. У 1926-1930 роках влаштовуються переваги на трасах довжиною 50-110 км. 1939 року у Львові було встановлено новий український крайовий рекорд із плавання в естафеті 4x50 м.

У 1930-х роках на Прикарпатті набуває широкого розповсюдження лижний спорт, в тому числі стрибки з трампліна, головним чином у Ворохті. Розвиток боксу починається на Прикарпатті із заснування боксерської секції у спортивному клубі “Пролом” (1933). Відомим боксером був важковаговик Осип Хома.

У роки другої світової війни найавторитетнішими спортивними організаціями нашого краю стали товариства “Черник” і “Заграва”. Проте спортивно-тіловиховне життя у селах і містах зазнало серйозних втрат, адже загинуло багато відомих спортсменів.

У повоєнний період за вказівкою влади, замість численних спортивних товариств у містах було організовано єдине Добровільне спортивне товариство (ДСТ) “Авангард”, а для сільського населення – “Колос”. Пізніше в краї були створені такі ДСТ, як “Спартак”, “Динамо”, “Локомотив”, “Буревісник”. Це дало можливість дещо розширити тіловиховну й спортивну роботу. На Прикарпатті зміцнювалась матеріально-технічна база для занять спортом, збільшувалась кількість фахівців у спортивній галузі. 1959 року відкрито Станіславський технікум фізичної культури. У всіх райцентрах створюються дитячо-юнацькі спортивні школи, будуються

нові спортивні комплекси. Титуловані спортсмени цього часу – В.Бриндзей (чемпіонка світу з ковзанярського спорту) та С.Аржанов (срібний призер XX Олімпійських ігор).

З проголошенням незалежності України на Прикарпатті починається новий етап розвитку фізичної культури і спорту. За короткий термін відновлюються народні традиції, відкриваються професійні спортивні клуби “Прикарпаття” (футбол), “Університет” (волейбол), “Галичина” (бокс), “Соколи” (плавання), “Надія” (легка атлетика), “Вікторія” (боротьба), будуються нові спортивні споруди (стадіон “Рух”, спорткомплекс Медичної академії тощо). Створюються нові спортивні товариства “Гарт” і “Україна”. Спортсмени краю успішно виступають на всеукраїнських та міжнародних змаганнях. Так, футбольна команда “Прикарпаття”, волейбольна команда “Університет”, тенісний клуб “Роксолана” з м. Рогатина завойовують право виступати серед команд вищих ліг. Рогатинці стають дворазовими чемпіонами України з настільного тенісу, а студенти Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника – бронзовими призерами кубку України з волейболу.

У 1990-х роках призерами й чемпіонами Європи та світу стають прикарпатці Р.Вірастюк і С.Осович (легка атлетика), В.Копитко, В.Колесник, С.Сулейманов, А.Федчук (бокс), Л.Григурко (важка атлетика), В.Пінчук і Г.Том’як (боротьба самбо і дзюдо) та ін. П’ять спортсменів краю беруть участь у літніх та зимових Олімпійських іграх.

З 1998 року молодь краю отримала можливість здобувати вищу освіту на факультеті фізичного виховання і спорту в Прикарпатському університеті.

VIII. РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА НА ПРИКАРПАТТІ

ЦЕРКВА НА ПРИКАРПАТТІ

Християнство поширилося в Галичині ще до хрещення Русі. Сюди проникали місіонери із Західної Європи і Сходу. Релігійним і духовним центром краю став стародавній Галич. Під час татаро-монгольської навали, в 1253 році, галицький князь Данило Романович отримав королівську корону з рук папи Римського. Близько 1301 року постала Галицька церковна митрополія.

Посилення впливу Москви, незацікавленість Польщі у справах Галицької митрополії призвели до її ліквідації 1347 року. Під тиском польського духовенства в 1375 році була утворена латинська єпархія з центром у Галичі. Галицьку латинську церкву було піднесено до гідності митрополії. Польсько-литовська влада ввела на українських землях так званий світський патронат, присвоївши собі право призначати православних ієрархів.

Із прийняттям у 1569 році Брестської унії в Галичині поширюється дія уніатської церкви. Цей процес гальмувався як з боку польської католицької церкви, якій церковна єдність перешкоджала масово окатоличувати українське населення, так і з боку православних братств, підтримуваних зі Сходу. Тільки в 1700 році єпископ Йосиф Шумлянський проголосив унію у Львівській єпархії. Поступово до унії приєдналися інші братства та монастирі. Єдиним православним монастирем у Галичині залишився Манявський скит.

Важливу роль у релігійному житті Станіславщини мало створення Станіславської греко-католицької єпархії. Її заснування розглядалося як політична акція піднесення ролі українців у суспільно-політичному житті краю. Цьому активно протистояла католицька церква. Створення Станіславської єпархії тривало з 1790 по 1885 рік.

З початком “весни народів” активізувалося духовенство Галичини. 19 квітня 1848 року група діячів Української греко-католицької церкви – “святоюрців” (назва походить від церкви святого Юра у Львові) на чолі із єпископом І. Якимовичем вручила губернаторові Ф.Стадіану петицію на ім’я імператора з проханням запровадити в школах і громадському житті Східної Галичини українську мову”, надати українцям можливість обіймати державні посади та зрівняти у правах духовенство всіх віросповідань. 2 травня 1848 року було створено Головну руську (українську) раду. Їй підпорядковувалися тридцять провінційних рад, у тому числі в Станіславі, Коломиї, Рогатині, Снятині, Городенці та Тлумачі. Проте лише в 1885 році справа утворення Станіславської єпархії була успішно завершена. Утворення Станіславської єпархії мало значний вплив не тільки на церковне, а й на політичне життя краю.

Першим єпископом на Станіславщині став архидиякон Львівської капітули отець Юліан Пелеш. 26 грудня 1885 року було визначено територію і кордони Станіславської єпархії.

Перехід греко-католицької церкви, насамперед святоюрського кола, на народницькі позиції в середині 1880-х років, реформа василіан 1882 року, створення Станіславської єпархії сприяли збереженню за греко-католицьким духовенством ролі провідної верстви у суспільстві. Ю. Пелеш приділяв багато часу розвитку української мови. На її підтримку він виступив у галицькому сеймі. За його сприяння з 1886 року почав виходити “Вісник Станіславської єпархії”, де друкувалися матеріали з духовного життя Станіславщини.

Другий станіславський єпископ Юліан Сас Куїловський почав будівництво нової семінарії у Станіславі. У вересні 1899 року Куїловський став Галицьким митрополитом.

Посаду єпископа 19 червня 1899 року обійняв Андрей Шептицький, монах чину св. Василя Великого. Він народився 19 липня 1865 року у спольщеній стародавній українській боярсько-графській родині. З перших кроків своєї душпастирської діяльності владика Андрей проявив свій український національний напрям. Хоча він був єпископом лише один рік

і чотири місяці, але зробив багато для дієцезії: видав сім пастирських послань до вірних, відвідував молодь у бурсах, виділяв стипендії і допомоги бідним студентам, завершив будівництво духовної семінарії, подарував капітулі чотири тисячі томів із власної бібліотеки. Галицьким митрополитом владика Андрея Шептицького іменував Папа Лев XIII 17 грудня 1900 року. Чотири роки після того Станіславська дієцезія не мала єпископа.

У боротьбі за Станіславський єпископат перемогу отримав митрополит А. Шептицький. 16 квітня 1904 року австрійський цісар призначив єпископом ректора Львівської духовної семінарії доктора Г. Хомишина. 19 червня 1904 року Г. Хомишин був висвячений на єпископа в кафедральному соборі в Станіславі. Він найдовше займав єпископську посаду (1904-1945).

Завдяки зусиллям Г. Хомишина в Станіславі з січня 1907 року почала роботу духовна семінарія, розбудовувались церкви. Він також активно підтримував ЗУНР. У будинку, що належав церкві, Українська національна рада ЗУНР схвалила закон про злуку УНР і ЗУНР. За рекомендацією єпископа, отця Лятишевського було обрано референтом релігійних справ при Державному секретаріаті освіти ЗУНР. Після підписання Акту злуки та повернення делегації ЗУНР із Києва Г. Хомишин відправив урочисту архієрейську Службу Божу.

1922 року, в четверту річницю польської окупації Західної України, єпископ першим підписав звернення Української греко-католицької церкви “До всього культурного світу”, що засуджувало експансивну політику польського уряду щодо українців. Після поразки ЗУНР Г. Хомишин першим запровадив хресний хід під час Зелених Свят на могили борців за волю України.

У міжвоєнний період єпископ особливо піклувався про високий рівень навчання в духовній семінарії. Будучи головою “Рідної школи” у Станіславі, він сприяв розвитку української школи. Його зусиллями в 1934 році створено товариство “Скала”, головним завданням якого було заснування читалень і бібліотек.

Нові політичні реалії призвели до того, що священники – прихильники Г. Хомишина та Української християнської організації утворили у вересні 1930 року Українську католицьку партію, очолювану юристом О. Саляком. У свою чергу орієнталісти, за ініціативою А. Шептицького, в січні 1931 року заснували Український католицький союз. УКС створив у 1937 році масове молодіжне товариство “Орли”, яке поширилось на Станіславщині. На жаль, політичні незгоди серед священників не сприяли згуртуванню українського суспільства. У цей час на Прикарпатті поширюються різні сектантські течії.

З початком другої світової війни більшовики забрали будинок духовної семінарії і частину єпископського палацу. 72-річного владику декілька разів викликали в НКВС на допити, намагались отруїти. У Станіславській єпархії були ув'язнені та депортовані вісім священників, серед них – батько С. Бандери о. А. Бандера.

Під час німецької окупації Г. Хомишин вітав відновлення української державності. З цього приводу було відслужено архієрейську службу в Станіславі. Єпископ повністю підтримував пастирські листи митрополита А. Шептицького “Не убий”, “Про милосердя” та ін. У Станіславі єпископ Г. Хомишин відправив панахиду за жертвами більшовицького терору. Такі панахиди були відправлені також у Коломиї, Надвірній, Калуші, Рогатині. 7 липня 1941 року відбулися похорони закатованих жертв більшовицького терору, в яких узяли участь священники різних обрядів.

Єпископ Г. Хомишин та переважна більшість духовенства підтримали діяльність греко-католицьких капеланів в українських військових об'єднаннях. Багато священників Станіславщини активно підтримували діяльність ОУН та УПА.

Із звільненням Прикарпаття від німецько-нацистських загарбників НКВС розпочало планову ліквідацію греко-католицької церкви. 11 квітня 1945 року енкаведисти заарештували єпископа Г. Хомишина, єпископа-помічника І. Лятишевського, усіх єпископів УГКЦ, багато священників,

монахів та семінаристів. Г. Хомишин помер у Лук'янівській тюрмі 17 січня 1947 року.

8-10 березня 1946 року у Львові відбувся так званий собор, на якому не було жодного єпископа, який прийняв постанову про ліквідацію Берестейської унії 1696 року і повернення до православної віри. Від священників почали вимагати перейти на православ'я. На Станіславщині тільки 277 парохів перейшли на православ'я. Священники й монахи, які не погодилися, були заарештовані.

Греко-католицька церква зазнала величезних втрат. У 1947 році були ліквідовані всі єпархії і парафії, церкви, монастирі, видавництва, часописи, навчальні заклади. Близько половини священників ув'язнили, третину змусили перейти на російське православ'я, частина відправляла службу нелегально або емігрувала на Захід.

У Станіславській греко-католицькій єпархії в 1943 році було 465 парафій, 886 церков, 68 монастирів. У 1950 році їх не залишилося жодного. Православна церква отримала велику кількість греко-католицьких церков та колишніх греко-католицьких священників. Там, де священники відмовлялися прийняти православ'я, парафіяни також відмовлялися визнавати православних священнослужителів. Вірні самостійно відправляли Служби Божі або відкривали формально “незарєєстровані церкви”.

Протягом 1950-1980-х років Українська греко-католицька церква перебувала в підпіллі. Багато храмів було закрито, деякі перетворено на музеї та склади. Проти цих заходів рішуче протестували жителі краю. Так, восени 1968 року жителі міста Тисмениці виступили на захист своєї церкви, в Яремчі селяни страйкували проти закриття церкви. Уряд відповідав посиленням репресій. У 1973 році в Івано-Франківську було заарештовано палітурника Р. Василюку зі Львова, причетного до друкування самвидавної української католицької літератури. Згодом у цій справі заарештовано священників М. Федорака з Івано-Франківська, В. Горадчука з Коломиї.

З початком процесу перебудови після масових акцій протесту, поїздок віруючих Івано-Франківщини на чолі з єпископами С.Дмитерком та П.Василиком до Москви в 1989 році Українська греко-католицька церква (УГКЦ) отримала право на реєстрацію.

На початку 2000 року в Івано-Франківській області зареєстровано статути численних церков та релігійних формувань, передусім, Української греко-католицької церкви, яка налічує 673 релігійні громади з 448 культовими будівлями; Української православної церкви Київського патріархату (відповідно 201 та 221); Української автокефальної православної церкви (129 та 221); Української православної церкви (23 та 14); Римо-католицької церкви (25 та 20); іудейських релігійних громад (2 та 2) тощо. В області діють два єпархіальних управління УГКЦ: Івано-Франківське, яке очолює єпископ-ординарій Софрон Мудрий, і Коломийсько-Чернівецьке, яке очолює єпископ-ординарій П.Василик; два єпархіальних управління Української православної церкви Київського патріархату: Івано-Франківське, яке очолює єпископ Іоасаф (Василиків), і Коломийське, яке очолює єпископ Іоан (Бойчук); єпархіальне управління Української автокефальної православної церкви, яке очолює митрополит Галицький Андрій (Абрамчук); єпархіальне управління Української православної церкви, яке очолює архієпископ Миколай (Грох).

В Івано-Франківській області зареєстровано статути 17 монастирів, із них 13 греко-католицьких. В області працюють понад 800 служителів культу. Підготовка кадрів для Української греко-католицької церкви ведеться в Івано-Франківському теологічно-катехитичному духовному інституті, для Української православної церкви Київського патріархату – в Івано-Франківській семінарії, для Української автокефальної церкви – в семінарії та академії при єпархіальному управлінні. 68 релігійних громад ведуть будівництво церков.

ІХ. РОЗИТОК НАУКИ НА ПРИКАРПАТТІ

9.1. ФІЛОСОФІЯ

Філософська думка на галицьких теренах бере початок у “книжній мудрості” Київської Русі. Як засвідчує Галицько-Волинський літопис, в Галичі жив “премудрий книжник”, філософ Тимофій. Про князя Данила сказано, що він переміг ворогів, “мудрістю ума додержуючись заповідей Божих”, а князь Василько був “розумом великий”. З усього видно, що люди того часу пошановувались за розум, мудрість, добротність як вищі цінності.

Цей гуманістичний пафос філософської думки на Прикарпатті розвинули мислителі XVI – початку XVII століття, діяльність яких М.Грушевський назвав першим українським культурно-національним відродженням. Як протидія політиці денационалізації українського народу, виникають братства – релігійно-національні осередки. Перше з них було створене 1589 року в Рогатині, інші – у Галичі, Болехові, Станіславі. При братствах існували школи.

З тогочасним духовним життям прикарпатського краю пов'язана діяльність плеяди представників філософсько-гуманістичної думки України – К.Транквіліона-Ставровецького, Й. Княгиняцького, С.Кленовича, Ю.Рогатинця, Л.Зизанія та ін.

Кирило Транквіліон-Ставровецький – український письменник, церковний і культурно-освітній діяч, філософ, певний час працював у Рогатинському братстві. У праці “Зерцало богослові” мислитель дав оригінальну трактовку світобудови, яку вважав багатозоровою: невідомий світ духовних сутностей, що належать до небесної ієрархії, світ видимих речей – макросвіт; світ самої людини та світ поєднання злих людей і грішників із дияволом – мікросвіт. Він стверджував право будь-якої особи на мирські втіхи й насолоди, а її призначенням називав працю, яка поєднує людину зі світом

як виразом Бога. Філософ викривав “срібллюбство”, засуджував соціальну нерівність, обстоював принцип вселюдської рівності і братерства, з яким пов’язував майбутнє Царство Боже.

Ще один наш славний земляк, уродженець м.Тисмениці Йов Княгиницький (1550-1621), увійшов в українську історію як видатний церковний діяч і мислитель. Він здобув освіту в Острозькій колегії, певний час займався педагогічною і літературною діяльністю, у 1612 році заснував у передгір’ї Карпат монастир Манявський Скит. У своїх творах звертався до проблеми відношення людини і Бога, сенсу людського буття, самопізнання як засобу сходження до Бога.

До носіїв ідей громадського гуманізму в Україні належить Севастьян Кленович (1550 – між 1602-1608), родом з м. Калуша. Його твори, зокрема “Роксоланія”, пронизані почуттям глибокого патріотизму та громадського служіння рідному народові.

Прикарпатська земля дала українській філософській думці Лаврентія Зизанія – письменника й філософа, церковного й культурного діяча, видатного представника гуманізму. Уродженець с. Тустань (нині Галицького району), здобув освіту в Острозькій колегії, викладав у Львівській братській школі, займався церковною і видавничою діяльністю. Є автором низки праць, зокрема “Великого катехизису”, в якому виражені його філософські погляди.

У цій праці Л. Зизаній звертається до таких натурфілософських проблем, як будова світу, місце в ньому людини, її духовності. Мислитель обстоював думку, що душа людини проявляється в діях розуму й свободі волі, тому кожна особа має вибір між добром і злом, а відповідно здатна нести відповідальність за свої вчинки. Він поділяв ідею українського Ренесансу, за якою доля залежить від самої людини, її розуму й волі. На його переконання, громадянин повинен займати активну життєву позицію, бути корисним суспільству. В цьому питанні Л. Зизаній солідаризувався з діячем Львівського братства, уродженцем м. Рогатина Юрієм Рогатинцем, який позиції “життя споглядального” протиставляв служіння “народній користі”, діяльність на суспільне благо.

Одна з основних особливостей філософської думки України – її тісний зв’язок із суспільно-політичними проблемами. У теоретичну розробку національного й соціального визволення суттєвий внесок зробили відомі вчені – прикарпатці – Антін Могильницький (1811-1873), родом з с. Підгірки біля Карпат, у творах якого звучали мотиви любові до рідного краю, народної мови; Іван Вагилевич (1811-1866) з с. Ясень на Рожнятинщині, член молодіжного гуртка “Руська трійця”, один з авторів славнозвісної “Русалки Дністрової” та його соратник Яків Головацький (1814-1883). У своїх творах вони обстоювали ідею соціальної і національної справедливості, братерства слов’янських народів.

Великий внесок у розробку соціально-філософських проблем суспільного й національного поступу зробили мислителі і громадсько-політичні діячі – вихідці з нашого краю, яких І.Франко назвав “Молодою Україною” (О.Терлецький, М.Павлик, Ю.Бачинський та ін.)

Остап Терлецький (1850-1902), уродженець с. Назірна Коломийського району, публіцист, літературознавець, громадський діяч, був прихильником соціально-демократичної орієнтації. Разом із І.Франком і М.Павликом заснував Русько-українську радикальну партію.

Михайло Павлик (1853-1915), родом з с. Монастириське (нині у складі м. Косова) – письменник, мислитель, громадський діяч революційно-демократичного напрямку. Викривав антиукраїнську політику Австро-Угорщини, виступав за соборність України, обстоював свободу й гідність людини.

Юліан Бачинський (1870 р.н.) із с. Новосілка Тлумачького району, один із лідерів соціал-демократії Галичини. У 1895 році видав книжку “Україна ingredienta”, в якій з економічного боку обґрунтував економічну “відрубність” України від Росії, її політичну самостійність, чим спричинився до розвитку української національної ідеї. Політичну самостійність України він розглядав як “условіє взагалі можности єї екзистенції”. Був репресований у 1934 році радянськими каральними органами.

Безвинно зазнав репресій у часи тоталітаризму визначний український філософ Петро Демчук (1900-1937), уродженець м. Городенки. Людина високої наукової ерудиції (закінчив Віденський університет права), він входив до складу філософської комісії Академії наук України. Зробив вагомий внесок у розробку історії філософії, зокрема німецької, проблем співвідношення філософії і політики. Звинувачений в “українському націонал-фашизмі”, був розстріляний.

Розвиток філософської думки в Україні в радянську добу був загальмований догмами марксистського діалектичного та історичного матеріалізму. Проблеми людини, духовності, національної самосвідомості не досліджувалися взагалі. Розробкою цих питань займалися українські філософи в діаспорі, зокрема виходець із Прикарпаття Б.Цимбалістий.

Богдан Цимбалістий (1919-1991) – український філософ, психолог, публіцист, громадський діяч української діаспори. Народився в с. Бовшів Галицького району. Навчався у Львівському, Берлінському, Геттінгенському університетах, автор близько двохсот праць. Його приваблював екзистенціалізм (філософія існування), скерований на внутрішній світ людини. Людина, за переконанням філософа, має творити добро, справедливість, щастя, віддавати свою любов іншим. Б.Цимбалістий багато уваги приділяв дослідженню українського характеру, проблемам національного й духовного відродження України.

Здобуття Україною незалежності створило сприятливі умови для розвитку філософської думки. Звільнення від догматизованої марксистської методології відкрило широкий простір для творчої розробки актуальних проблем філософії, дотичних до сьогодення. Серед них – людина та світ її буття, духовність, теорія пізнання й логіка, філософські проблеми природознавства й культури, філософія історії, зокрема української. Ці проблеми стали предметом дослідження і науковців філософських кафедр Прикарпатського університету ім. В.Стефаника, Івано-Франківського технічного університету нафти і газу, Медичної академії.

Широкі можливості для наукових досліджень у царині філософії та формування філософської культури населення, і насамперед молоді Прикарпаття, створило відкриття в Прикарпатському університеті ім. В.Стефаника філософського факультету (1995). На кафедрах філософії, релігієзнавства та політології склався колектив науковців, котрий активно включився в дослідження проблеми україністики, теорії та історії релігій, суспільно-політичних процесів. На кафедрі філософії під керівництвом доктора філософських наук, професора С.М.Возняка розробляється комплексна тема “Філософська і суспільно-політична думка України: історія і проблеми розвитку в умовах трансформації суспільства”. На кафедрі релігієзнавства, яку очолює відомий в Україні знавець історії релігії і церкви професор Д.В.Степовик, досліджуються питання теорії та історії релігій, релігійного життя в Україні, зокрема на Прикарпатті, міжконфесійних відносин.

9.2. ІСТОРИЧНА НАУКА НА ПРИКАРПАТТІ

Ще в далекому XIII столітті невідомі автори Галицько-Волинського літопису, будучи виразниками об'єднувчих тенденцій княжої Русі-України, надали своєму творові нетрадиційний для українських літописів характер. Їх прагнення обґрунтувати право галицьких князів розпоряджатися долею всієї Південної Русі, ідея збереження величі Києва, дух патріотизму та відданості своїй Вітчизні визначили подальші шляхи розвитку історичних знань на Прикарпатті. Пізніші галицькі літописи яскраво відобразили життя й боротьбу українського народу в XVI-XVIII століттях.

У XIX столітті проблеми історії краю викликали велике зацікавлення як серед місцевих культурно-освітніх діячів, так і серед польських істориків. Саме перша половина XIX століття стала тим рубежем, від якого фактично розпочала свій відлік в Галичині історія як наука.

Становлення й розвиток історичної науки на Прикарпатті тісно пов'язані з діяльністю членів “Руської трійці” – М.Шашкевича (1811-1843), І.Вагилевича (1811-1866), Я.Головацького (1814-1888), які, не будучи фаховими істориками, започаткували в Галичині історико-краєзнавчу та археографічну роботу. Об'єктом їх наукових зацікавлень було Прикарпаття. Заслугує на особливу увагу наукова діяльність І.Вагилевича, уродженця села Ясень Рожнятівського району. Він – автор низки історико-краєзнавчих досліджень (“Карпатсько-гірська Русь”, “Місто Галич”, “Монастир Скит в Маняві”, “Бойки – русько-слов'янський люд у Галичині”). Інший діяч “Руської трійці”, Я.Головацький, результати своїх спостережень та досліджень описав у нарисах “Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі”, “Карпатська Русь”, “Географічно-статистичні й історико-етнографічні нариси Галичини, північно-східної Угрії і Буковини”, “Становище русинів у Галичині”. Особливий інтерес діячі “Руської трійці” виявляли до історії опришківського руху. Я.Головацький опублікував велику збірку опришківського фольклору. І.Вагилевич у статтях

“Добошук” та “Смерть Добошука” висвітлив життя та діяльність народного ватажка Олекси Довбуша.

Значну увагу приділяв І.Вагилевич проблемам виникнення давніх міст та поселень Прикарпаття. Проводячи власні археологічні розкопки, він дослідив будівельні та фортифікаційні пам'ятки біля сіл Бубнища, Розгірча та Угрича на південних схилах Українських Карпат, описав печери в селах Дорі, Підпечарах, Томашівцях, замки й оборонні укріплення в Галичі, Ясеневі. Багатогранна дослідницька діяльність “Руської трійці” зумовила появу в Галичині в другій половині XIX століття значної кількості публікацій з історії міст та сіл Прикарпаття.

Особливе місце серед краєзнавців-дослідників займає історик-мемуарист Гуцульщини П.Ступницький (1794-1863), автор двох літописів-хронік, опублікованих під назвою “Гуцульський літопис” у 1992 році. Літописи містять унікальні свідчення про дату останнього перебування козаків на Покутті в 1771 році й відображають події опришківського руху на початку XIX століття.

Великий інтерес для науковців становлять праці першого провідного галицького історика Д.Зубрицького (1777-1862), який почав досліджувати історію рідного краю на основі критичного аналізу джерел. Учений опрацював унікальні матеріали, результатом яких стали численні наукові розвідки (“Нарис з історії руського народу в Галичині”, “Історичне дослідження про русько-слов'янські друкарні в Галичині”, тритомна праця “История древнего Галичско-русского княжества”, “Галицкая Русь в XVI веке”). Великий внесок зробив також Д.Зубрицький у наукову розробку джерелознавства та археографії.

Біля витоків професійної історичної науки на Прикарпатті стояв відомий історик, археограф, археолог і етнограф А.Петрушевич (1821-1913). Будучи учнем Д.Зубрицького, він розвинув традиції галицької краєзнавчої історіографії, зосередивши свої наукові інтереси на дослідженні давньої і середньовічної історії Галичини та історії церкви. Визначніші його праці “О Соборной Богородичной церкви в Галиче”

(1853), “Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича” (1881), “Известия о галицко-русских епископах и митрополитах” (1856), “Рассуждения о важности исторических записок и надписей как источник для нашей истории” (1865) та ін. А.Петрушевич одним із перших у середині XIX століття порушив проблему історико-археологічних досліджень давнього Галича. Проте головна його праця опублікована в 1874-1892 роках “Сводная Галицко-русская летопись” у п’яти томах. Вона залишається цінним джерелом з історії Галичини та України XVII-XVIII століть.

Особливе місце в розвитку рідної історії належить уродженцю села Козарі на Рогатинщині Ісидору Шараневичу (1829-1901), який став професором історії та деканом історичного факультету Львівського університету. Найважливіші його праці - “Стародавние галицкие города” (1861-1862), а також “Стародавній Галич” (1863), яку М.Грушевський назвав “одиноким і цінним підручником історії краю”. Важливе значення мали археологічні дослідження І.Шараневича. Проведені ним у 1882-1885 роках археологічні розкопки в околицях Галича сприяли організації першої крайової археологічної виставки.

До плеяди визначних галицьких істориків другої половини XIX століття по праву належить уродженець села Павельче (тепер село Павлівка) біля Станіслава Ю.Целевич (1843-1892). Здобувши вищу університетську освіту, Ю.Целевич працював спочатку вчителем у селі Монастирчани біля Солотвина, де захопився вивченням історії опришківського руху й Манявського скиту. Згодом Ю.Целевич публікує ряд історичних досліджень, найцінніші серед яких – монографії “Історія Скиту Манявського” (1887) та “Опришки” (1897).

На ниві галицької історіографії кінця XIX – початку XX століття помітний слід залишили також В.Ільницький (1823-1895), О.Партицький (1840-1895), К.Заклинський (1857-1884), П.Свистун (1844-1916), О.Терлецький (1850-1902) та ін. Їхні праці порушували засадничі питання національної історії,

розширювали й поглиблювали історичне пізнання, будили в серцях галичан національні почуття.

Великий внесок до розвитку карпатської проблематики зробив видатний український археолог Ярослав Пастернак (1892-1969). З 1932 року він постійно вів розкопки в різних місцевостях краю. Але найбільший успіх і світову славу принесли вченому археологічні розкопки в селі Крилос Галицького району, де він виявив фундамент Успенського собору княжих часів і кам’яний саркофаг князя Ярослава Осмомисла. Серед основних його праць виділяється “Старий Галич” (1944), “Археологія України” (1961), “Ранні слов’яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях” (1975). Важливим досягненням ученого є створення оригінальної концепції історії України стародавньої та княжої доби.

9.3. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Однією з перших спроб власне української літературної критики є детальний розгляд І.Княгиницьким “Зерцала богословія” Кирила Ставровецького (Транквіліона). Народився Княгиницький близько 1550 року в Тисмениці, вчився в монастирській школі в Уневі, потім – в Острозькій школі, де згодом учителював. Заснував Манявський скит, брав участь в організації книгодрукування. Вагомими здобутками відзначені літературознавство та літературна критика на Прикарпатті у ХІХ столітті. Розвиток письменства та літературної мови, відкриття навчальних закладів у Станіславі, Коломиї, Рогатині стали потужним стимулом для становлення професійної філологічної науки. З’являється ряд яскравих постатей учених-гуманітаріїв, дослідження яких визначали рівень тогочасної культури і не втратили свого значення донині. Це, передусім, сподвижники “Руської трійці” М.Устиянович, А.Могилянський, В.Льницький, К.Климкович, О.Левицький.

Автором першої ґрунтовної розвідки в Галичині про Тараса Шевченка (“Тарас Шевченко, його життя і твори”, 1865) був Гвідо Батталія, уродженець с.Обертин Тлумацького району. У праці використано значний фактичний матеріал, розглянуто еволюцію творчості Т.Шевченка, йдеться про його зв’язок з культурами слов’янських народів. Праця Батталії сприяла популяризації творчості Шевченка в Польщі, Чехії та німецькомовному світі.

У другій половині ХІХ століття осередком літературної думки в Галичині стає м.Коломия, де створюються культурологічні товариства, видавництва, періодично друкуються газети й часописи. Коштом коломийського мецената М.Верещинського було видано “Русалку Дністрову”, першу з двох книг альманаху Івана Головацького “Вінок русинам на обжинки”. З цим містом пов’язані життя і праця українського літературознавця й освітнього діяча Теофіла Грушкевича (1846-1915), який викладав українську літературу в Коломийській гімназії, був відомим популяризатором творчості Т.Шевченка.

Відомо, що Іван Франко мав значний вплив на становлення письменства і науки в Галичині. Серед його соратників і однодумців були і наші краяни – О.Терлецький, Я.Гординський, Д.Ніколишин, А.Крушельницький, М.Пачовський, І.Прокопів.

Поет і літературознавець Остап Терлецький народився 1850 року в с.Назірка на Коломийщині, в родині священника, навчався в Станіславській гімназії і Львівському університеті, згодом працював у віденській університетській бібліотеці. Основні літературознавчі дослідження – “Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1882 р.”, “Галицько-руське письменство”.

З 1905 по 1912 рік філологічні науки в Коломийській гімназії викладав випускник Львівського та Віденського університетів Ярослав Гординський. Молодий учений видав чимало літературознавчих праць, у яких висвітлено розвиток давнього та нового письменства: “Апокриф про Сивилю” (1905), “І.Гушалевиц і його літературна діяльність” (1905), “Причинки до студій над “Енеїдою” І.Котляревського” (1907), “Невідомі писання М.Шашкевича” (1911), “До біографії і характеристики М.Устияновича” (1912) тощо. Переїхавши до Львова, Я.Гординський працює в галузі порівняльного літературознавства. Його книги “Україна й Італія: Огляд взаємин до 1914 р.”, “Т.Шевченко і Ж.Красінський”, ґрунтовна стаття “Із зв’язків української літератури з ренесансом ХVІ-ХVІІІ ст.” істотно збагатили українську літературознавчу компаративістику.

Помітний слід в українській літературній критиці залишив Дмитро Ніколишин. Нижчу гімназійну освіту він здобув у Станіславі, пізніше навчався в Чернівецькому університеті, де під керівництвом видатного філолога С.Смаль-Стоцького вивчав українську мову й літературу, класичну філологію, германістику. З 1911 року Д.Ніколишин працював у Коломийській гімназії. У його доробку чимало історико-літературознавчих, критичних розвідок і студій, зокрема з наукової шевченкіани. Малознані нині праці “Козаччина у

Т.Шевченка”, “Історичні поеми Тараса Шевченка” розкривають витoki творчості митця, проблематику його історико-епічного мислення. Николишин простежує вплив фольклору на поезику Шевченка, вирізняє особливості його художньої індивідуальності. Літературний критик написав нариси про Ю.Федьковича та А.Чайковського, інші праці.

Літературознавчі студії відомого українського поета-молодомузівця Богдана Лепкого також пов’язані з Коломиєю. Тут він видав перші два томи “Начерку історії української літератури”, у вступі до якого наголосив на своєму прагненні розглянути літературу з естетичної точки зору. Автор творив свій начерк у традиціях порівняльно-історичної школи. Особливий акцент зроблений на “Слові о полку Ігоревім”, зв’язках поеми з мовою народного епосу.

Опільська земля дала вітчизняній науці Омеляна Огоновського, автора багатьох досліджень українського красного письменства, в тому числі й шеститомної “Історії літератури руської”. У ній автор намагається обґрунтувати національні особливості нашого письменства: “Літературу свою мав той нарід, у котрого єсть своя історія, свій питомий світогляд і своя мова”. Ця праця започаткувала низку ґрунтовних досліджень історії української літератури В.Щурата, Д.Чижевського, С.Єфремова, М.Грушевського.

Із с.Войнилова Калуського повіту вийшов український літературний критик Микола Євшан. Завдяки заходам які він проводив, з 1907 року у Львові виходив місячник “На розсвіті”, в якому молодий дослідник виступав із критичними нарисами про М.Гоголя, О.Кобилянську, М.Яцківа. Пізніше став співробітником редакovanого М.Грушевським “Літературно-наукового вісника” та журналу українських модерністів “Українська хата”. У своїх літературно-критичних працях (про І.Франка, Лесю Українку, О.Кобилянську, В.Стефаніка, Б.Лепкого) ставив на перше місце мистецькі критерії, мистецьку індивідуальність. Статті й есеї М.Євшана вийшли окремими збірками “Під прапором мистецтва”, “Тарас Шевченко”. Під час першої світової війни він був старшиною австрійської армії, а згодом – УГА.

Літературознавство на Покутті гідно представлене сином В.Стефаніка Юрієм Стефаніком (1909-1985). Літературну працю критик розпочав на батьківщині, опублікувавши ґрунтовні розвідки про прозу Василя Стефаніка та Лесю Мартовича. У повоєнний період, емігрувавши до Канади, Юрій очолив письменницьку організацію “Слово”. Він вирізнявся глибокими знаннями в галузі історії і теорії літератури, підготував кілька наукових видань творів батька. У творчому доробку Ю.Стефаніка – літературознавчі есеї про В.Софронова-Левицького, Софію Яблонську, Олену Телігу, Уласа Самчука, еміграційних поетів та прозаїків, родом здебільшого з Галичини.

9.4. МОВОЗНАВСТВО

Одним із перших відомих мовознавців Прикарпаття слід назвати уродженця села Ясень на Рожнятівщині, члена знаменитої “Руської трійці” священика Івана Вагилевича (1811-1866). І. Вагилевич записував народні говірки, зібрав біля 10 тис. слів для словника української мови (він запевняв, що подвоїть це число), написав, хоч і не надрукував, “Rozprawy o języku południowo-ruskim”. У 1845 році опублікував українську граматику під назвою “Gramatika języka maloruskiego w Galicji”, в якій скласифікував українські говірки, визначив основні фонетичні та граматичні особливості української мови, галицького (за його термінологією) наріччя. Він визнав українську мову самостійною мовою, відстоював фонетичний правопис, якого й дотримувався у своїх фольклорних записах.

Видатним науковим та культурним діячем у Галичині другої половини XIX століття був О.Огоновський (1833-1894), уродженець с.Григорова нині Рогатинського району. О.Огоновський написав чимало мовознавчих праць, зокрема монографію “Studion auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache”, яка давала конкретні відомості про українську мову, її говори, фонетичні та граматичні особливості. Він постійно протиставляє українську мову російській, доводячи переваги першої. О.Огоновський розробив новий проєкт правопису, наближений до народної вимови. У 1889 році видав “Граматику руского языка для шкіл середніх”, у якій ужив цілий ряд новітніх мовознавчих термінів.

Велика заслуга в розвитку й кодифікації української літературної мови в Галичині і в Україні належить Євгенові Желехівському (1844-1885). Народився Є.Желехівський на Львівщині, але значну частину свого життя провів у колишньому Станіславі. Найбільшим його захопленням була рідна українська мова, її розвиток та утвердження, піднесення престижу й упровадження в усі сфери суспільного життя. Однак найголовнішою справою життя Є.Желехівського було укладання українсько-німецького словника. Це був найбіль-

ший український словник того часу, що налічував понад 64 тис. слів. Словник відіграв значну роль у кодифікації та нормалізації української літературної мови в Галичині. В ньому була зібрана й репрезентована багата й різноманітна лексика галичан. Запроваджена Є. Желехівським орфографія, названа “желехівкою”, одержала підтримку не тільки в Галичині, але й на Східній Україні. У 1893 році цей правопис був затверджений офіційно. У Галичині “желехівка” втрималася до 1922, а значною мірою аж до 1939 року.

Словник Є.Желехівського не втратив цінності і в наш час. Він особливо корисний для істориків мови та діалектологів, оскільки в ньому зафіксована велика кількість застарілих, маловживаних слів, відображені особливості південно-західного наріччя.

Для розвитку мовознавства й вивчення західноукраїнських говірок багато зробив мовознавець Іван (Ян) Гануш (1858-1887). Народився він у селі Колодіївці (сучасний Тисменицький район). У 1882 році захистив докторську дисертацію на тему “Про наголоси іменників в українській мові”, матеріалом для якої послужила говірка односельців. У 1883 році опублікував працю “Про українську мову”.

Серед уродженців Прикарпатського краю, що залишили свій слід у мовознавчій науці, треба назвати й Володимира Охримовича (1870-1931), який залишив нащадкам цікаву працю під назвою “Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних. Про сільські прозвища”, у якій описав систему прізвиськ двох бойківських сіл (Сенечів і Волосянка). Цікавився В.Охримович і системою наголошування слів у народних говірках та в літературній мові.

Був пов’язаний з колишньою Станіславщиною і відомий український мовознавець Іван Зілинський (1879-1952). Тут він розпочав дослідження українських діалектів, тут задумав свої праці “Opis fonetyczny języka ukraińskiego” (1932), “Карта українських говорів з поясненнями” (1933) та ін.

Серед багатьох діячів української культури, репресованих тоталітарним радянським режимом, був талановитий учений-мовознавець Василь Дем’янчук (1897-1938). Він народився у

м.Надвірній. Працював у Всеукраїнській академії наук і водночас викладав українську мову в Київському університеті.

В.Дем'янчук був автором багатьох мовознавчих праць, зокрема “Гнат (Ватрослав) Ягич”, “Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV віку”, “Хрестоматія з пам'ятників старо-українщини XI-XVIII вв.” (співавтор).

Великий творчий доробок залишив після себе професор Івано-Франківського педагогічного інституту Іван Ковалик (1907-1988).

Івана Ковалика з повним правом називають патріархом науки про український словотвір. Він залишив низку фундаментальних теоретичних праць (“Словотвір сучасної української літературної мови”, “Вчення про словотвір”, “Питання слов'янського іменникового словотвору” та ін.), створив наукову школу й виховав цілу плеяду своїх послідовників-мовознавців. Саме завдяки йому одержали визнання як науковці Я.Вакалюк, В.Верещака, В.Грещук, М.Голянич, Л.Третевич, М.Паночко, М.Лесюк, Г.Василевич, Н.Тишківська, які й нині працюють над дослідженням різних аспектів української мови.

Новий струмінь у мовознавчі дослідження в Прикарпатському університеті (до 1992 року – в педагогічному інституті) вдихнув відомий в Україні мовознавець, автор багатьох монографій та підручників для вищої школи, доктор філологічних наук, професор, академік АПН України Віталій Кононенко. В.Кононенко – учений широких наукових зацікавлень, автор численних теоретичних праць у галузі синтаксису (в тому числі порівняльного), стилістики, лінгвістики, фразеології тощо. Визначною подією став нещодавній вихід у світ його монографії “Символи української мови”, а також колективної монографії за його редакцією “Духовні цінності українського народу”.

Продуктивно працює на ниві українського мовознавства завідувач кафедри української мови Прикарпатського університету доктор філологічних наук, професор Василь Грещук. Будучи учнем професора І.Ковалика, він присвятив свої праці, в тому числі монографію “Український відприкметниковий словотвір”, питанням українського словотвору. Учені-мовознавці України справедливо вважають кафедру української мови Прикарпатського університету провідною на Україні в галузі словотвору.

9.5. ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА

Розвиток педагогічної думки на Прикарпатті пов'язаний з діяльністю відомого просвітителя Памва Беринди. Під його керівництвом надруковано “Службник” (1604), “Требник” (1606) та “Учительне Євангеліє” (1607). Він – автор виданого у Львові “Букваря”. Велике педагогічне значення має навчальний посібник П.Беринди під назвою “Лексикон славенороскій і імен толкованіє”(1627).

Важливу роль у створенні українських шкіл та боротьбі за рідну мову викладання відіграв Михайло Левицький (1774-1858), уродженець Ланчина, який навчався в Станіславській гімназії, а університетську освіту здобув у Відні. Завдяки стараннями М.Левицького та І.Могильницького було вирішено питання україномовного навчання молоді греко-католицького віросповідання в школах Галичини й Буковини.

Перетворенню школи в національну сприяли праці Г.Врецьони (деякий час працював у селі Росільна біля Солотвина) та В.Ільницького (уродженця села Підпечари Тисменицького району), діяльність “Руського педагогічного товариства” (“Рідна школа”). У відозві товариства, оприлюдненій у 1884 році, була проголошена перша програма розбудови національного шкільництва в краї. Тодішній голова товариства В.Ільницький підкреслював, що виховання має будуватися на двох головних принципах – природовідповідності й народності.

Теоретичні напрацювання початку ХХ століття стали основою для створення системи національного шкільництва. На учительських з'їздах, які відбулися на початку 1919 року в Станіславі, в працях А.Артимовича, С.Сірополка, С.Русової, в рішеннях уряду ЗУНР визначено, що школа має бути національною, виховною, діяльною, світською, захищеною від партійних впливів, доступною для всіх верств населення, навчання в ній має бути обов'язковим і безкоштовним для всіх дітей шкільного віку.

У міжвоєнну добу галицькі педагоги головну увагу сконцентрували на розробці теорії національного виховання

молоді. Цій проблемі присвячені праці колишнього директора Рогатинської української гімназії, команданта січових стрільців М.Галушинського, уродженця Войнилівщини, січового стрільця М.Євшана, педагога і політичного діяча, уродженця міста Болехова В.Кузьмовича, директора Городенківської та Рогатинської гімназій, міністра освіти в уряді УНР А.Крушельницького, педагога та ін.

За висновками М.Євшана, М.Галушинського, С.Сірополка, І.Ющишина, основою української національної виховної системи має стати ідея будівництва незалежної Української держави. М.Євшан писав, що “Українська національна ідея мусить увійти в основу виховання українських поколінь, стати для них новою релігією, увійти в їх кров”. Основна роль у здійсненні національного виховання відводилася школі, яка мала забезпечити гармонію індивідуального, суспільного й громадського виховання. Метою національного виховання, на думку В.Кузьмовича, “повинно бути не лише виховання національно свідомого Українця зі всебічно оформленим умом, серцем, волею і тілом, але й Українця, спеціально зорієнтованого на всі проблеми сучасного життя, а саме, зорієнтованого національно”.

Думка про те, що провідне місце у вихованні молоді має посідати національна ідея, була центральною в роботі Першого українського педагогічного конгресу у Львові (1935), в якому активну участь взяли прикарпатці. З доповіддю “Українознавство у вихованні молоді” виступив колишній учитель Станіславської гімназії В.Пачовський, з доповіддю “Українська шкільна політика” – В.Кузьмович.

Реформування освіти після 1939 року, створення в Станіславі вищого педагогічного навчального закладу, перехід на рідну мову викладання сприяли активізації наукових пошуків у галузі педагогічної науки. Науковці, педагогі-практики стають учасниками вирішення питань політехнізації школи, покращення трудової підготовки школярів, вдосконалення навчання й виховання учнів загальноосвітніх шкіл та профтехучилищ, студентів вищих навчальних закладів.

Центром розвитку педагогічної науки на Прикарпатті стає педагогічний інститут, а пізніше – створений на його базі університет. Тут зосереджується науковий потенціал краю, здобутки якого сприяли вдосконаленню теорії і практики навчання й виховання. Першим доктором педагогічних наук на Прикарпатті став досвідчений організатор освіти С.Д.Бабишин, який досліджував історію освіти в Київській Русі. Другим докторську дисертацію захистив майбутній академік Академії педагогічних наук України М.Г.Стельмахович, який теж пройшов шлях від шкільного вчителя до декана педагогічного факультету. Він – автор численних книг із народної педагогіки й народознавства. В краї сформувалася наукова школа, здобутки якої визнані в Україні.

Пошуки викладачів-науковців позитивно вплинули на активізацію наукової діяльності педагогів-практиків Прикарпаття. Чимало вчителів і керівників закладів освіти стали кандидатами педагогічних наук. Досвід області з використання народознавства у навчально-виховному процесі, розвитку самодіяльності учнів, технічної творчості відомий далеко за межами Івано-Франківщини. Зокрема, створена й пройшла перевірку часом самотутня система трудової підготовки учнів Середньоберезівської школи на Косівщині, автором якої був її директор Василь Білавич. Вагомий внесок у виховання учнів на національних традиціях, на засадах трудової підготовки зробив колектив Яворівської середньої школи, директор якої, Петро Лосюк, став ініціатором і автором створення гуцульської школи.

9.6. ПСИХОЛОГІЯ

Важливі відомості про психологію людини, її розвиток та можливості містяться в пам'ятках історії та культури Прикарпаття. Варто згадати Галицько-Волинський літопис, із якого можна одержати знання з психології спілкування, психології творчості, етнічної та педагогічної психології. В літописі знаходимо психологічні описи характерів людей: “премудрий книжник” Тимофій, “хитрець” Авдій, “словутний співець” Митуса.

В усній народній творчості, зокрема в коломийках, приказках, прислів'ях, історичних піснях, легендах, створених на Прикарпатті, містяться спостереження людини за своєю поведінкою, своїм внутрішнім станом, душею, її інтимними почуттями й настроями.

Зародження психологічної думки на Прикарпатті відбувалося в надрах філософії та природознавства, у творчості письменників і поетів, етнографів і фольклористів, педагогів і представників галицької інтелігенції, котрі аналізували проблеми народного буття, прагнули дати різнобічний аналіз соціально-психологічних відносин, глибше розкрити людські характери. У творах великих письменників Прикарпаття В. Стефаніка, Л. Мартовича, М. Черемшини філософські, соціальні, етичні проблеми невід'ємні від психологічних.

В. Стефанік відомий в літературі як неперевершений майстер соціально-психологічної новели. Письменник передавав душевні муки, переживання селян, висвітлював екзистенціальні проблеми життя і смерті, гріха і покути, добра і зла. Він відтворив світ селянського буття, відобразив корені, витоки народного життя, що дає підставу вважати письменника творцем психологічного портрета свого народу. Новели В. Стефаніка сповнені гуманістичними ідеями, вірою письменника в людину, в її потенційні можливості.

Л. Мартович заглиблювався у сферу людської психології через гротескно-сатиричне зображення економічних і соціально-побутових відносин, М. Черемшина – через їх фольклорне народно-поетичне переосмислення.

У розвиток психологічної думки на Прикарпатті зробили вагомий внесок учені-історики В. Ільницький, Ю. Целевич, С. Качала, І. Шараневич та ін. Науково-популярні праці В. Ільницького (“Русь Галицька за князя Володимира”, “Король Данило” та ін.), історичні розвідки Шараневича (“Нариси внутрішніх відносин Східної Галичини в другій половині XV століття”, “Критичні погляди в історію народів Карпат в стародавній час і середньовіччя” тощо) цінні для вивчення психології особистості, етнопсихології, адже містять психологічні описи національного характеру, психологічні особливості взаємодії в соціумі.

Твори етнографів В. Охримовича та А. Онищука сприяли розвитку як етнографічної науки на Прикарпатті, так і соціальної і етнічної психології. У працях А. Онищука (“З народного життя гуцулів”, “Матеріали до гуцульської демонології”) змальовані не лише картини побуту гуцулів, але їх стосунки, осмислення ними народних обрядів. У дослідженнях В. Охримовича (“Про родову спільність в Скільських горах”, “Жіноча доля в Скільських горах”) йдеться про соціально-психологічні особливості взаємовідносин особистості і спільноти, чоловіка і жінки.

Суспільно-історичні й соціально-психологічні перетворення ХХ століття викликали потребу поглибленого вивчення процесів масової свідомості й поведінки, психологічних механізмів впливу в процесі спілкування. Суттєвим є внесок психологів, філософів української діаспори (М. Шлемкевича, В. Яніва, О. Кульчицького, Я. Яреми, І. Мірчука та ін.) у становлення психологічних знань в Західній Україні. На основі їхніх праць розвинулась українська етнічна психологія. Незаперечною цінністю для психологічної науки становлять праці М. Шлемкевича “Загублена українська людина”, “Галичанство”, “Структура нашої духовності”, в яких філософ розробляє концепцію української людини, підкреслюючи, що криза людського духу є джерелом кризи нації і держави. Чималий внесок ученого в дослідження внутрішнього світу галичан.

До 1939 року психологія в Галичині була пов'язана з польськими вченими, зокрема з К. Твардовським, який заснував

першу польську психологічну лабораторію. На українську психологічну науку він впливав через своїх учнів-українців. Найвідоміший з них С.Балей, сфера основних наукових інтересів якого поширювалася на педагогічну й вікову психологію.

Психологічна думка на Станіславщині, як і в усій Галичині, розвивалась переважно в лоні педагогіки. Серед педагогів, які плекали в ті часи психологічну думку в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття, були й прикарпатці – Г.Врецьова, М.Галушинський, В.Ільницький, О.Іванчук, В.Пачовський та ін. Їхні психологічні концепції близькі до рівня сучасної психолого-педагогічної науки. Так, основною умовою успішності навчально-виховного процесу вважалася обізнаність із загальною природою, психікою дитини та її національною вдачею. Використовувались досягнення педології, прогресивного на той час напрямку психо-педагогіки.

Засади виховання в тогочасному українському національному шкільництві відповідають сучасній “новітній етніцистській позиції”, яка ґрунтується на досягненнях етнопсихології, психології особистості, духовності. Освітня діяльність національно зорієнтовувалась, її завданням було формування любові до рідного краю, почуття національної ідентичності, підпорядкування власних інтересів інтересам спільноти. Водночас дитина мала виховуватись у душі міжнародної толерантності, а не проймається ворожістю до чужинців. Виховання ненависті до інших народів тлумачилось як руйнування психіки дитини, насамперед її моральності.

Як підкреслили учасники Першого українського педагогічного конгресу, що відбувся у Львові в 1935 році, головною метою українського національного виховання було формування характеру. Характер – психічне утворення, предмет психологічної науки. На цьому ґрунті поглиблено вивчався український національний менталітет, його позитивні, життєдайні для нації і негативні, несприятливі для її прогресу риси. Тогочасні здобутки у цій сфері широко застосовуються й у сучасному українознавстві. Відповідно до положень “вершинної психології”, стверджувалось: “Тільки ту людину

можемо назвати характерною, котра вміє запанувати над своєю нижчою, тваринною натурою, котра має сильну волю і служить високим, благородним цілям, ідеалам і має глибоку віру” (П.Парашин); “Від того, чи зуміємо витворити сильні характери з великим почуттям відповідальності, а разом сміли, відважні й рішучі одиниці, залежатиме в значній мірі наше майбутнє” (Ю.Дзерович).

У 1932 році в Галичині сталися відчутні зміни в галузі психодіагностики та профорієнтації: в усіх гімназіях, в тому числі й на Станіславщині, на громадських засадах були відкриті “Психотехнічні поради для вибору звання”. Почався процес залучення широких учительських кіл до психологічної науки.

Потужним імпульсом для розвитку психологічної науки і практики на Івано-Франківщині стало відкриття у 1993 році в Прикарпатському університеті напряму “психологія”. Згідно з державними стандартами, почалась підготовка спеціалістів і магістрів, яким присвоюється універсальна університетська кваліфікація “психолог”. З 1998 року у Прикарпатському університеті за новими, ефективними програмами навчаються студенти спеціальності “початкове навчання і психологія”. На факультеті післядипломної підготовки фахівці, що вже мають вищу освіту, можуть одержати другу спеціальність – “практичний психолог в галузі освіти”. Діють стаціонарна, заочна та екстернатна форми навчання.

Підготовку студентів-психологів та вивчення психології за іншими спеціальностями забезпечують доктори психологічних і медичних наук, професори, кандидати психологічних наук, доценти. Спеціальність “психологія” в Прикарпатському університеті акредитована за найвищим, четвертим рівнем, діють аспірантура й докторантура, спеціалізована вчена рада для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук.

На кафедрах загальної та експериментальної психології, соціальної та педагогічної психології ведуться ґрунтовні наукові дослідження. Магістральними науковими напрямками є вивчення психології духовності та психологічних основ її

розвитку, психології релігії, моральної сфери психіки особистості, українського національного характеру, етнічної ідентичності, психології мистецтва. Вивчається психологія української жінки, її духовність, формування психологічної статі в процесі індивідуального розвитку дитини і у зв'язку з цим – психопрофілактика статевих відхилень. Практичне спрямування мають дослідження розвитку дітей із психічними вадами, моральної поведінки, групові психотренінги, етнопсихотерапія та ін.

Вчені-психологи Прикарпатського університету посідають чільне місце у вивченні проблематики духовності, розробці психолого-педагогічних технологій її виховання. В цьому напрямку вони ефективно співпрацюють з педагогами, філософами, теологами, філологами, юристами.

Психологічні кафедри підтримують тісні зв'язки з Інститутом психології ім. Г.Костюка Академії педагогічних наук України, Київським національним університетом ім. Т.Шевченка, Українським національним педагогічним університетом ім. М.Драгоманова, Дрогобицьким педагогічним університетом ім. І.Франка тощо.

9.7. ПРИРОДНИЧІ НАУКИ

Визначну роль у розвитку науки й освіти на теренах нашого краю відіграло Товариство ім. Шевченка, започатковане 1873 року у Львові й реорганізоване 1892 року в Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ), яке стало першою українською академією наук. Із організацією НТШ починається становлення перших наукових шкіл природничого спрямування.

Серед перших членів математично-природописно-лікарської секції НТШ були наші земляки Петро Огоновський із с.Чигрова Рогатинського повіту (автор перших українських підручників з фізики) та Микола Дубовицький із села Микуличин Надвірнянського повіту (спеціаліст у галузі металів).

Розвитку фізико-математичної науки в Галичині у довоєнний період сприяла унікальна астрономічно-метеорологічна обсерваторія, споруджена в 1936-1938 роках на горі Піп Іван у Карпатах на висоті 2026 м. Для побудови обсерваторії з Ворохти (за 70 км) було перевезено на конях і перенесено на плечах гуцулів понад 800 т будматеріалів і 33 скрині вагою до 950 кг. Були змонтовані астрономічні прилади, що дозволяли фотографувати малі планети, комети і змінні зорі. Перші знімки космічних об'єктів було отримано в жовтні 1937 року. За час роботи цього наукового осередку було підготовлено до друку перший том "Публікацій обсерваторії на Піп Івані". Під час другої світової війни унікальну будівлю було зруйновано.

Фізико-математичні науки почали інтенсивно розвиватись на Прикарпатті після заснування в Станіславі педагогічного інституту. Тут формуються кафедри фізики й математики. З ініціативи професора Петра Киричка в 1968 році створюється галузева науково-дослідна лабораторія рентгенівської і мессбауерівської спектроскопії, колектив якої плідно працював у галузі фізики й технології феритів.

Успішно ведуться роботи у створеній у 1969 році під керівництвом професора Дмитра Фреїка науково-дослідній лабораторії фізики і технології тонких плівок. Сформувався

наукова школа в галузі напівпровідникового плівкового матеріалознавства. З організацією в Івано-Франківську Прикарпатського університету ім. В. Стефаника нового розвитку набули наукові дослідження в галузі фізики, математики, астрономії. Так, професор Іван Климишин видав понад 30 монографій, його іменем названа планета, відкрита в 1998 році.

Багато вихідців із Івано-Франківщини стали відомими вченими й працюють у системі Національної академії наук, у вищих навчальних закладах України й зарубіжжя. Це, зокрема, академік НАН України, професор Михайло Бродін, академік ПАН України, директор обсерваторії професор Ярослав Яцків, член-кореспондент НАН України, професор Орест Івасишин та ін.

Територія області в різні періоди слугувала “лабораторією” для біологів з університетів та науково-дослідних закладів Польщі, України (Київ, Львів, Чернівці), Росії (Москва, Санкт-Петербург). Біологічна наука зводилась переважно до вивчення рослинного й тваринного світу. У радянський період вивчення флори Івано-Франківщини проводили науковці Українського науково-дослідного інституту гірського лісівництва (П. Пастернак, К. Смаглюк, В. Парпан, А. Гаврусевич, П. Трибун). Почались систематичні дослідження з лісової ботаніки та екології. У Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника здійснювались флористично-селекційні роботи (З. Павлик, В. Буняк, Л. Маховська). Був заснований рукотворний дендропарк “Дружба”.

В області створена науково-дослідна та експериментальна база: гідростаніонар “Хрипелів”, арборетум “Діброва”, дендропарк “Високогірний”, численні науково-виробничі об’єкти. Це дозволяє проводити фундаментальні та прикладні дослідження з інтродукції, фітомеліорації, лісознавства, популяційної екології, спрямовані на поліпшення екологічної ситуації в області.

Загальні біологічні дослідження проводяться в Івано-Франківській медичній академії. На кафедрі медичної біології і генетики досліджується мікробіологія ґрунтів (В. Стефурак), мезофауна забруднених територій Прикарпаття (В. Шутак),

проводиться оцінка мутагенного забруднення довкілля (Л. Ковальчук, В. Случик), тривають біогеохімічні дослідження ролі мікроелементів у підвищенні імунності організмів (Г. Бабенко).

Провідна науково-дослідна установа в аграрному комплексі області – Івано-Франківський інститут агропромислового виробництва Української академії аграрних наук, створений 1999 року на базі інституту хрестоцвітих культур. До його складу входить Коломийська дослідна станція. Основні напрямки діяльності наукового закладу спрямовані на селекції олійних і кормових культур, промислове виробництво елітного насіння, ресурсозберігаючі технології їх вирощування й безвідходні технології переробки й використання, племінна справа. Досліджується питання селекції, насінництва, технологій вирощування й використання хрестоцвітих в Україні. Вчені інституту вперше в Україні створили й впровадили у виробництво сорти озимого ріпака нового покоління.

Для забезпечення селекціонерів вихідним матеріалом створено генетичні банки рослинних форм озимого і ярого ріпака, де налічується понад 850 сортозразків з усіх континентів світу.

На Коломийській дослідній станції розроблено й рекомендовано до впровадження у виробництво основні агротехнічні прийоми вирощування таких провідних культур області, як озима пшениця, цукрові буряки, льон-довгунець, картопля, кукурудза, заходи щодо одержання двох урожаїв зеленої маси кормових культур на рік, що забезпечує вихід 60-80 центнерів кормових одиниць з гектара. Досліджено набір травосумішей для створення культурних пасовищ, вплив мінеральних добрив на врожай і кормову цінність трав та кормових коренеплодів. На станції щороку вирощується насіння конюшини, райграсу пасовищного та інших трав.

Науковими установами й організаціями, в тому числі дендропарком “Дружба” ім. З. Павлика Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, виведено понад 16 нових сортів сільськогосподарських культур. Ведеться робота щодо відтво-

рення еліти районуваних сортів і зернобобових культур із застосуванням індивідуального добору, внутрісортового схрещування й виховання та сівби насінням з різних агроекологічних зон.

У галузі тваринництва науково-дослідна робота спрямована на підвищення молочної продуктивності та жирномолочності корів шляхом цілеспрямованого вирощування молодняка та вивчення успадкування ознак бугаїв-плідників різних ліній.

9.8. КРАЄЗНАВСТВО

Краєзнавчі дослідження членів “Руської трійці”, зокрема уродженця Прикарпаття Івана Вагилевича, їх послідовників з Коломийського осередку етнографії, пізніше – Івана Франка, Михайла Грушевського з його учнями дають нам підстави твердити про зародження у XIX столітті історичного краєзнавства. Термін “краєзнавство” у 1892 році вжив Іван Франко у своїй науковій історіографічній праці “Галицьке краєзнавство”. Нині відомі імена представників світської і духовної інтелігенції, які у XIX – на початку XX століття зробили вагомий внесок у вивчення рідного Прикарпаття та збереження його історико-культурної спадщини. Найбільш відомі серед українських дослідників краю М.Бучинський, І.Вагилевич, Ф.Вовк, Л.Гарматій, В.Гнатюк, Ю.Целевич, Б.Заклинський, І.Шараневич, В. Шухевич, І.Крип’якевич та ін.

Розвиткові загального краєзнавства в другій половині XX століття сприяли викладачі першого вищого навчального закладу на Прикарпатті – нинішнього Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника. Особливо помітні здобутки в історичному краєзнавстві. Так, у 1960-х роках викладачі історичного факультету брали участь у написанні краєзнавчих нарисів з історії населених пунктів до “Історії міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область” (1971). У 1977 році доцент цього ж факультету Ярослав Мельничук виступив ініціатором створення Народного музею освіти Прикарпаття, організатором якого став історик-краєзнавець Богдан Гаврилів.

Провідним дослідником у галузі літературного краєзнавства був професор Володимир Полек, а знавцем і популяризатором пам’яток історії та культури Прикарпаття, зокрема мистецтва Давнього Галича – професор Михайло Фіголь. Широке визнання здобула у громадськості краю діяльність історика-краєзнавця Петра Арсенича.

У 1990 році створюється перше об’єднання краєзнавців, статут якого був затверджений на установчій конференції в м. Івано-Франківську 17 травня 1991 року. Очолив організацію професор Володимир Грабовецький.

Важливою ланкою Співки краєзнавців Івано-Франківщини стала кафедра історії України Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника. До роботи обласної організації було залучено близько 150 краєзнавців – науковців вищих навчальних закладів, співробітників державних і громадських музеїв, активістів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, відомих краєзнавців-аматорів, педагогів.

Нині практично в усіх районах та містах Прикарпаття живуть і працюють відомі краєзнавці. Ними підготовлено понад сто видань. Це, зокрема, публікації В.Грабовецького: 6-томне дослідження “Нариси історії Прикарпаття”, “Історичний атлас Галичини з праісторичних часів до ХХ століття”, дослідження з історії міст Івано-Франківська, Коломиї, Калуша, Галича, сіл Печеніжина, Уторопів, Княгинина та ін.

Серед творчих здобутків краєзнавців – публікація “Літописів та хронологічних довідників” з історії Прикарпаття, міст Івано-Франківська (два видання) та Калуша. У 1997 році вперше надрукована “Історія Прикарпаття в бібліографії” (850 позицій). Підготовлено та опубліковано два видання “ЗУНР в пам'ятках історії та культури” (1998) та “Вшанування пам'яті Олекси Довбуша на Прикарпатті” (1999). У 1998 році вийшов друком ювілейний збірник “Краєзнавець Олексеандр Феданко”, а в 2000 році – “Історик, краєзнавець Ярослав Мельничук (1930-1986)”.

За останні роки відновлено проведення наукових історико-краєзнавчих конференцій. Так, у 1997 році в м. Івано-Франківську відбувалася ІІІ Прикарпатська історико-краєзнавча конференція, опубліковано збірник доповідей і повідомлень краєзнавців. Подібні заходи присвячувались пам'яті народного героя України Олекси Довбуша. У 1998-1999 роках іванофранківці взяли активну участь у міжнародній та регіональній конференціях, присвячених 1100-річчю стародавнього Галича, 800-річчю Галицько-Волинського князівства.

Краєзнавці постійно співпрацюють з радами Музею визвольних змагань Прикарпатського краю, Народного музею освіти Прикарпаття, Державного меморіального музею Олекси Довбуша, Музею історії Коломиї та ін.

Х. НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

РУХ ЗА ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

Визначальними подіями в суспільно-політичному житті нашої держави в останньому десятилітті ХХ століття стали проголошення незалежності України і прийняття Конституції.

Проголошення Акту незалежності України 24 серпня 1991 року викликало велике національне піднесення серед населення області, сприяло розгортанню демократичних процесів на Прикарпатті. Повсюдно відбувалися урочисті збори, віча та мітинги, учасники яких висловлювали повну підтримку курсу на незалежність, схвалювали рішення парламенту про заборону діяльності Комуністичної партії.

Громадсько-патріотичні сили краю відіграли важливу роль у піднесенні національної самосвідомості населення східних областей України. Організовані Рухом, Українською республіканською партією, Демократичною партією України, “Просвітою” численні агітаційні бригади доставляли туди десятки тисяч примірників місцевих газет (“Галичина”, “За незалежність”, “За Вільну Україну”) та інших видань, які пропагували ідеї національного відродження. Під час Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року за відновлення української державності на Прикарпатті проголосувало 90% громадян.

Івано-Франківська державна адміністрація, обласна рада, постійні комісії, депутати, владні структури на місцях послідовно відстоювали і відстоюють незалежність нашої держави, активно підтримують проведення політичних та економічних реформ. Депутати всіх трьох демократичних скликань з квітня 1990 року брали постійну участь у державницьких перетвореннях, що відбулися в житті нашого краю за останнє десятиріччя, обстоювали і в сесійній залі, і під стінами Верховної Ради українську національну ідею. Саме депутати з Галичини, зокрема з Івано-Франківської області,

були організаторами численних акцій і починань, що мали суттєвий вплив на подальший розвиток Української держави.

Депутати Івано-Франківської обласної ради першого демократичного скликання прийняли 411 рішень, із яких майже половина стосувалась питань національного суверенітету та зміцнення державності. Обласна рада вперше в Україні прийняла рішення про використання національної символіки та національного гімну на території Івано-Франківщини про святкування національних та релігійних свят, про дозвіл на відкриття області як туристичної зони. Вона ініціювала підняття синьо-жовтого прапора над будинком обласної ради, винесення скульптури Леніна із сесійної зали, участь у Галицькій асамблеї обласних рад представників Івано-Франківщини, Львівщини та Тернопільщини в 1990 році. Задля захисту соборності українських земель, національних інтересів України в 1992 році Івано-Франківська обласна рада підтримала ініціативу політичних партій, громадськості краю про недоцільність подальшого існування такої об'єднаної ради.

З перших днів роботи владних структур області особлива увага приділялась зміцненню Збройних сил України. Вже в січні 1992 року військові частини Івано-Франківського гарнізону прийняли присягу на вірність народу України. В області розпочалось формування прикордонних військ та Національної гвардії. З 1993 року органи влади, громадські організації та трудові колективи стали надавати систематичну допомогу новоствореному Військово-морському флоту України.

У вересні-жовтні 1993 року на Прикарпатті пройшла масштабна акція протесту проти укладання угоди з Російською Федерацією про поділ Чорноморського флоту. Учасники численних мітингів рішуче засудили прояви сепаратизму антиукраїнських сил у Криму та заклики "лівих" щодо відновлення Радянського Союзу, виступили за розширення рівноправного міжнародного співробітництва з іншими державами та світовою громадськістю.

Депутати Івано-Франківської обласної ради другого та третього демократичних скликань продовжили ці традиції. Значний резонанс одержали рішення ради про статус вояків ОУН-УПА, про релігійну ситуацію в області. Пріоритетними стали питання соціального розвитку, здійснення економічних реформ.

Важлива ланка забезпечення незалежності України – це демонтаж системи радянського управління та створення нових державних структур із розмежуванням функцій законодавчої, виконавчої та судової влади. Вже в березні 1992 року виконавчі комітети місцевих рад перейшли в підпорядкування утвореному на обласному та районному рівнях інституту представників Президента України. Наступним кроком до вдосконалення структури органів влади стало створення обласної та районних державних адміністрацій. З лютого 1997 року посаду голови Івано-Франківської обласної державної адміністрації обіймає відомий у краї аграрій Михайло Вишиванюк.

Крах тоталітарного режиму та процеси демократизації суспільства спричинили бурхливий розвиток численних політичних партій, громадських організацій та об'єднань національно-демократичного спрямування. Якщо в кінці 1990 року діяли обласні організації шести політичних партій України, то в 1996 році їх нараховувалось понад двадцять, а в 2000 році – близько півсотні. Зростання кількості партій спричинило загострення політичної боротьби.

Найбільш впливовими на Івано-Франківщині залишаються партії, що представляють національно-державницький табір, насамперед Українська республіканська партія (УРП) та Демократична партія України (ДемПУ). Потужною силою впродовж 1990-х років виступав Народний рух України (НРУ), який 1992 року реорганізувався в політичну партію. Ці партії створили в області розгалужену мережу місцевих осередків. З жовтня 1992 року активну діяльність розгорнув Конгрес українських націоналістів, чимало його представників перемогли на виборах до органів місцевої влади в 1994 році. Менш помітна діяльність утвореної у 1990 році Української християнсько-демократичної партії.

Внаслідок розколу Української республіканської партії навесні 1997 року виникла Республіканська християнська партія. Її Івано-Франківська обласна організація найчисленніша і найвпливовіша в Україні. Ослаблена розколом УРП дещо втратила свої позиції, проте її обласний комітет намагається активно популяризувати ідеї республіканців.

Восени 1997 року на Прикарпатті заявила про себе ще одна партія національного спрямування під назвою “Реформи і порядок”. Вона активно залучає до своїх лав молодь, яка забезпечить в майбутньому незворотність економічних та політичних реформ в Україні.

Численні спроби обласних партійних організацій Івано-Франківщини досягнути взаєморозуміння не давали тривких результатів. Тому не реалізувалась ідея об’єднання партій демократичного спрямування в рамках Конгресу національно-демократичних сил. Фактично бездіяльною була коаліція УРП, ДемПУ та інших організацій на ґрунті Політичної консультативної ради. Ще однією спробою їх згуртування стало створення на Івано-Франківщині в жовтні 1998 року нового громадсько-політичного об’єднання під назвою “Єдність”.

За таких умов активізувалися політичні сили крайньої правої орієнтації. Протягом 1992-1993 років на Прикарпатті виникли осередки таких партій, як Українська народна асамблея, Соціал-націоналістична партія України, Українська консервативна республіканська партія та ін. Вони виступають за радикальні форми політичної боротьби.

У другій половині 1990-х років у політичному житті краю зміцнився “центристський напрям”. Значного впливу набула Івано-Франківська обласна організація Народно-демократичної партії України. На право представляти інтереси селянства претендує обласна організація Аграрної партії України. В останні роки зміцнили свої позиції місцеві осередки Соціал-демократичної партії (об’єднаної) та партії “Демократичний союз”, які виступають за проведення глибоких ринкових реформ.

“Ліві” сили на Івано-Франківщині не мають значної підтримки. Їх основними представниками є обласні організації

Соціалістичної та Комуністичної партій. Під гаслами захисту соціальних прав трудящих вони домагаються відновлення радянської влади, тісного зближення з Росією, що могло б загрожувати державному суверенітету України.

Упродовж 1990-х років на Прикарпатті відроджено мережу громадських національно-патріотичних об’єднань, ліквідованих на початку другої світової війни. Нині в більшості міст та сіл області діють організації Всеукраїнського товариства української мови ім. Т.Г.Шевченка “Просвіта”, зусиллями яких повсюдно відновлено Народні доми і читальні. 30 жовтня 1993 року в Івано-Франківську урочисто відкрито після реставрації Народний дім “Просвіти”. Тисячі жінок краю об’єдналися в Союзі українок, Жіночій громаді та інших товариствах. 7-12 липня 1994 року в області відбувся I Світовий конгрес Союзу українок.

Завдяки активній діяльності Івано-Франківської станиці організації “Пласт”, серед юнаків і дівчат поширюються скаутські ідеї. Розвинулися осередки “Сокола”, “Січі”, “Лугу”, “Студентського братства”, інших молодіжних об’єднань. Товариство “Меморіал”, Братство вояків УПА Карпатського краю, місцеві відділення Всеукраїнського товариства репресованих і політв’язнів та ін. сприяють відновленню історичної справедливості, засудженню сталінського терору, соціальному захисту своїх членів.

За 1990-2000 роки чисельність добровільних громадських об’єднань різного спрямування зростає в області з 26 до понад 100, в них гуртуються десятки тисяч членів, їхні місцеві осередки проводять національну за змістом і формою просвітницьку патріотичну роботу: систематично влаштовують концерти, фестивалі та інші заходи, присвячені визначним подіям, відомим діячам української історії та культури. Розвивається добродійна діяльність, шефство над військовими частинами.

Зміни в громадсько-політичному розвитку Прикарпаття та високий рівень національної свідомості його мешканців відбилися на результатах виборів до органів державної влади. Якщо 1994 року парламентські вибори засвідчили популярність окремих діячів, то в 1998 році вони показали вплив окремих

партій. Лідером в області залишився Народний рух України, за партійний список якого віддали голоси 28% виборців.

У другому турі президентських виборів 1999 року абсолютна більшість (92,3%) краян проголосувала за нинішнього Президента України Леоніда Кучму, який отримав велику підтримку від національно-демократичних сил нашого регіону. День виборів (14 листопада 1999 року) став фактично другим Всеукраїнським референдумом. Він засвідчив, що наше суспільство незійде з курсу, який обрало для себе 1 грудня 1991 року.

Прикарпатці виявили високу суспільну активність під час Всеукраїнського референдуму за народною ініціативою 16 квітня 2000 року. Понад три чверті його учасників підтримали курс Президента України на поглиблення соціально-економічних та політичних перетворень у державі.

У 1991 році в області започатковано процес поновлення прав реабілітованих. За час політичних репресій з Івано-Франківщини було виселено 55 тис. осіб. Вони реабілітовані відповідно до ст. 3 Закону України “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні” з поновленням в усіх громадянських правах, поверненням майна або відшкодуванням його вартості. За даними Управління служби безпеки України в Івано-Франківській області, до квітня 2000 року із 39657 репресованих реабілітовано 32872, відмовлено в реабілітації 6875 особам.

За період дії Закону комісіями всіх рівнів розглянуто 19,5 тис. заяв про повернення майна, відшкодування його вартості, виплату грошової компенсації за необґрунтоване ув’язнення. Прийнято 440 рішень про повернення реабілітованим конфіскованих будинків (повернуто 352 будинки, належить повернути – 90). У будинках, що підлягають поверненню реабілітованим, проживає 113 сімей-квартиронаймачів, яких необхідно забезпечити житлом. Зараз на стадії розгляду та вирішення перебуває 440 заяв реабілітованих. 23 травня 1993 року в Івано-Франківську на стадіоні “Рух” пройшла масова вистава-реквієм “Молитва за Україну” (“Голодомор-33”) за документами, фактами, свідченнями очевидців.

За час незалежності змінили свій статус, стали справжніми осередками національного відродження вищі навчальні заклади області насамперед Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника, Івано-Франківський технічний університет нафти і газу та Івано-Франківська медична академія. В області відродились та виникли заклади нового типу – ліцеї та гімназії. Серед перших – школа-ліцей №23 Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника. З вересня 1991 року у Калуші відновлено українську гімназію. Через рік українську гімназію №1 відкрито в обласному центрі.

Формуванню національної самосвідомості значною мірою сприяє робота засобів масової інформації. Тільки в місті Івано-Франківську діє чотири телестудії. Державна телестудія “Галичина” (засновник – обласна рада народних депутатів) транслює свої програми майже на всю територію Івано-Франківщини, кілька районів Львівської, Тернопільської і Закарпатської областей. 1 липня 1991 року вийшли в ефір перші передачі Івано-Франківського міського телебачення. Створено декілька місцевих радіостанцій” видаються десятки газет.

На подальше відродження духовних цінностей, розкриття невідомих сторінок історії Прикарпаття, збереження й примноження етнічних і культурних традицій краю спрямована робота культурно-просвітницьких і мистецьких закладів. Упродовж 1990-х років в області проведено чимало культурно-мистецьких заходів державного рівня. Знаменною датою для всієї України стало святкування в 1999 році 1100-річчя древнього Галича. Відзначення ювілею набуло загальнонаціональної ваги. У фольклорно-мистецькому святі “Від роду до роду – в серці народу” взяв участь Президент України Леонід Кучма.

Помітною подією стало відзначення 800-ліття міста Рогатина й 500-річчя від дня народження Насті Лісовської – Роксолани. Урочистостям передувала велика підготовча робота: реконструйовано залізничну станцію, міський стадіон, центральну частину міста, споруджено пам’ятник Роксолані.

З 1990-х років стали традиційними гуцульські фестивалі. Так, 20-22 вересня 1991 року в місті Яремче відбувся

Міжнародний фестиваль фольклору народів Карпат “Єднаймося, брати-українці”. В рамках фестивалю відбулася зустріч із представниками Канади, Австрії, Сполучених Штатів Америки. А 27 вересня того ж року у селищі Верховина відбувся міжнародний Гуцульський фестиваль, в якому взяли участь понад п'ятдесят самодіяльних та фольклорних колективів із Надвірнянщини, Косівщини, Вижниччини, Рахівщини, Львівщини, Польщі та Румунії. Проведена конференція на тему “Народні традиції в сучасному гуцульському фольклорі”, в якій взяли участь науковці з різних регіонів України та з-за кордону. У серпні 1993 року в Івано-Франківську відбувся I Світовий конгрес гуцулів під девізом “Гуцульщина і перспективи її етнічного і духовного розвитку в незалежній Україні”. У вересні 2000 року в Коломиї з успіхом пройшов X Міжнародний гуцульський фестиваль.

За останнє десятиліття на території області споруджено чимало пам'яників, зокрема Тарасові Шевченку, Данилу Галицькому, Роксолані, Михайлові Грушевському, Роману Шухевичу. Встановлено інші пам'ятні знаки борцям за незалежність України. Так, 17 серпня 1992 року, під час Всеукраїнського свята “Гомін Чорного лісу”, в селі Старий Угринів Калуського району відкрито бронзовий пам'ятник провідникові ОУН Степану Бандері. Через рік на базі цього архітектурно-меморіального комплексу створено Меморіальний музей Степана Бандери.

21 січня 1995 року на території Прикарпатського університету відкрито пам'ятник Василеві Стефанику, ім'я якого носить цей найстаріший навчальний заклад краю. 26 серпня того ж року в обласному центрі відкрито пам'ятник Івану Франкові.

Помітною подією стало відкриття 28 серпня 1995 року пам'ятника головнокомандуючому УПА Тарасу Чупринці (Роману Шухевичу) в селі Тишківці Городенківського району. Пам'ятник збудовано за кошти підприємств, установ та організацій району, пожертвувань громадян. У наступні роки в області відкрито пам'ятник Михайлу Грушевському в селі Вербівці Городенківського району, Олексі Довбушу в

Івано-Франківську, державному секретареві військових справ ЗУНР Дмитрові Вітовському в селі Медуха Галицького району. У жовтні 1997 року відкрито єдиний в Україні Музей національно-визвольних змагань Карпатського краю.

Минулі десять років характеризувалися інтенсивним будівництвом храмів. В області спорудили 141 церкву. Крім того, будується ще 139 церков. Проте й нині не вдалося досягти повного міжконфесійного єднання.

Гордістю краю є провідні спортсмени, які з честю відстоюють Україну у світі. Серед них – учасники Олімпійських ігор, чемпіонатів світу і Європи Василь Грибович, Юлія Клюкова, Микола Попович, Дмитро Просвірін, А. Сулейменов та ін.

Тільки повсякденна, копітка праця на благо своєї країни допоможе утвердити українську національну ідею, зробити життя народу щасливим а Україну – багатою й квітучою державою.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3	4.14. Надвір'янський район.....	136
I. ПРИРОДА ПРИКАРПАТТЯ		4.15. Рогатинський район.....	138
1.1. Геологічна будова. Корисні копалини.....	8	4.16. Рожнятівський район.....	140
1.2. Особливості рельєфу. Гідрологічна характеристика. Клімат. Ґрунти. Фізико-географічне розташування.....	12	4.17. Снятинський район.....	143
1.3. Рослинність.....	19	4.18. Тисменицький район.....	146
1.4. Тваринний світ.....	26	4.19. Тлумацький район.....	148
1.5. Екологія та охорона природи.....	34	V. ЕКОНОМІКА ПРИКАРПАТТЯ	
II. ІСТОРІЯ ПРИКАРПАТТЯ		5.1. Промисловість.....	151
2.1. Давня історія нашого краю.....	36	5.2. Сільське господарство.....	163
2.2. Прикарпаття в IX – першій половині XIV століття	41	5.3. Зовнішньоекономічні та торговельні взаємини	172
2.3. Прикарпаття в XIV – середині XVIII століття.....	47	VI. КУЛЬТУРА КРАЮ	
2.4. Прикарпаття в складі Австро-Угорської монархії (1772-1918).....	55	6.1. Народна культура і побут.....	179
2.5. Роки державного відродження і визвольних змагань	61	6.2. Усна народна творчість. Пісенний фольклор.....	197
2.6. Прикарпаття у міжвоєнний період (1923-1939).....	66	6.3. Мовні особливості.....	204
2.7. У вогні другої світової війни.....	71	6.4. Літературне Прикарпаття.....	211
2.8. Прикарпаття в добу тоталітаризму.....	76	6.5. Література української діаспори.....	228
2.9. Роки незалежності.....	83	6.6. Театр.....	232
III. НАСЕЛЕННЯ КРАЮ		6.7. Преса, радіо і телебачення.....	238
3.1. Чисельність населення.....	85	6.8. Музична культура.....	242
3.2. Етнічний склад.....	88	6.9. Малярство.....	249
3.3. Міграція населення.....	92	6.10. Декоративно-прикладне мистецтво.....	259
IV. АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ		6.11. Архітектура. Пам'ятники історії і культури	280
4.1. Івано-Франківськ.....	98	6.12. Міжнародні культурні взаємини.....	296
4.2. Коломия.....	105	VII. ОСВІТА. ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ.	
4.3. Калуш.....	108	7.1. Історія освіти.....	302
4.4. Яремче.....	110	7.2. Дошкілля. Народна і професійно-технічна освіта..	307
4.5. Болехів.....	113	7.3. Вища школа.....	312
4.6. Богородчанський район.....	115	7.4. Охорона здоров'я.....	319
4.7. Верховинський район.....	119	7.5. Фізична культура і спорт.....	325
4.8. Галицький район.....	122	VIII. РЕЛІГІЯ І ЦЕРКВА НА ПРИКАРПАТТІ	329
4.9. Городенківський район.....	124	IX. РОЗВИТОК НАУКИ НА ПРИКАРПАТТІ	
4.10. Долинський район.....	127	9.1. Філософія.....	335
4.11. Калуський район.....	129	9.2. Історична наука на Прикарпатті.....	340
4.12. Коломийський район.....	131	9.3. Літературознавство.....	344
4.13. Косівський район.....	132	9.4. Мовознавство.....	348
		9.5. Педагогічна думка.....	351
		9.6. Психологія.....	354
		9.7. Природничі науки.....	359
		9.8. Краєзнавство.....	363
		X. РУХ ЗА ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ	365
		ЗМІСТ	374

ББК 63.3(4Укр.3)+65.9(4Укр.)

УДК 908(477)

ISBN 966-7365-95-6

Рідний край – Прикарпаття. –
Івано-Франківськ: “Плай”, 2000. – 376 с.

Літературний редактор: Наталія ЯСИНСЬКА
Художнє оформлення: Василь ВІТЕНКО
Технічний редактор: Олена БОЙЧУК
Комп'ютерна верстка: Ліда КУРІВЧАК, Віра ЯРЕМКО
Набір: Ліда КУРІВЧАК, Тарас ЛУЦИШИН, Віра ЯРЕМКО

Здано до набору 10.07.2000 р. Підп. до друку 4.09.2000р.
Формат 60x84/16. Папір офсетн. Гарнітура “Times New Roman Cyr”.
Ум. друк. арк. 23.98. Вид. арк. 24.37. Тир. 1000 прим. Зам. 358.
Надруковано в приватній друкарні фірми “Талія”

НБ ПНУС

631275

Видавництво “Плай” Прикарпатського університету
імені Василя Стефаника, 2000
76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
Тел.: 2-33-79, 59-60-51